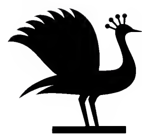
DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13778

Horodok Memorial Book

Sefer zikaron li-ḳehilat Horodoḳ ʾa. y. Byalisṭoḳ

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Sefer zikaron li-ḳehilat Horodoḳ 'a. y. Byalistoḳ / 'arukh bi-yede Mosheh Simyon (Shamen).
IMPRINT	880-02 [Israel] : ha-Irgunim shel yots'e Horodoḳ be-Yiśra'el uve-Argenṭinah, 1963.
DESCRIPT	142 p. : ill., ports. ; 29 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Horodok -- History. Horodok (Poland) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Horodok.
ADD'L NAME	Simyon, Mosheh.
ADD'L TITLE	Horodok, a yizker bukh

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר זכרון לקהילת הורודוק

(ע"י ביאליסטוק)

עורך בידי

משה סימיון (שמן)

הוצאת האירגונים של יוצאי הורודוק בישראל ובארגנטינה

האראדאק – א יזכור בוך

רעדאקטאר: משה סימיון (שמן)

ארויסגעבער: פארבאנד פון עולי האראדאק אין ישראל און ארגענטינע

נדפס בישראל תשכ״ד
דפוס „עמל״ תל־אביב
Printed in Israel, 1963

HORODOK – IN MEMORY OF THE JEWISH COMMUNITY

מבוא

עד למלחמת העולם הראשונה, מעטים היו יוצאי הורודוק בארץ־ישראל, אך עם זרם העליה השלישית, עלו כמה מנייני חלוצים בעלי משפחות מעיירתנו.

בימים ההם נהגו להתאסף בצוותא, לערוך קבלת־פנים נאה לכל עולה חדש, ולקבל פריסת־שלום חמה מקרובים וידידים.

וכך נוצר גשר חי בין עיירת־המכורה לבין ארץ־הבחירה.

בפרוץ מלחמת העולם השניה, נתמוטט הגשר החי ויד מרצחת הפרידה בין האחים, ורק לאחר גמר המלחמה, כששערי הארץ נפתחו לרווחה לפני הניצולים משואת הדמים פגשנו בשרידי האודים המוצלים, שהגיעו אלינו שבורים ורצוצים מהמחנות ובשורת איוב מקפיאה בפיהם.

באחת דפגישות עם הפליטים, נתגבש הרעיון על ייסוד אירגון יוצאי הורודוק במדינת ישראל ושני תפקידים לו:

א. להושיט עזרה לנזקקים.

ב. להנציח את זכרם של יקירינו שניספו מידי הנאצים.

באספת האזכרה הראשונה נבחר ועד פעולה, שהתקשר עם בני עירנו באמריקה הצפונית ובארגנטינה, ופנה לעזרתם הדחופה, לאירגון קופת גמ״ח — לעזרת חברינו בישראל.

ואכן, ההורודוקאים שבחוץ־לארץ, נענו בעין יפה לפנייה זו, ושלחו לאירגון סכומי כסף לא מבוטלים, כגון אלף דולר — תרומתם של משפחת ראובן חסיד וכדומה. מיד הכינונו רשימות של הנצרכים ביותר ועשרות יוצאי הורודוק בישראל, נהנו מהלוואות בתנאים נוחים שניתנו למטרות של שיקום.

כמו־כן הקצבנו סכום כסף ניכר למצבת־זכרון במערת השואה על הר־ציון. אולם לא אמרנו די בכך: לאחר ויכוח סוער בין החברים על צורות הנצחה שונות, הוחלט בהכרעתם של בני עירנו מארגנטינה, על איסוף חומר ל„ספר יזכור״.

והנה, לאחר כמה שנים של מאמצים ועמל מפרך, הצלחנו לסכם את החומר ולהוציאו לאור.

תודתנו נתונה לכל אחד שהיטה שכם לביצוע המשימה הנכבדה, ובמיוחד לבן עירנו היקר, משה סימיון (שמן), על יוזמתו הברוכה ומסירותו ללא־גבול, ואנו מביעים לו את תודתנו והכרתנו מקרב לב. כה לחי!

**ועד אירגון יוצאי הורודוק
במדינת ישראל**

תל־אביב
נובמבר 1963.

אריינפיר

ביז פארן ערשטן וועלט־קריג, האָבן וויניק הוראדאקער זיך געפונען אין ארץ־ישראל, נאר מיטן שטראם פון דער דריטער עליה, זענען אויך אנגעקומען אין לאנד, עטלעכע צענדליק חלוצים און בעלי משפחות פון אונזער שטעטל.

אין יענע צייטן האָט מען זיך נוהג געווען, צו איינאָרדענען א פייערלעכן קבלת־פנים יעדן נייעם עולה און אויך אפנעמען פון אים א הארציקן גרוס פון די פריינט און קרובים אין הוראדאק און אט אזוי זרום געשאפן א לעבעדיקע בריק, צווישן דער אלטער און דער נייער היים.

ווען די צווייטע וועלט מלחמה איז איסגעבראכן, איז די לעבעדיקע בריק איינגעפאלן, און א מערדערישע האנט האט אונז צעשיידט אויף לעבן און טויט. ערשט נאכן קריג, ווען די טויערן פון לאנד האבן זיך געעפנט פאר די אנטרונענע פונעם בלוטיקן גהינום, האבן מיר זיך געטראפן מיט אונזערע ברידער, וועלכע זענען נאר וואס ארויס פון די לאגערן מיט דערשיטערנדיקע איוב־בשורות. דאן האָט זיך ביי אונז אויסקריסטאליזירט א פלאן, וועגן גרינדן א פאריין פון הוראדאקער אין ישראל מיט פאלגנדע אויפגאבן:

א. געבן הילף אלע נויטבאדערפדיקע לאנדסלייט.

ב. פאראייביקן דעם אנדענק פון אונזערע טייערסטע, וועלכע זענען אומגעקומען פון די נאציס.

אויף דער ערשטער אזכרה־פארזאמלונג איז אויסגעוויילט געווארן א קאָמיטעט, וואס האָט זיך פארבונדן מיט אונזערע צפון־אמעריקאנער און ארגענטינער פריינט, וועגן שיקן דרינגענדע הילף פאר א גמילת־חסד אינסטיטוציע, לטובת אונזערע נויטבאדערפטיקע ברידער אין ישראל.

די הוראדאקער לאנדסלייט האָבן זיך ווארעם אָפגערופן אויף דער ווענדונג און ארויסגעשיקט א גאנץ סאלידע געלט־סומע, צווישן אַנדערע, א שפענדונג פון 1000 דאלאר פון דער משפחה ראובן חסיד א״א.

מיר האבן צוגעגרייט רשימות פון די נויטבאדערפטיקסטע, און צענדליקער הוראדאקער אין ישראל האבן באקומען הלוואות צו קאנסטרוקטיווע צוועקן, אויף די בעסטע באדינגונגען. גלייכצייטיק, האבן מיר באשטימט א היבשע געלט־סומע פאר א דענקמאל אין דער „מערת השואה״ אויפן „הר ציון״, און נאך א שטורמישן ויכוח צווישן די חברים, וועגן א ווירדיקן מאנומענט פאר אונזער שטעטל, און מיט דער אונטערשטיצונג פון די ארגענטינער לאנדסלייט, האבן מיר באשלאָסן צו זאמלען מאטעריאל פאר א „יזכור־בוך״.

איצט, נאָך יארן פון אָנגעשטרענגטער ארבעט,

קאנסטאטירן מיר דעם פאקט, מיט דער גרעסטער צופרידנ־הייט, אז אונז איז געלונגען צונויפזאמלען דעם מאטעריאל און צוגרייטן צום דרוק.

ביי דער געלעגנהייט, שיקן מיר איבער אונזער דאנק יעדן איינעם, וואס האט צוגעלייגט א האנט צו דעם וויכטיקן ווערק. און מיר דריקן אויס אונזער אלעמענס אנערקענונג דעם טייערן בן־עיר, משה סמיון (שמן), פאר זיין איניציאטיוו און גרענעצלאָזער איבערגעגעבנהייט. כה לחי!

דער קאמיטעט פון הוראדאקער פארבאנד
אין מדינת ישראל

תל־אביב
נאוועמבער 1963 יאר.

דבר המערכת

באספת האזכרה של יוצאי הורודוק במדינת ישראל, שנתקיימה בשנת 1960, הוחלט להוציא לאור ספר להנצחת זכרה של קהילת הורודוק שנספתה בשואת הדמים, שפקדה את עמנו במלחמת העולם השניה.

וכך נטה איש ואיש שכמו למען איסוף החומר.

למען האמת, היו שטענו: „מה טעם לגרד בפצעים שלא העלו ארוכה? וילדינו היעיינו אי־פעם בספר זה? ומה עניין לחוקרי השואה בעיירה־זוטא כהורודוק?

אולם, אנו הערכנו את כל הטענות כבלתי־נכונות. להיפך, בין כל יוצאי עירנו, צעירים וזקנים כאחד, גובר העניין בספר שיעלה מחדש את דמותה ואורח חייה של עיירתנו. אורח חיים שחלף ללא שוב. כמו־כן מצוי בספרנו חומר רב עבור החוקר וההיסטוריון, העוסק בהקמת מצבת זכרון מונומנטלית, להנצחת זכרם של ישובי היהודים שהושמדו. ודווקא עלינו, שארית פליטת יוצאי הורודוק, מוטלת חובה קדושה, לתרום את חלקנו למטרה נעלה זאת.

בטירדות רבות נתנסינו בפעולותינו הרבות, כיצד להשפיע על בני עירנו החביבים שיתפייסו עם הקולמוס, שאינו מקובל עליהם ויכתבו זכרונות ורשימות מהעבר. בעיקר, קשתה המלאכה על העורך, שהשקיע עמל רב בעיצוב החומר ומנע חזרות במידת האפשר, שמר על סגנונם השופע חמימות של המחברים וצביונם העממי של החיבורים, שלא יהפכו „תוספת ספרותית" לספרי „יזכור" דומים.

קשה ביותר היה איסוף החומר הסטטיסטי, מכיוון שהנאצים השמידו את הארכיונים ופנקסי הקהילות. נעזרנו במקצת על־ידי תעודות שונות מהארכיון הגרמני המרכזי, שנפל לידיו של צבא השיחרור הפולני. ממקור זה שאבנו ידיעות על „סדר החיים", שהגרמנים קבעו בגיטו עד לחיסולו. נוסף לזאת גבינו עדויות מכמה יהודים יוצאי הורודוק שנשארו בחיים.

כל זאת הבאנו בהרחבה בתוך הספר. בינתיים, הרבה חומר החל זורם מכל העברים, בעיקר מידידינו בארגנטינה, ששלחו תמונות ורשימות למערכת וגם עזרה כספית להמשך עבודתנו. רק בני עירנו בצפון אמריקה, פרט ליחידי־סגולה מועטים, לא מצאו לנחוץ להושיט יד־אחים למפעל החשוב.

הספר נכתב בתנאים חומריים קשים מאד. ואף־על־פי־כן הצלחנו להגשים את המשימה, והקמנו מצבת זכרון נאותה לעיירתנו.

לא היו בה בהורודוק תיאטרונים, מוזיאונים, בתי־ספר תיכוניים ואף לא מוסדות תרבות גדולים ומכובדים ומשום־כך, לא נמצאו בה אינטלקטואלים כגון: מוסיקאים, סופרים, מדענים וכו'; ולמרות זאת שונה היתה הורודוק מעיירות יהודיות אחרות בפולין.

תוך תדליך של עשרות שנים נתבססה בהורודוק תעשיית־טכסטיל מפותחת. לפיכך, לא התקיימו תושביה על פרנסות־אוויר מסורתיות, אלא ברובם המכריע היו פועלים ובעלי־מלאכה. דבר זה הטביע את חותמו על דמותם החברתית־רוחנית.

היתה לה להורודוק אינטליגנציה־עממית מקומית, שקמה על רקע המציאות העיירתית. היו אלה עסקנים בעלי אחריות עמוקה לגורל ישובם. לפיכך יכולנו לחזות בתקופת המלחמה יהודים רבים, שלא חפרו קברים לעצמם, לפי הצו של הנאצים. את כתות הרובים והנשק שנמצא בידם היפנו נגד אויביהם ובכך הגנו על צלם דמותו האנושית של היהודי.

מאמינים אנו, שספר־זכרון זה, יטיל אור בהיר על החיים שחלפו ושוב תעלה לעינינו הורודוק, כפי שראינוה טרם החריבוה הגרמנים עד היסוד.

אנו תקווה, שספר זה יחדיר בקוראיו את הרצון להאבק נגד כל גילוי של הסתה למלחמה, לגזענות ולפאשיזם, המהווים סכנה חמורה לקיום עמנו.

ולבסוף מודים אנו לכל אחד ובמיוחד לחברינו היקרים: אריה גרינוולד — יו"ר אירגון יוצאי הורודוק בישראל, מרדכי גולדברג — חבר ההנהלה, ולידידנו משה זכאריעס — נציג יוצאי הורודוק בארגנטינה, שהיטו שכם למען ביצוע המפעל ומוסרים בזאת את הספר „יזכור להורודוק", לרשות הרבים.

משה סימיון (שמן)

פון דער רעדאקציע

אויף דער אזכרה־פארזאמלונג פון די הוראדאקער לאנדסלייט אין מדינת ישראל, אין יאר 1960, איז אָנגענומען געווארן א באשלוס צו פאראייביקן דעם אנדענק פון יידישן ישוב אין הוראָדאָק, וועלכער איז אומגעקומען אין דער שרעקלעכער קאטאסטראפע, וואס האט געטראפן אונזער פאלק בשעת דעם צווייטן וועלט־קריג און יעדער איינער האט זיך געשטעלט די אויפגאבע צו זאמלען מאטעריאלן.

וואס אן אמת, עס זענען אויך געווען קעגנער פונעם

בוך, וועלכע האבן געטענעט: צו וואס דארף מען אויפוועקן די נאך ניט פארהיילטע ווונדן? צי דען וועלן די קינדער, געבוירענע אויסער הארהאדאק, לייענען דעם בוך? און די געשיכטע־פארשער, וואס קען זיי פאראינטערעסירן, משטיינס געזאָגט, א „יזכור־בוך" פון אַזאַ קליין שטעטעלע ווי הארהאדאק?"

אבער מיר האבן אפגעשאצט די אלע ארגומענטן קעגן דעם „יזכור בוך" אלס ניט ריכטיקע, להיפך: עס איז צו מערקן אן אלץ מער שטייגנדן אינטערעס ביי אלע הארהאדאקער יונגע און אלטע, צו א בוך וואס זאָל אויפלעבן דאס פנים און לעבנס־שטייגער פון זייער געבורטס־שטאט און וואס שייך די פארשער און וויסנשאפטלער, גייען מיר ארויס פון דער הנחה, אז אין אונזער „יזכור בוך" איז פאראן א סך שטאף און מאטעריאל פאר דעם היסטאָרישן מאנומענט, צו פאר־אייביקן דעם אָנדענק און מארטיראלאגיע פון די פארניכטעטע יידישע ישובים אינעם בלוטיקן צייט־אָפשניט פונעם צווייטן וועלט־קריג. און ווער, אויב ניט מיר, די שארית־הפליטה פון דעם פארשניטענעם הארהאדאק, זענען בארופן צו נעמען אויף זיך די אויפגאבע און צוטראגן אויך אונזער באשיידענעם ביישטייער צו אט דעם וויכטיקן צוועק?

אויף א סך אומפארויסגעזעענע שוועריקייטן האבן מיר זיך אנגעשטויסן ביים שאפן דעם בוך. די גרעסטע שוועריקייט איז באשטאַנען אין דעם, ווי אזוי צו באווירקן אונזערע היימישע הארהאדאקער צו שרייבן, ווייל ניט אלע פילן א באזונדערע סימפאטיע צו דער פען.

איז דאָס טאַקע אָנגעקומען ניט לייכט. איבערהויפט דעם רעדאקטאר, וועלכער האט שווער געארבעט, ביים פארמירן דעם מאטעריאל און ווי ווייט מעגלעך אויסצומיידן איבער־חזרונגען, אָפצוהיטן דעם אייגנטימלעך־ווארעמען סטיל פון די מחברים און דעם פאלקסטימלעכן קאלאריט פון די חיבורים, ניט צו פארוואנדלען דאס בוך אין א ליטערארישע ביילאגע „צו ענלעכע" „יזכור" ביכער.

נאך ערגער האט עס אויסגעזען מיטן סטאטיסטישן שטאף, ווייל די היטלעריסטן האָבן פארניכטעט אלע קהילה־פנקסים און ארכיון. האבן מיר זיך אביסל ארויסגעהאלפן מיט די מאטעריאלן פון דעם צענטראלן דייטשישן ארכיוו, וועלכער איז אין זיין צייט, פארכאפט געווארן דורך דער פוילישער באפרייונגס־ארמיי. מיר האבן פון דארטן געשעפט א סך אינפארמאציע וועגן דעם שטייגער־לעבן, וואס די דייטשן האבן איינגעשטעלט אין געטא, ביז צו זיין ליקווידאציע. אויסערדעם, האבן מיר אויפגענומען לעבעדיקע גביית־עדות פון עטלעכע לעבנגעבליבענע הארהאדאקער יידן. דאס אלץ ווערט אויספירלעך געבראכט אינעם בוך.

אינצווישן, האבן די ישראלדיקע לאנדסלייט זיך א נעם געטאן צו דער ארבעט מיט גרויס התמדה, צו שרייבן זכרונות פונעם לעבן אינעם שטעטל, און צו אונזער איבערראשונג האט גענומען שטראמען מאטעריאל פון אלע צדדים. אויך אונזערע אויסלענדישע חברים, האָבן זיך ווארעם אָפגערופן אויף אונזערע אַפּעלן ווי צ"ב די ארגענטינער לאנדסמאַנשאפט, וועלכע האט אריינגעשיקט בילדער און רשימות אין דער רעדאקציע און אויך מאטעריעלע הילף, אין וועלכער מיר האָבן זיך גענויטיקט, כדי פארצוזעצן אונזער ארבעט. נאר די צפון־אמעריקאנער לאנדסלייט, האבן ליידער זיך ניט וויסנדיק געמאכט פון אונז, אויסער עטלעכע יחידי־סגולה, וועלכע האבן צוגעלייגט א האנט צו דעם וויכטיקן ווערק.

דאס בוך איז געשריבן געווארן אין גאנץ שווערע מאטעריעלע באדינגונגען. דאך האבן מיר באהערשט אלע שוועריקייטן און מיר האפן, אז עס איז אונז געלונגען מיט אונזערע באַגרענעצטע מעגלעכקייטן צו רעאַליזירן די אויפגאבע וועלכע מיר האבן זיך געשטעלט און געשאפן א ווירדיקן דענקמאל אונזער חרוב געווארענער שטעטעלע הארהאדאק.

הארהאדאק האט ניט פארמאגט קיין טעאטערס, מוזעאומס, אפילו ניט קיין מיטלשול און אנדערע קולטור־אינסטיטוציעס, מיט וועלכע זי וואלט זיך געקענט גרויסן. און דערפאר אויך ניט קיין הויכגעבילדעטע אינטעליגענץ: ווי מוזיקער, שרייבער, וויסנשאפטלער. אבער הארהאדאק איז דאך געווען אנדערש פון א סך יידישע שטעטלעך אין פוילן. אין הארהאדאק איז אין פארלויף פון צענדליקער יארן אויפגעקומען א פארהעלטניסמעסיק גרויסע טעקסטיל־אינדוסטריע, די הארהאדאקער יידן האבן ניט געלעבט פון די טראדיציאנעלע לופט־פרנסות, נאָר אין זייער איבערוועגנדיקער מערהייט, געווען יגיע־כפימניקעס, ארבעטער און האנט־ווערקער. דאס האט נאטירלעך, זיך אויסגעווירקט אויך אויף זייער געזעלשאפטלעך גייסטיקער אנטוויקלונג.

הארהאדאק האט פארמאגט א היימישע פאלקס־אינטעליגענץ, וועלכע איז אויסגעוואקסן אין דער שטעטלשער ווירקלעכקייט, גוטע געזעלשאפטלעכע עסקנים מיט א טיפער אחריות פארן גורל פון זייער ישוב און אין דער צייט פון מלחמה, האָט מען געקענט זען אויך אזעלכע יידן, וועלכע האָבן ניט געגראבן קברים לויט א באפעל פון די נאַציס, נאָר מיט געווער אין האַנט פארטיידיקט זייער מענטשלעכן כבוד און יידישן שטאָלץ.

מיר האָפן, אז דער „יזכור בוך" וועט ווארפן א העל ליכט אויף דעם פארגאנגענעם לעבן און מיר וועלן ווידעראמאל דערזען הארהאדאק ווי זי האט אויסגעזען, איידער די דייטשן האבן זי פארניכטעט.

מיר דאנקן יעדן איינעם, דער עיקרשט, אונזערע טייערע חברים: אריה גרינוואלד, פארזיצער פון דער הארהאדאקער לאנדסמאנשאפט אין ישראל, מרדכי גאלדבערג — פארוואלטונגס־מיטגליד און בעסטער פריינט, משה זכאריעס — פארשטייער פון דער הארהאדאקער לאנדסמאנשאַפט אין אר־גענטינע, וועלכע האָבן א סך בייגעטראגן ביים שאַפן דאס ווערק, און מיר גיבן איבער דעם „יזכור־בוך" אין רשות פון דער ברייטער עפנטלעכקייט.

משה סימיון (שמן)

הורודוק

הרשות המקומית (גמינע) של הורודוק כללה בתוך שטח שיפוטה 15 כפרים גדולים.

אוכלוסית הורודוק מנתה כ־5000 נפשות, מתוכם כ־4000 יהודים.

נציגי היהודים ב„גמינע" עד שנת 1939 היו: דוד יעקב קאגאן, רפאל מעלאמדאוויץ.

הרכבו של ועד הקהילה היה כדלקמן: יו"ר — וועלוול שיבאווסקי — נציג האזרחים, יוסף אבראמיצקי — פועה"צ ימין, וועלוול לעווין — בונד, אהרון שוסטער — ברית הצה"ר. מזכיר ועד הקהילה — שמואל זבינאוויץ.

בעיירה נתקיימו 13 בתי־חרושת גדולים כגון: 6 לטכסטיל, 1 מנסרה, 2 לחרסינה, 2 לשמן, 2 לסודה. כמו־כן, בתי־מלאכה דלקמן: נגריות, מסגריות, פחחיות, מאפיות, סנדלריות, חיטות כובענות, מספרות וכו'. שכבה רחבה של סוחרים, חנוונים, בעלי מלאכה ועגלונים. אולם רוב־רובה של האוכלוסיה — פועלי ביהח"ר לטכסטיל. אינטליגנציה ומקצועות חופשיים כגון: רופא, רוקח, מורים וכו'. נציגי דת ישראל: רב דמתא, שוחטים, דיינים. נציגי דת נוצריים: כומר קטולי, פופ פרבוסלבי וכו'. מוסדות דתיים: 5 בתי מדרשים ושטיבלעך, ולהבדיל: כנסיה פרבוסלבית, ובית־יראה קטולי.

מוסדות חילוניים כלליים: ה„גמינע", משטרה, דאר, מכבי־אש שיהודים ונוצרים שיתפו פעולה בה.

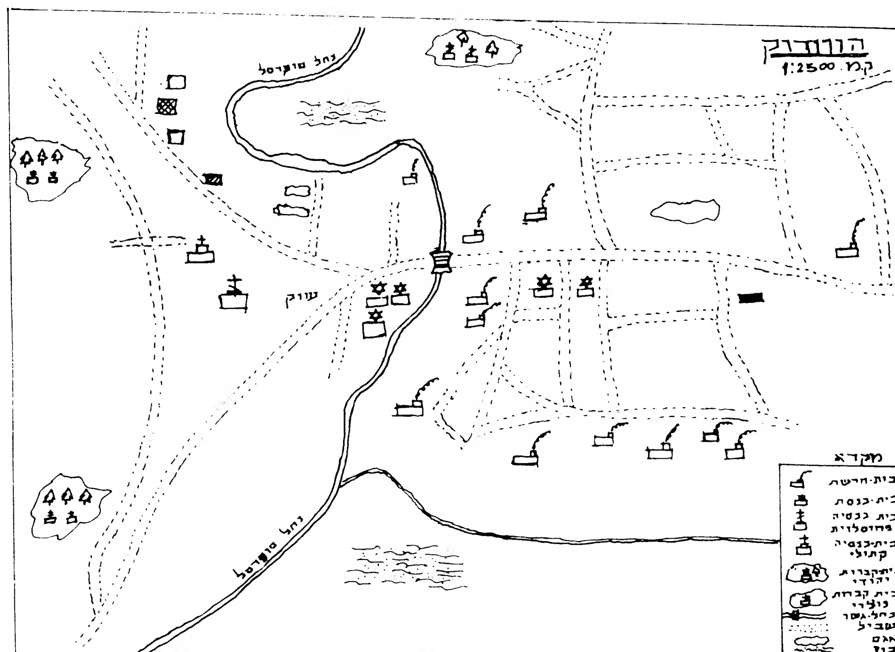
מוסדות חינוך ותרבות: תזמורת כלי־רוח, שע"י „מכבי־אש", השיגה מקום ראשון והוענק לה פרס הצטיינות בהתחרות איזורית מטעם מכבי־אש בשנת 1933. בית־ספר „תרבות" — 6 כיתות, בי"ס צ'ישא — שנתקיים עד שנת 1928 — 7 כיתות, בי"ס עממי פולני (פובשכני) — 7 כיתות. ספריה פולנית, ספריה ע"י בי"ס „תרבות", חוג דרמטי, שמנהלו היה יוסף אבראמיצקי.

מוסדות כספיים ופילנטרופיים: בנק קואופרטיבי יהודי כללי, גמ"ח, לינת הצדק לעזרת חולים, יתומים, מתן בסתר, הכנסת אורחים (הקדש), חברה קדישא ועוד.

איגוד מקצועי מעמדי, שמנה למעלה מ־1000 ח"ח, שרובם עבדו באריגה וצביעת בדים.

שלטון המדינה בהורודוק:

רוסיה	עד 1914
צבא־כיבוש גרמני	1915 — 1918
הסובייטים	1918 — 1920
פולין	1920 — 1939
סובייטים	1939 — 1941
צבא־כיבוש גרמני	1941 — 1944
פולין העממית	מ־1944

מפת הורודוק

מיין שטעטעלע האראדאק

(געהייליקט אירע קדושים)

פון **שמעון קרינסקי** (אמעריקע)

צוויי גאסן אין „שטעטל״. דריי, פיר אויף „פיאסקעס״
אין מיטן א טייכל מיט א בריק פול מיט לעכער
צען הויכע קוימענס פון וועב-שטול פאבריקן,
וויטער בלויז הייזלעך מיט הילצערנע דעכער.

דריי שולן אין „שטעטל״. צוויי אויף די „פיאסקעס״
חסידישע שטיבלעך אין „שטעטל״ געווען
שבת און יום-טוב, ראש-חודש, אינדערוואכן
דריי דורות דאווענדיק תמיד געזען.

דער „הקדש״ געשטאנען ניט ווייט פונעם „מרחץ״
טירן און פענצטער האבן שטענדיק געפעלט
די „חברה קדישא״ האט אירע מכשירים
נאך יעדע „לוויה״ טריקענען געשטעלט.

איין-איינציקער דאקטאר געווען איז אין „שטעטל״.
אין דעם גבירישן געסל ווי א פריץ געלעבט
און דער אפטייקער ט׳געוווינט ווי א קייסער.
האלטן צוויי דינסטן ווער נאך האט געקענט?

די פאטשט איז אויף „פיאסקעס״ געווען פון קדמונים.
אין צענטער פון „שטעטל״, פארביי די פאבריקן,
פלעגט גיין דער „ראָזנאָשציק״ מיט בריוו אין די טאשן.
אים אלע באגלייטן מיט ווארעמע בליקן.

די וואַך איז באשטאנען פון צוויי פאליציאנטן
מיט א דארפישן פריסטאוו, שיכור ווי לוט.
ניקאלאיען פאר א שנעפסל גרייט צו פארקויפן.
דעם קנאַק — יאַנקעווו פארביסן מיט הערינג און ברויט.

אין „שטעטל״ געווען א רב מיט צוויי שוחטים
א דיין, א חזן מיט א לייבישן קול
ניט איינמאל ט׳פאסירט, אז פאר קאַראַבקע
זאל מען לייגן אין חרם הארא דאקער קהל.

שטאט-משוגעים געווען אין שטעטל:
איינער ט׳זיך אלס בעל-מופת געהאלטן
דער צווייטער ט׳געוויינט, געלאכט און געשריען
אז ער איז משיח און דעם ים גייט ער שפאלטן.

למדנים געווען א סך אין מיין שטעטל.
אויף דעם האט דער רב זיין „הסכמה״ געגעבן.
שעפסל דער ווייגער און משה-יודל דעם רבס
האבן אין בית-מדרש פארבראכט אן א סוף.

ברוך משה לייבס, אין נייעם בית-מדרש
מיט א חברה משניות ט׳געלערנט זיבעט יארן.
און ווען אברהם שלמה האט חומש געקנעלט
זיינען אלע יידן למדנים געווארן.

אין „מויער״ — בית מדרש, האט חברה עין-יעקב
ישראל-יאנקל-באדאנעס געהאט פאר א רבין
זיין „חזקה״ געווען, ימים נוראים
דאווענען „שחרית״ און נדבות געבן.

פון אלע פארטייען די „חובבי-ציון״
פון תמיד אין שטעטל די גרעסטע געווען
אין „מרכז״, ביי מאיר-מאטלען אויף „פיאסקעס״,
האט מען די יוגנט זיך פרייען געזען.

א מענטש א שטילער געווען איז דער לערער
אין זארעטשער געסל, אויף „פיאסקעס״ ט׳געוווינט.
געווען איז ער אויך דער קאזיאנער ראבינער
מיט ווירדע און כבוד דאס „שטעטל״ באשיינט.

סטודענטן אין שטעטל געווען זיינען ווייניק,
קלויזניקעס — זייער פיל.
בייטאג ביי די גמרות פארטיפט אין בית-מדרש
שפאצירט מיט מיידלעך, אין משמורים גאנץ שטיל.

די מיידלעך געשמט, אלס שיינהייטן גרויסע
האבן חברה געשטיפט און פארבראכט זייער פיין.
זעלטן געטראפן אז שפעט אין אָוונט
עס זאל ערגעץ א בחור שפאצירן אליין.

דאס שטעטל האט תמיד געקאכט און גערודערט
די פאראזוקעס האבן געפייפט צו דער צייט.
רייך געווארן זיינען טוך-פאבריקאנטן
פארדינט קוים אויף ברויט, האבן ארעמע לייט.

די לונסקים, אמדורסקים, די ברילס און ראפעלסקים
האבן דאס שטעטל פארן נאז גוט געפירט.
עס קעמפן די שפינער עס שטרייקן די וועבער
פאר ברויט און פאר פרייהייט צום קאמף רעצידירט.

— — — — — — — — —

יום-כיפור ניינצן הונדערט צוויי און פערציק
שוועסטער, ברידער, טאטע-מאמע, באבע-זיידע...
מען שלעפט מיין שטעטעלע צו דער עקדה — — —

ה ו ר ו ד ו ק

(משלהי המאה התשע עשרה, תחילת המאה הנוכחית)

מאת **א. קוסובסקי** (ישראל)

א. תולדות הורודוק.

אימתי קם ישוב יהודי בהורודוק, ומי קדם למי, הישוב היהודי או הנוצרי? באין נתונים מספיקים קשה הקביעה המדוייקת. יש להניח, כי הישוב היהודי התקיים כ־500 שנה, ויתכן שהישוב הנוצרי קדם לו. מתקבל על הדעת, כי תחילה התיישבו יהודים בודדים ברחובות הנוצרים ולאחר מכן, עם ריבוי מספר היהודים התפשט הישוב היהודי בהמשכם של רחובות הנוצרים מזרחה בכיוון לנחל. חלק זה קרוי היה בשם עיירה. (שטעטל, ברוסית — גורודוק; בפולנית — גרודק). עם התפתחות תעשיית הטכסטיל עבר הישוב היהודי לעברו השני של הנחל והתמקם על גבעת החולות — „פיאסקעס".

במאה ה־19 נשתיירו עדיין מספר משפחות יהודיות ברחובות הנוצרים שטיפחו גינות־ירק ליד בתיהם, כדוגמת שכניהם.

ראשיתו של הישוב היהודי בעיר הפלך גרודנה חלה בשנת 1389, והוא התקיים כ־600 שנה. אגב, הסופר הביאליסטוקאי הרשברג, מזכיר בספרו „פנקס ביאליסטוק" את הורודוק ומעשה שהיה: בשנת 1760 פרצה מחלוקת בין ביאליסטוק הקטנה לבין קהילת טיקטין, אשר נחשבה אז כעיר גליל. ביאליסטוק דאז היתה עיירה קטנה מאוכלסת ישוב יהודי דל והיתה מסופחת לעיר הגליל טיקטין. ברם, לכשגדל בה הישוב — וכל זה בעטיו של הרוזן הפולני ברניצקי, שהיה מעוניין במכירת אדמותיו ליהודים — החליטה הקהילה להיפרד מעל טיקטין ולהכריז על עצמה כעל עיר גליל נפרדת. ואגב־כך דרשה מקהילת טיקטין לוותר לטובת ביאליסטוק על מספר עיירות שבסביבה. ברשימת העיירות הנדרשות לסיפוח נזכרת הורודוק. עובדה זו, שמקורה מארכיון, מוכיחה כי כבר לפני 200 שנה היתה העיירה הורודוק מאוכלסת ישוב יהודי.

ב. עיסוק ותעשיה.

רוב תושבי העיירה התפרנסו מיגיע־כפיהם ועסקו במלאכת האריגה, ואת פרנסתם השיגו בצמצום. עד מלחמת העולם הראשונה היתה נהוגה מלאכת האריגה בנולי־יד, ורק לאחר מכן החליפום בנולים מכניים. בתקופת נולי־היד שררה התחרות פרועה, שגרמה לירידת השכר. אחד הגורמים לכך היו האורגים שנקראו „ליינקעטניקעס", כלומר, אלה המקבלים מבעלי בתי־החרושת הרגילים את החומר הגולמי ומעבדים אותו בנולי־יד פרטיים בבתיהם, כמובן, ללא הגבלת שעות העבודה, בה בשעה שבבתי־החרושת הרגילים הקפידו על יום־עבודה של 8 שעות בלבד. התחרות פרועה זו גרמה לא אחת למריבות, שביתות ומעשי אלימות נגד המעבידים ונגד אותם הפועלים שלא שמרו על רמת שכר ושעות־עבודה תקינות. מעשי־אלימות אלה נסתיימו, כרגיל, בניפוץ שמשות.

מייסדי תעשיית הטכסטיל הראשונים היו: יהודה קרוננברג והירש ליב לונסקי, אשר, לעת זקנתו, מסר את עסקיו לבניו ובעצמו נסע לארץ־ישראל, התיישב בירושלים, בנה בית והקים בית־כנסת בשכונת אבן־ישראל, העומד שם עד היום. מספר התושבים היהודים נאמד אז כאלפיים, כ־1600 מהם התקיימו ממלאכת האריגה, טוויה והאשפרה ואילו השאר, כארבע מאות במספר, היו בעלי־מלאכה וסוחרים.

ג. תנועות ומפלגות

בראשית דמאה הנוכחית היתה רוסיה נתונה באווירה של מרידות, שמגמתן — מיגור משטר הרשע של הצאר: משטר אשר לא זו בלבד שדיכא את כלל האוכלוסיה, אלא, שראש מאוייו היה להציק ליהודים. לא עבר יום בלא שתתרגש גזירה רעה, כגון גירוש, עלילת־דם, פרעות, שלילת זכויות וכו׳. היהודים נדחקו לתוך „תחום מושב", בתנאיי דלות ומחסור, נתונים לנגישות ולרדיפות. לא יפלא איפוא, כי באווירה משולהבת זו צצו אגודות, מפלגות ותנועות, ככמהין ופטריות, ואורגנו הפגנות פוליטיות. באחת ההפגנות, שערכה מפלגת ה„בונד" בעיירתנו, בה השתתפו המונים, נפצעו עשרות מפגינים יהודים שנורו ממארב על־ידי שוטר העיירה וכמה אזרחים נוצרים שונאי ישראל.

בין הארגונים החשובים יש לציין את אגודת הציונים הכלליים שנקראה בשם „חובבי ציון", אגודת „בנות־ציון", „פועלי ציון" וה„בונד". ה„בונד" נחשב ליריב החריף ובר־הפלוגתה לתנועה הציונית ולשפה העברית; דעתו, כידוע, היתה כי לאחר מיגור השלטון הצארי העריץ, ירווח ממילא גם ליהודים, ואילו הציונים טענו, כי אין תקומה לעם היהודי ולתרבותו, אלא בארץ־ישראל.

באספות הבלתי ליגאליות שנערכו בפינות רחובותיה של העיירה, אפשר היה לפגוש בנציגיהן של המפלגות השונות כשהם מתווכחים בלהט רב, מתפלפלים בבעיות

מדיניות ואידאולוגיות וכורכים את מארכס והרצל בנשימה אחת, וכל זה לשם עשיית נפשות לרעיונות מפלגתם. לאחר כשלון מהפכת 1905, השתולל נחשול פרעות ביהודי קישינוב, הומל, ביאליסטוק וכו׳. הנה־כי־כן, באה המציאות המרה והוכיחה את צדקת טענת הציונים, כי אין מוצא אחר ליהודים, אלא העליה לארץ־ישראל.

„חובבי ציון" ואגודת „בנות ציון", שנוסדו בעשור האחרון למאה הקודמת, פיתחו פעולה ציונית נרחבת, כגון ייסוד ספריה, מועדון (בשם ועד) עם אולם קריאה ועתונות בעברית, יידיש ורוסית. מפקידה לפקידה נתקיימו שם דרצאות על בעיות שונות. ביוזמת הציונים נפתחו בתי־ספר עבריים לבנים ולבנות; בשנת 1906 התארגנו כחצי תריסר צעירים וצעירות במטרה לעלות לארץ־ישראל ולהתיישב בה.

מסיבות שונות עלתה רק אחת הקבוצות ומספר שנים לאחר־מכן עלו עוד מתי־מספר מהורודוק, ורק לאחר מלחמת העולם דראשונה (תקופת גראבסקי) הגיעו ארצה מעיירתנו כמה עשרות צעירים וצעירות ובעקבותיהם — הוריהם ושאר בני משפחה. מן הראוי להזכיר מאורע תרבותי אחד, שהפך אז לחוויה לאומית בציבור, היינו: הצגת מחזה „זרובבל" מאת דסופר מ. ל. לילנבלום. המחזה עסק בתקופת שיבת־ציון בימי עזרא ונחמיה. השחקנים היו חברי האגודה הציונית שבעיירה. שניים מהם זכו לעלות ארצה בראשית העליה השלישית *. לציוני הורודוק היו קשרים הדוקים עם ציוני ביאליסטוק. עיר זו הצטיינה מאז ומתמיד בפעולה ציונית ערה. די להזכיר שני אישים, שהאצילו מרוחם על הסביבה, והם: הרב רב שמואל מוהילובר, מנהיג ציוני מפורסם, וד"ר י. הזנוביץ **, מייסד הספריה הלאומית בירושלים. בפעולתם למען ארץ־ישראל השפיעו השפעה רבה על המונים רבים בסביבה. יש לציין, כי עוד בשנת תרל"ח, עת נוסדה המושבה הראשונה פתח־תקווה, יצאו מביאליסטוק 12 משפחות לבנות ולהתיישב בה.

למפלגת ה„בונד" היתה השפעה רבה על הפועלים היהודים, באשר היא ניהלה מלחמת מעמדות, הגנה על האינטרסים של הפועלים ודגלה באוטונומיה לאומית. בעיירתנו היה עסקן בונדאי אחד בשם שעפסל קלופיציער, למרות שהיה יריב ללא פשרה לציונים ולציונות, יש להודות כי היה בחור ישר ואמיץ לב, הוא ידע לארגן שביתות ולהגן בנאמנות על ענייני הפועלים מבלי לבדוק לאיזו מפלגה הם משתייכים. בחור זה הטיל מוראו על בעלי בתי־חרושת ואת מרותו — על ציבור הפועלים. יצויין, כי גם הפועלים הנוצרים כיבדוהו לא מעט, ולא פעם עזרו לו להתחמק מידי הבולשת.

ד. על כס הרבנות

בשלהי המאה שעברה ישב על כס הרבנות בעיירתנו הרב רב שפעסעלע ז"ל. בזכרונותיו נחרתו סיפורי ההורים על סגולותיו של רב זה. בחרדת קודש היו מזכירים את שמו ומספרים בשבחיו. גאון, עניו וצדיק בכל מעשיו. משתטחים היו על קברו בתפילה ותחנונים ומבקשים מעמו להיות מליץ־יושר לביטול כל גזירה רעה. ניתן להבין, כי לא בנקל הצליחו להשיג לו ממלא מקום. שנים רבות חלפו והעיירה הסתפקה בדיין בלבד, או־אז נמצאו מערערין שטענו כי לא יתכן, שעיירה ואם בישראל תהא שרויה בלא מרא־דאתרא תקופה כה ארוכה. בינתיים הופיעו מועמדים שונים, אחד מהם הצליח להוציא פתק מתוך הכיפה ולהיבחר. מאושר זה היה הרב ר׳ ניסן ברוידה, מי שהיה קודם לכן רב בעיירה קרעווע. נערכה לו קבלת־פנים מפוארת ברוב עם, בתחנת הרכבת. ר׳ ניסן היה בעל הדרת־פנים פטריארכלית, איש ליברלי וציוני. לאחר־מכן נבחר גם כציר לאחד הקונגרסים. קרה ופרצה שביתת פועלים ממושכת ומצב השובתים היה בכל רע. מה עשה הרב? חזר בכבודו ובעצמו על פתחי התושבים האמידים, קיבץ תרומות וחילקן בין השובתים. בעלי בתי־החרושת הסתכלו בו בעינים זועמות, ואילו הרב, שהיה בעל לב רחום וחנון, נימוקו עמו: אינו יכול להישאר אדיש שעה שפועלים יהודים, ביניהם בעלי משפחות גדולות, סובלים חרפת רעב. לפני פטירתו ביקש שהקהילה תמנה במקומו, על כס הרבנות, את חתנו לעתיד, הרב ציוני. — משאלתו נתקבלה.

הרב ציוני, אדם צעיר ומלא מרץ, לא הסתפק בד׳ אמות של הלכה, כי אם התמסר בלב ונפש לצרכי העיירה. מקום תפילתו הקבוע היה בבית מדרש „הבנוי" אך בין תפילת מנחה ומעריב נוהג היה לבוא לבית הכנסת בפיאסקעס, לתת שיעור למתפללים שהיו מתכנסים שם, ובזו הדרך עלתה קרנו בכל שכבות האוכלוסיה. נזדמן לי להכירו, בעבודה ציבורית משותפת, בוועד הקהילה, בשעת צרה ומצוקה.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, בהתקרב גייסות דגרמנים הכובשים למחוז ביאליסטוק, נפל פחדם על התושבים. בעלי בתי־החרושת וכמוהם בעלי־בתים אמידים נמלטו על נפשם לפנים רוסיה. בבת־אחת נסתם מקור פרנסתם של הרבה מהתושבים, שלא הצליחו לברוח, ומצבם היה נואש. הגרמנים שדדו, חמסו, החרימו כל דבר ערך ובייחוד צרכי מזון. פרצו מגפות של דבר, טיפוס ודיזנטריה, כמעט שלא נמצא בית ללא חולה. מובן, שגם פרנסתו המצומצמת של דרב דתמוטטה. אף־על־פי־כן, היה מטלטל עצמו לביאליסטוק בעגלות־משא מדי שבוע בשבוע — בגשם, בשלג ובכפור, מכתת רגליו למוסדות השונים, כגון ועד הקהילה והג׳וינט, כדי להשיג מזון כלשהו לתושבי העיירה הדוויים, וזה בשעה שמצב בריאותו הוא התרופף מיום ליום מרוב סבל ודאגה.

לא אצא ידי חובתי, אם בהזדמנות זו לא אעלה על נס פעולה אנושית אחת שלו, שיש בה מדוגמת מסירות נפש למען הזולת. וזה המעשה: בהתקרב הגרמנים למחוז ביאליסטוק בסתו שנת 1915, נותק הקשר בין העיירה לבין העיר. אבי נסע לוואלקוביסק לקנות סוכר לשם מכירתו לתושבי העיירה. בהתקרבו עם עגלה טעונה סוכר למבואות העיירה, נעצר על־ידי משמר צבאי רוסי מפלוגת החבלנים, שהחרימו את הסוכר, אסרו את אבי והאשימוהו בריגול ובהברחת מזון לאויב. — עבירה זו, בשעת חירום, כרוך היה בה פסק־דין של מוות. לא הועילו כל תחנוניו של אבי, שאין הוא אלא תושב העיירה והסוכר נועד לצרכי התושבים בלבד. על כרחו הוליכוהו ברגל לכיוון וואלקוביסק להעמידו למשפט צבאי; משנודע הדבר

---

*) אחד השחקנים הוא דניאל מרקוס, אביה של שחקנית הקאמרי רחל מרקוס. השני מר ביילוס, יבל"א, ממשפחת מרדכי ליימע החנווני.

**) בכ"א כסלו תש"ך מלאו 40 שנה למיתו של ד"ר חזנוביץ.

לרב ציוני לא שקט ולא נח עד שהגיע לקציני המשמר, דיבר על לבם ושכנעם כי אמנם כנים הם דבריו של האסיר והפציר בהם לשחררו מיד. דומה שהושפעו מדבריו והבטיחו לפעול לשיחרור אבי ואמנם, בעודו בדרך נקרא אבי לקצינים הללו, ולאחר חקירה קצרה שיחררוהו באומרם: „בר־מזל הנך, אשריך שהרבין ציוני המליץ עליך".

ה. בתי־מדרש ובתי־חסידים.

דיו בעיירה שלושה בתי־מדרש, שני בתי־חסידים ובית־כנסת. — בניין עץ גדול ועתיק־יומין ובו ארון־קודש מפואר עם תבליטי חיות ועופות בצבעיהם הטבעיים, מעשה ידי אמן להתפאר. רוב דאוכלוסיה היו מתנגדים, אולם לא הפגינו שום התנגדות לחסידים. בין החסידים היו כמה מאות שהזדהו עם שושלת סלונים וקוברין. דרביים היו מבקרים בעיירה ואפילו מתנגדים היו נוהגים לבוא לשולחן הרבי, לשמוע דברי תורה. נוסף על אלה היה עוד כמנין חסידים, שלא הזדהו עם שום שושלת. כינו אותם בלעג סתם חסידים בעלי „הודו ופריוד", כלומר מקדימי הודו לברוך־שאמר בתפילת שחרית.

למותר להדגיש, כי אף פעם לא פרצו, חלילה, מריבות בין מתנגדים והסידים כדרך שקרה בהרבה קהילות אחרות.

ו. בסיכום.

תקצר היריעה מלהזכיר את כל האירועים שאירעו במחוז נעורי. רבים האנשים שנשאו בעול צרכי הציבור באמונה ובאחריות. בהם עסקנים ציונים, שהקדישו מזמנם ומרצם לפעולות ציוניות, שלא על מנת לקבל פרס או להפיק הנאה חומרית. ובזכרי כל אלה דואב הלב על הגורל האיום שנפל בחלקה של עיירתנו. איכה נפלה שדודה עיירתנו בת־דדורות, תוססת דהיים והיצירה... איכה עיירתי הורודוק, עריסת ילדותי, הפכת בידי הקלגסים הנאציים לעיר מתים ללא שריד ופליט... רצה הגורל שגם שוכני עפר לא ידעו מנוחה, כי בית־העלמין, שהיו טמונים בו צדיקים, ישרים ותמימים, נחרב. עצמותיהם נחרשו, ומאבני המצבות של הקדושים והטהורים נסללו רחובות שאף רגל יהודי אינה דורכת עליהם.

איכה?!

ר."א, ח"י בשבט תש"ך.

האראדאק

(ענדע 19־טן יארהונדערט, אָנפאנג 20־טן יארהונדערט)

פון א. קאסאווסקי (ישראל)

א. אויפקום פון האראדאק

ווען איז אנטשטאנען א יידישער יישוב אין האראדאק? און ווער איז אויפגעקומען פריער, דער יידישער יישוב אדער דער קריסטלעכער? צוליבן מאנגל אין פאקטישן מאטעריאל איז שווער געגוי פעסטצושטעלן. אבער עס איז צו גלויבן, אז דער יידישער יישוב עקזיסטירט אומגעפאר אן ערך 500 יאר. עס איז אויך מעגלעך אז דער קריסטלעכער יישוב איז געווען פאר דעם יידישן. עס לייגט זיך אויפן שכל אז צוערשט האבן זיך איינצלנע יידן באזעצט אין די קריסטלעכע גאסן, און דערנאכדעם, מיטן פארמערן זיך פון די יידן, האט זיך פארשפרייט דער יידישער יישוב אלס המשך פון די קריסטלעכע גאסן אויף מזרח אין דער ריכטונג צום טייך. אט א דער טייל האט געהייסן „שטעטל"; אויף רוסיש — גאראדאק, אויף פויליש — גרודעק מיט דער אנטוויקלונג פון דער טעקסטיל־אינדוסטריע האט דער יידישער יישוב אריבער־געשפאנט דעם טייכל און געשלאגן ווארצלען אויף דעם זאמדיקן בערגל — „פיאסקעס".

אין דעם 19 יארהונדערט האבן נאך געלעבט א צאל יידישע משפחות אין די קריסטלעכע גאסן און לויט דעם מוסטער פון זייערע שכנים געפלעגט אויבסט־גארטנס נעבן זייערע הייזער. עס איז כדאי צו פארצייכענען, אז דאס אנטשטיין פון יידישן יישוב אין דער גובערניע־שטאט גראָדנע איז געשען אין 1389 יאר, ער האָט עקזיסטירט ביי אַ 600 יאר. אגב, דער ביאליסטאקער שרייבער, הערשבערג, דערמאנט אין זיין ספר „פנקס ביאליסטאָק"־האראדאק, פאלגענדעס: אין 1760 יאר איז אויסגעבראכן א מחלוקת צווישן דעם קליינעם ביאליסטאָק און דער טיקטינער קהילה, וואס האָט זיך דאן גערעכנט אלס א קרייז־שטאָט. די דאמאלסדיקע ביאליסטאָק איז געווען געבונדן מיט טיקטין, נאר ווען עס איז אין איר אויסגעוואקסן א יישוב, — און דאס אלץ צוליב דעם פוילישן פירשט בארניצקי, וועלכער איז געווען פאראינטערעסירט אין פארקויפן זיינע באדנס די יידן, — האט די קהילה באשלאסן זיך שיידן פון טיקטין און פראקלאמירן זיך אלס באזונדערע קרייז־שטאט, און געפאדערט דערביי פון דער טיקטינער קהילה מוותר זיין לטובת ביאליסטאָק אויף א צאל שטעטלעך אין דער אומגעגנט. אין דער רשימה פון די שטעטלעך וועלכע זיינען געפאדערט זיך אנצושליסן ווערט דערמאנט האראדאק. אט א דער פאקט (וואס ווערט באשטעטיקט פון ארכיוו, גילט אלס אַ באווייז, אז מיט איבער 200 יאר צוריק, איז אין האראדאק געווען א יידישער יישוב.

ב. באשעפטיקונג און אינדוסטריע.

דאס רוב שטעטלשע איינוווינער זענען געווען יגיע־כפימניקעס, און געארבעט אלס וועבער. און שווער פארדינט אויף זייער פרנסה. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די וועבעריי אנגעגאנגען אויף האנט־נולן, ערשט דער־נאכדעם האט מען זיי אומגעטוישט אויף מעכאנישע נולן. אין דער תקופה פון די האנט־נולן האט געהערשט א ווילדע קאנקורענץ, וואס האָט גורם געווען צום פאלן פון דעם ארבעטס־לוין. איינע פון די סיבות דערצו זענען געווען די וועבערס וועלכע

האבן געהייסן „לײנקעניקעס”. דאס הייסט, די יעניקע וועלכע באַקומען פון די פאבריקאנטן רוי־מאַטעריאל און ארבעטן אויף פריוואטע האנט־נולן ביי זיך אין דער היים אומבאגרענעצטע ארבעטס־שעהן. אין דער צייט, ווען אויף די פאבריקן האט מען אויפגעפאסט אויף 8 שעהדיקן ארבעטס־טאג. אט א די ווילדע קאנקורענץ האט ניט איינמאל געבראכט צו קריגערייען, שטרייקן און געוואלט־אקטן קעגן די ארבעטסגעבער, ווי אויך צווישן די ארבעטער צוליב ניט אפהיטן דעם ניווא פון ארבעטס־לוין און נארמאלע ארבעטס־שעהן.

ווי געוויינלעך, זענען אַט אַ די געוואלט־אקטן געקומען צום אויסדרוק אין ברעכן שויבן.

די ערשטע גרינדער פון דער טעקסטיל־אינדוסטריע זענען געווען: יהודה קראנענבערג און הירש־לייב לונסקי, וועלכער האט אויף דער עלטער, איבערגעגעבן זיינע געשעפטן די זין און אליין אוועקגעפארן קיין ארץ־ישראל, זיך באזעצט אין ירושלים, אויפגעבויט א הויז און אויפגעשטעלט א שול אין דער שכונה אבן־ישראל וואס עקזיסטירט עד היום. די צאל יידישע תושבים האט מען דאן געשאצט אויף 2000, פון זיי האבן 1600 געלעבט פון וועבעריי און שפינעריי און די איבעריקע 400 זענען געווען בעלי־מלאכות און קליינהענדלער.

ג. באוועגונגען און פארטייען

אנפאנג דעם צוואנציקסטן יארהונדערט האט אין רוסלאנד געהערשט אן אטמאספער פון אויפשטאנדן, וואס זייער ציל איז געווען ארונטערצווווארפן דעם רשעותדיקן רעזשים פונעם צאר, וועלכער אויסער אונטערדריקן דאס גאנצע פאלק — האט זיך געשטעלט אלס א הויפט־ציל צו דאקוטשען די יידן. עס איז ניט פארביי א טאג אן א שלעכטע גזרה ווי פארשיקונג, בלוט־בילבול, פאגראמען, רעכט־דיסקרימינאַציעס אא״וו. די יידן זענען ארייננגעשטויסן געווארן אין אן ענגע ווינ־זאַנע, אין באדינגונגען פון אָרעמקייט און דחקות, אויסגעשטעלט אויף רעפרעסיעס און רדיפות. וואס איז דער וואונדער, אז אין אַט אַזאַ אָנגעלאָדענער אַטמאָספער האבן ארויסגעשפראצט פארטייען און באוועגונגען ווי שוועמלעך נאך א רעגן און עס זענען צושטאנד געקומען פאליטישע דעמאָנסטראציעס. אין איינער פון די דעמאָנסטראציעס, איינגעארדנט דורך דער פארטיי „בונד” אין אונזער שטעטל, אין וועלכער עס האבן אנטיילגענומען גרויסע מאסן, זענען פארוואונדעט געווארן עטלעכע צענדליק יידישע דעמאָנסטראַנטן, פון די קוילן פון שטעטלשן פּאָליציאנט און פון עטלעכע קריסטלעכע תושבים, שונאי־ישראל.

צווישן די וויכטיקע ארגאניזיאציעס איז צו באצייכענען דעם פארבאנד פון אלגעמיינע ציוניסטן אונטערן נאמען „חובבי ציון”, דעם פארבאנד „בנות ציון”, „פועלי ציון” און „בונד”. דער „בונד” איז געווען א שארפער קעגנער און א בר־פלוגתהה צו דער ציוניסטישער באוועגונג און דער העברעאישער שפראך. ווי באקאנט, האט ער זיך געהאלטן ביי דער מיינונג, אז נאכן ארונטערווארפן דעם דעספאטישן רעזשים פונעם צאַר, וועט ממילא דאס לעבן פרייער ווערן אויך פאר די יידן, קעגן דער טענה פון די ציוניסטן, אז עס איז ניט פאראן קיין אויפקום פאר דעם יידישן פאָלק און זיין קולטור אויסער ארץ־ישראל. אויף אומלעגאלע פארזאמלונגען און אויף די גאסן פונעם שטעטל האט מען געקענט באגעגענען די שליחים פון די פארשיידענע פארטייען, וועלכע האָבן פייערדיק דיסקוטירט און זיך געפילפולט וועגן אידעאָלאָגישע און פאליטישע פראבלעמען. צוזאמענגעפלאכטן מארקסן מיט הערצלען, און דאס אלץ כדי צו שאפן אנהענגער פאר די פראגראמען פון זייערע פארטייען. נאכן דורכפאל פון דער רעוואלוציע אין 1905 יאר, איז אויסגעבראכן א כוואליע פון פאגראמען אויף יידן אין קעשענעוו, האמעל, ביאליסטאָק און אנדערע פלעצער. און אט אזוי איז געקומען די ביטערע ווירקלעכקייט און נאך מער פארשארפט דעם וויכוח צווישן „בונד” און די ציוניסטן, וועלכע האָבן געטענהט, אז ס׳איז ניטאָ קיין אַנדער אויסוועג אויסער עמיגראציע קיין ארץ־ישראל.

„חובבי־ציון” און דער פארבאנד „בנות־ציון”, וועלכע זענען אויפגעקומען אין דעם לעצטן יארצענטליק פון פאריקן יארהונדערט, האבן אנטוויקלט א ברייטע ציוניסטישע טעטיקייט, געגרינדעט א ביבליאטעק, א קלוב מיט א לייען־זאַל און פארשפרייט צייטונגען אין העברעאיש, יידיש און רוסיש. פון מאל צו מאל פלעגט מען פאראנשטאלטן רעפעראטן אויף אקטועלע און אַנדערע טעמעס. די ציוניסטן האָבן געעפנט העברעאישע שולן פאר יינגלעך און מיידלעך, אין 1906 יאר האבן באשלאסן ביי א האלבן מנין יונגע־לייט, מענער און פרויען, צו פארן קיין ארץ־ישראל כדי זיך דארטן צו באזעצן. צוליב פארשיידענע סיבות איז נאר איינער פון אט דער גרופע געקומען אין ארץ־ישראל און מיט אפאר יאר שפעטער נאך עטלעכע פון הארעדאק. ערשט, נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה, (גראבסקיס צייט), זענען אוועק פון אונזער שטעטל נאך עטלעכע צענטליק בחורים און מיידלעך און דערנאך ארויפגעבראכט זייערע עלטערן און אנדערע משפחה־מיטגלידער.

עס איז כדאי צו דערמאנען א קולטור־אימפרעזע וואס האָט זיך פארוואנדלט אין א נאציאנאַל־געזעלשאַפטלעכער דערשיינונג דהיינו: די פארשטעלונג „זרובבל” פונעם שרייבער מ. ל. ליליענבלום. איר אינהאלט — די תקופה פון שיבת־ציון אין דער עפאכע פון עזרא און נחמיה. די אקטיארן זענען געווען מיטגלידער אין דעם ציוניסטישן פארבאנד אין שטעטל. צוויי פון זיי איז געלונגען עולה צו זיין קיין ארץ אָנפאנג דער דריטער עליה.

די ציונים אין הארעדאק האָבן געהאט ענגע פארבינדונגען מיט די ציונים פון ביאליסטאק, וועלכע האט פון שטענדיק אן זיך אויסגעצייכנט מיט איר אקטיווער ציוניסטישער טעטיקייט. גענוג צו דערמאנען צוויי פערזענלעכקייטן וועלכע האבן גייסטרייך באווירקט זייער סביבה: הרב שמואל מאהילעווער, א בארימטער ציוניסטישער מנהיג און ד״ר וו. כאזאנאוויץ, דער גרינדער פון דער נאציאנאַלער ביבליאטעק אין ירושלים. מיט זייער טעטיקייט פאר ארץ־ישראל האבן זיי שטארק משפיע געווען אויף ברייטע מאסן אין דער אומגעבונג. כדאי צו באמערקן, אז נאך אין יאר תרל״ח, ווען עס האָט זיך געגרינדעט די ערשטע קאָלאָניע אין פתח־תקווה, זענען ארויסגעפארן פון ביאליסטאק 12 משפחות זיך צו באזעצן און זי צו בויען.

די פארטיי „בונד” האט געהאט א גרויסע השפעה אויף די יידישע ארבעטער, ווייל זי האט געפירט א קלאסן־קאמף

און פארטיידיקט זייערע אינטערעסן און אויך געקעמפט פאר נאציאנאלער אויטאנאמיע. אין אונזער שטעטל איז געווען א בונדישער עסקן מיטן נאמען שפעסל קלאפיציאר. ער איז געווען א קאנסעקווענטער קעגנער פון ציוניזם, אבער אן ערלעכער און דרייסטער מענטש, אנגעפירט מיט שטרייקן און פארטיידיקט געטריי די אינטערעסן פון די ארבעטער, ניט לייגנדיק קיין אכט אויף זייער פארטיי־אנגעהעריקייט. אט דער בחור האט אנגעווארפן א מורא אויף די פאבריקאנטן און געווען באליבט אויך ביי די קריסטלעכע ארבעטער וועלכע האבן אים זייער געשעצט, און ניט איינמאל אים געהאלפן זיך ארויסצודרייען פון די פאליציייאישע הענט.

ד. אויפן רבנישן שטול

סוף פאריקן יארהונדערט האט געפראוועט רבנות אין אונזער שטעטל הרב רב שעפסעלע ז"ל. אין מיין זכרון האבן זיך איינגעקריצט די דערציילונגען פון די עלטערן וועגן די אייגנשאפטן פון אט דעם רב. מיט היילקן ציטער פלעגן זיי דערמאָנען זיין נאָמען און דערציילן וועגן אים שבחים. א גאון, א עניו און א גרויסער צדיק. מען פלעגט גיין צו זיין קבר מיט א תפילה און בעטן ביי אים, ער זאל זיין א מליץ־יושר צו בטל מאכן יעדע שלעכטע גזרה. דערפאר איז ניט לייכט אָנגעקומען צו געפינען א רב, אלס שטעטל־פארטרעטער אויף זיין הויכן אמט. און אַ סך יארן האט זיך דאס שטעטל באגנוגנט בלויז מיט א דיין, דאמלט האבן זיך אָפּגעפונען יידן, וואס האָבן געטענהט, אז ס'איז ניט גוט פאר הארדאק, אזא לאנגע תקופה צו פארבלייבן אן א רב. אינצווישן זענען דערשינען פארשיידענע רבנים אלס קאנדידאטן און לויט א גורל, דורך ארויסציען א קוויטל פון א יארמלקע, איז אויסגעקליבן געווארן דער רב ר' ניסן ברויזא, דער פריערדיקער רב פונעם שטעטל קרעווע, וועמען מען האט איינגעארדנט א פייערלעכן קבלת־פנים אויף דער באן־סטאנציע. רב ניסן האט געהאט א פאטריארכאלן אויסזען, ער איז געווען א ליבעראלער מענטש און א ציוניסט, און איז אַפילו געוויילט געווארן אלס דעלעגאַט צו איינעם פון די ציוניסטישע קאנגרעסן. האט איינמאל פאסירט, אַז עס איז אויסגעבראכן א לאנגדויערנדער שטרייק און די לאגע פון די שטרייקערס איז געווען זייער שלעכט. וואס האט געטאן דער רב? — ער האט מטריח געווען זיין כבוד און אוועק איבער די הייזער פון די פארמעגלעכע תושבים, צענויפ־געזאמלט באשטייערונגען און צעטיילט צווישן די שטרייקערס. די פאבריקאַנטן האָבן געקוקט אויף אים מיט שלעכטע אויגן, אבער דער רב — מיט זיין מענטשלעך־ווארעמער הארץ — האָט אָפּגעענטפערט, אז: „איך קען ניט צוזען גלייכגילטיק ווי יידישע ארבעטער, צווישן זיי גרויסע בעלי־משפחות, ליידן הונגער און נויט". פארן טויט האט ער אויסגעדריקט זיין ווונטש, אז די קהילה זאָל באשטימען אויף זיין רבנישן פלאץ זיין צוקונפטיקן איידים — הרב ציוני. זיין בקשה איז דערפילט געווארן.

הרב ציוני, א יונגערמאן פול מיט ענערגיע, האָט זיך ניט באגנוגנט מיט די ד' אַמות פון הלכה, נאר ער האט זיך איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן פאר די צרכים פונעם שטעטל. זיין שטענדיקער פלאץ פון דאוונען איז געווען אין געמויערטן בית־מדרש, אבער צווישן מנחה און מעריב פלעגט ער זיך אראפכאפן אין דער שול אויף די „פיאסקעס" און געבן א שעור די מתפללים וועלכע פלעגן זיך דארטן צוזאמענקומען. א דאנק דעם, איז ער געווארן חשוב און אנגעזען ביי אלע שיכטן פון דער באפעלקערונג. מיר איז אויסגעקומען זיך צו באקענען מיט אים ביי א בשותפותדיקער אקציע אין וועד הקהילה, אין א שווערן מאמענט פון צרות און נויט.

מיטן אויסברוך פון דעם ערשטן וועלט־קריג, ווען די אנגרייפנדע דייטשן האבן זיך דערנענטערט צו ביאליסטאקער ראיאן, איז ארויפגעפאלן א פחד אויף די איינוווינער פונעם שטעטל. די פאבריקאנטן און די פארמעגלעכע בעלי־בתים האבן זיך דערשראקן און אַנטלאָפן טיף אין רוסלאנד. מיט איינמאל האט זיך אפגעהאקט דער מקור פון פרנסה פון א סך יידן, וועלכע עס איז ניט געלונגען צו אנטלויפן און זיי זיינען געבליבן אין א פארצווייפלטער לאַגע. די דייטשן האבן געגזלט, גערויבט און קאָנפיסקירט יעדע ווערטפולע זאך, דער עיקר שפייז־פראדוקטן. עס זענען אויסגעבראכן מגפות פון טיפוס און דיזענטעריע. עס איז ניט געווען כמעט א שטוב אן א קראנקן. פארשטייט זיך, אז אויך די באגרענעצטע פרנסה פונעם רב איז צוזאמענגעבראכן געווארן. טראָץ דעם, פלעגט ער וואך־איין וואך־אויס פארן מיט א לאסט־וואגן קיין ביאליסטאק אין רעגן, שניי און פראסט, אפשלאגן די טירן פון די פארשיידענע אינסטיטוציעס, ווי דער וועד־הקהילה און דער דזשאָינט כדי צו באקומען א ביסל שפייז פאר די ליידנדע תושבים פון שטעטל, און דאס אלץ האט ער געטאן בשעת זיין אייגענער געזונט־צושטאנד האט זיך פארערגערט פון טאג צו טאג פון אייגענע צרות און דאגות־הכלל.

איך וועל ניט דערפילן מיין אויפגאבע, אויב איך וועל ביי דער געלעגנהייט ניט פארצייכענען זיינס א מענטשלעכע טאַט, וואס קען דינען אלס א מוסטער פון מסירות־נפש. ווען די דייטשן האָבן זיך דערנענטערט אין הארבסט 1915 יאר צום ביאליסטאקער ראיאן האט זיך די פארבינדונג צווישן שטעטל און דער שטאט איבערגעריסן און מיין פאטער ע"ה איז אוועקגעפאן קיין וואלקאוויסק קויפן צוקער, כדי צו פארקויפן די איינוווינער פון שטעטל. ווען ער האט זיך דערנענטערט מיט א פול געלאדענעם וואגן צום שטעטל איז ער פארהאלטן געווארן פון א רוסישן פאטרול פון אן אפטיילונג סאפיארן, וועלכע האבן קאנפיסקירט דעם צוקער, ארעסטירט מיין טאטן און אים באשולדיקט אלס א שפיאן און שפייז־שמוגלער לטובת דעם שונא, אַן עבירה פאר וועלכער עס דראט אין קריגס־צייט מיט א טויט־אורטייל.

עס האט ניט געהאלפן זיין בעטן זיך און די טענות, אז ער איז נאר א תושב פון שטעטל און דער צוקער איז באשטימט נאר פאר דעם געברויך פון די איינוווינער. מען האט אים אוועקגעפירט צופוס קיין וואלקאוויסק כדי אים צו משפטן פארן מיליטערישן געריכט. דער ענין איז דערגאנגען צו הרב ציוני. האט ער ניט גערוט, ביז ער האט זיך דערשלאגן צו די אָפיצערן פון דעם פּאַטרול, ער האָט לאנג גערעדט צו זיי, און זיי איבערצייגט, אז דער ארעסטירטער זאגט אמת און געבעטן, זיי זאלן אים באפרייען. ווארשיינלעך, אז זיי זענען באווירקט געווארן פון זיינע רייד און זיי האָבן

צוגעזאָגט אלץ צו טאָן פאר זיינעטוועגן. און ווירקלעך, נאָך זייענדיק אונטערוועגס, איז מיין פאטער נאך א קורצער אויספארשונג באפרייט געווארן דורך די רוסן, וועלכע האבן צו אים אזוי געזאגט: „דו האסט א גרויס מזל. דיין גליק, וואס דער ראבין ציוני האט זיך איינגעשטעלט פאר דיר.״

ה. בתי־מדרשים און חסידישע שטיבלעך

עס זענען געווען אין שטעטל דריי בתי־מדרשים, צוויי חסידישע שטיבלעך און איין שול, אן אלטפרענקישע געביידע פון האלץ מיט א גרויסארטיקן ארון־קודש באצירט מיט שניצערייען פון חיות און עופות אין זייערע נאטירלעכע פארבן, א ווונדערבאר קונסט־ווערק. די מערהייט פון דער באפעלקערונג זענען געווען מתנגדים נאר זיי האבן ניט ארויסגעוויזן קיין קעגנערשאפט צו די חסידים.

טעלעכע הונדערט חסידים האבן אנגעהערט צו די סלאנימער און קאברינער הויפן. די רביים פלעגן באזוכן דאָס שטעטל און אפילו די מתנגדים פלעגן נוהג זיין צו קומען צום רבינס טיש, הערן דברי־תורה. אויסעדעם זענען געווען ביי א מנין חסידים וועלכע האבן צו קיינעם ניט געהערט. מען האט זיי גערופן מיט חוזק סתם־חסידים מיטן „הודו ופעריאַד״, דאָס הייסט: די וואס זאגן הודו פאר ברוך־שאמר ביים דאווענען שחרית.

עס איז איבעריק צו אונטערשטרייכן אז עס האבן, חלילה קיינמאל ניט אויסגעבראכן קיין קריגערייען צווישן מתנגדים און חסידים, ווי עס האט פאסירט אין א סך אנדערע קהילות.

ו. צום סך־הכל

עס איז צו קליין דער פלאץ, כדי צו דערמאנען אלע געשעענישן וועלכע האבן זיך פארלאפן אין מיין יוגנט־שטאט. א סך מענטשן האבן אויף זיך געטראגן דעם שווערן עול פון גרויסשאפטלעכער ארבעט און אויסגעפילט זייער פליכט ערלעך און געטריי. צווישן זיי, ציוניסטישע עסקנים און אויך אַנדערע טוער, וועלכע האָבן אוועקגעגעבן זייער צייט און ענערגיע ניט פאר קיין געלט אדער אנדערע מאטעריעלע פריווילעגיעס פאר זיך. און דערמאנענדיק דאס אַלץ, פארקלעמט מיר ס'האַרץ אויף דעם שרעקלעכן גורל וואס איז אויסגעפאלן אויף אונזער שטעטעלע, וועלכע האט געיווירט מיט לעבנס־זאפטן און שאפונגס־קרעפטן. וויאזוי האט פאסירט אז מיין שטעטעלע הארעדאק, דאס וויגעלע פון מיין קינדהייט, האט זיך פארוואנדלט דורך די בלוטיקע הענט פון די נאצישע הענקערס אין א טויטע שטאט אן א שריד ופליט. דער בייזער גורל האט געוואלט, אז אפילו די טויטע זאלן ניט וויסן פון קיין רו. ווייל דער בית־עולם, אויף וועלכן עס זענען געלעגן באַהאַלטן צדיקים, ערלעכע און לויטערע יידן איז חרוב געווארן. זייערע ביינער צעאקערט, און פון די שטיינערנע מצבות וואס איבער די קדושים וטהורים, האט מען געפּלאַסטערט גאסן און וועגן, וואס קיין פוס פון א יידן וועט אויף זיי מער ניט טרעטן.

איכה?!

ת״א ח״י בשבט תש״ך

הארעדאק און מיכאלאווע

(צום יאָרצייט נאָך אונדזערע אומגעקומענע קהילות)

פון ז. לעווין (ארגענטינע)

אונזער שטעטעלע האָראָדאָק איז געווען א געוויינלעך שטעטל, ווי אַלע שטעטלעך פון פוילן און ווייס־רוסלאנד, וואס זייערע קהילות זיינען אזוי מערדערלעך אומגעקומען דורך די נאצישע בעסטיעס. מיר קאָנען זיך ניט באַרימען מיט אונדזער שטעטל, אזוי ווי אנדערע. פון אונזער שטעטל זענען קיין באַרימטע רבנים, שרייבער, פּאָעטן ניט ארויסגעקומען. א גאנץ געוויינלעך שטעטל, אָבער דאָך אנדערש. האָראָדאָק, וועלכע האָט זיך געפונען 35 קילאָמעטער פון דער טעקסטיל־שטאָט ביאַליסטאָק, איז געווען בלויז אן ארבעטער־שטעטל. די גאַנצע יידישע באפעלקערונג האָט געלעבט פון דער ארבעט אין די דערבייאיקע טעקסטיל פאבריקן. אויך דאָס שוועסטער־שטעטל מיכאַלאָווע, וואס האָט זיך געפונען 7 קילאָמעטער פון האָראָדאָק, האָט געהאט דעם זעלבן אויסזען מיט די זעלביקע פּראָבלעמען ווי האָראָדאָק.

א צייט פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען האָראָדאָק און מיכאַלאָווע געווען אַ וויכטיק געווער אין די הענט פון די פארטיידיקער קעגן די צארישע אנטיסעמיטישע אָנפאלן אויף יידן קעגן וועלכע זייערע צייטונגען פלעגן ארויסטרעטן מיט שארפע אנטיסעמיטישע בילבולים, אז די יידן זיינען אַ פּאַראַזיטיש פאָלק, וואָס לעבט אויף יענעמס חשבון. דאן פלעגט מען זיי אָנווייזן אויף האָראָדאָק און מיכאַלאָווע און זיי זאָגן: אָט דאָס זיינען די פאראזיטן וואָס לעבן אויף יענעמס חשבון, ארבעטנדיק שווער פאר א הונגער לוין 12 און 14 שעה א טאג! יידן האָבן געארבעט אין די פאבריקן פון דער פריסטער יוגנט ביז אין טיפסטן עלטער. אפילו די נעמען פון די איינוווינער זיינען געווען טעקסטיל־נעמען, לויט דעם פאך, וואס זיי האָבן פארנומען אין פאבריק. און די יידן דאָבן ניט פארגעסן וועגן יידישקייט, גיין דאווענען דריי מאָל א טאָג, בויען שולן, בתי־מדרשים, א תלמוד־תורה פאר אָרימע קינדער און אנדערע קהלשע אינסטיטוציעס.

שפעטער ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די ארבעטער באוועגונג האָבן די האָראָדאָקער יידישע ארבעטער די ערשטע אויפגענומען דעם קלאסן קאמף, קעמפנדיק פריער פאר בעסערע עקאָנאָמישע באדינגונגען און נאָכדעם ווען עס האָבן זיך פאָרמירט פארטייען, ווי דער „בונד״, „פועלי ציון״ אא״וו, האָט שוין דער קאמף אָנגענומען אויך א פּאָליטישן

כאראקטער און מען האט געקעמפט פאר סאציאליסטישע אידייען.

ווער פון אונז געדענקט ניט שעפסל קלעפטשער און נאטע מעלאמדאוויטש, די אנפירער פון „בונד", וועלכע זענען געווען כמעט לעגענדארע פיגורן ביי אלע איינווינער פון שטעטל און אפילו ביי אלע קריסטלעכע שכנים פון ארומיקן געגנט — וואס האבן אין 1906 געמוזט עוקר זיין קיין אמעריקע צוליב די צארישע רדיפות.

אויך די ציוניסטישע באוועגונג האט געהאט אין הארадאק א פעסטע באזע. מיר געדענקען נאך גאנץ גוט דעם העברעאישן לערער מאיר־מאטל עפשטיין, וועלכער האט געהערט צו די ערשטע מפיצי השכלה און וועלכער פלעגט ביי זיך אין הויז יעדן שבת נאכמיטאג צונויפזאמלען די ארעמע ארבעטער־קינדער פון 12 יאר און ווייטער. וואס האבן קיין מעגלעכקייט ניט געהאט צו לערנען זיך, זיי געבן לעקציעס אויף נאטורוויסנשאפטלעכע און נאציאנאל־ציוניסטישע טעמעס. דארט האט זיך אויך געפונען די איינציקע שטאטישע ביבליאטעק מיט פיל יידישע און העברעישע ביכער, זשורנאלן און צייטונגען, אונטער דער אפירונג פון ביבליאטעקאר ה׳ בערנשטיין. אויך דער בונד און די פועלי ציון האבן געהאט זייערע לערן־קרייזן פאר דער יוגנט, קנעלנדיק מיט זיי דעם סאציאליזם. דאס אלץ האט געבראכט דערצו, אז ס'זאל אויס־וואקסן א גוט באוווסטזיניקע יוגנט אויף אלע געביטן, פון עקסטרעם רעכטס ביז עקסטרעם לינקס.

אין דער ערשטער וועלט־מלחמה האט שוין הארадאק געהאט א דעמאקראטיש געוויילטע קהילה־פארוואלטונג, צוויי ייד. ייעלטלעכע שולן און איין העברעאישע. פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ציליב די רדיפות אויף יידן און עקסטרעמע עלעמענטן מצד דער פוילישער מאכט, דאס לעבן געווארן זייער שווער, סיי עקאנאמיש, סיי געזעלשאפטלעך, אזוי אז פאר דער עקזיסטענץ פון די שולן האט מען געמוזט אנקומען צו אויסלענדישער הילף, וואס זיי פלעגן פון צייט צו צייט באקומען. מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז איבערגעריסן געווארן יעדער קאנטאקט מיט אנדערע שטעטלעך און איצט שוין אויף אייביק.

עס זיינען שוין אריבער אסך יארן און דאך ווי פריש עס איז אין זכרון דאס גאנצע שטורמישע לעבן פון אונזערע שטעטלעך, וואס זענען אזוי טראגיש פארשוווּנדן. מיר האבן ניט קיין גענויע ידיעות ווען און ווי אזוי אונזערע טייערע און נאענטסטע זענען אומגעבראכט געווארן. מיר ווייסן נאר, אז דעם 22־טן נאוועמבער 1942, איז הארадאק און מיכאלאווע געווארן „יודן ריין". מיר ווייסן נאר אז אין דעם פינצטערן נאוועמבער־טאג האט מען אונזערע טייערסטע און נאענטסטע אוועקגעפירט צו דער שחיטה!

זיך צוזאמענקומענדיק זונטיק דעם 21־טן נאוועמבער בײם מאנומענט פון די קדושים — דער סימבאלישער קבר פון אונזערע 6 מיליאן אומגעבראכטע פון די נאצישע מערדערייען, ווילן מיר דערמאנען און שווערן, אז מיר ווילן זיי קיינמאל ניט פארגעסן און מיר ווילן שטענדיק דערמאנען און אייביק געדענקען די מערדער, וואס האבן אזוי סאדיסטיש אומגעבראכט אונזערע טייערע און ליבע שטעטלעך הארадאק און מיכאלאווע!

הורודוק לפני 60 שנה

מאת **שמואל אבינועם** (צוקרמן) (ישראל)

רושם אדיר, בל יימחה, עשתה עלי הורודוק, כשבאנו לגור בה לפני יותר משישים שנה. מלאו לי 13 שנה, וכרוב נערי היהודים בתחום המושב דמיתי לזקן, שבע נדודים ותלאות. גם הידע שרכשתי בחדר, בישיבה, בבית־הספר הרוסי, ובעיקר הספרים שבלעתי — היה רב מכפי גילי.

בית מגורנו הקודם היה בורשה. והנה, לאחר הכרך העצום והנהדר, הרועש וגועש כים, מה מיוחד מצאתי בהורודוק, שכל־כך הרשמתי ממנה? אנסה להסביר את הענין:

בכל העיירות שהיכרתי, היה מקור־הפרנסה ומרכז החיים בשוק, שבכל ארבע פינותיו הצטופפו חנויות עד אפס מקום. ובכל החנויות הללו ישבו החנוונים באפס־מעשה וציפו ליום השוק השבועי שימלא את הרחבה בעגלות האכרים, שהביאו מתנובת שדותיהם ושיקנו את מצרכיהם. אך מכיון שיום השוק לא הספיק לפרנסתם, הם נשאו את עיניהם אל היריד השנתי, אשר אליו נהרו ממרחקים.

החנוונים והסוחרים היוו את רוב רובה של אוכלוסית העיירה ואילו היתר היו בעלי־המלאכה, כלי־הקודש, המלמדים וסתם בעלי־בתים, למדנים ומיוחסים. הצד השוה שבהם, שכולם, פרט ל„גביר" אחד או שנים, היו עניים מרודים, שעיניהם נשואות בחרדה ודאגה ליום מחר, ובפיהם תפילה אילמת „מאין יבוא עזרי"?

והנה נקלעתי לפתע לתוך עיירה, שונה לחלוטין מיתר העיירות, עיירה שלא השוק ולא החנויות הם עיקר פרנסתה, אלא בתי־חרושת מכאניים עם מנועי־קיטור ומכונות ממכונות שונות במחלקות „הטוויה" ו„האשפרה"; ועל־ידם בתי־אריגה גדולים ובהם טורים ארוכים של נולי־יד (נולים מכאניים טרם היו אז בהורודוק).

שכרם של האורגים שולם בהתאם לתוצרת שסיפקו, כ־10 רובל לשבוע. אולם המפתיע שבדבר הוא, שכל הפועלים היו יהודים, תופעה נדירה באותו זמן. עיירה מלאה יהודים פרולטריים כשרים — הם, בניהם ובנותיהם.

עם שחר (פרט ליום שבת), הגיחו המוני פועלים מתוך בתיהם. צעירים וקשישים, נערים ונערות, וגם ילדים מגיל 9, כולם בבגדי עבודה משומנים, ממהרים לעבודתם. וכעבור שעה קלה הרחובות נתרוקנו שוב הפעם ונתמלאו רעש של קיטור שפרץ מצנורות המנועים ודפיקות נולי־היד. עבדו מ־6 בבוקר עד 8 בערב, עם הפסקה של חצי שעה לארוחת־בוקר ושעה אחת לארוחת צהרים (נטו 12½ שעות עבודה) ולפעמים שעתיים נוספות. הפועלים נאלצו לעבוד שעות נוספות, כי שכרם לא הספיק למחייתם: — שכרו של פועל שישב ליד המכונה היה 4 רובל לשבוע; נער קיבל — 2 ורבע רובל וילד — עד 1 וחצי רובל לשבוע.

התנאים הסניטאריים היו גרועים ביותר. החלונות לא נפתחו. באולמי העבודה התאבכו ענני אבק, והפועלים נשמו את האדים הלוהטים של צנורות הקיטור. מה־תימה, איפוא, שבשנה הראשונה לעבודתי, חליתי בקדחת־ריאות חמורה.

הפועלים הקשישים והותיקים אהבו לספר על ימים עברו, בהם עבדו מעלות השחר ועד חצות, בלי לקבל תשלום עבור שעות נוספות. תנאי העבודה הנוכחיים תוארו על ידם כגן־עדן. נתקשיתי להסכים לדעתם, אולם כשהשויתי את מצב פועלי הורודוק למצבם של פועלים במקומות אחרים, שוכנעתי במקצת...

שנתיים עבדתי בעבודה מיגעת ואחראית ליד „מכונת הברשה", נתחייבתי לשמור על הצמר המנותץ, לבל יחדרו סמרטוטים למכונה. תהליכי העבודה היו פשוטים ואוטומטיים, ותוך כדי עבודה, שיננתי את לימודי, פרקי תנ"ך וקטעים מן הגמרא, וגם את משלי קרילוב, שירים, כללים בחשבון, אלגברה, וגיאומטריה, שלמדתי בבי"ס רוסי. ראוני הפועלים וחשבוני לתמהוני. פעם כשחל קלקול במנוע, ועבודת המכונות נפסקה, דקלמתי בפני הפועלים את משלי קרילוב. מאז נהגו להתאסף בהפסקות ואני מדקלם או מסביר להם פרקי תנ"ך ומספר על עמים וארצות, על תופעות הטבע והבריאה וכדומה. הודות לכך יצאו לי מוניטין של „מלומד" ובקיא בהוויות העולם.

הייתי בבחינת „שבלול בתוך קונכיה". כל חיי סובבים מסביב למכונה, ששהיתי על ידה מרבית היממה. והייתי עיף ויגע עד כדי־כך, שבשבת ומועד לא הייתי מסוגל לעיין בספר, פרט לכותרות העתונים.

התמורות שחלו והשפעתן על המצב התרבותי

לאחר שעזבתי את ביה"ח, פרצו שביתות. הפועלים דרשו תיקונים יסודיים בתנאי העבודה. השביתות נסתימו בהעלאות שכר נכרות, קיצור יום העבודה בשעתיים ובאיסור שעות נוספות. והנה מה רב כוחו של הרגל! משראיתי פועלים יוצאים מבתי־החרושת בעוד היום גדול, כשהשמש עדיין בשיפולי־רקיע, נראה לי הדבר כשינוי סדרי־בראשית.

אך הפועלים לא יצאו לתרבות רעה, כפי שנבאו החרשתנים. חיש־מהר התרגלו לתמורות שחלו בחייהם והם ניצלו את שעותיהם הפנויות להשתלמות, לימוד וקריאה. ביזמתן של המפלגות התארגנו חוגים להשכלה ומהחוגים הללו יצאו מדריכים ותועמלנים מוכשרים שהצטיינו בהכרתם המעמדית והתפתחותם הרוחנית. ביניהם בעלי־נפש והשראה, שהרחיבו את אופקיהם מעבר לתחומי עיירתנו הצרים. אחד המעולים שבהם — שעפסל קליפציער, ראש „הבונד" בהורודוק, היה איש יקר־רוח ובר־נימוסים נאים שידע לכבד את דעתו של הזולת ולהבין לרוח מתנגדיו.

ואילו הפועלים הקשישים, ברובם המכריע, פנו אל המקור והמסורת, ובין מנחה למעריב היו בתי־הכנסת מתמלאים פועלים, קשישים, שבאו להתפלל וגם לשמוע שעור במשנה או בגמרא, במדרש או בעין־יעקב, מפי מרצים מתנדבים. פעם נזדמנתי לבית־המדרש ב„פיאסקעס" לתפילת מנחה. אחרי התפילה התיישבו מסביב לשולחן כמנין יהודים, רובם בבגדי עבודה משומנים, ושמעו לאמרי המרצה, אדם בעל הדרת־פנים של „תלמיד חכם", שפרקו נאה, זקנו מגודל, ועיניו מפיקות בינה וטוב לב. הקשבתי קשב רב לדברי־תורתו של רב שמואל בקנשטיין האורג, שבני־ביתו ראוהו רק בשבתות ומועדים, כי בימי החול היה עוזב את הבית בשעה 5 בבוקר, כשכולם עדיין ישנים וחוזר לאחר חצות. לאחר שנים הכרתיו מקרוב, ונוכחתי לדעת, שניחון בכל המידות שמנו חכמים ב„תלמיד חכם". — הייתי מבאי ביתו, שכינוהו בשם „הבית הציוני", באשר שימש אכסניה לעסקנים הציונים שביקרו בעיירתנו.

הבן הבכור — לייב בקנשטיין — אורג גם הוא, היה ממייסדי האגודה הציונית, „חובבי ציון", ומראשי עסקניה מיום הווסדה (ז' תמוז הרנ"ח) — לאחר שנים נמנה גם על מארגני אגודת „פועלי ציון" (האי־ליגלית) ומראשי עסקניה עד אחרית ימיו.

שני אחיו הצעירים ממנו — יהודה ויצחק איזיק — היו בין מייסדי אגודת „צעירי ציון". האחים הצעירים — שלום ויעקב, נרתמו בעול הפעולה המעשית. שלום נפטר בדמי ימיו, ויעקב עם אחיו אַיזיק, יבדלו לחיים, עלו ארצה לאחר אישור המנדט על ארץ־ישראל. הם עבדו בכל העבודות החלוציות ואחרי־כן עלו להתישבות בכפר־יחזקאל (בתחילת 1923). — בשנת 1932 עברו לגוש תל־מונד, עם ראשוני הבוני והמתיישבים בכפר־הס.

למחרת הכרזת העצמאות (שבת ו' אייר תש"ח) נפל יעקב על משמרתו בהגנת הכפר.

הורודוק בשלושת ימי הפוגרום בביאליסטוק

(שנת 1906)

הורודוק וביאליסטוק היו בבחינת „בית גדול וחדר בצדו" בגלל הקשר ההדוק שביניהן: כי בתי־החרושת של הורודוק קיבלו את כל חמרי הגלם מהמטרופולין, ולשם שלחו את תוצרתם. בימי הפוגרום נתקעו הורודוקאים רבים בעיר־ההריגה, ובני משפחותיהם התרוצצו בתחנת־הרכבת בתקוה קלושה לקבל ידיעה כלשהי מקרוביהם בביאליסטוק, שנותקה מאין יוצא ואין בא.

קבוצות „ההגנה העצמית", שהגיעו בעגלות עד פרברי העיר, על־מנת להסתנן לאזור הנפגע, חזרו כלעומת שבאו, כי הדרכים והשבילים היו חסומים ע"י משמרות הצבא.

הרכבת נתפסה ע"י פרחחים מזויינים, שרצחו כל יהודי שהתחמק מתוך העיר.

כל המפלגות בהורודוק השתתפו ב„ההגנה העצמית". קבוצות המגינים התרכזו במקומות־סתר וציפו לאות שינתן במקרה של פורענות. התעשיינים נתנו כסף ואנשים מהימנים יצאו להשיג נשק. הכינונו פצצות כימיות, לפוצץ בהם את הקשרים, במקרה שהצבא יפרע פרעות ביהודים.

ביום השלישי לפרעות הופיע פליט מביאליסטוק, שהיה רצוץ ומדוכדך. בין־רגע הקיפוהו המוני התושבים שניסו לשמוע ידיעה כלשהי על בני־משפחתם שנתקעו בביאליסטוק. אלא האיש היה מבולבל עד־כדי־כך שהדיבור ניטל ממנו וענה במלים מקוטעות: — „כיצד נמלטתי? נהג הרכבת ההביאני וכיסני בפחמים. יומיים לא ישנתי ולא אכלתי... הצבא והפורעים שולטים בכל מקום .. אומרים, שמחר יבואו להורודוק ולקרינקי..."

שרכתי את רגלי לבית־הכנסת, שנתמלא עד אפס־מקום. כשפתחו את ארון הקודש והוציאו ספרי תורה, פוצצה

יללה ובכיה איומה מ„עזרת הנשים״. האיש שעמד ע״י ארון הקודש, שלח ידיו אל הספר, לפתע הכניס את ראשו פנימה וזעק בקול מר: „רבונו של עולם״! וכאילו הזדעזע עולם ומלואו ויהי למחיתת אלוהים...

מוכה־הדהמה עמדתי בתוך הקהל המתיפח, ובלבי משאלה, שמישהו יעלה על הבמה ויעודד את הקהל. ופתאום, כאילו נמשכתי בכוח סמוי, עליתי על הבמה ופניתי אל הקהל: „אחים יקרים! אל יאוש!״

הורודוק לפני מלחמת העולם הראשונה

(1914 — 1896)

מאת **יהודה בן שמואל בקנשטין** (ישראל)

הורודוק היתה עיירה תעשייתית. יהודי הורודוק לא היו „סוחרי־אויר״ כבעיירות אחרות, אלא ברובם עבדו בבתי־הרושת לטכסטיל ופת־לחמם רכשו בכבוד. מטעם זה הפכה הורודוק אבן־שואבת ליהודי הסביבה שנהרו אליה בהמונים.

מי היו מייסדי בתי־החרושת בעירנו ומתי נוסדו? יש אומרים — הגרמנים. וכראייה לכך מביאים את ביהח״ר לט'וייה „דעגענטיש״, שהיה קיים כבר לפני מלחמת העולם הראשונה וסימן נוסף לכך, היה בית־קברות גרמני ישן (מאגילקעס).

לפי מקורות מוסמכים הקימו יהודי הורודוק בית־חרושת לטכסטיל בשנת 1860 ובכך דחקו את רגלי הגרמנים ומאז גדל היישוב היהודי בממדים ניכרים.

בד בבד עם התבססות החמרית, דאגו יהודי הורודוק לסיפוק צרכיהם הרוחניים. בחמשת בתי־המדרש שנתקיימו בעיירה התפללו ולמדו במשך כל ימות השבוע. ואילו ה„שטיבלעך״ של החסידים היו פתוחים רק בשבתות ובחגים. הדור הצעיר למד תורה ב„חדרים״ המסורתיים ולימודי־חול בבתי־ספר „מתוקנים״ ואצל מורים פרטיים, שלימדו עבריה, יידיש ורוסית (אברהמע ניאמסע, זייצעוו ועוד). ואילו ילדי העניים למדו ב„תלמוד תורה״, ולאחר־מכן נוסד בית־ספר ממשלתי בהנהלתו של המורה המוסמך מר וויסנברג, שהנחיל השכלה יסודית לצעירי הורודוק והכשירם לקראת המשך לימודים במרכזי התרבות בעולם הגדול.

בבתי־המדרש למדו כל יום בין מנחה למעריב „משניות״, „חיי אדם״, „שולחן־ערוך״, „עין־יעקב״, „מדרשים ומשנה ברורה״. זכורני שני מורים מצויינים בהלכה: שבתאי רבינוך (שבתאי דער פארלער) מ„חברת משניות״, ולייב איטשע לייזערס (מאראנץ) מ„חברת ש״ס״.

בין המוסדות הצבוריים שנתקיימו בעיירתנו ראויים לציון במיוחד, הב׳ „ביקור חולים״, „לינת הצדק״, „חב׳ קדישא״ וחב׳ „מתן בסתר״.

משך שנים רבות לא היה קיים בעיירתנו סניף של דאר וטלגרף, וכל מי שנזדקק לשרותם היה הייב להטריח עצמו לעיירה הסמוכה מיכאלובה. שלוש פעמים בשבוע היה אחד התושבים מביא עמו את הדאר ומחלק את המכתבים לבתים, עד שנשתקע אצלנו יהודי בעל־מרץ, בשם בצלאל פינק, שהודות להשתדלויותיו המרובות נעתרו השלטונות ופתחו סניף דאר בהורודוק.

בשבתות ובחגים, ואפילו בשני ימי פורים, שרר בהורודוק שבתון גמור. בתי־החרושת לא עבדו וכולם נהנו משמחת החג.

הורודוק היתה עיר עליזה ותמיד שררה בה רוח טובה. בחול המועד היו הצעירים והצעירות נוסעים לביאליסטוק לפגישת חתנים וכלות ומבלים את זמנם בשירה וריקודים, והלכה למעשה קיימו את הצו: — „ושמחת בחגיך״.

בחנוכה היו פועלי בתי־החרושת עורכים סעודות־חנוכה ומנעימים את שמונת ימי החג. לקראת כל חג, שממשמש ובא היו מחלקים לנצרכי עירנו מזונות וכסף מזומן ובימי החג, היו עורכים ביקורים משפחתיים אצל קרובים וידידים ורוח טובה חגיגית היתה שרויה על הכל.

לעתים נתרגשה סערה קטנה שהעכירה את חיינו השקטים, כאותו מקרה בצעירה שושקה לבית משה ביליוויצער, שנמלטה מבית הוריה עם בחור נוצרי והמירה את דתה. או בשעת עלילות הדם על יהודי רוסיה והפוגרומים, וביחוד הפוגרום בקישינוב וגל הפוגרומים בשנת 1905—1906. אולם הסערות חלפו ויהודי הורודוק המשיכו את חייהם ועבודתם ולא נתפסו לבהלה של עזיבת המקום והגירה למעבר לים.

דברי ימי האגודה הציונית בהורודוק

בז׳ תמוז תרנ״ה, יוני 1898, נוסדה האגודה הציונית בהורודוק בשם „חובבי ציון״. ואלה שמות מייסדי האגודה: בלוך חיים, בייליס יעקב יואל, בקנשטיין ליב, ברוטמכר משה יהודה, גולדברג משה אליהו, אמדורסקי קלמן, כהן זיידל, מלמדוביץ אפרים, מרקוס דניאל, נובינסקי אהרן, וולמן גרשון, נוטוביץ שמואל צבי, שניצלר זלמן, סלוצקי שמעון, מאיר מרדכי. כבר באותה שנה שלחנו ציר לקונגרס הציוני, את מר ליפמן רוזנטאל מביאליסטוק.

באספה המייסדת, שנתקיימה בדירת הורי חיים בלוך ושהיתה רבת משתתפים, נתקבלו החלטות חשובות וביניהן: לפתוח מועדון ציוני בעירנו עם ספריה ואולם קריאה. לחתום על כל העתונים היומיים, שהופיעו אותה עת: „המליץ״, „הצפירה״ והירחון „השילוח״.

על הועד הזמני שנבחר, הוטלה מלאכת האירגון והתעמולה בתוך העיר והסביבה ושמירה על הקשר והתאום עם המרכז.

בפעולותיו נתקל הועד בהתנגדות עזה מצד החרדים, בראשותו של ר׳ אברהם סקרובליצקי, ומצד ה„בונד״. אולם האגודה עמדה במבחן האש והמשיכה במרץ רב בפעולותיה הענפות. חברי הועד ביקרו לעתים תכופות בעיירות הסמוכות להורודוק כגון: ברוסטיביץ, סביסלוץ, סוקולקה, קרינקי,

זבלודובה, מיכאלובה וכו׳ אירגנו אספות־עם, בהשתתפות אורחים חשובים מחוץ למקום.

ב־1899 נוסדה בעירנו אגודה ציונית נוספת בשם „צעירי ציון", שמטרתה היתה להכין עתודה צעירה לאגודת „חובבי ציון". מייסדי האגודה היו האחים בקנשטיין יהודה ואייזיק, ש. צוקרמן ופ. מאטיס ז"ל. במשך הזמן עברו רוב חברי „צעירי ציון" לאגודה הבכירה והצעירים ירשו את מקומם של הזקנים. מפעולותיה החשובות הראויות לציון מיוחד אציין את: מכירת מניותיו של ה„קולוניאל־בנק היהודי" מיסודו של הד"ר הרצל ז"ל, והפצת עתונים וספרים עבריים. ביזמתם נפתחו שני בתי־ספר לעברית בהדרכת המורים המסורים מ. מ. אפשטין, ש. צוקרמן, בונים ילין, יצחק נטוביץ, שמואל זבינוביץ, ואורינובסקי שליה. להרצאות במועדוננו היו באים המוני אנשים, חברי מפלגות שונות, שהשפיעו באופן ניכר על עיצוב דמותם התרבותית של תושבי עירנו.

כמו־כן נטלנו חבל פעיל באספות ובכינוסים גדולים שנערכו במינסק, וילנה, ורשה, גרודנה, דרוזגניק, פינסק ועוד מקומות. השתתפנו בויכוחים מרובים עם מפלגות: ה„בונד", „פועלי ציון שמאל וימין" וכו׳. שלחנו צירים לכל הקונגרסים הציונים שנתקיימו עד מלחמת העולם הראשונה.

נצטרפנו לארגון הציוני „התחיה" שבפינסק. אך מסיבת הלך הרוח הסוציאליסטי, שנשתרר על הארגון הנ"ל, נטשנוהו אחרי ויכוחים סוערים ונשארנו במהותנו ציונים כלליים, למרות שחברים מרובים היו פועלי חרושת.

עזרנו בפתיחת בנק „הלואה וחיסכון", אנשים רבים מכל המפלגות נהנו מהלואות ברבית נמוכה. תוך שנתיים התפתח הבנק עד כדי כך, שיכול היה להת הלואה גדולה על סך 5000 רובלים.

גם בעלי בתי־החרושת בהורודוק השתתפו בסכומים גדולים ברכישת מניות הבנק הציוני ע"ש ד"ר הרצל והמליצו לפני הרשות המקומית והמחוזית שיאפשרו לנהל תעמולה ציונית בין המוני היהודים, מבלי שהם יפריעו.

הספריה שלנו התפתחה וגדלה לאין־שעור והכילה כ־800 כרכים בעברית, יידיש ורוסית. ומועדון הקריאה שלנו חתם על כל העתונות היהודית שהופיעה ברוסיה. השתתפנו במגבית לטובת ספריות ועתונות ציונית בהנהלתו של זאב ז׳בוטינסקי ובטורקיה החדשה.

היו גם מקרים שהלשינו עלינו בפני הרשות המרכזית ואז נאלצנו לעמוד במשפט. ההנהלה הציונית המרכזית שלחה לעזרתנו עורכי־דין ידועים מרוסיה, שהגנו עלינו בפני המתנכלים לקיומנו.

אחרי מותו של ד"ר הרצל, השתתפנו בועד מגיני ההסתדרות הציונית, ונאבקנו מר נגד רעיון הטריטוריאליזם ואוגנדה. כמו־כן נקטנו עמדה בלתי מתפשרת במלחמת השפות נגד „ההילפס־פאריין" הגרמני, שתבע לקבוע גרמנית כשפת־לימוד בטכניון חיפה, במקום השפה העברית.

כל זאת קרה עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914. עם פרוץ המלחמה נחלשה מאד אגודתנו, כי חברינו הפעילים נתפזרו למקומות שונים ברוסיה וגם תנאי־החיים שהשתנו מאד, תבעו פתרונות חדשים.

חלוצי השפה העברית בהורודוק

מאת **א. בן־עיר** (ישראל)

א.

בשלהי המאה הי"ט, עם הופעת התנועה הציונית ברחוב היהודי, עלתה וצפה שאלת התרבות העברית, כלומר, האם יש לחייב ציוני לרכוש לעצמו את השפה העברית ותרבותה, ולהנחילה לבניו ולבנותיו.

יש להודות, כי ההנאים לכך לא היו נוחים ביותר. ידיעת השפה העברית הצטמצמה בלימוד התנ"ך בחדר, באורח מליצי, שלא הלם את חיי היום יום של הנוער והקשישים גם יחד. כי זאת לדעת, לימוד התנ"ך התנהל ע"י מלמדים מחוסרי השכלה פדגוגית ולפי שיטה מילולית. אחד מקרא ואחד תירגום ביידיש. רובם של המלמדים הבינו אך בקושי פירוש המילים ולא השכילו להסביר לתלמידיהם את תוכנם ויופים של הדברים ובכך להנעים עליהם את הלימוד.

אין תימה, איפוא, שהידיעות שרכשנו בחדר היו קלושות, הדיבור העברי פגום ובלתי טבעי, ועל כגון דא נאמר: „רבי לא שנה — הא מניין?"

עם זאת קיבלו עליהם בני הנוער הציוני שבעיירה, לדבר ביניהם רק עברית, ומי שנכשל ונתפס בדיבור לועזי, — נענש בתשלום כופר כלשהו לטובת הקרן־הקיימת.

העתונות והספרות העברית של אותם הימים היו דלים בהשוואה לספרות היידיש, יען זו האחרונה שלטה ברחוב היהודי. הופיעו אז מספר עתונים עבריים, ביניהם: „המליץ" בפטרבורג, „הצפירה" בווארשה ולאחר מכן „הזמן" בוילנה. רק מתי־מספר בעיירה היו מסוגלים להבין את הכתוב בהם, שכן המאמרים והידיעות נכתבו בשפה מליצית, ואפילו הקוראים, שהתמצאו בהם לא באו על סיפוקם הרוחני. נקל להבין, כי רוב קוראי עתון וספר היו נימנים על חסידי היידיש או השפה הרוסית.

ב.

עם הסתעפותה של הפעולה הציונית צפה, כאמור, בעיית השפה והתרבות העברית, ובא שינוי בהלך המחשבות האידי, ששרר במחנה הציוני. זוהי גם זכותו של הנוער הציוני בעיירה, שבהשפעת פעילותו הערה נשתנו האווירה והיחס לבעיית לימוד השפה, והחלו מלמדים בשיטת „עברית בעברית" ובהדרכת מומחים. קם עורף ציבורי רוחני נוח למלאכת ההוראה.

בין מניחי היסוד לפעולה חלוצית זו יש לקרוא בשמם של בני עירנו ש. מ. זבינוביץ, מאיר־מרדכי (מאטל) אפשטין, מלמדוביץ, נטוביץ, ויבל"א שמואל אבינועם (צוקרמן), שפתח

בית־ספר לבנות. בתי־ספר אלה היו בשעתם מכונים „חדרים מתוקנים" (ובפי המתנגדים היריבים „חדרים מסוכנים").

אמנם, לא כל המורים המודרניים הראשונים, נתברכו בידיעת השפה והדידקטיקה, באשר סמינריונים עבריים כמעט ולא היו קיימים אז. ברם, אין להתעלם מצעדים ראשונים אלה, צעדים שהניחו נדבכי־יסוד ללימוד השפה העברית.

המורה מאיר־מרדכי אפשטין, יהודי חרד בגיל העמידה וזהיר בקלות כבחמורות, ובניגוד להשקפת עולמם של רבים מהחרדים, — נקט בעמדה עקשנית חיובית לגבי השפה העברית, שהיה מסור לה בלב ונפש. ביתו היה הבית הראשון והיחידי בעיירה, בו כל בני־הבית, בתוכם הילדים, התמידו בדיבור עברי, כשפת־אם.

ומעשה שהיה כך היה: בבואו פעם, ביום ששי, עם ילדיו לבית־המרחץ העירוני כמנהג אנשי העיירה, שמעוהו היהודים האדוקים שנוכחו באותו מעמד, משוחח עם ילדיו „בלשון־קודש" והחלו מחרפים ומגדפים אותו כאחד הריקים, ואפילו מוכנים היו ליצוק עליו קיתון של רותחין, באשר ראו במעשהו זה חילול הקודש.

אולם מאיר־מוטל לא נרתע מאיומיהם והמשיך, כדרכו בקודש, לפי שיטתו וטבעו.

ג.

באולם בית־ספרו של המורה מאיר־מרדכי אפשטין היו בני־הנעורים מתכנסים מדי ערב — מי לקרוא עתון, ומי להחליף ספר בספריה, להאזין להרצאה או לבלות במסיבה וכדומה. זכורני, פעם במסיבת חנוכה, לאחר ששמענו נאומים מעניני־דיומא בשפת יידיש, ניגש לדוכן הנואמים, בחור בן העיירה, שמעון סלוצקי (בנו של המכונה שמרל קוט) ונאם נאום נלהב בשפה עברית חיה ושוטפת. הנאספים התרשמו עמוקות למשמע הנאום העברי. לא מן הנמנע, שהיה זה הנאום העברי הראשון בעיירה. לא ארכו הימים והנה שוב הפתעה: בבוקר בהיר אחד קראנו בעתון „הצפירה" מאמר מאת הבחור הזה על הנושא „שיחה עם רב גדול בישראל". כאמור היה אז במחנה הציוני ויכוח על בעיית התרבות העברית, בדומה למחלוקת הרווחת בזמננו „מיהו ציוני?..." מאמר זה היה כתוב בצורת ראיון שנמסר כעין דו־שיח על שאלות ותשובות בינו לבין הרב דמתא רבי ניסן ברוידה. זה האחרון גרס, כי עניני השכלה ותרבות, הם דברים הנתונים ללבו ורצונו של הפרט, ואל לתנועה הציונית, המורכבת משכבות שונות רב־גוניות, בהן חרדים וחפשים, — להתערב ולכפות עליהם הר כגיגית ולחייבם בנטל תרבות מודרכת לפי דפוס מסויים. פרושו של דבר היה: איש הישר בעיניו יעשה. ואילו הבחור דנן טען: ולא היא, הא בהא תליא, כלומר, תחיית עם ישראל, במובנה הממשי, קשורה וכרוכה בתחייתנו הרוחנית, כולל השפה העברית, התרבות העברית וכל המשתמע מכך. בשום פנים ואופן אין להפריד בין הדבקים. ויכוח פומבי זה עורר מחשבה וענין, לרבות בין אלה שעמדו מחוץ לחוג הציוני. ניתן לומר, היה זה ויכוח מר ונוקב ויש לזקוף לזכותו, שהצליח להסביר בכשרון רב את הצד השלילי שברצון לכרוך ציונות ותרבות זרה בכפיפה אחת, רעיון שנאחזו בו רבים וטובים. עם זאת, נמצאו מתרעמים על שהעיז להעמיד את עצמו כבר־פלוגתה של רב בעל שעור קומה כזה של ר' ניסן. בבקשם לראות בכך מעשה של חוסר דרך־ארץ, חוצפה כלפי שמיא.

מסתבר, כי שמעון סלוצקי זה, היה בעל הכרה ציונית מעמיקה, חניך ישיבה שהכשיר עצמו להיות רב. נוסף לבקיאותו בש"ס ופוסקים, היה בקי גם בספרות עברית, שכן נהג להציץ ל„ביכלעך", דהיינו, ספרי ההשכלה בעברית. לשבחו ייאמר: שהציץ ולא נפגע, התמיד בתלמודו והוסמך לרבנות.

לנו, אזרחי ישראל האמונים על בתי־ספר עבריים על כל דרגותיהם, נראים הארועים שהזכרתי לעיל בלתי־חשובים, קטנים ומגוחכים, אולם יש לדעתי לראות בהם צעדי ומעשי־בראשית חלוציים, אשר איפשרו לנו להגיע עד הלום.

זכרונות מזמנים סוערים

מאת פייגל יאנקל נאטעס מלמדוביץ-ליס (ארגענטינע)

ביתנו עמד ב„פיאסקעס" בשכונות לביקתות הפועלים, שנבנו בשדות שלא התאימו למיזרע. אנו, ילדי אורגים, טווים, צבעים וכד' שיחקנו בחולות שחוממו בשמש וטרם ידענו שהן מקור מרפא לרגלינו שנחלשו מתת־תזונה.

בכל משפחה היו מ־6 עד 10 נפשות. הרחובות היו בלתי סלולים ואחרי הגשם נתמלאו בוץ, הילדים בוססו ברפש עם החזירים ויתר בעלי־החיים, וחלו במחלות שונות.

משכורתו של אורג — הגיעה ל־4 רובל לשבוע. וגם שכר עלוב זה לא קיבל במועדו. צבעי או טוואי מומחה השתכר עד 18 זהובים לשבוע. יום העבודה היה ארוך לאין שעור. בימי חורף היו יוצאים לעבודה אחרי ה„הבדלה". הבתים הוארו במנורות נפט ואת הזכוכיות הסדוקות הדביקו בפיסות נייר.

אחותי סיפרה לי: פעם בליל חורף צונן יצאו כמה נערות לעבודתן אך נעצרו לפני שער בית־החרושת שנעול היה עדיין. צנומה וקטנה היתה אחותי, לפיכך דחפוה הנערות לשקע שנחפר על־ידי כלבים מתחת לשער, בכדי שתפתח להן את השער מבפנים.

כעך לילד נחשב מעדן־לוקסוס. כולם נעלו נעליים קרועות ולבשו בגדים מטולאים.

בשנות ה־90, כשהתנועה המהפכנית פשטה בכל רוסיה, נרתעה הממשלה הריאקציונית וניסתה להוליך שולל את המוני העם על ידי כך, שזרקה עצם יבשה לפועלים הרעבים ומינתה פקחים על העובדים ועל תנאי עבודתם. כל פועל צוייד בפינקס־עבודה, והבעלים נתחייבו לסלק את תשלומי השכר אחת לשבועיים. אולם כל ההקלות היו אחיזת־עינים בלבד, וכשהתרמית נתגלתה ברבים פתחו הפועלים בשביתות מחאה.

השביתה הראשונה פרצה בבית־החרושת של ברוך לונסקי. מיד הופיעה המשטרה והז'נדרמים בליווי פקח שחקר לסיבות השביתה. אולם אף פועל לא היה יכול להסביר את

הענין מפאת חוסר השליטה בשפה הרוסית, הפועלים נרתעו והסתתרו אחד מאחורי גב חברו. אולם רפאל, אחי הבכור, שזה עתה השתחרר מהצבא, ניגש אל הפקח והסביר לו ברוסית רהוטה את המתרחש במקום. מכאן ואילך לא הלינו יותר הבעלים את שכר העבודה; אולם לאחר שבועות מספר כשאחי התחתן, שלחו לו החרשתנים „מנחת כלולות", היינו: ז'נדרמים אסרוהו מתחת לחופה והפכו את הבית על פיו. והיות, והז'נדרמים לא ידעו צורת אלף, הם לקחו אתם את חומשיו הכרסתניים של אבי, ד„טייטש־חומש" של אמי ואת „הכתובה", שנראתה כספרות חשודה בעיני הרשות. היה זה חיפוש ראשון בהורודוק, בתחילת מאבקם של פועלי החרושת לזכויותיהם האלמנטריות.

תחילה פרצו שביתות „פראיות" שנפתחו בשבועה חגיגית ליד ספר־תורה. מפירי השביתה יצאו בריסוק־עצמות ובזגוגיות מנופצות במקומות מגוריהם. זכורני, שמדי בוקר טרם צאתנו לעבודה, נהגנו לשאול: „למי נופצו הלילה השמשות?"

לאחר ייסודו של ה„בונד" התחילו בעיירתנו בפעולה מאורגנת להעלאת שכר. פעולה זאת עלתה בקרבנות אולם הוכתרה בהצלחה.

אַן ערשטע־מאי דעמאָנסטראַציע פון אַרבעטער אין האָראַדאָק

ב„בורסה", שע"י סימטתו של משה יוסף, היו מתאספים כל משתתפי ה„סכודקה" (הועד). אני נזכרת בבחורים החמושים מקלות ושוטי־עופרת — לכל צרה שלא תבוא.

כולם עסקו בויכוח חריף על „ציונות", „פועלי ציון", „בונד" וכו'. לפתע הופיע אנרכיסט והציע לשים יד על רכושם של „הבורז'ויים". הצעה זאת עוררה צהלה רעשנית, אולם אנו התנגדנו לפעולות הרפתקניות. משהבחננו בנכונותם של הפועלים למאבק נגד מדכאיהם, ארגנו אותם לשביתה ממושכת עבור יום־עבודה של שתים־עשרה שעות וכך נחלנו נצחון נוסף במערכה המעמדית.

ב־1 במאי שבתו כל בתי־החרושת בהורודוק, והפועלים התהלכו זקופי־קומה כשבלבם מפעמת הרגשת־כוח...

גם מבחינה פוליטית לא פיגרה עיירתנו אחרי המאורעות שהתרחשו ברוסיה. ב־5 בינואר שנת 1905, נגרפו פועלי הורודוק עם הגל דמהפכני הכביר ואנו, הנוער העובד, הפצנו כרוזים שקראו למחאות נגד הצאריזם המדכא. והתוצאות לא אחרו לבוא — פועלים קשישים טיפלו בבדים שצבעם ארגמן לוהט. אולם בכך לא הסתפקנו. אירגננו הפגנות מחאה וצעדנו בשורות הראשונות. הבחורים לבושם חגיגי וסרטים אדומים נעוצים בדשי חולצותיהם הצחורות, הבנות בחצאיות אדומות. כל דעולם הצטייר בעינינו צעיר ורענן והעתיד — עתיר־סיכויים. צעירים היינו בני 15—16 ובטחוננו עז כי ידנו תהיה על העליונה.

אולם השלטון הצארי העריץ התאושש, קם על רגליו הרקובות, זינק ככלב שוטה מול המוני העם המתכוננים, ושילח פלוגות־עונשין של קוזאקי הדון כשבידיהם חרבות שלופות, וכידונים ממורטים, לדכא את המהפכה בזרוע נטויה. גם על הורודוק לא פסחה כוס התמרורים. חששנו להדליק את מנורת הנפט, מאימת כידונו של הקוזאק שהזדקר מבעד לחלון. ולמרות זאת נמשך המאבק ללא הפוגה. בבית־החרושת היו מפזמים שירים מהפכניים ומפיצים כרוזים שהסבירו לפועלים את המאורעות שהתרחשו.

קיץ שנת 1905. איננו מוכנים לסבול יותר מנחת זרועם של פלוגת־העונשין ואי־לזאת אירגננו שביתה כללית. ילדי הפועלים הפיצו כרוזים והגניבו אוכל להוריהם השובתים על יד הסדנאות.

בשעה 12 בדיוק בקע קול־צופר חד והפועלים, כאיש אחד, נטשו את העבודה. הקוזאקים התרוצצו בתוך המחלקות, היכו בקתות רוביהם על ימין ועל שמאל אולם לשוא, הבעלים נאלצו לפנות לשלטונות, שיסלקו את פלוגות־העונשין — שוב הפעם ניצחנו במאבק.

ואילו מנהיגינו, עד כדי כך יצאו להם מוניטין בין הבריות, עד שאחד מהם שעפסל קלאָפּיציער נתבקש על־ידי אכרי הסביבה, שיגן עליהם אצל שלטונות הצאר.

בקיץ שנת 1906 אירגנה הריאקציה פרעות אימים ביהודי ביאליסטוק, בהנהגת המשטרה ובחסות הצבא. בהורודוק פסקה העבודה והפועלים סובבו ברחובות ושאלה אחת בפי כולם: „מה מתרחש בביאליסטוק?" נתארגנה קבוצת צעירים, ביניהם גם פועלים נוצרים, שיצאו עם נשק ביד, לעזרת „ההגנה העצמית" הביאליסטוקאית. רווחו שמועות, שמכינים פרעות גם בנו, ביהודי הורודוק. גם אנו אירגננו „הגנה עצמית" והמגינים נתבצרו בבית־החרושת „קרוננברג". בנות אמיצות־לב הגניבו נשק מביאליסטוק. משום־מה, לא הגיעו הדברים עד כדי פרעות. כנראה, שהריאקציה נסוגה משמשמעה על „ההגנה העצמית" הפעילה במקום.

באחד מימי אוקטובר שנת 1906, לאחר פירסום מנשרו של הצאר, על מתן קונסטיטוציה לעם, פרצה צהלה בקרב המוני העם. בתי־החרושת לא עבדו, הפיצו כרוזים שקראו לאספת־עם על המגרש שבין שני בתי־הכנסת ומחסן מכבי־אש. כמעט כל תושבי העיירה נוכחו באותו מעמד. צעירים, זקנים ונשים עם תינוקות על זרועותיהן — כולם שמחו לחופש שהושג. מצב הרוח היה מרומם ביותר והנואמים דיברו רטט. ושפכו אש וגפרית על שלטונו הרקוב של הצאר. לאחר מזאת יצאה הפגנה בשורות מלוכדות מרח' פאבריצ'נה.

וכמו כל עמי רוסיה היינו גם אנו בין המרומים על־ידי השלטונות שהתנכלו להמונים השמחים בחופש המדומה שניתן להם על־ידי הצאר.

מהחצרות והסימטאות בקעו לפתע מטחי־יריות של שוטרים שיכורים ואלופי העולם התחתון שגויסו לשם־כך. לאחר שפוזרה ההפגנה נשארו 2 הרוגים ולמעלה מ־90 פצועים

מוטלים בתוך שלוליות־דם. גל המאסרים היווה את גולת הכותרת לפעולות הדיכוי האכזריות. מספר רב של עסקנים נמלטו לאמריקה, רבים חיפשו מקלט בערים אחרות, והסתתרו תחת שמות בדויים, וחלק ניכר הוגלה לסיביר.

בשנת 1911 עזבתי את עיירתי וב־1938, לפני נסיעתי לארגנטינה, באתי לסבישלוץ לפגישת־פרידה מידידי בהורודוק. אותה שעה כבר נישאו על גלי הרדיו צליליו הטמאים של ההורסט־ווסל הידוע לשימצה: „כשדם יהודים נוטף מהסכין". היהודים חיו במורא ופחד מתמיד. אימה נשקפה מעיני כולם למראה הרוצח המגואל בדם שקם לכלותנו.

נפרדתי מאחי רפאל ומשפחתו. קבוצת ידידים ליוותני למכונית, חיבקתי בזרועותי את קרובי שלא אוסיף לראותם לעולם...

ובכותבי שורות אלו מופיעה מול עיני רוח עיירתי הקטנה, שניספתה בידיהם הטמאות של הבנדיטים הנאציים. והלב נצבט מול תקומתו של הניאו־נאציזם, המתכונן ל„רוונש" ולמלחמה חדשה, בכדי לסיים את תכניתו של היטלר — חיסול העם היהודי.

אנו, ניצולי השואה, הנעמוד מנגד נוכח הסכנה המאיימת של הנאציזם והפאשיזם, המסכנים את קיומנו?

הייתכן שלא נלמד לקח מנסיון העבר ונעמוד באפס־מעשה מול כוחות השחור הרוצים להצית מלחמת עולם שלישית?!

הבה נתלכד כולנו נגד יורשי היטלר, נתייצב מול כוחות השחור שבעולם!

זכרונות פון א שטורמישער צייט

פון פייגל יאנקל נאטעס מעלאמדאוויץ-ליס (ארגענטינע)

אונזער שטוב איז געשטאנען אויף די „פיאסקעס" צוזאמען מיט נאָך א סך הייזלעך פון ארבעטער געבויטע אויף די זאמדן, וועלכע האבן ניט געטויגט צום פארזייען. מיר, די קינדער פון וועבער, שפינער, אפעראטור־ארבעטער, האבן זיך געשפילט אין די דאזיקע זאמדן, וועלכע די זון האט מחיה'דיק געווארעמט. מיר האָבן נאָך דאַן ניט געוווסט, אַז דאס איז איינע פון די בעסטע קוראציעס פאר אונזערע אויסגעדארטע, בלוט־ארעמע פיסלעך, צוליב דער שוואכער דערנערונג פון אונזערע עלטערן, די פאבריקס־ארבעטער.

יעדע פאמיליע איז דאן באשטאנען פון 6 ביז 10 נפשות. די גאסן ניט ברוקירט און נאך א רעגן פלעגן זיך שטעלן גרויסע בלאטעס. און מיר, די קינדער פלעגן טאפטשען אין זיי צוזאמען מיט חזירים און אנדערע באשעפענישן, פון וועלכע מיר פלעגן זיך אנשטעקן מיט פארשיידענע קראנק־הייטן.

דער פארדינסט פון א וועבער האט דאן אויסגעמאכט ביז 4 רובל א וואָך און אויף דעם בידנעם געהאלט האט ער ניט באַקומען צו דער צייט. דער ארבעטסטאָג — א שרעקלעך לאנגער. ווינטער פלעגט מען גיין ארבעטן אפילו נאך הבדלה. די הייזער באלויכטן מיט קליינע קעראסין־לעמפלעך און די צעבראכענע גלעזלעך פארקלעפט מיט א שטיקל פאַפיר.

מיינע א שוועסטער פלעגט דערציילן, אז איינמאל אין א קאלטער ווינטער־נאכט, ווען דער פראסט האָט געברענט, זענען זיי, עטלעכע מיידלעך, שפוליארקעס, געקומען פארטאג צו דער ארבעט. עס איז געווען אזוי פרי, אז דער טויער פון דער פאבריק איז נאָך געווען פארמאכט און היות זי איז געווען די קלענסטע און די דארסטע פון אלע מיידלעך האט מען זי אריינגעשטופט אין דער לאָך, וואס אונטערן טויער, וועלכע הינט האָבן אויסגעגראבן, כדי זי זאָל אים אויפעפענען פאר זיי.

אַ בייגל פאַר אַ קינד איז דאַן געווען אַ לוקסוס. מען פלעגט גיין אין צעריסענע שיך און געלאטעטע מלבושים.

אין ענדע 19־טן יאָרהונדערט ווען אין רוסלאַנד האָט זיך אויסגעבריי טערט די רעוואָלוציאנערע באוועגונג, האָט זיך די רעגירונג דערשראקן און געפרובירט אפציען די מאסן פון רעוואָלוציאנערן קאמף דורך צוווארפן אביינדל די אויס־געהונגערטע ארבעטער. זי האט באשטימט אינספעקטארן צו קאנטראלירן די ארבעטער און האלטן אויפזיכט אויף זייערע ארבעטס־באדינגונגען. יעדער ארבעטער האט באקומען אן ארבעטס־ביכל, וועלכער האט אים באגלייט פון איין ארבעטס־פלאץ צום צווייטן. מען האט די ארבעטער געדארפט צאָלן יעדע צווי וואכן זייער געהאלט. אבער דאס אלץ איז געווען נאָר לפנים־וועגן, ביז די ארבעטער האָבן זיך געכאַפּט אויפן שווינדל און אָנגעהויבן צו פראטעסטירן.

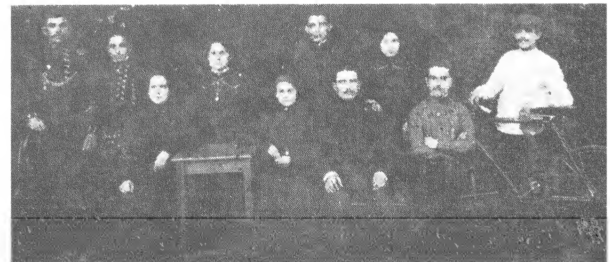
דער ערשטער שטרייק איז אויסגעבראכן אויף ברוך לונסקיס פאבריק. באלד זענען אראפגעקומען פאליציי מיט זשאנדארמען אין דער באגלייטונג פון ארבעטס־אינספעקטאָר, וועלכער האט זיך באלד גענומען אויספארשן די ארבעטער וועגן די סיבות פונעם שטרייק. אבער קיינער האט אים ניט געוווסט צו דערקלערן, ווייל די יידישע ארבעטער האבן ניט

געקענט קיין ווארט רוסיש, אויסער די יעניקע, וועלכע האבן געדינט דעם קייסער אין מיליטער, צו 4—5 יאר. האבן זיך די ארבעטער דערשראקן און זיך אויסבאהאלטן איינער הינטער דעם צווייטנס פלייצע. נאר מיין עלטסטער ברודער רפאל, וועלכער האט זיך גראד ניט לאנג באפרייט פון מיליטער־דינסט, איז צוגעקומען צום אינספעקטאר און אין א גוטן רוסיש אים דערציילט וועגן די שוועריקייטן אויפן ארבעטס־פלאץ.

פון דאן אן, האט מען אין די פאבריקן גענומען אויסצאלן נארמאל יעדע צוויי וואָכן דעם געהאלט. א קורצע צייט שפעטער, ווען מיין ברודער איז געגאנגען חתונה האבן, האבן די פאבריקאנטן אים אריינגעשיקט א האכצייט־מתנה נעמלעך: זשאנדארמען, וועלכע האבן אים ארעסטירט אונטער דער חופה און איבערגעדרייט די שטוב מיט אן „אָביסקע״. און היות די זשאנדארמען האבן ניט געקענט לייענען, האבן זי א כאַפּ געטאָן דעם טאַטנס חומשים, דער מאַמעס טייטש־חומש און זייער כתובה, און ווי א געפערלעכע קאנטראבאנדע אוועקגעטראגן צו ארציק לונסקין אין שטוב.

דאס איז געווען די ערשטע „אביסקע״ אין הוראדאק. אַן אָנהויב פון קאמף פון די ארבעטער פאר זייערע רעכט.

די ערשטע צייטן פלעגן פארקומען סטיכישע שטרייקן אונטער א שבועה ביי דער ספר־תורה. די שטרייק־ברעכער פלעגט מען צעברעכן די ביינער און אויסהאקן די שויבן. איך געדענק, ווי יעדן אינדערפרי, פארן גיין צו דער ארבעט פלעגט מען פרעגן: „ביי וועמען האט מען היינטיקע נאכט צעבראכן די שויבן אין די פענצטער?״

א גרופע אקטיוויסטן פון דער ארגאניזאציע „בונד״
אין הוראדאק, אין די היסטארישע טעג פון 1905 יאר

מיטן אויפקומען פונעם „בונד״, האט זיך אנגעפאנגען ביי אונז אין שטעטל אן ארגאניזירטע טעטיקייט צו פארקלע־נערן דעם ארבעטס־טאג און צו העכערן די שכירות. די דאזיקע טעטיקייט האָט געקאָסט ניט ווייניק קרבנות.

איך דערמאָן זיך די בירזשע, נעבן משה יוסף׳ס געסל און איך זע פאר זיך די יעניקע, וועלכע זענען געווען פארטראטן אין דער „סכאָדקע״ (פארוואלטונג), די בחורים מיט די שטעקלעך אין די הענט און נאגייקעס מיט בלייערנע קעפלעך אין פאל פון א איבערפאל. עס גייט דארט אן א העפטיקע דיסקוסיע וועגן ציוניזם, פועלי־ציוניזם און בונד. פלוצים רייסט זיך אַריין אַן אַנאַרכיסט מיט אַן עצה, אַז מען דארף שוין־באלד עקספראפריאירן די בורזשויעס. עס ווערט טומלדיק־פריילעך. מיר שטייען פעסט ביי זיך און נעמען אן אקטיוון אנטייל אין דער דיסקוסיע, און די ארבעטער האבן דערפילט אז זיי זענען א כוח. מיר ארגאניזירן א שטרייק פאר א צוועלף־שעהדיקן ארבעטס־טאג און מיר זיגן אין דעם שטרייק. עס איז זומער־פארנאכט. די זון שטייט הויך אין הימל. די פאבריק איז ניט ווייט פונעם טייך. מיר, די מיידלעך גייען זיך באדן.

דעם 1 מאי שטייען די פאבריקן און די ארבעטער זיצן אויף די בריקלעך נעבן זייערע היימען און זיי שפילן זיך מיט די קינדער. די ארבעטער האָבן דערפילט, אז עס האָט געשלאָגן זייער שעה.

אויך אויפן פאליטישן געביט איז אונזער שטעטל ניט אפגעשטאנען פון אלע רוסישע שטעט און שטעטלעך. 5־טער יאנואר 1905. מיר שליסן זיך אָן צו די גראנדיעזע געשעענישן. מיר העקטאָגראפירן אויפרופן צו די ארבעטער־מאסן און הארעפאשניקעס מיט אונזערע פאדערונגען און פראטעסטן קעגן דעם צאריזם. א חבר מאלט א רויטע פאן. מיר רופן צו א דעמאנסטראציע און מארשירן אין די פאדערשטע רייען. אלע יום־טובדיק אָנגעטאָן, מיט רויטע שלייפעלעך אין לאץ. די מיידלעך אין רויטע קליידער. די גאנצע וועלט זעט אויס אזוי יונג. דער לעבן זאגט צו אזויפיל. א סך פון אונז זענען אין עלטער פון 15—16 יאר, אבער מיר פילן זיך ווי העלדן און מיר זענען גרייט אויף אלץ, ווייל די רויטע פאן איז מיט אונז...

אין גאנץ רוסלאנד בושעוועט דערנאך א שרעקלעכע רעאקציע. די בעסטע חברים אין די תפיסות. מאסן־ארעסטן און פארשיקונגען זענען א טאג־טעגלעכע דערשיינונג. די רעגירונג שיקט שטראף־עקספעדיציעס פון דאנער קאזאקן. אויך הוראדאק האט ניט אויסגעמיטן די פלאג. מען קען אין אוונט ניט אנצינדן א לעמפל, ווייל באלד באווייזט זיך אין פענצטער דער באגנעט פונעם קאזאקס ביקס. דאך גייט ווייטער אן דער קאמף. אין די פאבריקן ביי דער ארבעט זינגט מען רעוואָלוציאנערע לידער. מען פארטיילט פראקלא־מאציעס וועגן יעדער געשעעניש.

עס איז זומער 1905 יאר. עס איז שוין מער ניט מעגלעך אויסצוהאלטן פון די שטראף־עקספעדיציעס. מיר ארגאניזירן א שטרייק. ארבעטער־קינדער פארשפרייטן אויפרופן. זי״ ברענגען די טאַטעס דאס עסן אין די פאבריקן. פונקט 12 בייטאג פייפן די סירענעס און די ארבעטער אלע ווי איינער, ווארפן די ארבעט. די קאזאקן לויפן מיט אויסגעשטרעקטע ביקסן און זיי שלאגן מיט די קאלבעס. זיי זענען גרייט צום שיסן. אבער זיי קענען גארניט מאכן. מיר האבן געשטעלט א פאדערונג צו די פאבריקאנטן, אז זיי זאלן אוועקנעמען פון אונז די שטראף־עקספעדיציעס און די ארבעטס־געבער זענען געצוווּנגען נאָכצוגעבן די פאדערונג.

אונזערע אָנפירער זענען געווארן אזוי פּאָפּולער, אז אַ געוויסער שעפסל קלאפעצער, האָט מען פשוט פארגעטערט און די פויערים פון די דערפער האבן זיך געבעטן ביי אים, ער זאל זיך אויך אָננעמען פאר זייערטוועגן ביי די צארישע מאכט־ארגאנען.

זומער 1906. אין ביאליסטאָק האט די רעאקציע ארגאניזירט א שרעקלעכן פאגראם אויף יידן, אנגעפירט דורך דער פאליציי און מיליטער. אין הוראדאק ארבעט מען ניט, נאר מען לויפט כסדר פון איינעם צום צווייטן מיט דער

פראגע: וואס טוט זיך דארטן?! עס אָרגאַניזירט זיך א גרופּע פון יונגע חברה, צווישן זיי אויך קריסטלעכע ארבעטער, וואס גייען אוועק מיט געווער אין האנט, צו הילף דעם ביאליסטאָקער זעלבסט־שוץ. עס קורסירן קלאנגען, אז אויך ביי אונז גרייט מען זיך צו א פּאגראם. מיר ארגאניזירן א זעלבסט־שוץ און מיט געווער אין די הענט האלטן מיר וואַך אין יודל קראנענבערגס פאבריק. און עס געפינען זיך אפ דרייסטע מיידלעך, וועלכע האבן אריבערגעשמוגלט געווער פון ביאַליסטאָק.

צו קיין פּאגראם איז ניט געקומען, ווייל די רעאקציע האט זיך ווייזט אויס דערשראקן פאר דעם אקטיוון זעלבסט־שוץ.

עס געדענקט זיך מיר א בילד פון די אקטאבער־טעג אין 1906 יאר, בעת ניקאָלאיס צוגעזאָגטן מאַניפעסט. א פרייד האט ארומגענומען די באפעלקערונג. די פאבריקן האָבן ניט געאַרבעט. מיר האָבן פארשפּרייט אויפרופן צווישן די מאסן, זיך צו פארזאמלען צווישן דיביידע בתי־מדרשים אין דעם סאַראַי פון דער פּאַזשאַרנע. כמעט דאס גאנצע שטעטל איז זיך צענויפגעקומען, אפילו די פרויען מיט זייערע קינדער אויף די הענט. אלע האבן זיך געפרייט מיט דער דערשראקנער פרייהייט. די שטימונג איז געווען א באגייסטערטע און אלע רעדנער האבן גערעדט פאר פייער און פאר וואסער. מיר ארגאניזירן א דעמאנסטראציע אויף דער פאבריטשנער גאס. אַלע גייען געאָרעמט האַנט ביי האַנט, אין געשלאָסענע רייען. עס הערשט א טריבער אָוונט און עס טריפט א האַרבסטיק רעגנדל. די ניט ברוקירטע גאס איז פול מיט בלאטע און קארג באלויכטן. און פונקט ווי די בירגער פון גאנץ רוסלאנד האט מען אויך אונז אפגענארט, פאראטן דאס פאלק און איבערגעפאלן די פרידלעכע באפעלקערונג. פון די הויפן און פון הינטער די טויערן האבן די פּאליציי צוזאמען מיט די אונטערוועלט פארשוינען געשאסן אויף די אומשולדיקע מענטשן. נאכן צעטרייבן די דעמאנסטראציע זענען איבער־געבליבן אויף דער גאס 2 טויטע און 96 פארוואונדעטע. דערנאכדעם זענען פארגעקומען גרויסע ארעסטן. א סך וויכטיקע טוער זענען אנטלאפן קיין צפון־אמעריקע, אַ טייל זענען זיך צעפארן אין אנדערע שטעט און גאר א סך האט מען פארשיקט קיין סיביר.

אין יאר 1911 פארלאז איך האראדאק. אין 1938 יאר געפין איך זיך אין סוויסלאָטש און איך קלייב זיך צו געזעגענען מיט מיינע פריינט פון האראדאק, פאר מיין אָפּפאָרן קיין ארגענטינע. אין ראדיא הערט מען שוין דאס טרויעריק־באַקאַנטע הארסט־וועסל ליד: „ווען יודן־בלוט פון מעסער שפריצט". יידן לעבן שוין אין מורא און שרעק. א שוידער נעמט אדורך ביים אנבליק פון דעם גרויזאמען רוצח וואס לויערט אויף אונזער לעבן. איך געזעגן זיך מיט מיין ברודער רפאל און זיין פאמיליע. א גרויסע גרופּע פריינט באַגלייטן מיך צום אויטאמאביל. איך צעקוש זיך מיט אלע מיינע טייערע און נאָענטע, מיט וועלכע איך וועל זיך שוין לײדער קיינמאָל ניט זען...

און איצט זע איך ווידער פאר מיינע אויגן מיין קליין שטעטעלע הארדאק, די אומגעקומענע פון די נאצישע באַנדיטן און איך טראכט וועגן דעם ווידער־אויפקום פון דעם שרעקלעכן נאציזם, וועלכער גרייט זיך צו רעוואנש און מלחמה, כדי צו פארענדיקן היטלערס פלאן וועגן אומברענגען דאָס יידישע פאָלק, און אַ שוידער נעמט מיך אַדורך און עס לאזט מיר ניט רוען דאס הארץ:

— ניין... ניין... מיר, די לעבן־געבליבענע יידן, טאָרן ניט מער בלייבן גלייכגילטיק אנטקעגן דער אנוואקסנדער סכנה פון נאציזם און פאשיזם, וועלכע באדראען אונזער קיום, נאר מיר דארפן זיך שטעלן אין די פאדערשטע רייען פון די, וואס קעמפן קעגן די היינטיקע נאצים!

הורודוק – ביאליסטוק זוטא

מאת יוסל כצקלביץ (ארגנטינה)

בנוסענו מביאליסטוק בקו מסילת־הברזל של פוליסיה, אנו חולפים על פני תחנת הרכבת ואליל, שהיוותה צומת־דרכים חשובה אל העולם הגדול עבור תושבי עיירות המחוז.

היערות העבותים סיפקו חומרי־עץ למכביר ועשרות כפרים על אוכלוסייתם הצפופה, שלחו את תוצרתם לשווקי הערים הגדולות של המדינה. כברת־דרך מואַליל נשתרך כביש מצוין, שבלילות, בשבתות ובימי חג המה זוגות צעירים, שטיילו בו להנאתם.

כביש זה הוביל לעיירה הורודוק, שכינו אותה בשם „ביאליסטוק זוטא". ככל עיירת יהודי־פולין, כך — גם הורודוק היתה חיים יהודיים מלאים.

אולם עיירתנו הבלתי נשכחת, שפסיעותינו הראשונות הוטבעו עמוק בחולותיה הצהובים, חולות ה„פיאסקעס" — ברחובותיה וסימטאותיה המרופשים — נחרתה עמוק בלבנו. הנחל סופראַסל חצה את הורודוק לשניים. לצדו האחד השתרע ה„שטעטל" עם רחוב־הרכבת ורח' מיכלובה, מושבם של התושבים הנוצרים, מוקף גנים פורחים שהשפיעו מחינם על

דמותה של ה„שטעטל". שם התנוססו גם בתי־המדרש הגדולים „הבנוי" ומ„עץ". בתוך חצר בית־הכנסת התגורר השמש דוד הסנדלר מה„וויגאן, וממולו עמד התלמוד־תורה, בית האולפנה של ילדי־העניים, ולצדו בית־המרחץ. בטבורה של ה„שטעטל" נזדקרה הכנסיה הנוצרית, מוקפת מגרש ריק, ששימש מקום־מפגש לפועלים היהודים והנוצרים ב־1 במאי. תושביו היהודים של אותו רובע היו ברובם „עמך": סנדלרים, חייטים, נפחים, נגרים, חרטים, עגלונים ופועלי אריגה. כמו־כן היו שם חנויות מכל הסוגים.

מאידך, מעברו השני של הנחל השתרע הרובע השני המכונה „פיאסקעס", על צמד רחובותיו: „החרושת" והזרצ'ה. היה זה מקום־מגורם של היהודים. כאן התנוססו על תילם בתי־החרושת הגדולים לטקסטיל, שמארובותיהם התאבך עשן סמיך. בתי־חרושת אלה השתייכו לחרשתנים בעלי־שם כגון: לונסקי, ירוחם בריל, קרוננברג, רפלסקי, לנדא וכד'. בתוך ה„פיאסקעס" התמקמו שני בתי־מדרש: ה„ותיק" וה„חדש" וגם כמה „שטיבלעך" משל ה„חסידים". ומאידך, רוכזו שם מפעלי החינוך המודרניים, האיגוד־המקצועי ומכבי־האש.

בבתי־החרושת לטקסטיל עבדו מאות פועלים. נשאלת השאלה: עיירה קטנה והתפתחות כלכלית, הכיצד?

בתי־החרושת לטקסטיל ייצרו מחוט דק ועד הבד המוגמר, כלומר את כל התהליך, מהטוויה ועד לצביעה. על זאת יש להוסיף, כי הנהר סופראסל שימש דרך־תעבורה מהיר ונוח להעברת הסחורות. לפיכך הירבו חרשתני ביאליסטוק לשלוח את סחורותיהם למצבעותיה של הורודוק. כפרי הסביבה שלחו את בניהם ובנותיהם לעיירה בזרם בלתי פוסק ואלה באו במגע מתמיד עם היהודים, ועל־ידי כך נתהוו יחסי ידידות בין כולם. רווחה מימרה בעיירתנו: „כל יהודי בהורודוק, יש לו גוי־ידיד משלו".

פועלי האריגה היהודים הקימו איגוד מקצועי לכלל פועלי הטקסטיל שכלל בתוכו גם את הפועלים הנוצרים. מצבם של אלה האחרונים היה טוב יותר מפאת קירבתם לכפרי מגוריהם, שסיפקו להם את צרכיהם. הודות לקירבה זאת בין הפועלים, חיו יהודי הורודוק חיי־שלווה והתמסרו לפיתוח ושיפור מצבם החמרי, הפוליטי והחברתי.

ואכן, בתי־החרושת הגדולים עיצבו דמות־כרך לעיירה הפעוטה. שיגשגו בה מקורות העבודה והפרנסה של מקצועות־לווי כגון: בעלי־עגלה יהודים, שהיוו שיכבה לא מבוטלת. אלה הובילו את חמרי־הגלם מביאליסטוק להורודוק, ואת הסחורות המוגמרות מהורודוק לביאליסטוק. בעלי־עגלה אלה, בעלי השרירים המוצקים, היו יהודים יקרים עם נשמות טובות ולא פעם הצילו את העיירה בעת צרה. הם היוו שכבה די מכובדת בעיירה, הם על משפחותיהם המסועפות. היו אלה: ה„שעפקעס", „וויארסטים", „גורקער" וכד'.

מהמגרש הרחב ב„פיאסקעס", נתמשכו סימטאות צרות, שהיו מאוכלסות יהודים. אחת מהן הובילה אל ה„מאגילקעס" הגרמניים — חורשה קטנה ששימשה כמקום־מפגש לנוער העיירה לשם ההייעצויות פוליטיות־תרבותיות. בסימטה זאת התגורר אלתר הסנדלר, ששימח בשמחת־תורה את כל בני העיירה.

בכל יום חמישי היו האכרים מביאים את תוצרתם החקלאית למכירה למגרש הגדול, שמסביבו נפתחו חנויות הנעלה, הלבשה, סידקית וגם בתי־מרזח. כך היו פני הדברים עד שהשלטונות הפולניים החלו להרוס את חיי הכלכלה של היהודים. המסיתים הפולנים, שנשלחו למטרה זאת לאיזורנו, הסיתו את הנוצרים ביהודים, וחיבלו ביחסי הידידות ששררו בין תושבי המקום.

בחודש יולי שנת 1923, ביום א' בשבוע, ניסו מספר רב של איכרים מוסתים מכפרי הסביבה, להתנפל על העיירה ולפרוע ביהודים. לא ארך הזמן ובעלי־העגלות יצאו נגדם על סוסיהם ורכבם עם זיידקע שעפקעס בראש וגרשו את הפורעים, שרבים מהם מצאו אח"כ מקלט במרפאתו של הדוקטור צוקרמן ז"ל, שחבש את פצעיהם.

משני עברי הורודוק נמתח גשר, ששימש למטרות שונות, היינו: מקום ל„תשליך" ליהודים האדוקים, ומקום מפגש חברתי לנוער. בערבים התאספו הצעירים ושרו שירי אהבה וגם שירים בעלי תוכן חברתי־מהפכני שלא נשאו חן בעיני המשטרה. וקרה על־כן לא פעם שהמשטרה היתה מפזרת מפגשים אלה.

כמו־כן היה השגר עד־ראייה לפעולת־נקם שבוצעה על שוטר פולני עקב התנהגות גסה מצדו. הדבר קרה בשנת 1923 במסיבת יובל ה־25 לקיומו של „הבונד", שנתקיימה ביום שמחת־תורה, אצל „לאה השחורה", בסימטה מרוחקת של הוויגאן. המשטרה התנפלה על החוגגים, שנמלטו אל השדות ועצרה כמנין צעירים שהובלו לכלא ביאליסטוק.

כעבור ימים מספר לאחר המאורע מצאו את השוטר אַנק במצב של שיכרות, כלוא בתוך שק מתחת לגשר. היה זה ה„תגמול" בעד התנהגותו המרושעת.

עיירה יהודית יקרה היתה הורודוק. שופעת עושר רוחני. הכל דפק בה וכל אדם עמד בה במקומו הנכון.

הרב דמתא, רב זליג ציוני, היה אדם נבון ומשכיל עם גישה מפוכחת שופעת עדנה וטוב־לב. הוא לא נאם דרשות־שיגרה בבתי־הכנסת, אלא הירצה בלשון מובנת על עניני דיומא, ושימשל־פייגלס, קרובו של הרב, היה חוזר עליהן מלה במלה. שימשל זה, היה יהודי אציל־נפש והפך מנהיגם של היהודים החילוניים ואחרי־כן עלה לדרגת עסקן ציבורי חשוב, בהור מורה ומחנך בבית־הספר החילוני בעיר בריסק.

מוסד „לינת הצדק", בהנהגת היהודים האדוקים, היה אירגון למופת, שדאג לחולה עני ולכלות מדלת־העם. היה זה הפירוש המעשי לאדיקותם הכנה. בתי־המדרש היו מלאים ומלבד תפילות בציבור דנו שם על כל מאורעות העיירה. ב„לינת־הצדק" פעל רבות אבי ז"ל, נחומקע הסנדלר. הוא היה מבקר את החולים בלילות, הגיש תרופות ובינתיים חטף שיחה עם הרב ציוני על עניני העיירה. משום כך כינוהו „נחומקע מורה־הוראה".

ברצוני להזכיר עוד אדם אחד נמוך קומה בעל ראש גדול, שבידר את אנשי הורודוק בחתונות, בריתות, חגים, שמחות פרטיות וציבוריות, הלא הוא שמואליק בן הנפח מ„פיאסקעס". למהתלותיו ולפזמוניו יצאו מוניטין בכל עיירות האיזור מכיוון שהם ביטאו את היגון והשמחה שבחיי היהודים. מספרים, שלאחר פרוץ שביתה בבית־החרושת י. בריל, הוא חיבר פרודיה קולעת על המאורע, שעשתה רושם עצום על החרשתן. בריל קרא לפועלים השובתים ואמר להם: קחו ממשקאותי הטובים ביותר כי אומרים, שהם „שייכים לכם". על זאת ענו לו פועליו: „שלא רק ללגום אנו רוצים, אלא

גם לאכול לחם לשובע". ותשובתו של בריל היתה: „חברה, הפעם ידכם על העליונה. תקבלי את ההוספה שהנכם תובעים ממני". מהתלתו המוחצת של שמואלקה בן איטשע הנפח קלעה למטרה...

הייתכן להתעלם מיופיו של בית־הספר היהודי החילוני בהורודוק? מילדי יהודים שנתחנכו בתוכו חינוך חילוני־מודרני והקסימו את הרחוב בשיריהם החינניים? ה„בונד" ו„פועלי־ציון שמאל" פעלו למען בית־הספר ומווארשה שלחו אלינו את המורים המעולים ביותר, כי לפועלי הורודוק יצא שם של בני־תרבות ובעלי הכרה פוליטית.

כדאי להזכיר כאן את המורה וויסנברג, ששמו הלך לפניו. פועלי הורודוק ועסקני ציבור למדו רבות מאיש זה.

„פועלי ציון ימין" נטלו אפוטריפסות על בית־ספר „תרבות". המורה יצחק מאיר קוסובר, תושב הורודוק, היה מנהלו. הנ"ל היה משכיל מעמיק שהקדיש את כל חייו לפעולה ציבורית.

חיי התרבות בהורודוק איחדו סביבם את כל המפלגות והחוגים, מכיוון שהרצון לחיות חיים יהודיים מלאים, היה נחלתם של כל הגורמים הציבוריים. המנהיגים הפוליטיים היו אישים הוגים, בעלי שאר־רוח ומצפון ער ואחראי, שהכירו היטב את צרכיהם של המוני העם בפולין. אולם אף אחד מהם לא חזה את היקף האסון העומד להתרחש. מי יכול היה לראות את הנולד? מי יכול היה לשער כי כל המפעלים שנוצרו באהבה, בכשרון ובמסירות ללא־גבול, יושמדו על־ידי החיות הגרמניות? שכל מה שטופח בעמל כה רב במשך עשרות ומאות בשנים, יהרס ויחרב על־ידי התליינים הנאצים־פאשיסטיים, שרצחו באכזריות שטנית את קרובינו ויקירינו, אבות ואמהות, אחים ואחיות, ומחקו מעל פני האדמה את עיירתנו הבלתי נשכחת, הורודוק — — —

הוראדאק – קליין ביאליסטאק

פון **יאסל כאצקעלעוויץ** (ארגענטינע)

פאַרנדיק פון ביאַליסטאָק אויף דער פּאַלעסיער ליניע, פלעגט מען אדורכפארן די סטאנציע וואליל, וועלכע איז געווען א וויכטיקער פארבינדונגס־פונקט מיט דער גרויסער וועלט פאר א סך איינוווינער פון די ארומיקע שטעטלעך.

די גרויסע וועלדער האָבן געליפערט מאטעריאל און די צענדליקער דערפער מיט א קאָמפּאַקטער פויערים־מאַסע, האָבן געשיקט זייערע פראדוקטן צו אלע ירידים אין די גרעסערע שטעט פון פוילן. ניט ווייט פון וואליל האט געפירט א גוט אויסגעברוקירטער שאסיי, אויף וועלכן עס האבן יעדע נאכט און נאך מער אין די שבתים און ימים־טובים, געשפּאַצירט יונגע פארלעך, וועלכע האבן געטרוימט וועגן זייער צוקונפט, פון א שענערן און א בעסערן לעבן.

דער דאזיקער שאסיי האט געפירט גלייך צום שטעטעלע האַראַדאָק, וועלכע מען האט אויך גערופן קליין־ביאַליסטאָק. ווי אלע יידישע שטעטעלעך אין פוילן האָט אויך הוראדאק געלעבט א באלעבאטיש־יידישן לעבן און דאך א ביסל אנדערש. אין וואס איז באשטאנען דאס אנדערשקייט? אין דעם תוך פונעם לעבן אין דעם שטעטל מיט זיין גרויס־שטאטישן פארנעם.

אונזער אומפארגעסלעך שטעטעלע הוראדאק, ווו מיר האבן געשטעלט אונזערע ערשטע טריט אויף די געלע זאמדן פון די „פיאסקעס", ווי אויך אירע בלאטיקע גאסן און הינטערגעסלעך, זענען אונז טיף איינגעבאקן אין הארצן. דער סופראסלער טייך האט צעטיילש הוראדאק אויף צוויי טיילן: דער ערשטער טייל „שטעטל", מיט דער באן־גאס און מיכאלא־וועו־גאס, אויף וועלכער עס האָבן געוווינט פיל קריסטלעכע איינוווינער, ארומגערינגלט מיט גרינע סעדער, וואס האבן צוגעגעבן א סך חן צום אויסזען פונעם „שטעטל", — דארטן האבן זיך אויך געפונען ביידע גרויסע בתי־מדרשים, דער „געמויערטער" און דער „הילצערנער". אין דעם גרויסן שולהויף האט געוווינט דער שמש, דוד דער שוסטער פון וויגאן. די גרויסע תלמוד־תורה, ווו עס האבן זיך געלערנט די ארעמע קינדער, ווי אויך די באד, וואס האט באדינט דאס גאנצע „שטעטל". אינמיטן „שטעטל" איז געשטאנען דער קלויסטער ארומגענומען מיט א גרויסן יידישן פלאץ, וואס האָט גענוצט צו פארשיידענע צוועקן ווי צ. ב. ערשטע מאי־דעמאנסטראציעס פון די יידישע און קריסטלעכע ארבעטער. די יידישע איינוווינער פון דעם טייל „שטעטל" זענען געווען: שוסטער, שניידער, שמידן, סטאליערס, טאקער, פורמאנעס, וועב־ארבעטער און אן א שיער געוועלבן פון פארשיידענע מינים ארטיקלען.

די צווייטע טייל, די „פיאסקעס" מיט אירע צוויי ארויסגערוקטע גאסן: די פאבריטשנע גאס און די זארעטשנע גאס. אט די טייל שטאט, איז שוין געווען אינגאנצן באוווינט דורך יידן. אויף דער זייט „פיאסקעס" געפונען זיך די אויסגעמויערטע ריזן־פאבריקן פון טעקסטיל, מיט די קוימענס וואס רויכערן טאג און נאכט, ווי עס פאסט פאר גאר א גרויסע שטאט, וועלכע האבן געהערט צו פאבריקאנטן פון א גאנץ סאָלידן פארנעם ווי: די לונסקיס, ירוחם בריל, די קראנענבערגס, ראפעלסקי, לאנדא א"א. אויף די „פיאסקעס" האבן זיך געפונען צוויי גרויסע בתי־מדרשים: דער „אלטער" און דער „נייער", א גרויסע צאל חסידים־שטיבלעך, ווי אויך די מאָדערנע יידיש־וועלטלעכע שול, דער פראפעסיאנעלער פאריין און אויך די פייערלעשער. גענוי וויפל תושבים עס האבן געוווינט אין הוראדאק האט קיינער ניט געוווסט.

אין די גרויסע טעקסטיל פאבריקן האבן געארבעט א סך הונדערטער ארבעטער. די בעלי־מלאכות האבן באשעפטיקט גאר א גרויסע צאל מענטשן. פרעגט זיך א פראגע: אזא קליין שטעטל און אזא שטורמישע עקאנאמישע אנטוויקלונג?

די טעקסטיל פאבריקן האבן אנגעפאנגען זייער ארבעט פון א פאדעם ביז צו א פארטיקן מעטער סחורה. אויך דאס

שפּינען, וועבן און אפּאַראַטורן און דערצו, דער טייך סופּראַסל, וועלכער איז געבענטשט מיט זייער א גוטן וואַסער, האָט דערמעגלעכט צו ענדיקן א גוטן מעטער סחורה צום געהעריקן טערמין. דערפאר האבן די ביאַליסטאָקער גרויסע טעקסטיל אינדוסטריעלער אריבערגעשיקט זייערע רויע סחורות אויף אויסצופּאַרטיקן אין די האראַדאַקער אפּאַראַטורן. פון וואַנען האָבן די פאַבריקן גענומען אזויפיל ארבעטס־הענט? די דערפער ארום שטעטל האבן אריינגעשיקט אין די פאַבריקן זייערע זין און טעכטער און אזוי ארום האט זיך געשאפן א פריינטשאַפט צווישן די יידן און די קריסטן. אין האראַדאַק האט מען געזאָגט: אז יעדער ייד האט זיין גויעשן פריינט.

די יידישע וועבער־ארבעטער האבן געשאפן א גוט ארגאַניזירטן טעקסטיל־פאריין און זיי האבן זיך באמיט צו ארגאַניזירן אויך די קריסטלעכע ארבעטער, וועמענס נויטן זענען קלענער געווען, צוליב זייערע פעלדער אויפן דארף, וועלכע האבן זיי געגעבן צום לעבן. א דאנק אט א דער נאָענטקייט צווישן די יידן און די קריסטן, האָבן די יידישע איינוווינער פון האראַדאַק געלעבט א רויק לעבן און זיך געקענט ווי געהעריק אפּגעבן מיט זייער עקאָנאָמישער, גייסטיקער און קולטורעל־פּאָליטישער אנטוויקלונג.

טאַקע זיי, די גרויסע טעקסטיל־פאַבריקן האבן געגעבן דעם גרויס־שטאָטישן אויסזען, דעם קליינעם שטעטעלע האראַדאַק און געשאפן א סך ארבעטס־קוואַלן פאר א סך אנדערע פאכן. איך וויל דא דערמאָנען די יידישע בעלי־עגלות, וועלכע האבן געפירט די רוי־שטאָפן פון ביאַליסטאָק קיין האראַדאַק און די פאַרטיקע סחורות פון האראַדאַק קיין ביאַליסטאָק. די דאָזיקע בעלי־עגלות מיט זייערע שטאַרקע מוסקולן, זיינען געווען טייערע יידן מיט גוטע נשמות און ניט איינמאל האבן זיי געראַטעוועט דאס שטעטל אין א עת־צרה, ספּעציעל אין די פּוילישע צייטן. איך וויל דא באַערן דעם אָנדענק פון די טייערע יידישע מענטשן, די גאָר גרויסע פאַמיליעס פון די בעלי־עגלות: די שעפּקעס, די וויאַרסטן, די גורקערס, א״א.

פון דעם ברייטן פּלאַץ אויף „פּיאַסקעס" האבן זיך געצויגן אויף אלע זייטן, שמאָלע געסלעך פול באַוווינט מיט יידישע פאַמיליעס. איינע פון זיי האָט געפירט צו די דייטשע מאָגילקעס. א קליין וועלדל, ווו די יידישע יוגנט האט פארבראַכט אין דער פרייער צייט אויף פּאָליטיש־קולטורעלע באַראַטונגען. אין דעם דאָזיקן געסעלע האט געוווינט אלטער דער שוסטער, וועלכער פלעגט שמחת־תורה פריילעך מאַכן דאס גאַנצע שטעטל.

יעדן דאָנערשטיק פלעגן די פּויערים ברענגען זייערע פּראָדוקטן צו פארקויפן אויפן גרויסן פּלאַץ. ארום וועלכן עס האבן זיך געעפנט געוועלבן, שיך־געשעפטן, שניט־קראָמען און שענקן צו כאַפּן א כוסה. אט אזוי האט עס אויסגעזען ביז די פּוילישע מאַכט האט אנגעהויבן רעאַליזירן איר פּראָגראַם פון פּאָגראָמירן דאס יידישע עקאָנאָמישע לעבן. די פּאָליאַקן, וועלכע זיינען אריבערגעשיקט געוואָרן צו דעם צוועק אין אונזער געגנט, האבן אנגעהויבן צו העצן קעגן די יידן, מיטן צוועק צו צעשטערן די גוטפריינטשאַפט צווישן די אָרטיקע תושבים.

איינמאל א זונטיק, וואס איז אויסגעפאַלן אין מאָנאַט יולי, אין 1923 יאר — האבן א גרעסערע צאָל אונטערגעהעצטע קריסטן פון די אַרומיקע דערפער, געמאַכט אן איבערפאַל אויפן שטעטל. עס האט אבער לאַנג ניט געדויערט און אונזערע יידישע בעלי־עגלות האבן זיך א לאָז געטאָן צו זיי אויף זייערע פערד, מיט זיידקע שעפּקעס פון די פּיאַסקעס נאַ־שפּיץ און פארטריבן די פּאָגראָמשטשיקעס, איבערלאָזנדיק געגנוג ארבעט פארן דאָקטאָר צוקערמאַן ז״ל.

ביידע טיילן האראַדאַק האט פאראייניקט א בריק, וואס האָט געדינט פאר פארשיידענע צוועקן, דהיינו: פאר די פרומע יידן צו תשליך און פאר דער שטעטלשער יוגנט צו זינגען געשמאַקע ליבע־לידער און אויך לידער פון א גאַנץ אנדערן כאַראַקטער, וועלכע זענען ניט געפעלן דער אָרטיקער פּאָליציי. ניט איינמאל האבן די פּאָליציאַנטן פארטריבן די יוגנטלעכע פון דער בריק צוליב זייערע רעוואָלוציאָנערע לידער.

דער בריק איז אויך געווען א עדות צו א נקמה־אַקט איבער דער פּוילישער פּאָליציי פאר איר ברוטאַלער אויפפירונג קעגן דער יידישער יוגנט. דאס איז געשען נאָך דעם, ווי ביי לאה דער שוואַרצער, ווייט הינטער דער פארשטאָט, האט דער „בונד" געפייערט אין 1923 יאר זיין 25 יעריקן יובילעאום. דאס איז געווען שמחת־תורה. אלע אָנגעטאָן יום־טובדיק און דער מחבר פון די שורות אלס דער הויפּט־רעדנער. אינמיטן דער פייערונג איז די פּאָליציי איבערגעפאַלן די פארזאַמלונג. די מערה'ייט איז זיך צעלאָפן אויף די פעלדער, אבער 10 יוגנטלעכע זענען ארעסטירט געוואָרן און אריבער־געפירט געוואָרן אין ביאַליסטאָקער טורמע. א געוויסע צייט נאָך דער געשעעניש האט מען געפונען דעם פּאָליציאַנט יאַנעק אין א שיכורן צושטאַנד פארפאַקט אין א זאַק אונטער דער בריק. דאס איז געווען די נקמה פאַר זיינע רשעותדיקע האַנדלונגען לגבי די יוגנטלעכע.

א קאַפּיטל פאר זיך איז די מעשה מיטן בריק אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען די רוסן האבן אים אונטערגעצונדן, אפּטרעטנדיק פון האראַדאַק און די תושבים פונעם שטעטל האבן מיט מסירת־נפש פארלאָשן דעם פייער אונטער א האָגל מיט קוילן.

א טייער יידיש שטעטל איז געווען האראַדאַק. דאס יידישע לעבן האט געשפּרודלט מיט גייסט. אלץ אויף זיין ריכטיקן אָרט, די רעליגיעזע יידן, די וועלטלעכע יידן, דאס פּאָליטישע און קולטורעלע לעבן. אונזער רב, זעליג ציוני, איז געווען א מאָדערנער און זייער א קלוגער מענטש. ער האט פארמאָגט אין זיך זייער א סך טאַקט און אויסערגעוויינלעכע איידלקייט. ניט געהאַלטן קיין סקאַרבאָווע דרשות אין די בתי־מדרשים נאָר ווערטפולע רעפעראַטן, וועלכע שימשל פייגלס דעם רבס איידעם פלעגט איבערחזרן וואָרט ביי וואָרט. אט דער שימשל איז געווען אן אָפענער מוח, א גרויסער משכיל און מיט דער צייט געוואָרן דער פירער פון די וועלטלעכע יידן, און זיך פארוואַנדלט אין א וויכטיקן כלל־טוער, אלס פּעדאַגאָג און לערער אין דער בריסקער וועלט־לעכער שולע.

די לינת־הצדק, וועלכע איז אנגעפירט געוואָרן פון רעליגיעזע יידן, איז געווען מוסטערהאַפט ארגאַניזירט און האט געזאָרגט פאר דעם אָרעמען קראַנקן און פאר דער אָרעמער כלה. דאס איז געווען דער קאָנקרעטער אויסדרוק פון אויפריכטיקער פרומקייט. די בתי־מדרשים זענען שטענדיק

געווען פול. אחוץ דאווענען האט מען דארט אריבערגערעדט אלע געשעענישן אינעם שטעטל. ביי דער ארבעט אין „לינת־הצדק" איז געווען זייער אקטיוו מיין פאטער, נחומקע דער שוסטער, פון נעבן דער בריק. ער פלעגט גיין בייַנאַכט צו די קראנקע און זיי ברענגען א רפואה און אינצווישן געפירט ויכוחים מיטן רב זעליק ציוני, וועגן די שטעטלשע ענינים. דערפאר האט מען אים גערופן נחומקע דער מורה־הוראה.

איך וויל דא דערמאנען דעם קליינעם מענטשעלע מיטן גרויסן אפענעם קאפ, וועלכער פלעגט פרייַלעך מאכן אלע יידישע שמחות, חתונות, בריתן און יום־טובים, פריוואטע און אויך געזעלשאפטלעכע אונטערנעמונגען — שמואליק דעם שמידס פון די „פיאסקעס". זיינע פאראדיעס און קופלעטן פלעגט מען זינגען ניט נאר אין הארעדאק נאר אויך אין אלע ארומיקע שטעטלעך. ער האט שטענדיק ארויסגעבראכט דעם טרויער און פרייד פון דעם יידישן לעבן. מען דערציילט, אז בעתן שטרייק אין ברילס פאבריק, האט ער אנגעשריבן א פאראדיע וועגן שטרייק, וועלכע האט געמאכט אזא רושם אויפן פאבריקאנט, אז ער האט גערופן די שטרייקנדע ארבעטער און געזאגט: „נעמט אייך אלע מיינע בעסטע געטראנקען, ווייל מען זאגט, אז זיי זענען אייערע". אויף דעם האבן אים די ארבעטער אפגעענטפערט: „אז ניט נאר היינט דארפן מיר לעבן, נאר מארגן אויך". איז ברילס ענטפער געווען: „חברה, איר האט מיך באזיגט. איר וועט באַקומען די געפאדערטע הוספה". שמואליקס פאראדיא, האט זיך אויסגעווירקט אויף א מערקווירדיקן אופן.

צי קען מען פארגעסן די שיינקייט פון דער יידיש־וועלטלעכער שול אין הארעדאק? די גרויסע צאל יידישע קינדערלעך, וועלכע האבן באקומען א מאדערנע קולטור־דערציאונג און באצויבערט די גאס מיט זייערע לידלעך? ארום דער שול זענען געווען טעטיק דער „בונד" און די לינקע „פועלי־ציון". ווארשע פלעגט שיקן די בעסטע לערער, ווייל די הארעדאקער יידישע ארבעטער האבן געהאט א נאמען אלס קולטורעלע און פאליטיש־רייפע מענטשן.

עס איז דאַ נויטיק צו דערמאנען דעם לערער וויסענבערג, וועלכער איז געווען א שם־דבר אין גאנץ פוילן. די יידישע ארבעטער און קולטור־טוער האבן פון אים א סך געלערנט.

די רעכטע „פועלי־ציון" האבן אנגעפירט מיט דער „תרבות" שול ווו דער לערער איז געווען יצחק מאיר דער קאסאווער, א הארעדאקער תושב, א מענטש פול מיט אינטעליגענץ און אוניווערסאלע בילדונג. ער האט זיין לעבן געווידמעט געזעלשאפטלעכער ארבעט, ביז די דייטשישע בעסטיעס האבן אים אומגעבראכט.

דאס קולטור־לעבן פון הארעדאק האט פארייניקט ארום זיך אלע פאליטישע פארטייען און גרופירונגען, ווייל דער ווילן צו אַ פולבלוטיקן יידישן לעבן, איז געווען אייגנטימלעך פאר אלע ריכטונגען. די פאַליטישע פירער זענען געווען פאראנטווארטלעך־ערנסטע מענטשן, און זיי האבן זיך אפגעגעבן א קלארן דין וחשבון פון דעם מצב פון די יידישע פאלקס־מאסן. נאר ליידער האט קיינער ניט פאראויסגעזען דעם פארנעם פון דער אַנוואקסנדער געפאר. אז דאָס אלץ וואס איז געשאפן געווארן מיט אזויפיל ליבע, טאלאנט און וואונדער־בארער ענערגיע, וועט פארניכטעט ווערן דורך די דייטשע חיות אין מענטשן־געשטאלט. אז דאס אלץ וואס איז געבאָוועט געווארן מיט אזויפיל מי און מסירות־נפש אין פארלויף פון הונדערטער יארן, וועט חרוב ונחרב ווערן דורך די נאציש־פאשיסטישע הענקערס, וועלכע האָבן אויסגעמאָרדעט מיט אומגעהויערער אכזריות אונזערע טייערסטע און נאָענטסטע, טאטע־מאמע, ברידער און שוועסטער. און אפגעמעקט פון דער ערד־פלאך דאס אומפארגעסלעך־הארציקע שטעטעלע הארעדאק.

זכרונות פון דער ווייט־ווייטער פארגאנגענהייט

פון **חיה פייגל בעקעראוויטש־ברעסקי** (אַמעריקע)

אַוו נעמט מען איצט די פליגלען, זיך א הויב צו טאָן און א שוועב צו טאָן צו מיין אמאָליקן געבורטס־שטעטל האַ־ראדאק, וו מיין וויגעלע איז געשטאַנען?

ווי קאן מען אויפלעבן אין זכרון יענע אלטע דערינערונגען און קינדער־זכרונות, יענע יונגע, פרישע, האָפענונגספולע יארן, ווען דאס לעבן איז געווען פריש און יונג, און אלץ האט אויסגעזען אזוי פארשפרעכנד און אזוי צויבערפול? ניט בלויז מיין שטעטל איז אונטערגעגאנגען, נאר א גרויסע יידישע וועלט איז פארשוואונדן פון דער וועלט־מאַפע. מיליאנען יידן זענען אָפגעמעקט און ארויסגעריסן געווארן פון ספר־החיים. צוזאמען מיטן קליינעם שטעטל איז אויך פארשוואונדן א לעבנס־שטייגער, אן אלט־איינגעווארצלט יידיש לעבן, פול מיט חן און שיינקייט, מיט יידישן גייסט און יידישער טראדיציע.

אבער לאמיר קודם דערמאנען אונזערע צוויי הויפט גאסן, וואס הארעדאק האט פארמאגט, נעמלעך — די „פיאסקעס", די גרעסערע טייל פון שטעטל, און דאס שטעטל. אוודאי זענען נאָך געווען א סך הינטערגעסלעך און ווינקעלעך, וואס יעדער פון זיי האט געהאט זיין אייגענעם נאמען, אבער דאס זענען שוין געווען צווייט־ראנגיקע נעמען, וועלכע האבן ניט געשפילט קיין באזונדערע ראָל.

וואס עס געדענקט זיך מיר אמבעסטן, אז אויף דער פאבריטשנער גאס האָבן זיך קאָנצענטרירט די גבירים, די רייכערע בעלי־בתים, בעת אויף די אנדערע גאסן און געסלעך האט געלעבט „עמך", פאלקס־מענטשן, דאס רוב פון זיי: ארבעטער, וועבער, בעלי־מלאכות, ווער אביסל מער פאר־מעגלעך, און ווער ווייניקער, לויט די דאמאלסדיקע באגריפן. אונזער טייכל און דער בריק איבער אים האט צעטיילט דאס שטעטל אויף צוויי באזונדערע חלקים, און פאראלעל האט זיך געצויגן דאס שמאלע געסעלע „דער ערשטער וויגאן", לויט ווי זי האט דאן געהייסן... דארט איז געווען דער מקום פון די קבצנים, און איך שעם זיך ניט צוצוגעבן, אז איך האָב אויך דארט געוווינט, ואני בתוכם.

די איינוווינער האבן אלע געלעבט צווישן זיך בשלום,

ווייל עס איז ניט געווען איבער וואס זיך צו קריגן. אלע גלייכע קבצנים. מען האט ניט געוווסט פון קנאה־שנאה, ווייל מען האט גענוי געוווסט וואס עס קאכט זיך אין דעם שכנס טעפל. עס איז געווען אן עכטע אידיליע, אַ פריינטשאפט און גוטע־שכנהשאפט; מען האט געלעבט בשלום. טאמער האט חלילה פאסירט, אז עמעצער איז קראנק געווארן, פלעגט יעדער איינער אנבאטן זיין הילף, זיין גרייטקייט צו העלפן מיט וואס נאר מעגלעך. מען איז געווען מוכן ומזומן צו ארבעטן פאר׳ן חולה. אויסלייען דער משפחה אויף א דאקטאר, און א רעצעפט... יעדן פרייטיק צו נאכט פלעגט מען זיך צענויפקומען ביי איינעם פון די שכנים, און דארטן דערציילן מעשיות, שפאסן, קליינשטעטלדיקע קוריאזן, סענסאציעס, וואס פלעגן פאסירן אויב ניט אין האראדאק, איז אין וואסיל־קאוו, אין קרינעק, אין ביאליסטאק, און מען האט זיך פריילעך אונטערהאלטן.

מען האט דאן ניט געוווסט פון פראווען א ספעציעלן „עונג־שבת". שוין דאס צענויפקומען זיך אַלע צוזאמען האָט געשאַפן די עונג־שבתדיקע שטימונג. מען האָט געשיילט קערעלעך (יאדרעס), געטרונקען א שבתדיקע גלעזל טיי, געגעסן ארבעס (נאַהיד) און עס איז געווען ליהודים. אין דרויסן האָט זיך צעלייגט א געדיכטע און טיפע בלאָטע, אָבער וועמען האָט עס געאַרט? — ערשט פאר פסח, ווען דער אייז און שניי פלעגן זיך נעמען שמעלצן אונטער די ווארעמע שטראַלן פון דער זון, האָט דער ווינטער אביסל נאָכגעלאָזט. אָבער דאן האָט זיך אָנגעהויבן די סאמע געפערלעכע צייט: דער געוויטער און דאס אויפגעשוואָלענע טייכל פלעגן זיך פאראייניקן אין א מעכטיקן „ים", און דאן איז שוין געווען סכנות־נפשות ארויסצוגיין אינדרויסן... דאס גאנצע געסל האָט אויסגעזען ווי א טייך. מען פלעגט בלייבן אָפּגעזונדערט און צעטיילט, ממש אין יוצא ואין בא...

די דאזיקע פרילינגס־פארפלייצונגען פלעגן געווינלעך אָנהאַלטן נאָר עטלעכע טעג, די קינדער פלעגן דאן האָבן א סך „פאן", ווי מען זאָגט אויף אונזער אמעריקאנער לשון. מען פלעגט פארגעסן, אז עס איז נישטאָ וואָס צו עסן, אז עס פעלט די סאַמע נויטיקסטע שפייז, אָבער עס איז געווען לעבעדיק און פריילעך...

איך מוז דא דערמאָנען דעם היסטאָרישן עפיזאָד פון יאר 1914, ווען עס איז דערקלערט געווארן קריג. עס איז גראד געווען ערב תשעה־באב, מען איז געזעסן אויף נידעריקע בענקלעך און געזאָגט מיט א טרויעריקן ניגון די אלטע קינות. איז אויסגעבראָכן א שרעקלעכער יאָמער און הארצרייסנדער געוויין פון אלעמענס הערצער און נשמות. — די קולות פון די מאַמעס האָבן ממש געשפאָלטן די הימלען אויס מורא, אַז אָט־אָט נעמט מען אַוועק זייערע זין אין מלחמה אריין. עד היום שטייען מיר פאר די אויגן יענע שרעקלעכע בילדער, און איך הער די פארצווייפלטע געשרייען. עס האָט אויסגעזען, ווי מען שטייט פאר א וועלט אונטערגאנג. עס איז באַפאַלן אלעמען א פחד פון קליין ביז גרויס...

נאָך מער רירנד איז געווען דער מאָמענט, ווען טאַטע־מאַמעס האָבן זיך געזעגנט מיט זייערע זין, פרויען מיט זייערע יונגע מענער, און קינדער מיט עלטערן. חתן־כלה׳ס זענען געווען פארצווייפלט, און פון די פארליבטע פארלעך, וועמענס ליבעס עס האָבן נאָך ניט אויסגערייפט — האָט מען ארויס־געפילט זייער אינערלעכן האַרץ־ציטער. עס האָט אויסגעזען אקוראט ווי די זון איז פארשוואונדן און א חושך איז באַפאַלן וועלט און מענטש.

די שלאכטן האָבן לאַנג ניט געלאָזט ווארטן אויף זיך. דער שונא האָט זיך דערנענטערט און מען איז געלאָפן פון די היימען ווו די אויגן האָבן נאָר געטראָגן. די נויט אין האראדאק איז געווארן פון טאָג צו טאָג שווערער און דער־דריקנדער דאָס מענטשלעכע לעבן האָט פארלוירן יעדן ווערט. ענדלעך האָט דער דייטש דערגרייכט האראדאק און גענומען באַלעבאַטעווען. די לאגע האָט זיך אַביסל סטאַביליזירט. עס איז געווארן אויס מהומה, מען האָט זיך גענומען צוגעוווינען צום געדאנק, אז מען איז אין דער לאגע פון קריגס־געפאנגענע. א שטיקל ברויט פלעגט מען באקומען אויף א קארטע, אַמאָל אין א חודש אַ פונט ווייסע צוקער. אָבער מען האָט דאָס ניט געגעבן פאר אומזיסט... דער דייטש האָט גענומען אלעמען אויף אַרבעט, אויסער קינדער. מיר זענען געווען דריי יונגע קינדער, האָבן מיר טאָקע געליטן הונגער און נויט.

אונזער ליבער פאָטער ע"ה, איז פרי ארויסגעריסן געווארן פון אונזער משפחה. מיטן גרעסטן אומגעדולד האָבן מיר געוואַרט אויפן זומער, ווען מען וועט קענען קלייבן יאגעדעס אין וואלד צו דערהאלטן די נשמה... האראדאק איז געבענטשט געווען מיט אַ סך וועלדער, און א דאנק די יאגעדעס און שוועמלעך האָבן מיר דערהאלטן אונזער חיות. פלעגן מיר גיין עטלעכע ווארסט צופוס אין וואלד אריין, וויסנדיק אז מען וועט שוין ניט קומען צוריק מיט ליידיקע הענט.

איך דערמאָן זיך יענע זומער־פרימאָרגנס. די לופט איז געווען ריין און זויבער, עס האָט זיך נאָר געוואָלט קוקן אין בלויען הימל. אריינגעקומען אין וואלד האָט מען גענומען אָנפילן די קאָשיקעס מיט יאגעדעס. דער לאנגער, הייסער זומערדיקער טאָג פלעגט דורכלויפן זייער שנעל, און מיטן זון־אונטערגאנג פלעגן מיר מארשירן צוריק אַהיים, מיט פולע קאָשיקעס, און אָנגעפילטע קריגלעך. די יאגדעס פלעגן מיר פארקויפן און דאָס איז געווען אונזער „הויפט־פרנסה" אין די דאזיקע זומער־חדשים. איך וואלט באַגאַנגען אן „עוולה" ניט דערמאָנענדיק „שטשאַוו", וואס מיר פלעגן אַנרייסן און עסן מיט גרויס אַפעטיט, אָבער מיט שטשאַוו איז געווען א גרינגערע אַרבעט ווי קלייבן יאגדעס, ווייל שטשאַוו איז געוואקסן אויף די פעלדער, צווישן די גראזן און בלומען.

אגב, די פעלדער זיינען געווען זייער נאָענט צום שטעטל און מען האָט ניט געדארפט גיין שעה׳ן־לאנג. די פראכט פון זומער, דאס געזאַנג פון די פייגעלעך אין פעלד און אין וואלד, די ווארעמקייט און פרישקייט פון דער נאַטור האָט געמאַכט פארגעסן דעם מלחמה־קאָשמאַר און דעם דייטש, ימח שמו וזכרו!

ניט איינמאָל פלעג איך טראכטן, פארוואס בין איך ניט געבוירן געווארן מיט פליגלען צו קענען אַנטלויפן פון בייזן ווינטער, און ניט ליידן פונעם הונגער און קעלט.

איך געדענק די לאנגע, קאלטע ווינטער־נעכט, מיט די פרעסט און שנייען, מיט די „אוזאָרן" אויף די פענצטער. מיט די זאַווערוכעס און שטורמווינטן. ווער רעדט, אז מען האָט געדארפט גיין צו דער קרעניצע נאָך וואַסער, אין גליטש און אין טיפן שניי, איז געווען סכנת־נפשות. אין הויז ווי־ניט־ווי איז דאָך געווען א ביסל ווארעמער, און ווער רעדט, אַז

מען האָט „פאַרכאַפּט” א שטיקל אויוון אָנצוואַרעמען די פּלייצע, איז דאָך שוין גאר געווען א „גן־עדן”.

מיר האָבן געהאַט א יוגנט אין האראדאק, העברעאישע אַנשטאַלטן, אויך א יידישע שולע פאר קינדער. פּיל עלטערן זענען גארניט געווען באגייסטערט פון זייערע טעכטערלעך, וועלכע פלעגן זיך גיין לערנען. מיין מוטער ע”ה, צוקוקנדיק זיך ווי איך זיץ און מאַך די לעקציעס, פלעגט מיר פרעגן: „וויפל חיה־פייגעלע, דארף א מיידל קענען? קענסט אָנשרייבן א יידיש בריוול, קענסט זאָגן עברי, קענסט לייענען עברי־טייטש? איז די והותר, גענוג און איבערגענוג!” דאָס האָט איר אזוי די נויט אונטערגעזאָגט, אז איך דארף אויפהערן צו לערנען, כדי ארויסהעלפן אין שטוב, ווייל א סך 10—11 יאָריקע מיידעלעך האָבן שוין דאן געאַרבעט, און ווער רעדט פון יתומות, וועלכע פלעגן גיין ארבעטן אין פארמעגלעכע הייזער, אַבי צו פארדינען דאָס שטיקל ברויט.

ניט קוקנדיק אויף אלע שוועריקייטן, האָב איך דאָך ניט געקענט שטילן מיין דורשט נאָך וויסן, און איך האָב געהאַט אַ גרויסע ליבע צו מיינע לימודים, צו די לערער און חברטעס. מיין לערער ראבינאָוויטש און גאָר־באזונדערס מאיר מאטלען, וועל איך מיין גאנץ לעבן ניט פארגעסן, און איך האַלט טייער אין זכרון זייער אָנדענק. א ספּעציעלע ליבע האָב איך געהאַט צו העברעאיש, כאָטש עס איז מיר אָנגעקומען ניט לייכט, ווייל מען האָט געדארפט צאָלן שכר־לימוד, און דאָס איז געווען גאר אן איידעלע זאַך.

האראדאק האָט דאן געציילט א 2000 איינוווינער, און געדאַט אַן אויסזען פון א קליין יידיש שטעטל. די באפעלקערונג איז באַשטאַנען פון קרעמער, בעלי־מלאכות, וועבער, ארבעטער און אויך אינטעליגענטן, עטלעכע צדקה און קולטור־אינסטיטוציעס, פאריינען און פארטייען, ווי ביי לייטן אין די גרויסע שטעט. איך געדענק ניט אַזוי די פּנימער, ווי די שילדן אויף די גאסן. אָט לייען איך א שילד, „ציין־דאקטאָרשע סלוצקא־שולקלאפער”, און ניט ווייט איז די אַפּטייק, אָט איז א שילד פון ד”ר צוקערמאן, און דערנעבן די שניט־קראָמען: בראטמאכערס, צעמאַכאָוויטשעס, פּיינזילבערס, גאָלדבערגס און אַנדערע.

האָט מען געדארפט אויפנייען א מלבוש, זענען געווען די שניידערס: פידעל, ח. קרעמער, ח. ציגעל, י. גארבער און אַנדערע. זיי האָבן מקיים געווען די מצווה פון „מלביש ערומים”. בולקעס און ברויט איז מען געגאַנגען קויפן צו שווארצן, לובאַוויטשן. האָט זיך עמעצן פארגלוסט א גלעזל ביר — איז מען אריין צו קאַפּלאנען, ווו מען האָט געשטילט דעם דאָרשט.

וועל איך צום גוטן דערמאָנען אונזערע קצבים, וואס פלעגן נעבעך שווער אַרבעטן ביים פאנאנדערטראגן פלייש איבער די הייזער. ווער האָט ניט געקענט אברהם דעם קצב, ברוסטיין, פּרוזשאַנסקי, וועלכע פלעגן באַזאָרגן קהל מיט פלייש.

קליין איז געווען אונזער האָראָדאָק, עס האָבן ניט אויסגעפעלט קיין בעלי־מלאכה. אויף אלע געביטן פון לעבן: פרידמאן דער רימער, רוטשיק דער זייף־מאַכער, זעליקאָוויטש דער פעל־הענדלער, ח. מארדעצקי, יעדוואק און קאגאן — די שוסטערס פון האראדאק. לאָמיר דא דערמאָנען דעם סאדע־וואסער פאבריקאנט מאַצעוו און פישעלעוויטש דעם תבואה־הענדלער, מ. פיינזילבער דעם זייגערמאַכער און אַנדערע. האָט מען געדארפט א שלאָסער, איז מען געגאנגען צו חייטן, אָדער צו שקאָלניקאָוון, ביידע ארנטלעכע בעלי־מלאכות. עסנווארג האָט מען געקראגן אויף טריט און שריט ביי די פאליאקן און יידישע שפּייז־קראָמען זענען געווען אויף יעדער גאס און געסל: פיינערמאַנס, קאגאנס, קארפּ, לעוו, לובאַוויטש און אַנדערע. איך וויל דערמאָנען דעם ארנטלעכן סטאליער י. וואלמאן, וועלכן מען האָט באנוצט סיי צו פאריכטן אַ טיר און סיי צו אויפבויען א שטאַל.

שערער זענען געווען סך־הכל 2, אבראמסקי און נאווינסקי. אויך קאמאשנמאַכער זענען געווען גאָר ווייניק, לעוו און נאָך עמעץ.

א גאָר באזונדערן פּלאץ האָבן פארנומען די האנטוועבער, וועלכע פלעגן ארבעטן פון פרי ביז שפּעט אין דער נאַכט ביים וועבשטול. משפחות, אין די צענדליקער, האָבן געמאַכט א לעבן פון וועבעריי. ייִנגלעך, פון די סאמע יונגסטע יארן, פלעגן שטיין ביים ווארשטאַט און העלפן דעם טאַטן אויסוועבן דאָס שטיקל ברויט. אין אמדורסקיס און סאקאלס פאבריקן האָבן געארבעט א סך ארבעטער. רודיס פאראווע מיל, די זייף־פאבריק, דער טאַרטאַק און קלענערע פאבריקן האָבן באשעפטיקט א סך מענטשן. בדרך־כלל האָט מען געלעבט בשלום צווישן זיך. און טאָמער האָט זיך געמאַכט א „ספּאָר”, א טענה, א שאלה, איז מען ניט געפארן קיין ביאַליסטאָק אין געריכט, נאָר געגאנגען צום רב ציוני, אָדער צום דיין דעם מורה־הוראה, און מען איז דורכגעקומען מיט אַ פשרה.

ביי אונז אין האראדאק זענען געווען א סך חסידים, א שיינער בית־מדרש פאר חשובע לומדישע בעלי־בתים און אַ שול. עס איז געווען א גמינע, מיט אַ ראש־הקהל, כמנהג בעלי־בתים חשובים. מיר האָבן געהאַט א „פּאָזשאַרנע קאָמאַנדע”, און בעת א שריפה פלעגט דאָס גאנצע שטעטל לעשן דאָס פייער. אפילו שבת, פלעגט מען ראטעווען א נשרף, און אויך דער פרומער ר׳ אהרן־הערש, דער גמרא־מלמד, פלעגט צעשפּרייטן די פּאָלעס און לויפן אויף קידוש־השם, ר”ל.

אונזערע מארק־טעג האָבן געהאַט א שם אין דער גאנצער געגנט, און די מעשטשאַנעס פלעגן אויספארקויפן זייערע קעלבלעך, זעק מיט מעל, חזירים און אלץ, וואס זיי פלעגן ברענגען. צום סוף מארק פלעגן זיי זיך אוועקלאזן איבער די יידישע קראָמען איינקויפן זייף, טשוועקעס, הערינג, ליכט, מאַכאָרקע, און מער פון אלץ, א פלעשל מיטן ביטערן טראָפּן, וואס זיי פלעגן אויסליידיקן גלייך אויפן אָרט.

אוודאי זענען געווען רייכע יידן אין האראדאק, וואס פלעגן זיך עוסק זיין בצרכי ציבור: מיטן בית־המדרש, די שולע, ביקור־חולים א”א. אין ביקור־חולים, האָט אויך די יוגנט גענומען אן אקטיוון אָנטייל, מען פלעגט אָפּט גיין אויף א לינה צו א קראנקן, אויב עס איז געווען ווער עס זאָל איבערזיצן די נאַכט.

דער „בונד” האָט געהאַט די אויבערהאנט אין האראדאק, עס פלעגט זיך טומלען מיט א שטרייק, אָדער מיט עפּעס אַנדערש. דער „השומר הצעיר” האָט געפראוועט ל”ג בעומר־מאַיובקעס און די שומרים פלעגן מארשירן איבערן שטעטל מיט דער פאן. פלעגט קומען א שמחת־תורה, איז שוין געווען

לעבעדיק ביז גאָר. מען פלעגט הוליען און זיך משמח זיין מיט דער תורה, אפילו א ייד א באנקראטשיק, וואס האָט אָנגעזעצט געלט פון אלמנות און יתומים, פלעגט אויך אונ־טערטאַנצן מיט דער תורה.

מיין פאטער ר׳ אברהם בעקעראוויטש ע״ה איז אליין געווען א וועבער און געארבעט שווער ביים וועב־שטול, כדי אויסצושלאָגן זיך דאָס ביסל פרנסה פאר דער משפחה. ער איז געווען א ייד א בר־דעת, מיט א שכל־הישר, פול מיט ענערגיע און גוטסקייט. זיין גוטע הארץ האָט ער איבערגעלאָזט בירושה זיינע קינדער. די מוטער איז געווען א קרענקלעכע פרוי, און די זארגן פאר די קינדער, האָבן זי פריצייטיק גרוי און אַלט געמאַכט. דאָך האָבן אלע קינדער זיך געלערנט אין שולע און אין חדרים און געווען צו גאָט און פאר לייט.

די שטעטלשע ביבליאטעק האָט אונז געהאט אַלס אָפטע באַזוכער. איבערהויפט, די יידישע קלאסיקער און העברעאישע השכלה־ביכער, וועלכע מען האָט דאן געלייענט אברהם מאפו׳ס ראמאנען, ווי „אשמת שומרון״, „אהבת ציון״ און העברעאישע לידער, וועלכע האָבן גענערט אונזער נשמה. מיר האָבן געהאָט אַ יוגנט־קרייז, ווו מען האָט דאן גערעדט העברעאיש.

ווי געזאָגט, מיר האָבן געהאָט פון אַלץ, אָבער צו ביסלעך, אויך א קליין פאָלקס־בענקל פאר קרעמער, וואס האָבן געמוזט צאָלן א וועקסל דעם װארשעווער הורטאָווניק אָדער דעם לאָדזשער פאבריקאנט.

רעדנער פון פארשיידענע פארטייען פלעגן קומען קיין האראדאק מיט וויסן און אויפקלערונג. סוחרישע יידן פלעגן זיך שלעפן מיט פורן קיין ביאליסטאָק און צעברעכן די גלידער, אבי איינצוקויפן אביסל סחורה, אָדער זיך אָפּרעכענען מיט די פאבריקאנטן פאר דעם צוגעשטעלטן וואל, וואס זיי פלעגן אויסארבעטן.

אָבער אזא שבת און יום־טוב ווי אין האראדאק, האָב איך אין ערגעץ ניט געזען. מען האָט ממש געשפּירט ווי די נשמה־יתרה שוועבט ארום און איז מקבל פנים די שבת־מלכה.

יא, געווען א שטעטעלע האראדאק, א יידיש ווינקעלע אויף גאָטס ערד, און פארשוווּנדן! נישטאָ מער קיין אייגענע, נישטאָ אפילו קיין פרעמדע יידן. אַלץ האָט אויפגעגעסן דער נאַצי יש״ו!

דאָך, לעבן די יוגנט־זכרונות, די קינדער־דערינערונגען, וועגן טאַטע־מאַמע, ברידער און שוועסטער.

זייט געבענטשט, רעדאקטאָרן און ארגאניזאטאָרן פון דעם האראדאקער „יזכור־בוך״, און לאָמיר אלע זוכה זיין צו דערגרייכן א וועלט פון פרייהייט, גלייכהייט און ברידערלעכ־קייט פאר אונזער פאָלק און פאר דער גאנצער מענטשהייט!

פארצייכענונגען פון אמאליקן לעבן

פון **אבינדב** (ישראל)

א. מיין ערשטער מלמד

מיין ערשטער מלמד האָט געהייסן ניאמע דער לאנגער. זיין פאמיליע געדענק איך ניט, וויל אין שטעטל האָט מען זיך וויניק באנוצט מיטן פאמיליע־נאָמען נאָר מיטן צונעמעניש. ער איז געווען א לאנגער ייד, איך מיין, אז ביי די צוויי מעטער. דערפאר האָט מען אים גערופן ניאמע דער לאנגער, מיט א שיינער גרויער באָרד, א פּאָר שווארצע אויגן מיט געדיכטע ברעמען און מיט אייזערנע ברילן, אראָפּגערוקט אויף דער שפּיץ נאָז. אין האנט האָט ער שטענדיק געהאַלטן א קאַנטשיק פאר די שטיפערס, וועלכע האָבן איבערגעכאַפּט די מאָס מיטן שטיפן. זיין גאנצע שטרעבונג איז געווען, אז דער יינגל, וואס לערנט ביי אים, זאָל עפּעס קענען און דער שכר־לימוד זאָל ניט זיין אומזיסט. גלייכצייטיק האָט ער געוואָלט, אז פארלאָזנדיק זיין חדר, זאָל ער קענען זיין א גוטער תלמיד ביי זיין זון אברהם, וועלכער האָט דאן אָנגעפאנגען צו לערנען מיט די קינדער עברית־בעברית, „לשון־קודש״.

זיין דירה איז באשטאַנען פון איין צימער, דער חדר. און דערביי א קליין פינצטער אלקערל — זיין שלאָפצימער. די מעבל: צוויי בעטן, א טיש, צוויי לאנגע בענק פאר די תלמידים, וועלכע קענען דאווענען און לערנען חומש און א שלאָף־באַנק מיט קליינע בענקעלעך פאר די קינדער וואס לערנען אלף־בית און ציען איבער מיט א פעדער אויף זיין בלייפעדער־שריפט די געשריבענע אותיות.

עס איז געווען שווער צו באשרייבן זיין פרייד, ווען א יינגל האָט גוט געלערנט און מיט א ניגון, אָדער שיין איבערגעצויגן זיין האַנטשריפט. ער פלעגט פּאַטערלעך א קניפּ טאָן אין בעקל און זאָגן: „דו וועסט שוין קיין יורקע ניט זיין״. דאָס האָט ער געמיינט, יורקען דעם שבת־גוי, וועלכער פלעגט שבת פארלעשן די ליכט אין שול און באקומען ביי די בעלי־בתים א גרויסע שבתדיקע מוציא מיט חלה פאר זיין טרחה. ערב־שבת, ווען אלע קינדער האָבן געזאָגט שיר השירים מיטן באַקאַנטן ניגון און מקבל שבת געווען, און זיין פנים האָט געשטראַלט פון פרייד, פלעגט ער זיך ווענדן צו זיין יידענע: „ביילע־ריישקע, וואס זאָגסטו צו מיינע יורקעס, דאָ? געמאַכט פון זיי שטיקלעך יידן. מיט דער צייט וועט קומען משיח און מיר וועלן נאָך פאָרן מיט זיי קיין ארץ־ישראל״. ליידער, ליידער, האָט ער עס ניט דערלעבט, אַ סך תלמידים זיינע מאַכן אַ לעבן אין מדינת ישראל.

ב. א מעשה שהיה

דאָס האָט פּאַסירט א קורצע צייט נאָך דעם פאל מיט די האראדאקער תושבים וועלכע זענען פארפרוירן געוואָרן אין דער טרויעריקער ווינטער־נאכט, ווען די מענטשן האָבן ניט געפונען דעם וועג צוריק א היים און עטלעכע פון זיי זענען פארשאָטן געוואָרן מיט שניי, עטלעכע שפּאַן פון זייער שטוב.

ווי געוויינלעך, בין איך יענעם טאָג ארויסגעפאָרן פון מיין מיל אין קלוציזנא מיט דער כוונה, צוריקצוקערן זיך קיין

הארדאק. מיין שליטן איז געווען געשפאנט מיט אַ גוטן פערד, וועלכער האָט ניט געליטן פון מלחמה־הונגער, ווי די מענטשן צו יענער צייט. און דערפאר, האָב איך מיך ניט געקימערט אויף דעם געדיכטן שניי, וואס האָט געשאָטן אָן אָן אויפהער. נאָר ארויספארנדיק פון ווערדל אויפן פעלד, האָב איך זיך שטאַרק פאַרוואונדערט, ניט געפינענדיק דעם וועג, וואס איז אינגאנצן פארשאָטן געוואָרן מיט שניי. איך האָב אָפּגעלאָזט די לייצעס, דער פערד זאָל אליין גיין, לויט זיין פערדישן אינסטינקט, ווייל איך האָב געוווּסט, אז דער וועג איז אים גוט באַקאַנט. איין זאַך האָב איך נאָר געדענקט, ניט אַנטשלאָפן צו ווערן...

אָבער פלוצלינג האָב איך באמערקט, אז מיין פערד שפירט עפּעס פאר זיך, ניט וויסנדיק וואס, ווייל זיינע אויערן האָבן זיך אויפגעשטעלט און ער האָט גענומען כראפּען, אָקוראַט א וואָלף וואָלט אים אַנטקעגנגעקומען. איך האָב געלאַדן מיין רעוואָלווער, אויפצונעמען יעדע פלוצלינג־דיקע באגעגעניש.

ווען דער פערד איז שטיין געבליבן, האָב איך דערזען פאר זיך א הויכע, טונקעלע געשטאַלט, וועלכע האָט זיך באַוועגט אין אונזער ריכטונג. דאָס איז געווען א פרוי איינגעהילט אין א הויפן שמאַטעס מיט א זעקל מעל אויף די פּלייצעס, פארשאָטן מיט א היפשן הויפן שניי.

איך האָב איר געהאָלפן ארויפלייגן דעם זעקל מעל אויף מיין שליטן און זי איינגעלאַדן מיטפאָרן. אויפן וועג האָט זי מיר דערציילט, אז די מעל האָט זי געקויפט אין א וויטן דארף און זי טראגט אים צו זיך אהיים, א מרחק פון פופצן וויארסט, כדי צו דערנערן אירע הונגעריקע אייניקלעך.

ווען מיר זענען אדורכגעפארן די „פיאסקעס" אויפן וועג צום „שטעטל", האָט זי מיר געבעטן, אז איך זאָל זי ארונ־טערלאָזן צוזאמען מיט איר משא און געפרעגט, וויפל זי דארף מיר באצאָלן פאר דער רייזע? שטעלט אייך פאָר איר פריילעכן געמיט, ווען איך האָב איר דערקלערט, אז איך נעם ניט ביי איר קיין געלט. זי האָט אויפגעהויבן אירע אויגן צום הימל און מיט א פריינטלעכן שמייכל א זאָג געטאָן:

„אם ירצה השם, אויב איר וועט קראנק ווערן, וועל איך ביי אייך אויך ניט נעמען קיין געלט". ערשט דאן האָב איך זי דערקענט: דאָס איז געווען מיכאלעכע די באנקעס־שטעלערין!

אָבער דער איבערשטער האָט מיר געהאָלפן, און איך בין געווען געזונט און די מצווה פון „עזוב־תעזוב" איז געבליבן א כשר פארדינטע מצווה.

בית הכנסת הגדול בעיירה והפולחן הדתי

מאת **א. בן-רבקה** (ישראל)

א.

כיום אין לקבוע בוודאות אימתי נבנה בית הכנסת הגדול בעיירה. לפי נתונים שונים יש להניח שבמחצית המאה הי"ט ואולי לפני־כן כבר עמד על תילו. כתליו הבנויים נדבכי קורות־עץ, התעקמו אי־פה אי־שם ממשא שבעים שנותיהם. ואילו ארון הקודש לא נתיישן. ארון הקודש, כולו עשוי מלאכת־מחשבת ומקושט בתבליטי חיות ועופות. בתוכם שור־הבר והלויתן, הרהיב עין בססגוניות עטוריו.

יש להניח, שהארון נבנה לאחר גמר הבנין ותפס שטח רב במזרח. מי היה אותו אומן־חרט בעל שאר־הרוח שבנהו?

בספר „יזכור" של יוצאי לוניניץ וקוזאן—הורודוק מצאתי תיאור ותצלום מיניאטורי של ארון־קודש זה. בשיחה שהיתה לי בנידון עם מר י. זאבי, תושב קוזאן־הורודוק לפני השואה וכיום תושב העיר תל־אביב מסתבר, שבין ארון־הקודש בבי"הכנ בקהילת קוזאן־הורודוק ובין ארון הקודש בבי"הכנ שבעיירתנו, קיימת זהות מוחלטת. לפי הנחתו של מר י. זאבי ולפי המסורת שבידו, שקיבלה מאביו המנוח, נבנה ארון הקודש של קהילת קוזאן־הורודוק לפני מאה שנה ומעלה, ושמו של אותו אומן היה זיסמן מאיר מביאליסטוק, הסמוכה להורודוק.

בביקורו בתערוכת פולחן החסידות שנתקיימה בת"א, מצא מר י. זאבי תצלום מוגדל, המהווה שיחזור מדויק של בית הכנסת הנ"ל, שתואם בכל לארון הקודש שבעיירתנו. והנה כמה מהפרטים הנזכרים בספר „יזכור", שיכולים לשמש סמוכין לכך:

בית הכנסת הגדול בהורודוק

„אוצרה החשוב ביותר של קוזאן־הורודוק, וגאוות העיירה היה בית הכנסת העתיק „החומה". סיגנון בנייתו הזכיר את בתי הכנסת של סוף ימי־הביניים. פתח ביה"כנ היה נמוך, כי הנכנס בו חייב היה לעשות זאת תוך קידה והשתחוות. אך בפנים היה גבוה מאד. ארון־הקודש היה עטור תמונות חיות קודש. דוגמתו של ארון־קודש כזה לא היו רבים במדינה

ואפילו בערים הגדולות. היתה זו מלאכת־מחשבת של חכם־חרשים ששיקע בו ממיטב דמיונו ואמנותו, בחריטה ובפיתוח. שלושה ארונות־קודש כאלה הותקנו ע״י אותו אמן מביאליסטוק. האחד בעיירתנו, השני בלאכובה והשלישי מקומו לא ידוע. המוה הדבר, מה ראה חכם־חרש זה לבנות ארונות־קודש נהדרים כאלה דווקא בעיירות קטנות ונידחות כמו קוזאן־הורודוק ולאכובה. וכך התקיים בית־כנסת זה מאות בשנים עם ארון־הקודש שלו בקדושתו, במסתוריותו ועם האגדות הרבות שנרקמו סביבו במשך דורות, והצליח להחלץ משרפות ומהומות, מלדבות ומפשיטות גייסות עד שואת ימינו הגדולה״.

כל האמור לעיל בא להראות כי ארון־הקודש המפואר השלישי, הנזכר בספר „יזכור״, מקומו היה בבית־הכנסת הגדול בעיירתנו, וכי הותקן על ידי אותו אמן זוסמן מביאליסטוק לפני כמאה שנה ומעלה.

בית־כנסת זה זכה בשעתו לכמה ארועים שדטביעו את חותמם הפאטריארכלי על באי ביתו. כך, למשל, היו מבצעים בו טקסי ברית־מילה. את הסנדק היו מושיבים בכבוד רב על כורסה מיוחדת לשם־כך שנקראה: „כסאו של אליהו הנביא״ וויסנברג, מורה בית־הספר העממי הממשלתי היה נוהג להוליך את תלמידיו לבית הכנסת מדי יומא דגנוסיא ממלכתי. באותו מעמד שר החזן „הנותן תשועה״ ועושה „מי שברך״ לצאר ומשפחתו והמורה וויסנברג היה ממלא אחריו בההלהבות ומתוך ריגוש פטריוטי בצוותא עם תלמידיו, את השיר „אל מלך נצור״.

כן היה קיים מנהג להעמיד חופות לזוגות צעירים בחצר בית־הכנסת. מאידך נשתרשו כמה מנהגים פסולים בין בני הנעורים והקונדסים של העיירה ואלה הם:

ליידות כדורי שלג והפוחי־אדמה רקובים בראשי החתן והכלה והמחותנים. ובתשעה באב, בשעת אמירת הקינות לזרוק קוצים בזקני המקוננים ולקרוא תגר נגד החזירים ליד הנחל סופרסלה, בשעת אמירת „תשליך״ בראש השנה.

ב.

הכונה רבה נשתררה סביב דרשתו של הרב דמתא בבהכ״נ הגדול ב„שבת הגדול״. מכל קצווי העיירה נהרו אנשים לשמוע דברי־תורה, דרש ופילפול לומדני. אך ביותר רבתה התכונה בפרוס ימי הסליחות.

משמישמש ובא ראש־חודש אלול ומיד לאחריו ה„ימים הנוראים״, הגיעה השעה לבני האדם לפשפש במעשיהם ולבחון היכן הם עומדים בתוך עולם חוטא זה? עגמומית ירדה לעולם ועצבות כירסמה את נפשם. עם שחר קרא השמש ל„סליחות״ והבריות היו מקיצים משנתם ונחפזים לביהכ״נ להתנער מעוונותיהם דרבים, מדאגות וטירדות־פרנסה על־מנת להכשיר עצמם לקראת יום־הדין הגדול והנורא.

ג.

בימי שבת ומועד היו מתכנסים שניים־שלשה „מנינים״ לתפילה בציבור בביהכ״נ הגדול אולם „בימים הנוראים״ הוא היה מתמלא מתפללים עד אפס־מקום. לאחר הקמת בית המדרש „הבנוי״ ובית־המדרש ב„פיאסקעס״ ובית־מדרש קטן של דאחים לונסקי, נתמעטו המתפללים בביהכ״נ הגדול. משום־כך הפך ביהכ״נ הגדול למקום פולחן מרכזי בעיקר לאלה, שביקשו ליהנות מתפילה זכה ונאה. ואכן, ב„ימים הנוראים״ התכנסו בו מתפללים מכל שכבות העם, משמנה וסלתה של העדה, לרבות הגבירים, מסוגם של האחים לונסקי ובראשם דוב דמרא.

מקובל היה בערב ראש השנה לרפד את ריצפת בית־הכנסת בשחת ויחני. משום־מה? בכדי להקל על רגליהם של המתפללים. מכיוון שנהגו להתפלל בעמידה וגם מתוך חשש לדצטננות.

לפני תפילת „כל נדרי״ העמידו בכל מקום פנוי תבות עץ צרות וארוכות ממולאות חול שלהוכן החבו המתפללים „נרות של יום־כיפור״ עבים וגבוהים כקומת בן־אדם. נרות אלה היו דולקים עד לאחר קידוש־לבנה במוצאי יום־הכיפורים. ואילו דמהדרים־במצוות היו נוטלים אתם את בדלי הנרות הביהה בכדי לבנות לאורן את הסוכה מיד לאחר סעודת הצום.

ד.

על יד עמוד התפילה עמד „החזן הזקן״ התשוש וידוע־החולי. אולם ראה זה פלא: על־אף חולשתו הגופנית, בהשראת היום הקדוש והנורא, התעוררו בו כוחות רדומים. גרונו נתמלא צלילים מסתלסלים כאילו הפך עול־ימים.

משהגיע ל„יעלות״ ו„יעלה קולנו מערב״ השלך הס בביהכ״ס, נשתררה דממה והנוכחים ציפו בדריכות עד כדי עצירת נשימה: מה קרה? למה לא נשמע קולו? שמא, חלילה, ניחר גרונו? אין זאת, כי השטן מקטרג בשעת סכנה. למרבה השמחה נתבדו החששות. בעיצומה של הדממה היה פורץ בקול אדיר: הס קטיגור! הס קטיגור! והמקהלה היתה ממלאת אחריו „קח סניגור מקומו״. החזן היה ממשיך בהתלהבות „חטא העבר וקול הגבר״ בקול אדיר קורע שחקים שהיה חודר לפני ולפנים. קהל המתפללים לבם מתמלא חרדת קודש ונשמתם מתמוגגת בבכי ותשובה. ואכן, משתאים היו כולם ליכולתו דרבה של „החזן הזקן״.

כדאי להזכיר, שגם האינטליגנציה הנוצרית שבעיירה כגון: פקידי הדואר, החובש גינאלסקי, קציני המשטרה וכיוצא בהם היו באים לביהכ״נ להקשיב אל הרינה והתפילה. בעיקר לתפילת „כל נדרי״.

ה.

בתוך קהל עדת־ישורון זאת, התבלט אחד המתפללים שדסב את תשומת לבם של הנוכחים. הכוונה לר׳ יודל בינס העגלון, שהתפלל בדבקות, בקול רם ובבכי רב. דומה היה, שלוי יצחק מברדיצ׳ב זועק מתוך גרונו. מי שלא ראה ולא שמע את ר׳ יודל בינס בשעת הפילה ב„ימים הנוראים״ לא ידע מעולם תפילה מהי. לבוש „קיטל לבן שדמה למפרש של סירה שטולטלה בלב־ים סוער ורוגש, היה ר׳ יודל עומד לפני בוראו בלב שבור ורצוץ, בתפילה ובתחנונים: „חוסה על עמך, רבונו של עולם, הגוף שלך והנשמה שלך״ — היה נאנח עמוקות וממשיך בהכנעה: „מה אנו ומה חיינו, מה אנוש כי תשכרנו ובן־אדם כי תפקדנו, טאטע זיסער, ראה כי דלונו מאד״. דמעות צורבות היו זולגות מעיניו האדומות מבכי והיו נושרות על דפיו של ה„מחזור״ השטוח לפניו. „מחזור״ גדול

זה, שעבר בירושה מאבות לבנים ושדפיו היו ספוגים דמעות דורות מתפללים.

ו.

דפוסי חיים מסורתיים אלה האצילו הוד של אגדה על חיי העיירה ואילו מעמד החגים והמועדים, השראתם היתה רבה על כולם, לרבות ההדיוטות והאפיקורסים שבעיירה.

והנה עלה הכורת על כל ההוד והתפארת. המקומות והבנינים שנתקדשו מדורות והצפינו בחובם זכרונות וחוויות נעלות מימי הילדות ונעורים הפכו למחסני גרוטאות, לדירי חזירים וצאן או שעלו בלהבות אש בידיהם הטמאות של הרשעים הנאציים.

אויה כי כך עלתה לנו!

עלייתי ארצה

(קטעי זכרונות)

מאת **א. קוסובסקי** (ישראל)

עלוי לזכר אמי הורתי רבקה עטרה ולזכרה של רעיתי צפורה, מנוחתן עדן

התקופה הסוערת

העשור הראשון של המאה העשרים היה עתיר מאורעות ברוסיה הצארית. המתקדמים בין בני־העם הרוסי, יחד עם בני עמי המיעוטים שהיו משועבדים לשלטונו הרודני של הצאר ניקולאי השני; — התקוממו מפקידה לפקידה על מנת למגרו. תקופה מהפכנית זו, זעזעה גם את המוני היהודים ועוררה בהם כמיהה לשיחרור לאומי וסוציאלי.

מלחמת רוסיה־יפאן נסתיימה במפלת רוסיה, וכתוצאה מכך, נחלשה יוקרתה וירדה פלאים. כל זה עודד וזירז את המהפכנים לנצל שעת־כושר נוחה ולהתקומם נגד שלטון הרשע.

לאחר כשלון מהפכת 1905 הגיבו השלטונות ברדיפות איומות על כלל המהפכנים ובגזרות ופורענויות מכוונות במיוחד על היהודים, שרבים מהם נימנו על כוחות המהפכה. אותם השלטונות האנטישמיים היו מעוניינים לגולל את האשמה בעיקר על ראשי הציבור היהודי, האשם כביכול בכל הצרות שהתרגשו על המדינה, ולפיכך ננקטו נגדו פעולות תגמול כבדות־עונשין.

עוד קודם לכן, נדחסו היהודים לתחום־מושב, גורשו מהכפרים ונשללה מהם הזכות להשכלה תיכונית וגבוהה. גל התעמולה דאנטישמית גאה ועלה, והגיע לשיאו בעלילת־דם שהועלתה במשפט מ. בייליס, מעשים אלה ערערו לחלוטין יסודות קיומם של המוני העם. העוני והמצוקה ברחוב היהודי הלכו והעמיקו. אין תימה, כי לנוכח כל זאת נאחזו הנוער וחלק מאבותיהם, מוכי הדלות וחסרי הישע, בכל סיסמה פוליטית, שהבטיחה חרות ופרנסה. ה„בונד" התבצר בתוך שכבות דעמלים היהודיים, שהאמינו לו, כי הנה מתקרבת שעת־כושר למהפכה סוציאלית אשר תביא בכנפיה גאולה וישועה לכל המין דאנושי, ובתוכו לכלל ישראל.

בעוד הנוער שקוע ראשו ורובו במרקסיזם ובמפרשיו, ובוויכוחים מייגעים על מצעי מפלגות שונות, — ניתכו על היהודים הפוגרומים בקישינוב, הומל, סדליץ וכו׳. בפרעות אלו נרצחו ונפצעו מאות יהודים ורכושם נשדד. באוגוסט 1903 הגיע הד"ר הרצל בשליחות שתדלנית, אל פלווה, המיניסטר הצורר, לבקש רחמים, אך שב בידיים ריקות.

המצב בעיירתנו

תעשיית הטקסטיל העסיקה את רוב תושביה, אולם רק מעטים, הגבירתנים ובעלי השרירים, הצליחו להתפרנס בכבוד מעבודה זו. רמת חייהם של רוב הפועלים היתה ירודה ולא מעטים ביניהם היו מחוסרי עבודה כרוניים, עקב משברים עונתיים שבמקצוע. הללו נאלצו להגר למדינות הים — מי לארגנטינה ומי לערי אמריקה הצפונית — לחפש פרנסה. בין הביילורוסים שבעיירתנו ודסביבה ובינינו שררו יחסי שכנות סבלניים. אולם הנה באו וקרבו לסביבתנו ימי הדמים. ב־1906 פרץ פוגרום איום בעיר ביאליסטוק. נמצאו בוחשים ומסיתים מאנשי „המאה השחורה", ששקדו להפיח רוח־שנאה בהמוני האיכרים, בהפיצם סיפורי בלהות על עלילות־דם וכיוצא באלה. נקל להבין, שגם באלה מבין הנוצרים שנימנו, לכאורה, עם ידידינו, החלה מפעפעת איבה נסתרת, ומחכים היו בקוצר־רוח לרגע בו יינתן האות: „להכות ביהודים ולשדוד את רכושם". אולם הודות לנוער המאורגן שבעיירה, שנערך להגנה עצמית, — תוך מתן פרסומת מכוונת לדבר — יצאה עיירתנו בשלום מתקופת דמים זו.

ההתפכחות

ההתפכחות, שבאה עם גלי השנאה ופרעות הדמים, עיצבה בנוער תפיסה ציונית, שדגלה בשיבה לציון, ערש־מולדתנו. חלק גדול מהנוער היהודי בערי רוסיה ופולין, שחדור היה בלהט דמהפכה היהודית, מחונן בתחושת הזמן, מצא שעת־כושר לרכז סביבו צעירים ולעורר בהם כוחות נפש רדומים, להלהיבם לחיי־רוח ולהדריכם למעשי חלוצים בארץ. רעיון העליה לא"י הלך וכבש את ליבות הנוער היהודי.

בימים ההם נתפרסם קול־קורא מאת מ. מ. אוסישקין, נשיא ועד חובבי ציון שבאודיסה, אשר קרא לנוער היהודי לתרום שלוש שנות עבודה בא"י. המורה דאידיאליסטן יוסף ויתקין, מראשון־לציון פירסם אף הוא קול־קורא לבוא ארצה לעבדה וליישבה. גם לעיירתנו הגיעו קולות התעוררות אלה, וגרמו בה לתסיסה רבה. כתוצאה מכך, התארגנה בשנת תרס"ו (1906) קבוצה חלוצית (כחצי תריסר צעירים וצעירות) שגמרה אומר לעלות ארצה בצוותא. אין לומר, שהחלטה זו

נבעה מתוך הכרה בייעוד היסטורי. שכן, לא היינו עדיין די בשלים להעריך כראוי את העתיד לבוא. פשוט החלטנו לכוון כך את חיינו, שנוכל לפרוע את הובנו לאומה ולהשתלב בתהליך הגשמת הציונות.

דוגמא מאלפת

בתוך תוכו של הישוב היהודי בעיירתנו, גרה משפחה גרמנית נוצרית בשם „דגנטיש". פרנסתה היתה על מטוויה וטחנת־קיטור. כל בני המשפחה דיברו אידיש רהוטה, כמונו היהודים. בילדותנו שיחקנו עם ילדי המשפחה הזאת, הם לימדונו להתקין עפיפונים ולהעיפם במרומים. משהתבגרנו, הרגשנו לפתע, כי הבן הגדול נעלם מהאופק. נודע לנו, כי הוא נסע לגרמניה למלא חובת שרות־צבא, שכן היה נתין גרמני.

הרהורי: בחור זה יש לו מולדת ומרגיש הוא צורך חיוני למלא חובה קדושה לעמו ולארצו על־אף ישיבתו בשקט בנכר. ואנו מה תפקידינו? — רק לשמש שמן לגלגלי מהפכות זרות ובשר־תותחים לשלטון זר ועויין... דגנטיש זה לימדנו לדעת ולהבין: לא זו הדרך, מן ההכרח לעלות על פסים אחרים. וכתצאה מכך נתארגנה, כאמור, גם אצלנו קבוצה חלוצית במגמה לעלות לא״י.

נתפרדה החבילה

האינפורמציה על הנעשה בארץ היתה מועטה, בתקופת העלייה השניה. הוסכם בינינו, להשיג ידיעות, ככל האפשר, ולהיות מוכנים לעלייה בחודש דצמבר 1906. למרבה הצער, הוברר כי ככל שקרבנו למועד זה, נשארתי אני יחידי שהחלטתי לעלות ואילו יתרם, נסתלקו אחד־אחד, אם מחמת ההנגדות ההורים ואם מסיבות אחרות. אבי התייחס בנייטראליות לצעדי זה. אמנם לא האיץ בי לעלות, אך גם לא הצר צעדי, ונימוקו עמו: אילו היה ברצוני לנסוע לאמריקה, כי אז היה מתנגד, מה שאין כן לארץ־ישראל, שהרי נאמר: „כל הדר בא״י יש לו חלק בעולם הבא", והוא כיהודי דתי חרד וירא־שמיים, אינו רשאי לקפחני במו־ידיו. כיוון שכך, שיטחתי לפניו בקשה, שיואיל ברוב טובו להלוות לי סך עשרה רובלים להוצאות הדרך, ונעניתי בחיוב. אני גאה לציין, כי מחסכונותי הראשונים בארץ החזרתי לו את הגמ״ח בתודה ובהוקרה.

מסיבת פרידה

חברי הציונים ערכו לי מסיבת פרידה, מלווה נאומי הלל, כמקובל. לאמיתו של דבר היתה מסיבה זו למורת־רוחי. מטבעי אהבתי להתרחק מן הפירסום, ומה־גם שלא הייתי בטוח בעצמי, אם אעמוד במבחן של שלוש שנות עבודה בארץ. ראיתי את עצמי בחינת „אל יתהלל חוגר כמפתח", ולמרות מה שביטול הנסיעה המשותפת גרם לי אכזבה וצער, לא אביתי להעמיד בצל את שאר חברי הקבוצה, שביטלו את נסיעתם, כפי שתוכנן מראש. ידעתי שהיו להם גורמים אובייקטיביים להימנעות זו, ומן הסתם סבלו מוסר כליות.

בלכתי הביתה, לאחר סיום המסיבה, פיזמתי לעצמי את הפיזמון הקנטרני־לגלגני של ה„בונד", המכוון נגד הציונים „הבטלנים", בשם „עשרה ציונים היינו". פיזמון זה מתאר בצורה עוקצנית, כיצד עשרה ציונים התאגדו לפעולה ציונית. ובינתיים, נשרו אחד־אחד ולכיוונים שונים, עד שלא נשאר אף אחד מהם באגודה. במקרה דנן, ניחמתי את עצמי, נשאר אחד, לפחות.

אודיסה, דצמבר 1906, בדרך לארץ

את דרכי עשיתי ברכבת לאודיסה ומשם באונייה רוסית המפליגה ליפו. לקחתי עמי חפצים אישיים הכרחיים ביותר, שארזתים במזוודת־סלסלה לא גדולה, וכר אריג בשק. שמתי לב לכך, שמטעני יהיה קל, ככל האפשר, למען לא אזדקק לעזרת סבלים, בדרכי. עשיתי זאת מתוך חישובים תקציביים, כדי שלא לעבור על תקציב נסיעה שהיה בגבול עשר לירות (ערכם אז לירה שטרלינג) שנמצאו החת ידי למטרה זו. במקום מעיל חורף ארוך וצר לקחתי עמי מעיל קיץ. חשבוני היה פשוט בתכלית. ברכבת הרי אפשר להסתפק במעיל קיץ. אודיסה קרובה לא״י ונחשבת לאיזור חם, ואשר לספינה, הרי זה כמו בבית. והנה, למרבה הצער, בבואי לאודיסה נתקלתי במזג־אוויר חורפי קשה, מין מעשה להכעיס ללבושי הקל. אזני קפאו והסבו לי מכאובים עזים. לפי כתובת שהיתה בידי, סרתי למלון „זלדיץ". בעל המלון, יהודי חביב, היה נוהג לקבל את אורחיו בסבר פנים יפות, בראותי שהוא מסדר לאורחיו כל מיני סידורים פורמליים במשרדי־השלטון שבעיר, פניתי אליו, ובקשתיו לייעץ לי, מה עלי לעשות, בכדי לקבל ויזה טורקית שתאפשר לי את המשך נסיעתי באוניה ליפו. הראיתי לו את המסמך־דרכון־חוץ, שקיבלתי מאת מתווך בביאליסטוק. לאחר שעיין בו, פרץ בצחוק:

— רואה אני, אישי הצעיר, כי הנך טירון בשטח זה! דע לך, המתווך רימה אותך. מיסמך זה, אינו אלא אישור מאת משטרת ביאליסטוק שאינה מתנגדת ליציאתך לחו״ל. ערכו כאן כקליפת השום. להמשך הפלגתך יש מן הצורך להתחיל הכל מבראשית. כי רק אחרי קבלת דרכון חוץ־לארץ, תוכל להשיג אשרת־כניסה מאת הקונסול הטורקי.

— אמנם כן! — אמרתי מבוייש, בנסותי להצטדק, — כנראה, שהמתווך הפילני בפח. באמת, מעולם לא נסעתי לחו״ל. אף־על־פי־כן עוץ עצה כיצד לתקן את המעוות. אנא, עשה למען חלוץ טירון העומד לפניך! — לרוע המזל — השיב, — יש לך קצת מזל, האוניה תפליג מכאן באיחור זמן, לא לפני שבוע ימים, כי הים קפא בשטח הנמל והספינה ממתינה לבואה של האוניה שוברת־הקרח למען תסלול לה נתיב למרחבי הים.

דנה כי כן, ניתנת לך האפשרות לסדר תוך שבוע ימים, דרכון כשר, אלא שהדבר כרוך בסכום ניכר, בנת?!

לשמע הדברים, נאנחתי עמוקות, ובעיני נקוו דמעות, הפעם מהוך רגשות מעורבים של שמחה וצער. גוללתי בפניו את החשש המקנן בלבי, שמא אהיה ח״ו נאלץ להפסיק את המשך נסיעתי בגלל חוסר אמצעים לסידור הדרכון.

— בוא ונעשה חשבון, — אמרתי לו, — מסכום עשרה רובלים שקיבלתי מאבי להוצאות הדרך, כבר הוצאתי שלושה לכרטיס נסיעה ברכבת עד אודיסה ומיצרכי מזון הכרחיים. אדרבה, הגע בעצמך, עם שבעת רובלים הנותרים אנה אני בא? מה, אם כן, יהיה הסופי, באין לי כאן, בכרך זה, לא קרוב ולא גואל?!

בעל המלון נראה אף הוא נרגש משיחה זו. דממנו שקועים במחשבות נוגות. אולם חיש־מהר התאושש, שם, מעשה־חיבה, את ידו על שכמי ואמר:

— משתתף אני בצערך, אבל אל יאוש! אשתדל לעשות למענך כמיטב יכולתי. וכי מה לא עושים למען חלוץ העולה לא"י?!

וכך, הודות לעזרתו הרבה והמסורה, השגתי תוך ימים ספורים דרכון, בו הוטבעה אשרת הקונסוליה הטורקית, כדת וכדין. כל ההוצאות הסתכמו בסכום פעוט. פגה המועקה שבלב, נשמתי לרחה, והודיתי לזלדיץ על חסדו הרב עמי.

ויכוח בין חוזרים

בין אורחי המלון היו שני יהודים, אשר זה מקרוב חזרו מארץ־ישראל, שניהם תעשיינים. האחד בשם קוגל, בורסקאי מהעיירה קרינקי, והשני בשם ברסלב, בעל בית־חרושת לייצור שמן באודיסה. שניהם בעלי הכרה ציונית: לראשון, היתה דעה פסימית ביותר על המצב בארץ. לדבריו, היישוב היהודי בארץ זעום ודל; רמת חייו של היישוב הערבי נמוכה עוד יותר, בקיצור, הארץ נמצאת בשפל המדרגה ואין בה אחיזה כלשהי לא לתעשיינים ולא לפועלים יהודים. יתר על כן, קיים בארץ מצב של חרם על הפועל היהודי מצד נותני העבודה היהודיים, במושבות. הפועלים מדוכאים ומשועממים מרוב בטלה. סובלים ממש חרפת רעב. ואילו השני טען, כי אין השד נורא כל כך. ואשר לחוסר־עבודה, אדרבה, יבואו בעלי־תעשייה יהודים, יתיישבו בארץ, יקימו בתי־חרושת והמצב ישתנה לטובה. הוא, למשל, אומר ועושה. האחים ברסלב מעבירים את בית־הבד שלהם מאודיסה ליפו. (כיום נמצא בית־בד זה בסימטת „בית־הבד" מאחורי הדואר המרכזי בתל־אביב). התפתח ויכוח ער, בו נטלו חלק רבים מן האורחים. שעה ארוכה ישבתי והקשבתי לדברי המתווכחים, — אלה מחייבים ואלה שוללים. דומה, אלה ואלה אנשים מהימנים, אודה, קשה ומכאיב היה לי ויכוח זה. ישבתי כמי שחרב עליו עולמו. בהיוודע לתעשיין קוגל כי פני מועדות ארצה, הזהירני בדברים נמרצים:

— ידידי הצעיר, מתוך יחסי שכנות קרובה שבין הורודוק לקרינקי, מוצא אני לנחוץ לומר לך, כי צעדך זה יהיה טיול קודר למדי. מוטב, איפוא, שתשוב על עקבותיך כלעומת שבאת.

נקלעתי, כבף־הקלע, הרעיון לעלות ארצה אינו מרפה ממני אף לא ליום אחד, ומאידך, דברי אזהרה של זה האחרון מעוררים בי הרהורים שונים ואינני יודע אנא אני בא!...

בבית אוסישקין

הוטל עלי לבקר אצל מ. מ. אוסישקין, נשיא תנועת „חובבי ציון", שמרכזה באודיסה.

יהודה בקנשטין, יו"ר אגודת „חובבי־ציון" בהורודוק, מסר לי סכום כסף, אוסף דמי־מנויים בעד ירחון „השילוח" על מנת למסרו לאוסישקין. הנה, אמרתי בלבי, ניתנת לי ההזדמנות לגולל בפניו את הדאגה המטרידה אותי. מי כמוהו יודע את האמת על הנעשה בא"י!... ובכן, מנוי וגמור עמי לשאול אותו שאלה פשוטה ותמימה: „כיצד זה מתיישבת פנייתו להמוני צעירי העם היהודי להקדיש שלוש שנות חיים לעבודה בארץ, בה בשעה, שהפועל היהודי מוחרם וסובל חרפת רעב?!"

חפשתיו במשרד הוועד האודיסאי של „חובבי ציון" ולא מצאתיו. מפי הסופר יעקב רבינוביץ, ששימש מזכיר הוועד, נודע לי מקום מגוריו הפרטי של אוסישקין. נשאתי את רגלי ישר לביתו. בהיכנסי, יצא לקראתי ופנה אלי בשפה הרוסית: „צ'טו ז'לאייטה, מולודוי צ'לוביק?" (מה חפצך בן־אדם צעיר). הצגתי את עצמי כאיש הורודוק. חלוץ, שנענה לקריאתו לעלות לא"י, ותוך כדי כך מסרתי לו את הכסף שנמצא תחת ידי. הוא קיבל את הכסף ונכנס לחדרו. ציפיתי זמן־מה שיזמינני לחדרו — ולשווא. יצאתי את הבית, במפח־נפש והרהורים נוגים. השאלה, שנקרה במוחי, נשארה תלויה בחלל האויר.

בבטן האוניה

האוניה הרוסית שהפלגתי בה, נקראה, אוניית נוסעים, אך למעשה, היתה זו אוניית־משא. על סיפונה היו שניים־שלושה תאים עם מצעים לנוסעי מחלקה ב'. לנוסעי מחלקה ג' לא היתה דריסת־רגל בתאים אלה. הורו לנו לרדת לבטן האונייה, שדמה למחסן גרוטאות מזוהם, כולו עמוס מטעני צילנים וארגזי סחורות. רוב הנוסעים, (כמאה איכרים רוסים ונשותיהם שנסעו לא"י לבקר במקומות הקדושים לנוצרים), תפסו כמעט את כל שטח דרצפה ואנו, ארבעה נוסעים יהודים, ביניהם זקן וזקנה בערוב ימיהם, שמטרת נסיעתם לארץ הקודש היתה ברורה לפניהם ועוד שני צעירים רווקים, האחד עריק מהצבא שעלה לאוניה בדרכון מזוייף, והשני, טיפוס מוזר, שתקן, לבוש קרעים, בלי מטען אישי וחסר מיצרכי־מזון כלשהם. לא מן הנמנע, שנמלט מידי הבולשת, בעוון פעולה מהפכנית ואנוכי.

הנוסעים לא קבלו מזון ממטבח האוניה, פרט לרותחין וזאת תמורת תשלום. הכינותי לי צידה לדרך — נקניק ולחם. הכמות שהכנתי לי הספיקה לי בצמצום לכל ימי שהותי באוניה.

כבר בשעות הראשונות להפלגה בים השחור גברה הרוח ונהפכה לסערה עזה. הנוסעים החלו להרגיש ברע, פניהם החווירו והחלו מקיאים. במיוחד „הגדילו לעשות" הציילנים הרוסים לאחר שנתפטמו כדלכה במאכל כרוב־חמוץ־כבוש, שלקחו עמם בדליים שלמים כצידה לדרך. האוויר נעשה דחוס והצחנה הגיעה לשיאה. ניסיתי לעלות על הסיפון לשאוף אוויר צח — ולשווא. קור עצום חדר והקפיא את אברי גופי, דגלים גבהו וטלטלו את הספינה בעוצמה רבה, עד שנאלצתי לחזור שוב לבטן האוניה, תרתי אחרי פינה פנוייה ומצאתיה מאחורי ערמת חבלים, ובמצב של עלפון צנחתי על הריצפה. אולם, ראה זה פלא, מחלת הים לא פגעה כלל וכלל בצעיר השתקן. אדרבה, שעה שאנחנו בחלנו במזון, גבר תיאבונו לעילא ולעילא. לפתע, פתח פיו וביקש לכבדו בפת־לחם, כי רעב הנהו ובידו אין כלום. רמזתי לו, כי במזוודתי יש מכל טוב, אלא שאין ביכולתי, מחמת הסחרחורת לקום ולטפל בזה. הרעבתן לא החמיץ הזדמנות זו, ניגש למזוודתי והוציא ממנה את כל המלאי וזלל את כל הלחם והנקניק ולא נודע כי בא אל קרבו...

קולות מטחי תותחים עוררוני מעלפוני. היה זה ביום הרביעי להפלגה. במאמץ רב עליתי על הסיפון. מזג האוויר נשתפר. אניתנו נכנסה לתחום המים של נמל קושטא. אוניות דמלחמה שבנמל קידמונו במטחי־אש לכבוד יום ראש־השנה הנוצרי. הבירה הטורקית נראתה מרחוק — כעיר פלאות על שלל ארמונותיה, מסגדיה ומגדליה הססגוניים. רציתי לרדת בסירה על החוף, בכדי לסייר בעיר, אולם לצערי, לא נשמעו לי רגלי, כי בצקו מחמת הקור והרעב. אוניתנו — אונית־משא בעיקרה — התעכבה בנמלים בלקאניים שונים לשם פריקה וטעינה. תוך כדי נסיעה זו, עלתה בזכרוני סידרת מאמרים מעניינים של הסופר ש. גורליק שנתפרסמו ב„דאס אידיש פאלק" בהם תאר בכשרון רב ובאופן ציורי אדם ונוף באווירת התככים והמלחמות העקובות מדם שבין עמי הבאלקאן, במיוחד הצליח בתאור התוגה העמוקה העולה מפרשת המרי וההתקוממות ההירואית של המקדונים. לעיני רוחי נראו ההרים דגבוהים, עטופי המיסתורין, הזוהרים באדמומיותם, כפצע שהדם הקריש עליו, הרים רוויים קדושת גבורה, המעוררים כבוד למאבקם של הלוחמים לשיחרור לאומי.

באחד השבתות של חודש שבט שנת תרס"ז (ינואר 1907) הגענו לנמל יפו. ספנים ערבים קרבו לספינה בסירות משוט. הם היו לבושים מכנסיים מנופחים ותרבושים אדומים, עטורי גדילים שחורים לראשיהם. כל־כולם נראו בעיני כיצורים דמיוניים שלא מעלמא הדין. טיפסו בזריזות על דפנות האוניה מבלי לחכות להורדת הסולם. ובזריזות חטפו מכל הבא ליד: נוסעים וצרורות, וזרקום ככדורי משחק מיד ליד ישר לתוך הסירות העולות ויורדות כנדנדות, על פני הגלים הסוערים. דימינו, כי לעולם לא נזכה להגיע לחוף. על מזח הנמל פגשנו כמה צעירים יהודים, שציפו לקרובים או מכרים בין העולים. אלי לא פנה איש. אחזתי את צרורותי בידי. בתוך כל האנדרלמוסיה הזאת נדחפתי לכאן ולכאן, ובעוד אני עומד ותוהה לאן לפנות ניגש אלי יהודי בא בשנים, נטל את צרורותי ומסרם לסבל ערבי והוליכני לבית־מלונו שביפו, בסמוך למגדל השעון.

טילטולי הנסיעה שארכה כחודש ימים, התישו את כוחי לחלוטין. אך ארוחתי דראשונה בארץ, — ארוחת החמין (צ'ולנט) פשטידא ובשר נוסח בית אמא — החייתה את נפשי. היתה זו ארוחת מלכים וטעמה הטוב לא פג מפי עד היום...

והנה נתגשם החלום. אני עומד על אדמת ארץ־ישראל הנכספת.

אישים בהורודוק

מאת **יהודה בקנשטיין** (ישראל)

מחובתנו להזכיר כמה אישים, תושבי עיירתנו שהצטיינו במידות טובות ומעשים טובים ותרמו רבות לטובת הכלל:

מאיר מאטל אפשטין, שהיה מורה לעברית, מסור לתלמידיו. בעת צרה לעיירה או בפרוץ מגפה, עשה ימים ולילות כעוזרו הנאמן של הד"ר צוקרמן ותושבים רבים חייבים לו תודה על כך.

וועלוול קאטלאער עסק בחייטות, היה מראשוני בוניו של בית המדרש ב„פיאסקעס". בידיו הנאמנות הופקדה קופת „מתן בסתר" והוא יחד עם מ. מ. אפשטין עזר לאנשים רבים בשעת משבר כספי. כמו־כן נהגו להושיט עזרה לכלות עניות, יתומים, עגונות ולחולים, שנזקקו לרופאים מומחים מחוץ למקום.

שיינע קראנענברג ורחל לונסקי גבו כספים מתושבי העיירה עבור קופת „מתן־בסתר" והקרנות הציוניות.

אלתר נפתליכעס — פועל במטוויית־יד, היה נוהג לאחר יום עבודה מפרכת של 12 שעות, לעיין בספרי מדע ופילוסופיה: קנט — בוקל — ספנסר — שפינוזה ואחרים. הוא היה מראשיני „חובבי־ציון" ברוסיה ובקום התנועה הציונית הטיף ללאומיות ותחיית השפה העברית, לפי נוסח אחד העם ואם כי המוני העם לא הבינו לרוחו, בכל זאת היתה לו השפעה ניכרת על הדור הצעיר החושב. לאסונו, חולה היה ורתוק למיטתו, ונתון במצוקה חומרית מתמדת, אף כי לא גילה את סבלו ברבים ונמנע מלקבל עזרה מידידיו וחבריו. תכונה זו שלו גרמה לכולנו טרדות ועגמת־נפש.

שמואל צוקרמן אבינעם, היה בן למשפחה מטופלת בהרבה ילדים קטנים ומילדותו נאלץ לעזור לפרנסת המשפחה. משך שנים עבד בבית־חרושת לטווייה ואחר יום עבודה מפרכת ישב לספסל הלימודים והדריך את אחיו ואחיותיו הצעירים בלימוד שפות זרות, חשבון, הנהלת פנקסים וכו' שמואל רכש דעת והשכלה מקיפה בכוחות עצמו וללא עזרת מורים, ועד כדי־כך נתפרסם בידיעותיו המקיפות שנתמנה למנהל בית־הספר לבנות בהורודוק, שיצא לו מוניטין בכל האיזור.

ראובן חסיד ומאטל פורדע היו מראשי חסידי קוברין בעיירתנו. שניהם אנשי עמל, דוברי אמת, חסידים נלהבים ומתנגדי הציונות. השפעתם בחוגי החסידים היתה רבה.

ר' חיים בן הרב ר' פייוועלע מסארנע, היה יהודי עני ואביון, אולם גאה היה ולא הסכים לקבל תמיכה מבני עירנו, והסתפק בפירורים שנפלו בחלקו משליחויותיו, מטעם כולל ישיבת „עץ חיים" בירושלים. הוא היה איש ישר־הליכות ועליז ולמרות המחסור התמידי ששרר במשפחתו, היה ביתו מלא שמחה וצהלה. ר' חיים אוהב יהודים היה ללא הבדל דעות ומפלגות וכך נוהג היה לומר:

„יהודים, אפילו הם עוברי עברות, גם־כן יהודים טובים המה ויש להם חלק בעולם הבא".

בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה נמצאו יהודים שפרשו ממשפחותיהם, נטשו את נווהם ועיר מגורם, נדדו יערים או לעיירות הקטנות ושם ישבו יומם ולילה בבית־מדרש ולמדו תורה. יהודים אלה כונו בשם „פרושים". תושבי המקום היו מקבלים את פניהם בסבר פנים, דואגים להם למקום־לינה, מספקים להם מזונות ומלבושים. אולם יש יקרה ש„הפרושים" נתעקשו אפילו ללון בבית־המדרש:

„פרוש" כזה היה ה„פריש הזקן" שהתגורר בעירנו שנים רבות, בצוותא עם עוד שני „פרושים". מקומו הקבוע היה בבית המדרש שב„פיאסקעס". באחד הלילות, בשובי מהמועדון הציוני שמעתי קול־בוכים עולה מבית־המדרש החשוך והאפל. רק אי־שם לפני ארון הקודש הבהב אור קלוש של „נר התמיד". מה הופתעתי לראות את „הפרוש הזקן" יושב יחף על הרצפה, ומתפלל תיקון־חצות. שעה ארוכה עמדתי מאחורי גבו והקשבתי לבכיו המר. כשגמר את תפילתו נגשתי אליו ושאלתיו לפשר בכיו ותפילותיו. ו„הפרוש" ענני:

„מכיון שהיהודים רוצים להביא את הגאולה בדרך הטבע, אני רוצה לסייע להם בתפילות ובתחנונים. מעשים שלכם ותחנונים שלי, בכוחם להביא גאולה שלמה לישראל."

אברהם וולמן (אברהמל דעם שרייבערס) היה בחור ישיבה שהתפקר. הוא היה חריף ועמקן ואהב להכנס בוויכוחים עם כולם. יצא לו שם של איפכא מסתברא, כי תמיד אמר את ההיפך מהמקובל. היה מבקר תמיד במועדון הציוני ולוקח חבל פעיל באסיפות. הודות לו התבררו והתלבנו שאלות רבות, שעמדו על הפרק. בשעת הבחירות ל„דומה" הראשונה השתתף אברהם באופן פעיל באירגון הצבעת תושבי עירנו, בעלי זכות בחירה, הוא דאג להסעתם לקלפי שבביאליסטוק.

יצחק נוטוביץ. — כשגדל יצחק שלחוהו הוריו לישיבת מיר, אך כעבור שנתיים חזר משם בהחלטה נחושה לא להמשיך את לימודיו בישיבה. ומאז החל לבקר בקביעות במועדון הציוני. יומם ולילה עסק בקריאת ספרים. בהשפעתו של אלתר נפתליכעס התחיל להתעניין בשאלות לאומיות ובתחיית השפה העברית.

כשייסדו בגרודנה קורסים למורים בעברית, נסע נוטוביץ ללמוד וגמר את בית־הספר בהצטיינות. הוסמך כמורה ממשלתי לשפה העברית. לאחר שובו מגרודנה פתח בי"ס בעיירה מיכלובה, הסמוכה להורודוק. אותה שעה החל לפרסם מאמרים רבים על בעיות החינוך העברי בירחון „השילוה" בעריכתו של אחד העם. הודות למאמריו אלה, יצא לו מוניטין בכל רוסיה וקהילות רבות ביקשוהו לייסד בקרבם בתי־ספר עבריים, ואמנם הוא הקים מוסדות לתפארת בערים רדומיסל, פלך קיוב ואחרי־כן בערים מאלון ואומן, עד שפורעי פטליורה ניתקו את פתיל חייו ורצחוהו נפש.

בהורודוק היו עוד צעירים חריפי־מוח שהשפיעו על עיצוב דמותו של הנוער המקומי: לייבעלע קרמר, מאיר צמכוביץ, שימשל בן הרב, בנו של משה־יודל ברוטמכר — נכדו של הרב ר' ניסן ברוידה. שימשל זה למד בישיבת סלובודקה וקראוהו ה„עילוי מהורודוק". כשחזר מהישיבה נתגלה כבונדאי נלהב, ולוחם עקבי בציונות, אם־כי אהב אהבת־נפש את השפה העברית והתכונן לבקר בארץ ישראל. לצערנו לא זכה לכך, כי קלגסי היטלר ימ"ש העלוהו על המוקד יחד עם כל יהודי הורודוק.

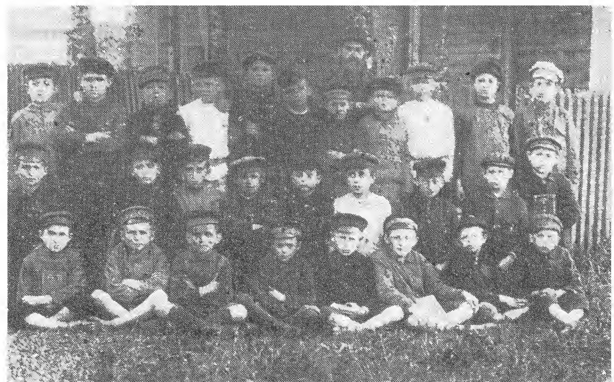
זכרונות

מאת **אליהו גורדון** (ישראל)

כל המסופר כאן אינו אלא הווי מתקופות ילדותי ונערותי בלבד. בהגיעי לגיל בר־מצווה עזבתי את העיירה, השתכנתי בביאליסטוק והייתי בא הביתה, להתארח אצל הורי ז"ל, רק בימי הג.

א. הרבי הגמד

בגיל שש נשלחתי לרבי זה ללמוד א־ב. הוא גר בסימטה ע"י דגשר, בביתו של דוד (חלאבס) הסנדלר, שמילא גם תפקיד של קברן בעיירה. זוכר אני היטב, כי בו ברגע שלא שמעתי בקולו, היתה לפתע נפלת מטבע (קופיקה) מהתיקרה ישר על לוח הא־ב שהיה פרוש על השולחן. בשמחתי כי רבה הייתי משקיע את המטבע לכיסי ומתחיל מיד לשקוד על לימודי.

חדרו של הרבי

נכותו של הרבי (פרט לגמדות היה גם גיבן) שמה אותו ללעג ולקלס בעיני הילדים, דבר שהשפיע לרעה על המשמעת. אך הרבי מצא לו תרופה נאותה לכך: למן תיראה המטבע בעיני הילדים כמתת ממש, היה מצווה על אחד מבני משפחתו לעלות על העליה ולזרוק את המטבע מבעד לחור הנקוב בתיקרה במיוחד למטרה זו. „מן מדשמייא" זה פעל את פעולתו המרגיעה.

ב. חדר מתוקן

רק חודש החזקתי מעמד אצל רבי זה, כי מייד הועברתי ללמוד עברית־בעברית ב„חדרו" של רבי מאיר־מוטל אפשטיין. שם שהייתי שלושה „זמנים" (שנה וחצי) ולאחר־מכן שלחוני ללמוד בבית־ספרו של המורה הנודע ר' בונים

ילין. בבית־ספר זה למדתי שבעה זמנים (שלוש וחצי שנים). המעניין הוא, כי גם את פרקי המשניות, שמעתי בהסבר עברי בלבד, ומפיו של העילוי יעקב־שמואל, בעלה של אחותו של ר׳ בונים ילין.

שמחתי על שליטתי בשפה העברית, כי על־כן איפשר לי הדבר התכתבות עם אחי אליעזר ז״ל, שעלה ארצה ב־1908, ועם אחי מתתיהו, יב״ל, שעלה אחריו ב־1913, וכפר־כפליים נעם לי הדבר, שעה שעליתי אני ומשפחתי ב־1924 והנה, השפה העברית שגורה בפי ובפי בני־בכורי, שביקר בגן־ילדים עברי בביאליסטוק בהנהלת הגב׳ גורדון, רעייתו של המנוח יעקב גורדון, מנהל החשבונות בעיריית תל־אביב.

ג. רשמי מהפכת 1905

יום אחד, בדימדומי ערב חורפי, יצאנו, אני וחברי, מבית־ספרו של מאיר־מוטל אפשטיין, ולפתע השגחנו בקהל שהתאסף על השטח הגדול בסמוך לבית־החרושת לטכסטיל, אשר היה שייך לסנדר קרוננברג. קהל זה נקרא לאסיפה — כדי לשמוע מפי אחד המהפכנים על ענייני דיומא. הכול חיכו עד הרגע בו עלה על הבמה אליהו שטיין (אלי „בוץ״) — ספר לפי מקצועו ובנו של הסנדלר „בוץ״, אשר גר ע״י הכנסיה דרוסית, — והחל לנאום בפאתוס רב ולקרוא למרד ולשביתה כללית.

נוכח ההתרגשות העצומה שאחזה בקהל וקריאות־הביניים הקולניות, הצעתי לחברי לשאת רגליים ולהסתלק הביתה. וכך עשינו. אחי וועלוול ז״ל (שמת בשבי הגרמני ב־1917) עמד בפתח הבית ובידו דלי מים אשר שאב מבארץ של הנפח שמואל־יודל, שנמצא ע״י הגשר. הזהרתיו לבל ילך לאסיפה זו, אולם, לאחר ששמע את סיפורי, זרק את הדלי ורץ למקום ההתקהלות.

כעבור שעה קלה נשמעו שריקות בלתי־פוסקות. ניגשתי לחלון ולתמהוני ראיתי את מפקח המשטרה כשהוא עומד ושורק ברחוב ריק מאדם. מסתבר, שקרא לחיילי המשמר הצבאי, שנמצא בתחנת הרכבת לשם פיזור האספה. אם־כי גרנו רחוק ממקום האסיפה (ע״י הגשר מול בית ר׳ אלתר גילדברג ז״ל) הגיעו אלינו הדי יריות רבות. תשעים ושישה איש ואשה נפגעו ביריות אלו, שניים מהם נפצעו פצעי־מוות. האסיפה פוזרה. אחי וועלוול היה אף הוא בין הפצועים, אשר אושפזו בבית־חרושת הסמוך למקום. לאחר ימים מספר הגיע להורודוק המפקח המחוזי של המשטרה, שגר בעיירה זבלודובקה, והחל להתחקות על המצב. התעניינותו רוכזה בפועלי ביהח״ר שהכריזו על שביתה. מייד עם הופעתו בחצר בית־החרושת של מרדכי לונסקי הקיפוהו הפועלים ועצרוהו, ורק הודות להתערבותה של ההנהלה ניצל מזעמם.

ד. אבי ז״ל

אבי היקר ר׳ ברוך־ראובן־ברוך־משה לייבס — לא היה יליד הורודוק, כי נולד בעיירה ז׳לודוק מחוז ווילנה ונמנה על משפחת אנטוקולסקי הידועה. האמן־הפסל אנטוקולסקי היה בן־דודו.

בר־אורין, בקי בתלמוד ומשניות היה אבי, שהשתקע בהורודוק לאחר נשואיו לאמי ז״ל. משנוכח לדעת כי אחוז גדול מפשוטי־העם הנם בורים בתלמוד ומשניות, החליט להקנותם תורה כלשהי. הוא אירגן קבוצת חנוונים, נגרים, סנדלרים וסתם בעלי־בתים, שהתאספו מדי יום ביומו, בין מנחה למעריב בבית־המדרש ד„עץ״, ושם לימדם שעתיים שלא על־מנת לקבל פרס.

לאחר שתלמידיו נוכחו בתועלת המרובה שבשעורי אבי, הקימו קבוצות חדשות, שהתחלפו במשך שנים רבות, ואבי התמיד כל הזמן בהדרכתן. הנאה רבה היה נהנה אבי מהשגיהם של תלמידיו במשניות, וביחוד כשהמצטיינים שבהם היו עורכים וויכוחים בינם לבין עצמם. כל תושבי העיירה כיבדו את אבי והעריכוהו בתור איש ישר ונאמן, ותלמידיו קראוהו בשם רבי בלבד.

מדי שנה בשנה היו תלמידיו מציינים את הוקרתם והערצתם כלפיו, בהתאספם בביתו ביום חג שמחת־תורה ע״י שולחנות ערוכים בטוב־טעם. ביום זה היה אבי ז״ל נוהג לערוך סיום של ספר משניות. אחד מתלמידיו היה מרצה לפני המסובין ולאחר־מכן היו מיטיבים את ליבם במעדנים שהועמסו למכביר על השולחן. שרים ורוקדים מספר שעות, ובהגיע שעת תפילת מנחה, התפללו תחת גג ביתו, ועם סיום התפילה היו פורשים חופה ומובילים אותו ברוב פאר והדר, בזמר ובמחול, עד הגיעם לבית־המדרש, בו נהג להתפלל כל ימי שהותו בעיירה.

רושם בל־ימחה השאירה בי חוויה זו, והיא לא תמוש מזכרוני לעד.

יום־טובים (זכרונות)

פון זיידל קאגאן (ארגענטינע)

א. ראש השנה

וואס ווייטער עס רוקן זיך אוועק די יארן פון מיין קינדהייט, אלץ שטאַרקער קריצן זיך איין אין זכרון די ימים־טובים מיט די טראַדיציעס פון דער היים. איך וואנדער מיטן געדאנק פון גאס צום מארק, פון שטוב צו שטוב, פון מענטש צו מענטש, און פון יום־טוב צו יום־טוב און איך קען ניט זאט ווערן מיט די זכרונות.

ראש חודש אלול. דער הימל איז קלאָר און ער בלויט מיט זיין שיינקייט, אָבער די גראָזן און די בוימער גרינען שוין ניט. די געלע בלעטער זענען אַלט און שוואך און זיי קענען ניט ביישטיין דעם פייכטן אלול־ווינטל און פאלן ארונטער אין אַנמאכט אויף די ווייכע זאמדן און אויסגע־

טריקנטע גראזן. עס הערט זיך א בלאָז פון א שופר. דער ערשטער אָנזאָג, אַז ראש השנה, דער יום־הדין, איז נאָענט. און אָט וועקט דער שמש צו סליחות און זיין קול איז אָנגעזאפט מיט טרויער: „יידן אין שול אריין! שטייט אויף צו סליחות"!

אינמיטן דער נאכט שטייען יידן אויף און אַיילן אַוועק אין די בתי־מדרשים. אפילו דאס קינדערשע האַרץ איז באהערשט פון א יראת־הכבוד. הארадאקער יידן שטייען אין שול, מען דאוונט און מען בעט אויס ביי גאָט א גוט־יאָר. דער חזן אין טלית און קיטל שטייט ביים עמוד און ער זאָגט דעם שיר־המעלות־ממעקים. די שול איז געפאקט מיט אַלטע און יונגע לייט.

די אַלטע אין טליתים און ווייסע קיטלען. אינמיטן דער בימה שטייט מיין טאַטע און לייזער־ריוועס מיטן שופר אין דער האנט. עס הערשט א שטילקייט. א טיפער ציטער גייט אדורך איבערן לייב. די טענער פון שופר־בלאָזן צעטראגן זיך אומעטום. טענער פון השתפכות הנפש, פון א געבראכענעם געמיט פון הונדערטער יארן גלות. דער שליח־ציבור שיקט זיינע תפילות צו גאָט מיט א געוויין און דער גאַנצער קהל איז געאייניקט מיט אים...

יאָ, עס וועט זיך קיינמאָל ניט אויסשעפן מיין בענקשאפט צו דיר, מיין שטעטעלע הארадאק!

ב. יום כיפור

איך געדענק דעם יום־כיפור פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. איך האָב געאַרבעט אין טאַרטאַק. ווען עס איז געקומען דער יום־כיפור, האָט מען מיר געהייסן קומען צו דער ארבעט. איך האָב זיך אויסבאַהאַלטן און ניט אויסגעפירט דעם באַפעל. אויף מאָרגן נאָך יום־טוב, ווען איך בין געקומען צו דער ארבעט, איז צו מיר צוגעקומען מאַקסל דער דייטש און ער האָט מיר געפרעגט וועגן דער סיבה פון מיין ניט קומען און מיך גענומען שלאָגן. נעבן מיר איז געשטאַנען מאָטל ראפּ. האָט ער אים באַלד דערלאנגט אין דער מאָרדע. אז די דייטשן האָבן דאס דערזען, זענען זיי אלע צוגעקומען זיך אָנגענומען פאר מאקסלען. אָבער צו מיין גליק איז דארטן געווען א אונטעראָפיצער, וועלכער האָט געזאָגט, אז איך בין גערעכט און מאקסלען אוועקגענומען אָן אַ זייט.

אָט אזוי איז אדורך דער יום־כיפור.

ג. סוכות

דער זומער איז פארביי. לייכטע ווינטלעך רייסן ארונטער די געלע, אָפגעשוואכטע בלעטער פון די בוימער. זיי כאַפּן זיי אויף אויף זייערע פליגלען און ווארפן זיי צופוסנס פון די פארבייגייער. עס רוקט זיך אָן דער הארבסט און עס פארן שוין ניט מער די שניטער מיט פולע וועגן מיט תבואה, אָבער אין דער לופט שוועבן נאָך די קלאנגען פון זייער הארציקן געזאנג אויפן פרייען פעלד, לידער פון שניט און פרייד. אונזערע יידן האָבן טאַקע ניט געוווסט פון פעלד און שניט, נאָר דעם יום־טוב פון דער נאַטור פייערן מיר דאָך אין דער סוכה, מיטן אתרוג און לולב.

באַלד אויף מאָרגן נאָך יום־כיפור, טראגן יידן אלטע ברעטער, לאָדנס, טישן און מען פאנגט אָן צו בויען די

וויידל קאגאן אין א גרופע יידישע ארבעטער אין טאַרטאַק

סוכה. איך פלעג שטענדיק מקנא זיין די קינדער, וואס פלעגן צוהעלפן די עלטערן ביי זייער ארבעט.

דערנאָך פלעגט מען פאָרן אין וואלד אריין נאָך סכך. חול המועד פלעגן מיר פארן צוגאסט, אָדער אָפּווארטן געסט אויף אונזער סטאַנציע ווואליל. מיר, תלמידים, פלעגן גיין שפּאַצירן צו דער באַן. עך, ווי פריילעך עס איז געווען! שמחת־תורה פלעגן מיר גיין אין שול צו הקפות מיט פענער אין די הענט און די פרומע יידן האָבן געטאַנצט מיט די ספרי־תורות.

יאָ. יאָ. ניטאָ מער דאס פריילעכע שטעטעלע הארадאק!

ד. חנוכה

עס בענקט זיך נאָך דער היימישער יום־טובדיקייט און עס טראגט מיך ווידער אוועק אויף די פליגלען פון מיינע זכרונות אין מיין היים, צו מיין קליינער שטעטעלע. אינדרויסן ברענט א פראסט. די גאס, דער מארק, דער טייך, די פעלדער ארום זענען איינגעהילט אין שניי און איך זיץ אין חדר און דער מלמד דערציילט אונז די געשיכטע פון חנוכה, וועגן דעם אויפשטאַנד פון די חשמונאים, די מעשה וועגן חנה'ן מיט אירע זיבן קינדער, און עס רירט אונזערע קליינע הערצעלעך ביז טרערן. דערנאָך שיקט ער אונז אָפּ פרי אַהיים מיט דער לאמטערנע אין האנט. ניט איך גיי, נאָר איך לויף. אין שטוב איז פריילעך. מען באקט לאטקעס און מען באקומט חנוכה־געלט. מיין היים איז ווארעם, יום־טובדיק, לוסטיק.

ה. פורים

סוף ווינטער, די זון ווארעמט. די טעג לענגער און די פארפרארענע ערד לעבט אויף פון איר פארגליווערטקייט. דאָס וואסער פון דעם צעגאנגענעם אייז און שניי לויפט אין ריטשקעלעך ארונטער צום טייך, אָבער נאָך מער וואסער בלייבט אויף די פעלדער און די ליידיקע פלעצער און שאַפט א וויכע, שיטערע בלאָטע. אָבער קיינער קימערט זיך ניט דערפון און אז מען דארף אריבערגיין פון איין שטוב צו דער צווייטער, ווארפט מען אריבער א ברעט, אָדער א פּאָר שטיינער און מען גייט אויף דעם ווי אויף א בריק. פאר אונז קינדער איז עס ממש א פארגעניגן.

יום־טובדיק אין שטעטל. עס שמעקט מיט פרישע המן־טאַשן. פורים־קוכנס און די קינדער דערוואַרט א פרישע שמחה. א קלייניקייט! מען גייט מיטן גרעגער אין דער שול. די שול און די בתי־מדרשים זענען פול מיט מענטשן און ווען דער

בעל־קורא לייענט די מגילה און ער דערמאָנט המנס טרי־פהנעם נאָמען, פלעגן מיר אים דערציילן די אמתע מעשה מיט אונזערע גרעגערס. היינט, ווער רעדט פון דער סעודה? ווען דער פעטער מרדכי האָט אונז געשיקט משלוח־מנות און די מומע ביילע־רחל און דער פעטער שמחה און אויך אַלע אַנדערע פעטערס און מומעס און מען האט אלעמען געדארפט אָפּדאנקען און צוריקשיקן משלוח־מנות. און די סעודה האָט זיך פארשלעפּט ביז צען א זייגער... אינמיטן פון דער סעודה פלעגן קומען צו גיין פּייוול מיט זיין זון, אַנגעטאָן אין פעלצלעך אויף דער לינקער זייט, מיט פייקלעך און מיט פייפלעך און זינגען לוסטיקע לידלעך.

דאָס אַלץ קען מען איצט זען נאָר אין חלום...

ו. פסח

נאָך פורים פלעגט הארעדאק אָוועקגיין אויף רעדלעך. מען האָט זיך באַלד גענומען גרייטן צום פסח. אויף אלע גאסן האָבן זיך געשאַפן פאדריאדן אויף מצות. ביי מיין מומע קיילע־רייזלען, האָט מען ארויסגענומען די מעבל פון שטוב. מיין פעטער שמחה איז געווארן א שייבער, די מומע א קנעטערין און מיין מאמע א ווַלגערין, איך האָב געגאסן וואסער און אזוי ארום האָבן מיר פארדינט אויף פסח. און נאָר צוויי טעג פאר יום־טוב האָט די מומע געריייניקט און געקאַלכט די שטוב און דאָך, אז מיר זענען פסח געקומען צו דער מומען, איז נישט געווען צו דערקענען, אז מען האָט געבאקט מצות.

חול־המועד פלעגן מיר, יונגווארג, זיך אָוועקלאָזן צו דער באָן, וואס איז געווען דער הארעדאקער שפּאציר־אָרט. מ׳ען פלעגט אָננעמען פולע קעשענעס מיט ניס און יווי נאָר ארויס פון שטאָט האָט מען זיך אַ נעם געטאָן צו זיי.

הכלל, עס איז געווען חי־געלעבט! אָבער ווי נאָר דער יום־טוב האָט זיך גענומען אוועקרוקן, פלעגט ווערן קאלע־מוטנע אויפן הארצן, ווייל מען האָט געדארפט גיין אין הדר. דערפאר האָבן מיר געהאָט א שטיקל קאָמפּענסאציע בשעתן העלפן ארויסטראגן אויפן בוידים די פסחדיקע כלים, ווייל דאס איז נאָך געווען א שטילער המשך פון דעם ליבן יום־טוב פסח.

ז. שבועות

קומט א שבת אָדער א יום־טוב, לעבן אויף אלץ בולטער אין מיין זכרון די בילדער פון מיין קינדהייט. יעדער יום־טוב האָט זיך זיין מזל, אָבער מיר דאכט, אז דער מזלדיקסטער יום־טוב פון אלע איז שבועות.

אדרבא, וועלכער יום־טוב פּאלט אויס אין סאמע מיטן פון בליען און גרינען? יונגע פרישע גרעזעלעך ארום די בלומען־גערטעלעך נעבן די הייזער. היינט די בוימער וואס באקריינען די געסעלעך און באפוצן די אריינגאנגען אויף די „פיאסקעס" שפרייט זיך אַ ווייכער, געלער זאמד א׳נטער די פיס. דער הימל איז קלאָר און דורכזיכטיק. דאס וואסער אין טייך, וואס פליסט נעבן מיין שטוב איזווארעם און לויטער און די קינדער באָדן זיך אין אים און שפּילן זיך אויף די ברעגן.

ביים טייך וואקסט פלושץ און מיר רייסן פון אים גרינס אויף שבועות. וואס וואלט איך ניט געגעבן, איך זאָל קענען נאָר איין מאָל א קוק טאָן אויף מיין שטעטעלע הארעדאק?!

שריפות אין הארעדאק

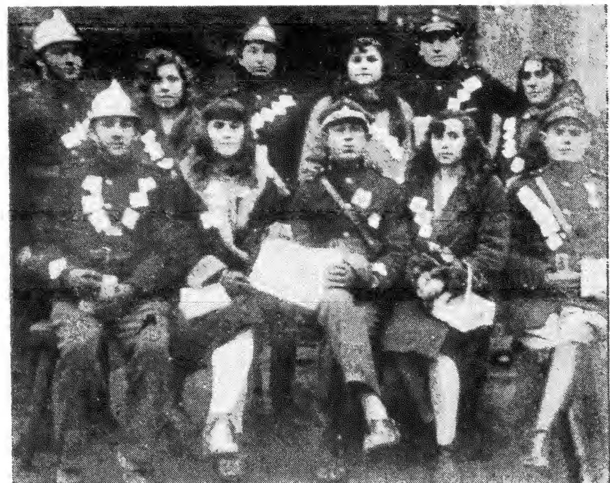
פון פייגל יאנקל-נאָטעס מעלאמדאוויץ-ליס (ארגענטינע)

א באזונדערן ארט האָבן פארנומען די שריפות אין הארעדאק. אין מיטן נאכט פלעגט פלוצים אויסברעכן א פייער אויף א שטרויענעם דאך אויף דער גויעשער גאס, וואס האָט געגרענעצט מיטן שטעטל. דער הימל פלעגט ווערן צונטער רויט, די געשרייען פון די פויערים פלעגן זיך אויס־מישן מיטן רעווען פון די בהמות און מעקען פון די שעפּסן און אז די גוואלדן האָבן דערגרייכט ביזן הימל, פלעגט זיך דאָס גאנצע שטעטל ארויסלאָזן לעשן דאָס פייער.

קיין גרויסע שריפות האָט דאָס שטעטל ניט איבערגעלעבט. מיין מאַמע האָט מיר אַמאָל דערציילט, אז הארעדאקער תושבים זענען איבערצייגט, אז אין הארעדאק וועט קיינמאָל ניט אויסברעכן א גרויסע שריפה, צוליב דעם הייליקן זכות פון דעם רב און צדיק וואס האָט אמאָל געלעבט אין הארע־דאק און זי געבענטשט קעגן אלע מעגלעכע שריפות. מען האָט אזוי שטאַרק געגלויבט אין דער ברכה פונעם צדיק, אז טראָץ דעם, וואס דאס שטעטל איז געווען פארבויט מיט הילצערנע הייזער, האָט כמעט קיינער ניט פארזיכערט זיין שטוב אין דער פייער־קאסע.

אָבער מיר, דער יונגער דור, האָבן אויסגעט־יטשט דעם ענין אויף א גאנץ אַנדערן אופן, נעמלעך: הארעדאק האָט פארמאָגט א סך פאבריקן וואס האָבן אויסגעארבעט טוך. פלעגן די שריפות אויסברעכן אין די פאבריקן און זיך אַריבערטראגן אויף די שכנותדיקע הייזער. מיר דוכט, אז איך הער נאָך איצט די געשרייען: „פאזשאַר"! פאזשאַר"! אלע ווי איינער פלעגן זיך ארויסכאַפּן מיט פולע עמערס וואסער לעשן די שריפה און פריער פאר אלעמען מאיר־מאָטל, דער ערשטער העברעאישער לערער אין הארעדאק, מיט זיין פאמיליע.

עס געדענקט זיך מיר די פאבריק פון ברוך לונסקי. דארטן פלעגן זייער אָפט אויסברעכן שריפות. די ארבעטער פלעגן ארויסכאַפּן די באלן מיט סחורות, די קעטן מיט די געשירן און אלע איבעריקע זאכן פון דער שפּינעריי און אפּעראטור און פארבאהאלטן אין א גוט געמויערטן שפּייכלער. ברוך לונסקי פלעגט נאָך דער שריפה אָפּנעמען די שווערע פארזי־כערונג־אָפּצאָלן און פאר דעם געלט ווידער אויפבויען די פאבריק מיט גרויס רווח, אָבער די ארבעטער פלעגן דערווייל ארומגיין פוסט און פאס און אויסגיין פון הונגער און נויט. מען פלעגט דערציילן, אז דאָס אלץ קומט פון זיין מוזיניקל, דעם יינגסטן זונדל משה׳קע, וועלכער האָט חתונה געהאָט

א בלימל־טאָג פון די פייערלעשער אין האראדאק

מיט א פרוי, וואס האָט געוואָלט לעבן א גוטן טאָג. אָבער אז עס האָט זיך איבערגעחזרט צו אָפט און דאָס שטעטל איז נמאס געווארן די שפיל, האָט מען איינמאָל בשעת א שריפה־אויסברוך אין ברוך לונסקיס פאבריק ארומגערינגלט אַלע ארומיקע הייזער און פאבריקן. דאָס פייער זאָל זיך ניט אריבערכאפּן, קיינעם ניט צוגעלאָזט צו דער פאבריק און זי געלאָזט אָפּברענען. דאָס איז געווען די נקמה פון דעם שטעטל. ברוך לונסקי און זיין משה׳קע מיט זיין צעבאלעוועט־טער ווייבל, זענען געבליבן ארעמע לייט. און עס איז אוועק א היבשע צייט ביז א ביאליסטאָקער פאבריקאנט האָט דאָרט אויפגעבויט אַ מאָדערנע פאבריק.

אין צוזאמענהאנג מיט שריפות, האָבן האראדאקער יידן געשעמט מיט זייער העלדישקייט און מסירות־נפש און געדינט אלס א מוסטער פאר אלע ארומיקע שטעטלעך, וועלכע פלעגן ברענען אָן אַן אויפהער.

א סך אָרעמע יידן, נאָך א שריפה, פלעגן נאָך מער פאראָרעמט ווערן און מען פלעגט אוועקגיין איבער די הייזער, פונקט להיפך צום גלייכווערטל וועלכער זאָגט: „אז נאָך א שריפה ווערט מען רייך״.

די וועבערס פון מיין שטעטל

פון עתניאל קאפלאן (ארגענטינע)

מיין שטעטל האראדאק, גראָדנער גובערניע, ווו איך האָב געלעבט ביז 1910, האָט זיך געפונען א פינף רוסישע מייל די ווייט פון ביאליסטאָק. אזוי ווי די גרויסע ביאליסטאָק איז אויך די קליינע האראדאק געווען א פאבריטשנע שטעטל. אַלע כמעט אָן אויסנאָם: די קרעמערס, שוסטערס, שניידערס און אַנדערע בעלי־מלאכות זיינען געווען אָפּהענגיק פון די פאבריקן. האָט מען געארבעט און אלע האָבן געמאכט א לעבן; האָבן די פאבריקן זיך אָפּגעשטעלט, האָבן אלע צוגעהונגערט.

אויסגעארבעט האָט מען אין די פאבריקן דיקע טוך פאר מאַנטלען. עס זענען געווען עטלעכע צווייגן, ווי וועבערס, שפינערס ,פארבערס א. א. וו. די געהאלטן זענען געווען פארשידענע. די בעסטע פארדינערס זענען געווען די וועבערס. זיי זענען געווען די „אריסטאָקראטן״ פונם פאך. ערשטנס ווייל זיי זענען געווען דער גרעסטער צווייג, און, צווייטנס, ווייל זיי זענען געווען די גרעסטע פארדינערס. און אפשר אויך דערפאר, ווייל עס האָט גענומען א לאנגע צייט זיך אויסצו־לערנען פאר א וועבער.

דער גרעסטער טייל וועבערס האָבן זיך אָנגעהויבן לערנען אלס קליינע יינגלעך. איך בין אויך געווען א וועבער און האָב זיך אָנגעהויבן לערנען ווען איך בין אלט געווען 11 יאָר. און היות מיין פאָטער איז געווען א קאָטראַקטאָר און אליין א וועבער האָב איך ניט באַדאַרפט צאָלן פארן לערנען. אזוינע אָבער, וואס זענען ניט געווען אזוי פריווילעגירט ווי איך, האָבן באַדאַרפט צאָלן 25 רובל פאַרן לערנען און ארבעטן עטלעכע מאָנאַטן אומזיסט. דערנאָך האָט מען געארבעט אלס ארויסהעלפער און מען האט געקראגן באצאָלט ביז א רובל און א האלבן א וואָך. עס האָט גענומען יארן ביז וואנען מען האָט געקענט קריגן א שטול פאר זיך אין א פאבריק.

א וועבער האָט געקראגן געצאָלט פון שטיק. א שטיק איז געווען ביי 40 אַרשין און מ׳האָט דערפאר באקומען פון 5 רובל ביז 5 און א האלב רובל. דער דורכשניטלעכער וועבער, אויב ער האָט געארבעט אליין, האָט ער געמאַכט איין שטיק א וואָך. נאָר פיל וועבערס האָבן געהאַט יינגלעך אלס ארויס־העלפערס און מ׳האָט געארבעט פון 4 פארטאָג ביז 10 ביינאַכט. דאן האָט מען געמאַכט פון אַנדערהאלבן ביז צוויי שטיק א וואָך. אין אנדערע צווייגן, די פארבערס, האָבן געארבעט פאר 3 רובל א וואָך, 12 שעה אַ טאָג.

צו יענער צייט, דאָס איז אַן ערך מיט 45 יאָר צוריק, איז זעלטן פארגעקומען א שטרייק. די ארבעטער זענען מייסטנס געווען עלטערע יידן, וואס האָבן געגלויבט, אז מען דארף דאנקען פריער גאָט און דערנאָך דעם בעל־הבית פאר דעם ביסל, וואס זיי האָבן געקראגן. נאָר די וועבער פלעגן טיילמאָל ארויס אין שטרייק און דאָס איז געווען נאָר אין אָנפאנג זמן. דאָס הייסט נאָך פסח אָדער נאָך סוכות. איך פארשטיי נאָך איצט ניט, פארוואס. עס איז געווען אָנגענומען, אז אין מיטן זמן טאָר מען ניט שטרייקן. אָבער איין מאָל האָט מען גערופן אן אלגעמיינעם שטרייק נאָר אין איין פאבריק וועגן א פאדערונג צו העכערן 25 קאָפּיקעס אויפן שטיק.

פארגעקומען איז עס אזוי: די וועבערס פון דער פאבריק זענען זיך חול־המועד סוכות צונויפגעקומען אין בית־המדרש און דארטן געשוווירן ביי דער תורה, אז זיי וועלן ניט אויפגעבן דעם שטרייק, ביז וואנען דער פאבריקאנט וועט נאָכגעבן די 25 קאָפּיקעס א שטיק. און נאָך א וואָך אָדער

צוויי שטרייקן, האָט מען זיך אומגעקערט צו דער ארבעט אונטער די זעלבע באדינגונגען ווי פארן שטרייק. דער פאבריקאנט אָבער איז נאָך פון דעם ניט געווען צופרידן — ער האָט אָפּגעזאָגט די בונטאָווששיקעס.

דאָס איז געווען אין 1903. אין 1904 האָט זיך ארגאניזירט אין געהיים אן עקאָנאָמישער קאָמיטעט, פון וועלכן עס איז מיט יארן שפּעטער ארויסגעוואקסן דער פּראָפעסיאָנעלער פאריין. די ערשטע זאך, וואס דער עקאָנאָמישער קאָמיטעט האָט געטאָן, איז געווען ארויסצושטעלן א פאדערונג צו די באלעבאַטים פאר א 12־שעהדיקן ארבעטס־טאָג, און עס האָט זיך געטאָן חושך. עס זענען געווען שטרייק־ברעכערס און סתם שוואכע בחורים, און די פרומע יידן, די עלטערע ארבעטער, האָבן עס גלאט באטראכט פאר א טריפהנע זאך. וואס הייסט בונטעווען זיך קעגן דעם בעל־הבית און קעגן דער מלוכה.

א דעמאָנסטראציע פון טעקסטיל־ארבעטער

די באלעבאַטים האָבן געענטפערט, אז זיי קענען ניט צאָלן מער און מאַנכע פון די ארבעטער האָבן אויך געזאָגט, אז די באַלעבאַטים קענען, נעבעך, ניט צאָלן אזוי פיל; אז מען וועט א תל מאַכן פון די פאבריקן. ווען אבער די באלעבאטים האָבן אויסגעפונען, אז דאס מאָל האָבן זיי צו טאָן ניט מיט עטלעכע שוואכע און כאראקטערלאזע יידן, האָבן זיי נאָכגעגעבן ניט נאָר די הכערונג און קירצערע ארבעטס־שעהן, נאָר אויך אַנדערע פארבעסערונגען. אָבער ניט אַזוי לייכט איז דאס אָנגעקומען. ווארום דער קאמף האָט געמוזט אָנגעפירט ווערן ניט נאָר קעגן די באלעבאטים, נאָר אויך קעגן די קרעמער, שוסטער, שניידער און איבערהויפּט קעגן די אייגענע ארבעטער. ספּעציעל די עלטערע ארבעטער האָבן זיך שווער געקענט צוגעוווינען צום געדאנק, אז זיי קענען ניט ארבעטן די לאנגע שעהן, וואס זיי האָבן פריער געארבעט. און מאַנכע פון זיי האָבן געפּרוווט דאס ברעכן. אָבער עס האָט ניט גענומען לאנג און מען האָט זיי איבערצייגט, אז זיי וועלן זיך מוזן צו דעם צוגעוווינען, ווארום ווי נאָר עס האט זיך באוויזן ליכט אין א פענצטער, וואס האָט געדארפט זיין פינצטער, איז באַלד א שטיין געפלויגן אין דער שויב.

דער קאַמף איז געווען א שווערער און א ביטערער. פריער מיט בייזן, דערנאָך מיט גוטן, מיט אויפקלערונג, דורך פאר־זאמלונגען, פּראקלאמאציעס און ליטעראטור. עס האָט זיך אָבער געלוינט. אין ארום 3 אָדער 4 יאר האָט זיך די לאגע פון די ארבעטער אין אונזער שטעטל אויף אזוי פיל פארבע־סערט, אז אנשטאָט 16 שעה א טאָג, האָט מען שוין געארבעט 10 שעה אַ טאָג.

די געהאַלטן האָבן זיך כמעט ווי פארדאָפּלט. די ארבעטער האָבן דאן געזען און פארשטאַנען, מ'האָט שוין מיט זיי ניט באַדאַרפט מער קעמפן און ווען עס האָבן זיך אָרגאניזירט פּראפעסיאָנעלע פאריינען — איינער אונטער דער אנפירונג פון „בונד", און א צווייטער אונטער דער אנפירונג פון פועלי־ציון — האָבן כמעט אלע ארבעטער זיך אָנגעשלאָסן — אַ טייל אין איין פאריין און א צווייטער טייל אין אנדערן פאריין. זיי זענען געווען אזוי דיסציפּלינירט, אז ווען עס איז געקומען 6 אזייגער אין אָוונט, איז פּלוצלינג שטיל געוואָרן אין אלע פאבריקן און קיינער האָט ניט געוואגט צו ארבעטן א מינוט נאָך דער צייט. און אז איינער פון די פאריינען האָט באַשלאָסן צו רופן א שטרייק, איז געווען גענוג, אז מען זאָל אויסטיילן האַנט־צעטלען אין די פאבריקן, אז אין א באשטימטער צייט זאלן אלע ווארפן די ארבעט, האָבן אלע ווי איינער דאָס אויסגעפירט.

איך געדענק, דאס איז געווען אין 1906. עס איז דעמאָלט געווען א קריזיס אין אונזער פאך. די פאבריקאַנטן האָבן געוואלט שניידן די געהאַלטן, איז מען ארויס אין שטרייק. מען האָט געשטרייקט 11 וואכן און קיינער האָט ניט געוואגט צו גיין צו דער ארבעט ביז וואנען די פאבריקאנטן האָבן נאָכגעגעבן.

ניט זייער לאנג האָט דאָס אָנגעהאַלטן. די רעאקציע איז געקומען אין 1906 און אלץ צעשטערט. פון דער יוגנט זענען פיל ארעסטירט געווארן, די איבעריקע זענען זיך צעלאָפן, ווער קיין אמעריקע און ווער אין אנדערע לענדער, און ווען איך האָב דאס שטעטל פארלאָזט אין 1910, איז דאָס פּאָליטישע און דאָס פּראפעסיאנעלע לעבן אין אונזער שטעטל געווען טויט.

האראדאק אין דער ערשטער וועלט־מלחמה

פון משה זכאריעס (ארגענטינע)

דאס איז געווען אין יאר 1916, ווען אונזער געגנט ביז באַראַנאָוויטש, איז פארנומען געווארן פון די דייטשן. ביז דאן איז דער פראנט געהאלטן געווארן פון די רוסן, מיט יאָרן שפּעטער האָבן דארטן די פּאָליאַקן איבערגענומען די מאַכט.

אונזער פאבריטשנע שטעטעלע האָט געוווּסט נאָר צו ארבעטן פון פינצטער ביז פינצטער, אויסארבעטן נאָך א פּאָר מעטער סחורה, פון וואס מען האָט קוים געמאַכט א לעבן. ווען דער פראנט האָט זיך דערנענטערט און די רוסן האָבן מיטגענומען אין געאייל אלץ,וואס זיי האָבן נאָר געקענט מיטנעמען מיט זיך און אויך מאָביליזירט דאס גאנצע יונג־וואַרג, איז איסגעליידיקט געווארן האראדאק, ווייל דער פארמעגלעכער עלעמענט איז אַנטלאָפן אין טיף רוסלאַנד צוליב מורא פארן דייטש און פאר די שראפּנעלן, וועלכע האָבן אָנגעמאַכט א גרויסן חורבן. אויך די פויערים אין די דערפער האָבן זיך שטאַרק דערשראָקן פארן דייטש און אַלץ איבערגעלאָזט אויף הפקר. זענען מיר, האראדאקער תושבים, וועלכע האָבן ניט געקענט אַנטלויפן, איבערגעבליבן אין פארלויף פון איין וואך אָן אונזער נאַטירלעכן שפּייכלער פון גרינצייג און פלייש, אויך אָן ברויט צום עסן, כאָטש נעם און שטאַרב אוועק פון הונגער.

אָבער נאָך ערגער איז געווארן די לאַגע נאָכן אָנקומען פון די דייטשן. היינטצוטאָג איז שוין זייער מיאוסער פּרצוף גוט באַקאַנט, אָבער דאן האָבן זיי נאָך זייער בעסטיאַליטעט פארבאהאלטן אונטער דעם שינעל. און אונטערן אויסרייד פון „בעשלאַגנאַמט" אלץ צוגענומען פון אונז, ביז צום לעצטן ביסן ברויט, וועלכן זיי האָבן אונז ארויסגעריסן פון מויל.

עס האָט זיך אָנגעהויבן א ביטערע צייט פאר אונזער ארעם שטעטעלע האראדאק. אלע האָבן געמאַכט די אנשטרענגונג זיך צופּאסן צו די נייע באדינגונגען. די יעניקע וואס האָבן געהאָט די מעגלעכקייט צו קויפן א פערדל מיט א וואגן און א קיעלע, זענען אָנגעגאַנגען אלס די גבירים פון שטעטל. א סך האָבן זיך אריבערגעוואָרפן צו ערד־ארבעט, ווייל די פויערים אַנטלויפנדיק, האָבן אלץ איבערגעלאָזט אין ארבעטס־גרייטקייט; אפילו פארזייט די פעלדער. אזוי ארום האָבן די ליינקעטניקעס און וועבערס זיך פּלוצלינג פארוואַנדלט אין לאנדווירטן.

אָט אזוי איז אדורך דער ערשטער מלחמה־יאָר. די טעקסטיל־פאבריקן זענען כמעט אלע רואינירט געווארן. נאָר איין דיקטן־פאבריק האָט געאַרבעט, פון הערשעלע מאליניאק. און היות קיין האָלץ האָט נישט געפעלט, האָט מען געצוווּנגען די בעלי־בתים צו לאזן די פאבריק אין גאנג.

א סך פון אונז איז אויסגעקומען צו ארבעטן פאר א הונגער־לוין. די יעניקע, וועלכע האָבן פארמאָגט א פערדל, זענען אין די ווינטער־נעכט געפארן אין וואלד ברענגען די קלעצער פארן טאַרטאַק. באַצאָלט האָט מען נאָר פּור־געלט, ווייל אלע וועלדער ארום אונז זענען געווען הפקר.

אברהם מעמי זכאריעס

א געוויסן מיטוואָך, אין יאר 1916, בשעת א כמארנעם ווינטער־טאָג, זאָגט צו מיר, מיין ברודער מעמע (אברהם): „איך פאָר היינט ברענגען א קלאָץ פארן טאַרטאַק און איך וועל טאָן ווי שטענדיק, אנשטאָט דו זאָלסט מיטפאָרן, וועלן מיר דינגען די צוויי זין פון זעליק יאלאווקער, איינער 18 יאָר אַלט, דער צווייטער א יאר 15 — בלויז פאר 4 דייטשע מארק, און זיי ביידע, וועלן מיר העלפן ארויפלאָדן דעם קלאָץ". איך בין געבליבן ארבעטן אין שטוב און זיי, זאלבעדריט, זענען אוועקגעפאָרן אין וואלד אריין.

באַלד נאָך זייער אוועקפאָרן איז געפאלן א געדיכטער שניי. דאס איז ביי אונז ניט קיין נייעס געווען, אָבער אין א פּאָר שעה ארום איז געווארן א שרעקלעכער שטורם, און דער וועג צום שטעטל איז פארשאָטן געווארן, ניט צו אונטערשיידן פונעם פעלד. די אומגליקלעכע האָבן ארונטערגעוואָרפן דעם קלאָץ און זיך געלאָזט מיטן קליינעם שליטל

און בידנעם פערדל זוכן א וועג צוריק אהיים, אָבער זיי האָבן אים ליידער שוין ניט געפונען מער... און ווען אויף צו מאָרגנס האָבן אַ סך מענטשן געפעלט אין זייערע משפחות, האָט זיך דאס גאנצע שטעטל ארויסגעלאָזט זוכן די פארלוירענע. ערשט פרייטיק בייטאָג האָט זייער פאָטער דערזען א ליידיקן זעקל הענגען אויף א בוים. און באלד דערנאָך האָט ער זיי ביידן אויסגעגראבן פון אונטערן שניי, מיין ברודער האָט מען געפונען א ביסל שפעטער אין פרייען פעלד. דעם זעלבן גורל האָבן מיטגעטיילט נאָך צוויי האראדאקער. נאָענט צום שטאָט האָט מען געפונען א דערפרוירענעם אויף זיין וואגן, נאסקע פונק (דער שפינמייסטער) און דעם גלעזערס זון (איך געדענק ניט זיין נאָמען). גאנץ פרי זענען פארגעקומען זייערע לוויות. באַערדיקט האָט מען זיי אין איין ברודער־קבר.

איך געדענק דעם הספד, וועלכן רב אבא דער פרוש, א ייד א צדיק, האָט זיי געמאַכט ביי דעם אָפענעם גרוב, פאר יעדן איינעם האָט ער געפונען זיין שבח. וועגן מיין ברודער מעמע (אברהם) האָט ער דערציילט, אז ער איז קיינמאָל ניט געגאנגען שלאָפן, איידער ער האָט ניט באַזוכט די קראנקע, צו וועלכע מען האָט אים געשיקט פון „לינת הצדק", און שטענדיק אָפּגעוואַרט די צוויי מענטשן וואס דארפן אים פארבייטן ביים קראנקנס בעט.

טיפו און געשעענישן

(דערציילט פון צבי ביאלאגורסקי, פון דער היים הערשל יצחק זיין איצטיקער וווינאָרט בוענאָס־איירעס, ארגענטינע).

עס איז געווען א ייד מיטן נאָמען אהרון־הערש, א ייד א מלמד, אן איש־תמיד, זייער א פרומער. יעדן פרייטיק פארנאכט פלעגט ער לויפן קוקן, צי די ערובן זענען אין אָרדענונג, חס ושלום. עס זאָל ניט זיין קיין חילול־שבת. ווען ער פלעגט טרעפן א פרוי, פלעגט ער פארמאכן די אויגן. גאָר שלעכט פלעגט זיין, ווען עס פלעגט אים אויסקומען אדורכגיין צווישן צוויי פרויען.

פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאציע 1915—1916 יאר, איז געווען דער קאָמענדאנט פון שטעטל א דייטש מיטן נאָמען שייעל, ימח־שמו. כאָטש מען האָט געזאָגט אז ער איז א ייד, אָבער ער איז געווען א גרויסער שונא־ישראל. איינמאָל האָט ער אָנגעטראָפן אהרון הערשן לויפנדיק צום ערוב, האָט ער אים אָנגעכאַפּט פאר דער קאַפּאָטע און ציצית און אים געמאַכט צו שאַנד און צו שפּאָט. אויף דעם יידן האָט עס ניט געמאַכט קיין איינדרוק. ער האָט געזאָגט: „מיר וועלן זיי אלעמען אריבערלעבן".

זיין פרוי באַשע, א הויכע און א דארע יידענע. מיט איר האָט אמאָל פּאסירט, אז זי איז געגאנגען אויפן מארק קויפן א פורל האָלץ, האָט זי זיך שטאַרק געדונגען מיטן גוי. פלוצלינג האָט זי דערהערט פון בית־מדרש א קדושה, האָט זי גענומען שפרינגען קדוש—קדוש—קדוש, האָט זיך אָפּגערופן דער גוי:

— טאָנץ, טאָנץ יידענע, אומזיסט וועסטו די האָלץ סייווי ניט קויפן" — אין דער זעלבער צייט, אין 1916 יאר איז פארגעקומען אן אומגליקס־פאל מיט יידן פון שטעטל. עס איז געווען א זאווערוכע, שניי מיט פראסט צוזאמען. און ווי יעדן טאָג זענען די יידן ארויסגעפארן אין וואלד צו דער ארבעט. עס איז געווארן פינצטער אין מיטן טאָג און ניט קענענדיק געפינען דעם וועג צוריק אהיים, האָבן זיי פארבלאָנדזשעט און איינגעשלאָפן אין די שליטנס. אויף צו מאָרגן האָט מען זיי געפונען פארפרוירענע.

עס איז געווען א ייד מיטן נאָמען בערל־יעקב מרדכי'ס. אַן ערלעכער ייד מיט א יידישע הארץ, א הויכער און א שטארקער. די גויים האָבן פאר אים מורא געהאַט ווי פאר פייער. זיי האָבן אים גערופן, בערקא. ווען א ייד מיט א גוי פלעגן זיך קריגן און ער איז געווען דערביי, פלעגט ער מאכן א פשרה און דער גוי פלעגט אים שוין האָבן צו געדענקען.

דער פאָטער פון בן־ציון לעוו האָט געהייסן זלמן זאוואד, ווייל ביי אים איז געווען א זאוואָד פון וויין. דאס איז געווען זיין פרנסה. אפילו די אייניקלעך האָט מען גערופן לויטן זיידן, זאוואָד אברהמע, בענצע, זלמן זאוואד און אזוי אלע קינדער.

90 פראצענט איינוווינער פון שטעטל זענען געווען באשעפטיקט ביי טעקסטיל. פאקטיש איז דאָס שטעטל געווען אַן אָפּטיילונג פון ביאליסטאָק מיט אפאראטורן, שפינערייען און וועבערייען. מיט פורן פלעגט מען ברענגען די סחורה פון ביאליסטאָק צו אפארטורן און צוריקפירן קיין ביאליסטאָק אין די קאנטאָרן. עס זענען געווען זייער רייכע פאבריקאנטן. זיי האָבן געוווינט אין דער גבירישער גאס. געהאַלטן שטאַלן מיט פערד און פלעגן פאָרן אויף בריטשקעס.

ר' בונימס חדר

בונים יעלין, משה ווירקערס איידעם, איז געווען א לערער אויף העברעאיש און געלערנט עברית בעברית. פון 1912 ביז 1914 יאר האָט עקזיסטירט א מאָדערנע שול, אין וועלכער עס האָבן געלערנט נאָר גוטע „קעפּלעך" פאר א גוט באַצאָלטן שכר־לימוד. זיינעם א „מאָדערנעם" קניפּ, האָט מען לאנג

געדענקט, ער איז געווען א גוטער לערער און אויך א גוטער בעל־תפילה און דאָך געהאט פרנסה בצמצום. א סך העברע־איש־קענער זענען ארויס פון זיין שולע.

אין גאר פריאיקן עלטער בין איך געגאנגען אין חדר צום רבין יצחק־יודל בינעס, לויט דער פאמיליע, איינעמער. איך האָב ביי אים געלערנט א סך יארן. א דאנק זיין לערע, איז מיר געבליבן אין זכרון: תנ״ך, חומש מיט רש״י א. א. וו. א ייד איז ער געווען א געוויסנהאַפטער און ער האָט זיך אָפּגעגעבן מיט די תלמידים פאר תורה לשמה. נאָר צו זיינע אייגענע קינדער האָט ער ניט געהאט קיין הצלחה. אין זיין חדר האָבן שטענדיק געלערנט ביי א 15—18 תלמידים. ער איז געווען א שטרענגער רבי ביז גאר. אפילו מכבד געווען מיט א קלאַפּ ווער עס האָט זיך כשר פארדינט. א גאנצן טאָג האָט ער געמוזט קוועטשן די באנק, און ארייננקוקן אין ספר. שלעכט איז געווען אין חדר אין די גויעשע יום־טובים. עס פלעגן אָנפארן קאַצאַפּעס פון טיף רוסלאנד און טולופן און וואליקעס מיט פאפאכעס איבער די רויטע פרצופים. זיי פלעגן ארונ־טערנעמען די לאָדנס פון די פענצטער און זיך צעלייגן ווי ביים טאַטן אין וויינגארטן מיט זייערע סחורות: איקאָנעס, מעסערלעך, סאמאָווארן א.א.וו.

נאַטירלעך אז די תלמידים פלעגן ניט קענעןביישטיין דעם יצר־הרע און אלע ווילע כאַפּן א בליק דורכן פענצטער. אָבער דעם רבינס אויג איז געווען זייער שאַרף און וועלנדיק אויסמיידן דעם סיטרא־אחרא, פלעגט ער דעם פענצטער פאר־הענגען מיט זיין קאַפּאָטע. צו נאָך א שפילעריי האָט געצויגן די קינדער, דהיינו: מען פלעגט ארייננשטעקן די האנט אין א זעקל מיט צוקערלעך און געמוזט טרעפן, אום צי גראד. יעדן ראש־חודש פלעגט מיר דער טאַטע מיטגעבן שכר־לימוד פארן רבין, פינף רובל. מיט יארן שפעטער, דערמאָנענדיק זיך אָן מיין רבינס פרנסות, האָב איך ניט געקענט פארשטיין, פאר־וואָס נאָך אַלעמען האָט ער ניט פאַרדינט אויפן קיום? אַחוץ דער מלמדות האָט זיין פלוניתטע שרה, געהאלטן אן אָפענע טיר אין דרויסן, דהיינו, א קלייטל. דארפס־מיידלעך, וועלכע האָבן געארבעט אין הארדאק האָבן ביי איר געהאלטן נאַכטלעגער. צו דעם האָט דער רבי נאָך צוגעהאנדלט מיט בראנפן, ווייל דער סטראזשניק סייטשאָק פלעגט זיך שטענדיק ארייַנלאָזן בגנבה מיט דער טענה, אז ער האָט קראמפן און דער רבי פלעגט אים אָנגיסן א קעלישאק בראנפן און צופעפערן מיט גראבן פעפער, א סגולה צו בויכווייטיק און צו א דערלויבע־ניש פון קאזנא צום חדר. דאמלט איז ביי די חדר־יינגלעך געווען א יום־טוב אינדערוואכן. און צו דעם אַלעמען, האָט נאָך דער רבי געהאַנדלט מיט לאָטעריי־קוויטלעך. און עס האָט אפילו פאסירט א פאל, אז א ייד האָט געוואונען טויזנט רובל אויף דעם רבינס לאטעריי־קוויטל.

געענדיקט דעם חדר פאר דער מלחמה, האָב איך נאָך געזען מיין רבין אלס רעזערוויסט אין א מיליטערישן רעקל מיט א צעשפרייטער באָרד. ווען די דייטשן זענען אריין אין הארדאק אין 1915 יאר, האָבן זיך די יידן באשעפטיקט מיט פערד און וועגעלעך און געווארן פורמאַנעס. אויך מיין רבי האָט געקויפט א פערד און וואגן, געווארן אויס מלמד און זיך פארוואנדלט אין א בעל־עגלה. דאס הארץ פלעגט מיר וויי־טאָן קוקנדיק אויפן רבין. אָט אזוי זענען פארביי דריי יאר פון דייטשער אָקופאציע און אינצווישן איז דער רבי געווארן א כלל־טוער.

פאַסירט א פאל, אַז מען האָט געקויפט קאַרטאָפל אין דאַרף קוקאלקע נעבן וואלקאָוויסק. האָט מען ארויסגעשיקט פורן צו ברענגען די קאַרטאָפל און איך בין געווען צווישן זיי. אָבער אלס אומדערפארענער בעל־עגלה האָט מען מיך באַ־עוולט, נאָר מיין רבי האָט זיך אָנגענומען פאר מיין קריוודע.

אזוי לאנג און אזוי ברייט האָט זיך דער רבי ארומגע־פלאָגט מיט דער פרנסה, ביז זיינע שוואגערס אין צפון־אמעריקע האָבן אים אריבערגענומען צו זיך מעבר לים. לויט די גרוסן פון דארטן, איז ער שוחט און בעל־קורא אין דער דארטיקער קהילה.

איך האָף, אז אויב דער בוך וועט ארייַנפאלן אין מיין רבינס האַנט און ער וועט לייענען מיינע זכרונות, זאָל ער וויסן, אז אויך הערשל־יצחק סטראשיוועוס, זיין געוועזענער תלמיד, דערמאָנט אים שטענדיק צום גוטן און ווען מיין געזונטצושטאַנד וואלט מיר דערלויבט, וואלט איך געפארן קיין צפון־אמעריקע, אָפּגעבן שלום, כדי צו נעמען פון אים א ברכה, ווייל ער איז אן איש־תם ויירא־אלוקים.

בא על שברו

מאת **א. בן-עיר** (ישראל)

רב זרח זונשטיין, היה לבלר אצל ברוך לונסקי, יהודי ירא־שמיים היה, זהיר בקלה כבחמורה, רוב שעות היום והלילה הגה בתורה אם בבית־מגוריו ואם בבית־המדרש „הבנוי״: ובדרך כלל היה רחוק מהוויות העולם.

בן זקונים היה לו לאותו רב זרח, שהבריות היו מכנות אותו בשם יוס׳ל זרח׳ס ; היה זה בחור נאה, גבה־קומה, ומהודר בלבושו לפי האופנה האחרונה. בחור זה עסק בפקידות בבית־מסחר בעיר ביאליסטוק. אל הוריו בהורודוק היה רגיל לבוא לימים נוראים, ולפעמים גם בחגים. אולם בעיירה רווחו עליו כל מיני סיפורים, משום מה. היה מי שסיפר, שראוהו בביאליסטוק מתפלל בשבתות בבית־הכנסת „כאָר־שול״ חבוש צילינדר, ואף נמצאו כאלה שהוסיפו, כי נוסע הוא ב„קאָנקע״ (קרון פסים רתום לסוסים) לבית כנסת רפורמי זה. נמצאו גם הולכי־רכיל אשר טענו, כי הוא מעשן סיגריות בשבת וכי ראוהו בחברת מיסיונרים, רחמנא לצלן. יתכן, והיו אלה סתם סיפורי־בדים, באשר כל הוכחה לא נמצאה להם ונהפוך הוא. בבואו להורודוק לחגים, היה מקפיד להופיע בבית־המדרש דבנוי ומייד תופס מקום במזרח, ליד אביו ותפילתו הנרגשת לא עוררה רושם. כי אין זה אלא מצוות אנשים מלומדה. לא מן הנמנע, איפוא, שלבושו האלגנטי והגנדרני היה בעוכריו. הארו לכם בחור,

המופיע בבית־המדרש בחג השבועות בלבוש „משונה" כזה: כנפי הפראק מעוגלות ומקוצצות עד הירכיים, כנף מטפחת משי צבעונית מזדקרת מכיס העליון, לראשו מגבעת פילץ מבריקה, צוואר.ן נוקשה, עניבת פרפר ונעלי לכה בוהקות. ונוסף ע"כ עוד היה מגולח למשעי והבושם נדף ממנו עד כדי גרוי נחיריים. אין תימה, שחיצוניות זו נחשבה בעיני המתפל־לים לשחצנות, מעין „מומר־להכעיס". לא מן הנמנע, שאלמלא רחשי הכבוד לאביו, רב זרח, לא היתה ניתנת לו דריסת־רגל במקום קדוש זה.

וכך אירע שיוס'ל הופיע במלוא הדרו לתפילת חג השבו־עות בבית־המדרש הבנוי, שעה שהשמש יעקב זלמן הגיע למכירת ה„ממפטיר", יוס'ל נקב סכום והביע רצונו ב„עלייה" זו. כסבור היה שאין כמוהו ראוי והגון לכך. אם כאורח רצוי בזכות עצמו ואם בזכות אביו רבי זרח, ומה־גם שהנו מוכן לשלם טבין ותקילין לפי המיכרז. אולם יעקב־זלמן הקפדן חשב אחרת:

„היתכן לכבד במתן „מפטיר" בחור גלוח זה? מי יודע, אפשר שהוא קרקפתא־דלא־מניח תפילין ועוד ביום חג מתן־תורה! כלום אין בזה משום בזיון כבוד התורה?! מה עשה? — נקט בשיטה המקובלת עליו: שיטה שיש בה להרתיע קונה בלתי־רצוי לו; וכך עשה, בנקוב יוס'ל מחיר, העלה יעקב־זלמן על דעת עצמו את הסכום, וכך היו נוקבים ומעלים וחוזרים. זה מכריז וזה מוסיף וחוזר חלילה, ומשהגיעו לחמישה רוב־לים, ועדיין שניהם נאבקים ומתלבטים כשני תרנגולים משול־הבים, רמזו הגבאים לשמש הקפדן להפסיק את המשחק, בכדי למנוע בזיון ועגמת־נפש מרב זרח. הנה־כי־כן הוכרע הקרב, והפעם ידו של השמש על התחתונה. יוס'ל עלה לתורה, בירך בקול רך וצלול וערב לאוזן, בניגון מסורתי מרנין לב ונפש. המתפללות מ„עזרת נשים" הוציאו ראשיהן מבעד לסורג למשמע קולו; באשר לא אחת מהן ההברכה בו ואיחלה לעצמה בן מפיק מרגליות כמו יוס'ל.

ואילו יוס'ל לא רק ניצח, אלא גם נקם. לפני שירד מהבימה הוציא מכיסו שטר של חמישה רובלים, תחבו בזריזות לכיס הקפוטה של יעקב־זלמן השמש, והסתלק מבית־המדרש.

אכן, הפעם בא השמש הקפדן על שכרו...

אמרות מפי פשוטי־עם

ודי לחכימא?...

יעקב־מרדכי החייט, איש פשוט ופיקח היה, שרכש לו שם, כאדם המבין במלאכתו, ועל כך היתה גאוותו. בינו ובין משה־אליהו גולדברג פרץ סיכסוך עקב בגד, שזה האחרון מסר לו לתפירה, ולדבריו אינו תפור כהלכה ואף אינו לפי טעמו. ואילו יעקב־מרדכי בשלו: הבגד בסדר גמור וקיטרוגו של דבעל־דבר נובע, במחילה, מחוסר הבנה בחייטות. משה־אליהו נעלב מדברי החייט והטיח כנגדו:

— לא באתי לשמוע דברי־חוצפה וגסות־רוח מפי שוליה־חייטן שכמותך!

— תנוח דעתך, — הרגיעו החייט והוסיף, אגב קריצת־עין ערמומית — אינה דומה מבינותו של יעקב־מרדכי החייט למבי־נותו של משה־אליהו אשר אינו אלא בנו של ליישקה החייט... וד"ל.

הנאה על גאווה?

יעקב־מרדכי החייט אהב להתגרד לעין־כל. שאלוהו:

— רב יעקב־מרדכי, מה טעם בהתגרדות האוותנית זו?

נאנח החייט והשיב:

— האמינו לי, שאין זה מרוב גאווה, חלילה!

לכל הרוחות

אשתו של שעפסל העגלון היתה ולדנית מופלגת וכמו להכעיס ילדה בנות בלבד, ואילו נפשו של שעפסל כלתה לבנים. נתמלא עליה חימה ורטן:

— הביטו וראו, עוד בטרם היה סיפק בידי להעמיד את מגפי תחת מיטתה והיא כבר, כרסה בין שיניה. ושוב בנות ובנות! לכל דרוחות! לאן אברח מפניה?

הסוואה

שעפסל העגלון משנכנס לגיל־שיבה, שינה את טעמו והחל משוטט בסימטאות העיירה כשכובעו שמוט לו עד מחצית עיניו והמיצחייה נטוייה לרקתו. חשדו בו שאינו שפוי בדעתו. נמצאו סקרנים ששאלוהו לפשר הדבר. השיב:

— חוששני, שמלאך־המוות עוקב אחרי, אבל לא בנקל יצליח ללכוד אותי. החלטתי, איפוא, לשחק עמו במחבואים והסויתי עצמי למען לא יכירני.

גוט באצאלט

פון א. בן־עיר (ישראל)

רב זרח זאַנענשטיין, איז געווען אַ שרייבער ביי ברוך לונסקי, א ייד א ירא־שמים, אפגעהיט אלע מצוות און מעשים טובים, טאָג און נאַכט געלערנט תורה אין דער היים אָדער אין בית־מדרש, איז בדרך כלל געווען אויסגעטאָן פון וועלט־ענינים.

זיין מוזיניק, וועלכן מען האָט גערופן יאסל זרח'ס, איז געווען א פיינער בחור, הויך געוואקסן און אַנגעטאָן לויט דער לעצטער מאָדע. זיין באשעפטיקונג — אַן אַנגעשטעלטער אין א ביאליסטאָקער שניט־קראָם. צו זיינע עלטערן אין הארעדאק פלעגט ער קומען אויף ימים נוראים, און מאנכמאל

אויך אויף יום־טובים. אין שטעטל פלעגט מען דערציילן וועגן אים פאַרשיידענע מעשיות: אַז מען האָט אים געזען אין ביאַ־ליסטאָק דאַווענען שבת אין דער „כאָר־שול" מיט אַ צילינדער אויפן קאָפּ און דערביי האָט מען צוגעגעבן, אַז ער פאָרט צום דאַווענען אויף דער „קאַנקע". עס האָבן זיך אויך אָפּ־געפונען רכילות־טרייבער, וועלכע האָבן געטענה'ט, אַז ער רויכערט סיגאַרעטן אין שבת און אַז מען האָט אים געזען ביי די מיסיאָנערן, רחמנא ליצלן. זייער מעגלעך, אַז דאָס זענען געווען סתם בבא־מעשׂיות, ווייל, אדרבא, קומענדיק אויף יום־טוב קיין האראַדאָק פלעגט ער אַפּהיטן צו דער־שיינען אין דעם געמויערטן בית־מדרש און פאַרנעמען אַ פּלאַץ אין מזרח. נעבן זיין פאָטער און זיין האַרציקער דאַווענען האָט ניט דערוועקט קיין חשד אַז ער מאַכט אָן אָנשטעל. ניט אויס־געשלאָסן, אַז זיין עלעגאַנטער און געשמאַקפּולער אָנצוג, האָט אַרויסגערופן אַ ווידערווילן צו אים. שטעלט אייך פאָר אַ בחור, וועלכער דערשיינט יום־טוב שבועות אין בית־מדרש אין אַט אַזאַ „מאָדנעם" אָנטועכץ: די פּאָלעס פון זיין פּראַק פאַרקיילעכדיקט און אונטערגעהאַקט ביז צו די היפטן, אַ שפּיץ פון אַ קאָליר זיידענטוך שטאַרצט אַרויס פונעם אויבער־טעשל, אויף זיין קאָפּ אַ גלאַנציקער פּילץ־הוט, אַ שטייפער קראַגן מיט אַ שמעטערלינג־קראַוואַט און גלאַנציקע לאַק־שיך אויף די פיס. ער איז געווען גוט ראַזירט און דער פּאַרפיום־גערוך האָט גערייצט די נאָזלעכער. קיין ווונדער אַז אָט־אָ־דעם אויסזען האָבן די מתפללים אידענטיפיצירט מיט פריידנקעריי, אַ מין „מומר־להכעיס" אָדער סתם אַ כל־בויניק. ניט אויסגעשלאָסן, אַז ווען ניט די געפילן פון אַכטונג צו זיין פאָטער זרח, וואָלט מען אים, מן הסתם, ניט דערלויבט צו באַטרעטן דעם מקום־קדוש.

און אָט אַזוי, אין פולן פּראַכט, איז יאָסל איינמאָל שבועות דערשינען צום דאַווענען אין בית־מדרש צום מאָמענט, ווען יעקב־זלמן דער שמש, האָט גענומען פאַרקויפן „מפטיר". יאָסל האָט אויסגערופן אַ סומע געלט און אויסגעדריקט זיין ווונטש צו אָט דער „עליה". מן־הסתם האָט זיך אים אויסגע־דאַכט, אַז ער איז דער פּאַסיקער קאַנדידאַט — צי ווייל ער איז אַ גאַסט, אָדער צוליב זיין אייגענעם זכות, און אפשר אין זכות פון זיין טאַטן רב זרח. אַלנפאַלס, ער איז געווען גרייט צו באַצאָלן דעם פולן פּרייז וועלכן מען האָט געפאָ־דערט, אָבער יעקב־זלמן דער קפדן האָט אַנדערש געקלערט:

— „היתכן מכבד זיין מיט אַ „מפטיר" אָט דעם „גלוח"? ווער ווייסט צי ער לייגט תפילין און נאָך דערצו אין דעם יום־טוב פון מתן־תורה! צי איז עס ניט אַמאָל אַ בזיון פאַר דעם כבוד פון דער הייליקער תורה"?! — וואָס האָט ער געטאָן? ער האָט זיך אַ נעם געטאָן צו זיין אַלטן אויסגעפּרוווטן מיטל, מיט וועלכן ער פלעגט אַפּשרעקן די אומגעוווּנטשענע קונים: יעדעס מאָל ווען יאָסל פלעגט אויפגעבן אַ פּרייז, פלעגט יעקב־זלמן, אויף אייגענער האַנט, העכערן די סומע, און אָט אַזוי פלעגן זיי אויסרופן און שטייגן אָבער־אַמאָל און ווידער־אַמאָל. דער רופט אויס און יענער גיט צו, אַ מעשה אָן אַ סוף. און אַז זיי זענען דערגאַנגען ביז צו פינף רובל, און זיך נאָך אַלץ געראַנגלט און אַרומגעשטרייט ווי צוויי צעפּלאַמטע הענער, האָבן די גבאים אַ ווונק געטאָן צום שמש, אַז ער זאָל איבעררייסן דעם שפּיל, כדי אויסצומיידן בזיון און עגמת־נפש פון רב זרחן. און די שלאַכט האָט זיך דעצידירט דאָס מאָל, מיט דער מפּלה פונעם שמש.

יאָסל איז „עולה" געווען צו דער תורה, געזאָגט די ברכה מיט אַ ווייך, זאַפטיק קול, מיטן טראַדיציאָנעל־שפּילעוודיקן ניגון, וואָס פרישט אָפּ די נשמה. די דאַווענערינס פון „עזרת־נשים" האָבן אויסגעשטרעקט זייערע קעפּ דורך די גראַטעס, ווייל ניט איינע פון זיי האָט זיך געווונטשן אַ זון מיט אַזאַ פּערלדיקן מויל ווי יאָסל.

אָבער יאָסל האָט ניט נאָר געזיגט נאָר אויך גענומען נקמה. איידער ער איז אַרונטער פון דער בימה, האָט ער אַרויסגעצויגן פון דער קעשענע אַ פינף רובל באַנקנאָט, אים פלינק אַריינגעשטעקט אין דער קאַפּאָטע־טאַש פון יעקב־זלמן דעם שמש און שנעל אַרויס פון בית־מדרש.

אָט אַזוי, האָט דער שטרענגער שמש באַקומען גוט באַצאָלט...

פאָלקס־ווערטלעך

ודי לחכימא...

יעקב מרדכי דער שניידער, אַ פּשוטער ייד און אַ פּיקח, האָט זיך דעראָבערט אַ נאָמען אַלס אַ גרויסער מומחה אין זיין אַרבעט. און ער האָט זיך שטאַרק געגרויסט מיט דעם. צווישן אים און משה־אליהו גאָלדבערג איז אויסגעבראָכן אַ סכסוך צוליב אַ בגד, וואָס ער האָט אים געגעבן צו נייען, און לויט זיינע רייד איז ער ניט גוט אויפגענייט און ניט זיין געשמאַק, אָבער יעקב־מרדכי האַלט זיך ביי זיינס: אַז דער בגד איז אין אָרדענונג און אַז די טענות פון דעם בעל־דבר שטאַמען, במחילה פון ניט האָבן קיין אָנונג אין שניידעריי. משה־אליהו האָט זיך באַליידיקט פונעם שניידערס רייד און ער האָט אים פאַרגוואָרפן:

— איך בין ניט געקומען הערן חוצפּהדיקע, גראָבע רייד פון אַ ווינקל־שניידערוק!

— באַרואיק זיך — האָט דער שניידער אָפּגעענטפערט און געשיקלט כיטרע מיטן אויג אַריבער די גלעזער פון זיינע שפּאַקולן, — ניט ווילנדיק וועסטו מסכים זיין מיט מיר, אַז מען קען ניט פאַרגלייכן די מבינות פון יעקב־מרדכי דעם שניידער צו דער מבינות פון משה־אליהו, וועלכער איז דער זון פון ליישקע דעם שניידער... וד"ל.

אַ הנאה צוליב גאווה?

יעקב־מרדכי דער שניידער האָט זיך ליב געהאַט צו קראַצן אין אַלעמענס אָנוועזנהייט. פרעגט מען אים:

— רב יעקב־מרדכי, וואָס טוט זיך מיט אייך? פאַרוואָס קראַצט איר זיך?

קרעכצט דער שניידער און ער ענטפערט:

— גלויבט מיר, אַז דאָס איז ניט צוליב גאווה!

שעפסל דעם פורמאנס ווייב איז געווען א גרויסע קינדלערקע און ווי אויף צו להכעיס, פלעגט זי געבוירן נאָר מיידלעך, און שעפסל דווקא האט געוואלט זין. איז ער געווארן אין כעס און געוואָרטשעט:

— קוקט זי נאָר אָן, איידער איך באווייז נאָך אויסצוטאָן די שטיוול און זיי ארונטערשטעלן אונטער איר בעט איז זי שוין שוואנגער. און ווידער אַמאָל טעכטער... טעכטער. צו אלע רוחות, אווו אַנטלויפט מען פון איר?

ער פארשטעלט זיך

ווען שעפסל פורמאַן איז אריין אין טיפן עלטער האָט ער גענומען בלאָנדזשען איבער די גאסן פונעם שטעטל, די היטל ארונטערגערוקט איבער די אויגן מיטן דאשעק פארדרייט אָן א זייט. מען האָט אים חושד געווען אז ער איז אַראָפּ פון זינען. ס׳ האָבן זיך געפונען נייגעריקע, וועלכע האָבן אים געפרעגט די סיבה פון אָט דער אויפפירונג זיינער. האָט ער אָפּגעענטפערט:

— איך האָב א פארדאכט, אז דער מלאך־המות גייט מיר נאָך. אָבער ניט אזוי לייכט וועט אים געלונגען מיך צו פּאקן. איך האָב באַשלאָסן זיך א שפּיל טאָן מיט אים אין באהעלטעלעך. האָב איך מיך פארשטעלט, כדי ער זאָל מיך ניט דערקענען.

מעז יצא מתוק

מאת **א. ותיק** (ישראל)

מקובל היה בין הילדים, הנערים והנערות של העיירה, להתרחק ככל האפשר מסביבת בית־הכנסת הגדול, במיוחד בשעות החשכה, ועל אחת כמה וכמה לא לדרוך, חלילה, על מדרגות האבן. פחד טמיר זה היה מלווה את ימי ילדותנו.

וכל־כך למה? משום שהילדים האמינו בתום־לב כי בשעות הלילה מרקדים שעירים בתוך בית־הכנסת, ויצורי־אנוש עלולים להנזק קשה אם יימצאו במחיצתם של „הלא טובים”. לכן, שומר נפשו ירחק מהם.

גם בין המבוגרים נמצאו חלושי־מוחין, אשר האמינו בקיומם של שדים, מזיקין ולילין, והיו נוהגים לספר לילדים על תעלוליהם. ומי נער פתי ולא יאמין לסיפורי־זוועות אלה, היוצאים מפורש מפי שעפסל בעל העגלה?!

שעפסל זה, בעל בעמיו היה, ולא אחת נאבק עם שודדי לילה וגנבים, שזממו לסחוב מעגלתו מיני פרקמטיה, נאבק ויכול להם. לדבריו, נתחבבה במיוחד על „הלא טובים” אורותו. תחילה עסקו בקליעת מקלעות ברעמות הסוסים, לאחר־מכן מסדרים היו מין הילולה וחינגא, רקדו על גבי הסוסים ועינו אותם ללא רחם. שעפסל גם תיאר את דמותם של השדים, היינו: רגליהם ארוכות וצנומות, ככרעי תרנגולות, ולראשם מגבעת רחבת־שוליים ענודה סרטים אדומים. ובכן, כיצד מסלקים אותם? שעפסל, ברוב חוכמתו, מצא לכך תרופה בדוקה. הוא היה מפתיעם באלומת־אור, שנטלה מהם את כל אונם, והיו נעלמים כהרף־עין.

ומעשה שהיה, והוא נתחבא בערוב היום בערימת־שחת ופנס דולק עטוף מטלית כהה בידו. משהחלו להשתולל, הגיח שעפסל ממחבואו והרים את הפנס מעל לראשו. בין־רגע נעלמו רוחות הרפאים כלא היו. לאחר שחזר על פעולה זו — הבריחם לחלוטין.

ערב אחד של חולין, ספק אם כבר הגעתי אז לגיל בר־מצווה, הלכתי לתומי ברחוב שנקרא „שטעטל” והבחנתי לפתע באור בוקע מבעד לחלונות בית־הכנסת הגדול. השתוממתי, כי ידעתי, שבבית־הכנסת הגדול עורכים תפילה רק בימי שבת ומועד. ובכן, מהו, איפוא, טיבו של אור מסתורין זה? לכשגברה סקרנותי קרבתי אל סף הדלת ואז תקפתני חרדה ואחזני פיק ברכיים. מי יודע, חשבתי בלבי, אפשר ואין זו, אלא אחיזת־עיניים, ואני מהלך לתוך מקום מושבם של שדים, ומה יהא בסופי?

הסתכלתי סביבי וראיתי בריות מבני־עירי, שאני מכירם פחות או יותר, והנה הם מסתודדים ומתלחשים. אף־על־פי־כן גבר החשד בלבי: מה מעשיהם כאן בשעה זו שאינה כשרה לתפילה? אין זאת, כי אם טמנו לי פח, ולא רק האור מוסווה, אלא גם האנשים עטו מסכות, וכל זה בכוונה להוליכני שולל, למשכני פנימה ולהתעלל בי כאוות־נפשם.

ובעוד אני שוקל בדעתי, כיצד להתחמק מכאן באין־רואים, נגשו הם אלי. תפסוני, הרימוני מעלה־מעלה והעמידוני על הבימה. כל גופי רעד מהתרגשות ושיני נקשו מרוב פחד. בראותם את פני שהחווירו, הרגיעוני, באומרם לי בנחת: — „זקוקים אנו בילד מושך־בגורל, ואנו מטילים עליך תפקיד זה ביושר ובנאמנות.” נשמתי לרווחה.

הסתבר, כי מטרת ההגרלה היתה ליישב מחלוקת שפרצה בין תושבי העיירה, מי יישב על כס הרבנות לאחר פטירתו של הרב הדגול?

רב אברהם שלמה סקרובליצקי, היה ידוע כלמדן וחריף מוחין ומצדדיו לחמו בחירוף־נפש למועמדותו של זכריה הדיין, קרובו של ר׳ שלמה, שהיה יהודי עני וצנוע, כולו שקוע בד׳ אמות ההלכה. ברם, רוב תושבי העיירה התנגדו נמרצות למועמד זה, כי רצו ברב שיהיה לא רק גדול בתורה, אלא גם עוסק בצרכי ציבור. חילוקי־דעות אלה גרמו למריבות, שתחילתן היה ניפוץ־עששיות זה בביתו של זה, וסופן הסכם להביא מועמדים לכס הרבנות של העיירה מן החוץ, והגורל יחרוץ מי מהם יהיה לרב בעיירה.

וכך, למזלי „מעז יצא מתוק”, כי אותו ערב נקלעתי לבית־הכנסת בשעת ההגרלה. ילד קטן, בין קהל בוחרים משולהב. תפסוני, כבכורה בטרם קיץ, העמידוני על הבימה ואמרו: — „ילד, פסוק פסוקך, כלומר, טרוף פתקים בכיפה ששימשה קלפי, ומשוך!”

טרפתי ומשכתי, ונפל הפור על בחירתו של הרב ר׳ ניסן ברידה, מהעיירה קרעווע.

ואכן, נבחר — זה, היה לא רק עבד אלוהים מסור ויראשמיים, כי אם גם עוסק בצרכי־ציבור באמונה, נעים־הליכות, אהוד על הבריות וציוני נאמן אשר השביע את רצון הכל בעיירהנו.

אלץ צום גוטן

פון א. ותיק (ישראל)

עס איז געווען אנגענומען ביי די קינדער פון אונזער שטעטל, יינגלעך און מיידלעך, זיך צוהאלטן וואס ווייטער פון דער גרויסער שול, דער עיקר ווען עס ווערט פינצטער. און אוודאי און אוודאי חלילה ניט צו טרעטן אויף די שטיינערנע טרעפ. אט די פארבארגענע שרעק האט באגלייט אונזערע קינדער־יארן.

פארוואס? ווייל די קינדער האבן געגלויבט פון גאנצן דארצן, אז אין דער שול, אין די נאכט־שעהן, טאנצן ארום שדים און די מענטשן קענען שווער גענעזעקט ווערן, אויב זיי וועלן זיך געפינען אין דער מחיצה פון די „ניט גוטע". דערפאר, ווער עס וויל בלייבן מיט גאנצע ביינער, זאל זיך פון זיי האלטן וואס ווייטער. כדאי צו באמערקן, אז אויך צווישן די דערוואקסענע האבן זיך געפונען אזעלכע, וואס האבן געגלויבט אין דער עקזיסטענץ פון שדים, מזיקים און רוחות, און זיי פלעגן נוהג זיין, צו דערציילן די קינדער וועגן זייערע שמד־שטיק. און וועלכער יינגל האט ניט געגלויבט אין אט די שרעקלעכע געשיכטעס און נאך דערצו ווען מען האט זיי געהערט דערציילן פון שעפסל בעל־עגלה? דער זעלבער שעפסל, א לייטישער ייד, וועלכן מען האט געהאלטן פאר א בר־סמכה, ווייל ער האט זיך ניט איינמאל געראנגלט מיט נאכט־גנבים און גזלנים, וואס האבן זיך פארלייגט אויף זיין פולן וואגן מיט סחורה, פארנדיק דורכן קראליער וואלד.

לויט זיינע רייד, האבן די „ניט־גוטע" געווארפן אן אויג דווקא אויף זיין פערד־שטאל. צוערשט האבן זיי גענומען פלעכטן צעפ פון די פערדישע גריוועס, דערנאך האבן זיי זיך געלאזט ווילגיין, געטאנצט אויף זייערע רוקנס און זיי געפייניקט אן רחמנות. שעפסל האט אויך געשילדערט וויאזוי די שדים זעען אויס, דהיינו: זיי גייען ארום אויף לאנגע און דארע הינערשע פיס און אויף די קעפ טראגן זיי שטרויענע היט מיט רויטע לענטעס. איז ווי אזוי ווערט מען פטור פון זיי? שעפסל האט צוגעלייגט קאפ און געפונען א מיטל. ער פלעגט זיי איבעראשן מיט צינדן ליכט, פון וואס זיי פלעגן פארלירן זייער כוח און אנטלויפן אווו דער שווארצער פעפער וואקסט.

און עס האט פאסירט א מעשה, אז ער האט זיך איין מאל אן אוונט באהאלטן אונטער א סטויג מיט היי און אין דער פאלע באהאלטן אז אנגעצונדענעם לאמטערן, ארומגעוויקלט מיט א טונקעלע שמאטע. ווען די שדים האבן זיך צעהוליעט, איז שעפסל דערשינען פון זיין באהעלטעניש און אויפגעהויבן דעם לאמטערן איבערן קאפ. אין מאמענט זענען די „ניט־גוטע" פארשוווּנדן ווי ניט געווען. ווען ער האט עס געמאכט עטלעכע נעכט נאכאנאנד האבן זיך די שדים איבערגעשראקן ניט אויף א קאטאוועס און זיך אפגעטראגן פון זיינע שטאלן מיט זייער גאנצן קלאפערגעצייג. איינמאל אין א וואכעדיקן אוונט, איך צווייפל אויב איך בין שוין דאן געווען א בר־מצווה בחור, בין איך מיר געגאנגען איבער דער גאס, וואס מען רופט זי „שטעטל", פלוצלינג באמערק איך א ליכט, וואס שיינט ארויס דורך די פענצטער פונעם גרויסן בית־מדרש. איך האב מיך פארוואונדערט, ווייל איך האב געוווּסט, אז אין דעם גרויסן בית־מדרש דאוונט מען נאר אין שבת און יום־טוב. אויב אזוי, פונוואנען נעמט זיך דאס ליכט אין אט דעם מיסטעריעזן פלאץ? און ווען איך האב שוין מער ניט געקענט צוימען מיין נייגעריקייט און איך בין צוגעקומען צו דער איינגאנגס־טיר, האבן מיר גענומען ציטערן די קנעכלען. ווער ווייסט? האב איך א קלער געטאן, עס קען גריילעך זיין, אז דאס איז נאר א אנשטעל און א שווינדל, און איך האב פארבלאנדזשעט צווישן שדים. איז וואס וועט זיין מיין סוף?

איך האב זיך ארומגעקוקט און דערזען באקאנטע פנימער פון שטעטלדיקע יידן, זיך דארט ארומדרייען, שושקענדיק צווישן זיך. טראץ דעם האט מיין חשד זיך נאכמער פארשטארקט. וואס טוען די יידן איצטער, נאכן דאוונען? ניט אנדערש, אז זיי האבן פאר מיר צוגעגרייט א פאסטקע און ניט נאר דאס ליכט איז פארפירעריש, נאר אויך זייערע פנימער פארשטעלט מיט מאסקעס. און דאס אלץ כדי מיר ארייננארן אין זאק, מיך צו פארשלעפן, כדי דערנאך צו טאן מיט מיר, וואס עס וועט זיך זיי פארגלוסטן.

און אזוי ווי איך שטיי און קלער אריין וויאזוי אומבאמערקטערהייט זיך אפטראגן מיט גוטן, זענען זיי צוגעקומען צו מיר, מיך געכאפט, אויפגעהויבן אין דער הויך און מיך ארויפגעשטעלט אויף דער בימה. מיין גאנצער קערפער האט געציטערט פון אויפרעגונג און עס האט מיך געשלאגן א צאן אן א צאן פאר שרעק. ווען זיי האבן באמערקט מיין בלאסן פנים, האבן זיי מיך בארואיקט און געזאגט, אז זיי דארפן א יינגל צוווארפן גורל, און אז זיי לייגן אויף מיר ארויף אט די אויפגאבע, היות זיי זיינען זיכער, אז איך וועל דאס טאן ווי עס דארף צו זיין.

עס האט זיך ארויסגעוויזן, אז מען ווארפט גורל כדי צו מאכן א סוף מיט דער מחלוקת צווישן די שטעטלשע איינוווינער, ווער עס זאל ירשענען דעם אלטן רבס פאריתומטן פלאץ, נאך דעם ווי ער איז נפטר געווארן. אברהם־שלמה סקראבעליצקי, וועלכער איז געווען באקאנט אלס למדן און שארפער קאפ, צוזאמען מיט זיינע אנהענגער, האבן געפירט א שווערן קאמף פאר דער קאנדידאטור פון ר' זכריה דיין, רב שלמה'ס קרוב, וועלכער איז געווען א באשיידענער ייד און אין גאנצן ארייננגעטאן אין לערנען. אבער די מערהייט איינוווינער פון שטעטל האבן זיך ענערגיש אקעגנגעשטעלט דעם קאנדידאט,

ווייל זיי האָבן געוואָלט א רב ניט נאָר א גדול בתורה, נאָר אויך אזא איינעם, וואס טויג זיך אויס צו געזעלשאפטלעכער ארבעט.

אָט די חלוקי־דעות האָבן ניט נאָר געשאַפן א קריגעריי, נאָר אויך דערבראכט צו געשלעגערייען, ביז צום אויסהאַקן די שויבן איינער ביים צווייטן. צום סוף איז מען דורכגעקומען וועגן קאנדידאט פון דרויסן און אז א גורל וועט אַנטשיידן, ווער פון די קאנדידאטן דארף בלייבן רב אין שטעטל.

אָט אזוי האָט זיך אלץ אויסגעלאָזט צום גוטן. צו מיין מזל, האָט מיך יענעם אָוונט אַנגעטראָגן אין דער גרויסער שול ביים ווארפן גורל, א קליינער יינגל צווישן א מענגע דערוואקסענע יידן, וועלכע האָבן מיך געכאַפּט ווי א ווילדע מציאה, ארויפגעשטעלט אויף דער בימה און באפוילן:

— „יינגעלע, — מיש אויס די צעטעלעך אין דער יאר־מאלקע און ציי אַרויס אַ קוויטל".

איך האָב א מיש געטאָן און ארויסגעצויגן א קוויטעלע און דער גורל איז אויסגעפאלן אויף הרב ר' ניסן ברוידע, פונעם שטעטל קרעווע.

אָט דער ווילבאשערטער, איז געווען ניט נאָר אן ערלע־כער רב, א גאָטס־פארכטיקער ייד, נאָר אויך א געטרייער געזעלשאפטלעכער עסקן, מיט א פיינער באנעמונג, באליבט ביי די איינוווינער, און ער האָט ארויסגערופן צו זיך די גרעסטע סימפאטיע פון אלע תושבים אין אונזער שטעטל.

רב שעפסל ז"ל

פון א. ותיק (ישראל)

משהתקרב שעפסל העגלון לגיל הזיקנה מסר את תפקיד הובלת משאות לביאליסטוק והימנה לבנו זיידקע, בן־יחיד מאשתו הראשונה, ואילו הוא עצמו עבר לעגלונות „עליונה", היינו — רכש לו כרכרה בעלת מושבים מרופדים לנוסעים ועסק בהסעתם לתחנת הרכבת וממנה לעיירה. במקרה ונזדמן לו נוסע חשוב, היה נוהג לפרוש על המושב המרופד את סודרה החגיגי של זוגתו, בכדי לגרום נחת־רוח לנוסע המכובד.

שינוי זה חולל מיפנה בכל אורח חייו. ראשית פשט את בגדי העגלון הגסים, לבש גלימה ארוכה כהה וסדוקה מאחור, חבש כובע „ספאדעק" לראשו, ובכך שיווה לעצמו צורה של צורבא מדרבנון. יתר־על־כן, נטש את מקום תפילתו הקבוע בבית־המדרש ד„עץ" — משכן תפילתם הקבוע של בעלי־מלאכה ופשוטי־עם — ורכש לעצמו מקום של קבע בבית־דמדרש „הבנוי", מקום תפילתו הקבוע של הרב דמתא ויהודים למדנים ובעלי־בתים מיוחסים. כאן התאבק בעפר רגליהם של תלמידי־חכמים, ובמרוצת הזמן התקרב לשולחן לומדי שעור של „עין־יעקב". רגיל היה בכל הזדמנות לעשות אוזנו כאפר־כסת ולהקשיב לדברי־תורה, וכל זה הסב לו קורת־רוח מרובה והנאה רוחנית עילאית. מדושן עונג היה, בחינת מי ידמה לו ומי ישווה לו. אולם אליה וקוץ בה, כי חולשה יתרה נודעה לשעפסל לעלות לתורה בשבתות ובחגים, אפשר והיתה בזה כונה לזכות במצווה ואגב־כך לשאת חן בעיני הגבאים ולהראות כתומך הגון בהחזקת בית־המדרש. לכאורה הכל הלך למישרין, אולם מעשה־שטן קפץ עליו רוגזו של שמש בית־המדרש יעקב־זלמן.

שמש זה נהג למכור „עליות" בצורת מיכרז, כלומר, כל המרבה במחיר זוכה בעליה לתורה. יעקב־זלמן היה יהודי פיקח ולמדן, וכגודל למדנותו כן קפדנותו: חרד ושמר כעל בבת־עינו בל יחולל חלילה כבוד בית־המדרש. לא פעם שפך חמתו על הילדים והראה להם את נחת־זרועו שעה שדפריזו בהרעשת המן־הרשע באמצעות רעשנים מחרישי אוזניים בזמן קריאתה של מגילת־אסתר. השגיח בשבע עיניים לבל ישוחחו המתפ־ללים ביניהם בשעת התפילה וקריאת התורה. נקל להבין, כי שמש קפדן זה הביט בעין זועמת בעגלון הנדחק למקום מקודש ומיוחס כשווה בין שווים.

— הרי זה ממש חילול הקודש ובזיון בית־המדרש „הבנוי"! — טען בפני המתפללים המיוחסים.

מאידך, היה שעפסל מרבה בקניית „עליות", ודא־עקא לא „עליות" סתם, כי אם מן „השמנות" שבהן, כגון: מייד לאחר עלייתו של הרב, או „ששי" וכדומה. ברם, כאן ניתקל המגל בסלע ונשבר לרסיסים, כאשר שעפסל הכריז על סכום מסויים תמורת „עלייה", העלה השמש את המחיר על דעת עצמו, באם לא היו קונים אחרים.

התמודדות זו בין השניים הלכה וגברה, והקהל נהנה מדו־קרב דמיוני זה. משהגיע סכום המכרז לשיאו ושעפסל נוכח לדעת, כי ידו של יעקב־זלמן על העליונה, לא עצר כח יותר, עזב את מקום התפילה שלו, ובעמדו כבר ליד הדלת, מעונה ונרדף, צעק בקול מר כמוכיח בשער:

— מה?! שעפסל העגלון אינו ראוי בעיניכם לעלות לתורה ל„עליה", „ששי". זיכרו דברי אלה: עוד יבוא זמן ויזכירו את שמי ברטט של קדושה, ויאמרו עלי „רבי שעפסל זכרונו לברכה".

אבל וחפוי־ראש חזר שעפסל למקום תפילתו הקודם, בבית מדרש ד„עץ", בו נתקבל בזרועות פתוחות.

רב שעפסל ז"ל

ווען שעפסל בעל־עגלה איז אַלט געוואָרן האָט ער איבערגעגעבן די לייצעס און דאָס פירן משאות פון ביאליסטאָק אַהין און צוריק צו זיין זון זיידקע, דעם בן־יחיד פון זיין ערשט ווייב און ער אליין איז אריבערגעגאנגען אויף א „העכערע" פורמאַנקע דהיינו, ער האָט זיך איינגעשאַפט א קאָטש מיט ווייכע זיצפלעצער און זיך באשעפטיקט מיט פירן פאסאזשירן צו דער באַן־סטאנציע און צוריק אין שטעטל. פאר א חשובן פאסאזשיר פלעגט ער איבערציען דעם אויס־

געבעטן פלאץ מיט זיין ווייבס יום־טובדיקע פאטשיילע, כדי צו שאַפן א נחת־רוח דעם וויכטיקן גאסט.

אָט אָ די ווענדונג האָט געשאַפן אן ענדערונג אין זיין ביז איצטיקן לעבנס־שטייגער. צוערשט, האָט ער אויסגעטאָן דעם פראסטן בעל־עגלהשן אנטועכץ און ארויפגעצויגן אויף זיך א לאנגע און טונקעלע קאפאטע מיט א שפאלט פון הינטן. אָנגעטאָן אַ יארמעלקע אויפן קאָפּ און ער האָט באַקומען אַ צורה פון א בעסערן מענטשן. נאָך מער, ער האָט פארלאזט זיין איינגעזעסענעם פלאץ אין דעם הילצערנעם בית־מדרש, אווו עס דאוונט עמך־שער און אייזן און ער האָט זיך איינגעשאפט א „שטאָט” אין דעם גבירישן בית־מדרש אווו עס דאוונט דער רב דמתא, יידן למדנים און סתם בעלי־בתים פון גרויסן יחוס. ער האָט זיך דאָרטן געריבן צווישן תלמידי חכמים, און מיט דער צייט זיך אפילו צוגעשאַרט ביז צום לערנער־טיש פון „עין־יעקב”. ביי יעדער געלעגנהייט פלעגט ער צולייגן אן אויער און איינזאפּן אין זיך דברי־תורה, און דאס אלץ האָט אים פארשאפט א סך פארגעניגן און א גייסטיקע הנאה. ער האָט זיך געשמאָלצן פון נחת, ווייל ווער קען זיך צו אים גלייכן? אָבער דאס גוטס אין לעבן צעגייט שנעל ווי חלב אויפן פייער. שעפסל האָט געהאַט א שוואכקייט, שבתים און יום־טובים צו כאפּן „עליות”. זייער מעגלעך, אז ער האָט געהאַט א כוונה, זוכה זיין א מצווה און דערביי נושא־חן זיין ביי די גבאים און זיך ווייזן אלס אָנשטענדיקער נדבן, וואס האַלט אויס דעם בית־מדרש. אויבן־אויפיק האָט אלץ אויסגעזען כשורה. אָבער מעשה־שטן, האָט אויף אים געווארפן א בייזע אויג יעקב־זלמן, דער שמש פונעם בית־מדרש.

דער שמש פלעגט נוהג זיין צו פארקויפן „עליות” ווי אויף אַן אוקאַזיאַן, דאָס הייסט, ווער עס גיט אַ בעסערן פרייז, דער איז זוכה צו עליה לתורה. יעקב־זלמן איז געווען א ייד א פיקח און א למדן, און צו דעם אלעמען, א גרויסער קפדן. ער האָט געציטערט און אָפּגעהיט ווי דאס פינטעלע אויג, עס זאָל חלילה ניט פאלן א שטויבעלע אויף דעם כבוד פונעם בית־מדרש. זייער אָפט פלעגט ער אויסלאזן זיין כעס אויף די קינדער און ארויסווייזן זיין פעסטע האַנט, בשעת זיי פלעגן פאנאנדערגרעגערן המן־הרשע מיט די גרילצנדיקע גרעגערס און פארטויבן דאס לייענען די מגילת־אסתר. מיט זיבן אויגן האָט ער אויפגעפאסט, אז די מתפללים זאָלן ניט רעדן צווישן זיך ביים דאוונען און ביים לייענען די תורה. פארשטענדלעך, אז אָט דער שטרענגער שמש האָט געקוקט מיט א קרום אויג אויפן בעל־עגלה, וועלכער שטופּט זיך צום אויבנאָן, ווי א גלייכער צווישן גלייכע, צו אָט דעם פארהייליקטן און יחוסדיקן פלאץ.

— דאָס איז דאָך ממש א חילול הקודש און א בזיון פאר דעם געמויערטן בית־מדרש — האָט ער געטענהט פאר די מיוחסדיקע מתפללים.

אָבער שעפסל האָט געהאַלטן אין איין אויסקויפן די „עליות” און ניט סתם „עליות”, נאָר דווקא די „פעטע” פון זיי, ווי צום ביישפיל: באַלד נאָך דער „עליה” פונעם רב, אָדער „ששי” א א. וו. נאָר דא האָט די קאָסע זיך אָנגעשטויסן אין א פעלז און זיך צעבראכן אויף שטיקער. ווען שעפסל האָט אויסגערופן דעם פרייז פון אן „עליה”, האָט דער שמש באַלד אויפגעהויבן דעם פרייז אויף אייגענער האנט.

אָט דער פארמעסט צווישן זיי ביידן, האָט לאנג אָנגעהאַלטן, און קהל האט שטאַרק אָנגעקוואלן פון דעם דועל. ווען דער אויסגערופענער פרייז איז געשטיגן ביז צום סאמע שפּיץ און שעפסל האָט זיך איבערצייגט אז יעקב־זלמן האָט די אויבער־האַנט, האָט ער ניט אויסגעהאַלטן און פארלאזט זיין „שטאָט”, און שוין שטייענדיק נעבן דער טיר, א פאר־פייניקטער און גערודפטער, האָט ער צעאָרנדיק א געשריי געטאָן און זיין קול האָט געקלונגען מיט ווייטיקדיקע טענער:

— וואס־ עס געפעלט אייך ניט, אז שעפסל־פורמאן זאָל עולה זיין צו דער תורה ששי”!? געדענקט מיינע ווערטער! עס וועט נאָך קומען א צייט און איר וועט מיין נאָמען דער־מאָנען מיט א ציטער פון קדושה און איר וועט זאָגן אויף מיר: „רבי שעפסל זכרונו לברכה”.

מיט אן אראָפּגעלאָזטן קאָפּ, ווי אן אבל, האָט שעפסל זיך צוריקגעקערט צום דאוונען אויף זיין אַלטן פלאץ, אין דעם הילצערנעם בית־מדרש, אווו מען האָט אים אויפגענומען מיט אַפענע אָרעמס.

יקב הרופא*)

מאת א. בן-עיר (ישראל)

עד לראשית המאה הנוכחית טרם היה רופא מוסמך בהורודוק, ואת תפקידו מילא חובש בשם „יקב הרופא". יהודי עליז ובעל מזג־טוב, שהיה ידיד טוב לזאטוטים שבקרוהו, על מנת שיציץ לתוך גרונם. היה נוהג לכנותם בכינויי־חיבה שונים ומשונים כגון: „פיפערנאָטער" (שפיפון) „האָניק־טייגל (צפיחית בדבש) וכדומה, צבטם בלחי ומלמדם פרק בגריפת חוטם. וכל זאת — כדי שלא יתמרדו בשעת טיפולו בהם.

עם תום הבדיקה, כיבדם בסוכריות־לאנדרין ושלחם מעל פניו. אך גם למבוגרים הסביר פנים. בקיצור, אדם נוח לבריות.

טרם ידע העולם על טרומבוזה, סקלירוזה וכינויי מחלות „מודרניים" אחרים, שמוציאות את האדם מהעולם הזה, וכשמן־דהוא שאלו לסיבת מיתתו החטופה של פלוני קבע יקב את הדיאגנוזה מיניה־וביה ועל טהרת לשון הקודש: „מיתה משונה" (בהברה אשכנזית).

ופעם, כשהרופא שלנו נפל למשכב והביאו אליו רופא מוסמך שמישש בדופקו, פנה אליו יקב בתנועת־ביטול יהודית:

— הי, קולגה, הנח לשטויות הללו, מי כמונו יודע שלא קיים דופק באדם.

מספרים, שבאחד הימים ביקרו אביון, שחזר על הפתחים, לאחר שיקב נתן לו נדבה, לא עזב את מעונו ומדי־פעם נאנח אנחות קורעות לב. הזמינו יעקב לשולחן וכיבדו בתבשיל חם. כשגמר לאכול, נאנח הקבצן פעם נוספת ונשאר צמוד לכסאו.

— על מה יהודי נאנח, על חורבן בית־המקדש? — שאלו יקב.

— „מה פירוש על מה" — השיב דקבצן, — „מבוקר עד ערב אני מכתת רגלי ומקבץ נדבות שערכן פרוטה, או פרוסת־לחם שאינה ראויה למאכל כלבים, בהן צדק, טוב מותי מחיי". — מה עשה יקב? ניגש לארון המכיל מכשירים כירורגיים, הוציא מספריים לפתיחת מורסות, ניגש לקבצן ובארשת־פנים רצינית פנה אליו ואמר:

„הסכת, ר' יהודי, היות ואני משתתף בצערך הרב, הנני מוכן ומזומן להוציאך כהרף־עין מארץ החיים הארורה ולשחרר אותך מכל יסוריך. רק אגע בוריד שעל ידך ותמות מיתת־נשיקה כמשה רבנו ע"ה —

לשמע דברים אלה, ניתר הקבצן ממקומו כאילו הכישו נחש ונמלט על נפשו.

ה„פעלשער" עם עוזריו בבית־החולים בהורודוק

*) נינתו בישראל היא רחל בת דניאל מרקוס, שחקנית תיאטרון הקמארי.

זכר לחלוץ אלמוני

מאת א. קוסובי (ישראל)

מרדכי ספיר, ראוי ללא ספק לכתר „חלוצה הראשון של הורודוק". בעזבו את הורודוק היה כבר בגיל העמידה. אלמוני היה בצאתו. וכך נשאר עד יומו האחרון, מבלי השאיר אחריו זכר למקום קבורתו.

הוא היה אומן צבעים בטכסטיל ובבואו ארצה לפני חמישים וחמש שנה לא מצא תעסוקה במקצועו. כי טרם היתה אז בארץ תעשית בדים ומחמת גילו לא היה מסוגל לעבודה חקלאית.

עם קום בית הספר לאמנות „בצלאל", שפתחו גם מחלקה לאריגת שטיחים בהנהלת אומן תעשית המרבדים, מר קנטורוביץ, הועסק ספיר בצביעת חוטים, והיות והעבודה היתה חלקית, לא השתכר די הצורך לקיומו. בשנת 1907 פגשתיו בירושלים כשהוא חי חיים עלובים למדי, ואם כי לא שמעתי טרוניה מפיו, הבחנתי במצבו החמור. את כל שעותיו הפנויות בילה בספריה הלאומית מיסוד של ד"ר י. חזנביץ ועיין בספרים.

מה הניע את ספיר לנטוש את עיירתו ומקום עבודתו הקבוע ולעלות לארץ־ישראל? סבורני, שמצבם הטרגי של המוני העם בתחום המושב של רוסיה הצארית, המהנק הכלכלי והתרבותי ופרעות הדמים ברחוב היהודי, הם הם שדחפוהו להטות אוזן קשבת לקל קריאתם של עולי „העליה השניה" לעלות לארץ־ישראל ולהתיישב בה.

בשובי ארצה בתום מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1920, חפשתיו במקומות שונים ולא הצלחתי לגלות את עקבותיו. לא מן הנמנע, שהוגלה עם יתר היהודים לדמשק, לפי פקודת העריץ התורכי ג'מל פחה ושם מצא את מותו בין יתר הגולים שעונו עד מוות.

מותר לומר, כי מ. ספרי הוכיח את עצמו כאידאליסט עד כדי הקרבה עצמית. הבה ננציח את שמו וזכרו על ידי כך, שאת קופת גמילות החסד של הארגון, נקרא על שמו של החלוץ האלמוני הראשון של עיירתנו הורודוק ונכנה בשם „קרן־ספיר"!

די „טראיקע"

פון אריה גרינוואלד (ישראל)

דריי זענען זיי געווען, די שמנה דסלתא פון די סלאנימער חסידים אין שטעטל, וועלכע פלעגן פאָרן צוויי־דריי מאָל אַ יאר צום רבין, כדי זיך אָנשעפּן מיט השראה און חסידישקייט, און דערפון ציען די יניקה א גאנצן יאר — דריי פארשיידענע יידן.

דער ערשטער פון דער „טראיקע" — רב מענדל גורקער, א הויכער שיינער ייד מיט א ווייסער באָרד. א גרויסער למדן און געקענט גאנץ ש"ס אויף אויסווייניק, און א סברה, אז ער האָט זיך אויך פארשטאַנען אין די קליינע פינטעלעך פון קבלה — ער פלעגט צוריקקומען פון רבין פול מיט התלהבות אָבער אויך מיט קריטיק. די חסידים פלעגן זאָגן וועגן אים, אז ער קען מער לערנען ווי רעדן.

דער צווייטער, רב אליהו שוחט, אויך א גרויסער למדן, א מוהל און א גוטער בעל־קורא, אַ נאָך מער ווארעמער חסיד. ווען ער פלעגט צוריקקומען פון רבין, האָבן מיר, יונגווארג ניט געפונען פאר זיך קיין מקום־מנוחה אינעם „שטיבל", ווייל ער פלעגט ניט לאָזן א ווארט אויסרעדן און געוואַלט, אז מיר זאלן דאווענען פונקט אזוי ווי ער, מיט היץ און ברען, און טאָמער ניט, פלעגט זיך דאס „שטיבל" הויבן פון זיינע געוואלדן. און רב מענדל פלעגט דערביי זאָגן: „מען דארף האָבן חסידישע שקצים אויך". אָדער ווען מיכאל נאָווי־שיאלקער פלעגט דאווענען שחרית און מיר פלעגן די „שטיבל" אַוועקלאָזן אויף רעדלעך, און רב אליהו פלעגט טופּען מיט די פיס און שרייען אויף אונז מיט ווילדע קולות, פלעגט רב מענדל לאַכן פון אים און זאָגן אויף אונז, אז מיר וועלן נאָך דעם נאָווישיאלקער מאַכן פאר אַ גוטן בעל־תפילה...

רב יעקב משה איז אויך געווען א ייד, וואס האָט געקענט א סך לערנען, אָבער נישט אזוי ווי זיינע ערשטע צוויי חברים פון דער „טראיקע". ער פלעגט גאנץ אָפט אריינקוקן אין א זייטיקן ביכל און אפילו געכאפּט א בליק אין דער „ברית־חדשה". אָבער צו דעם אַלעמען איז ער געווען א פלאם־פייערדיקער חסיד און ווען ער פלעגט אהיים קומען פון רבין, פלעגן זיך די הימלען שפּאַלטן און די ווענט ציטערן פון זיינע תפילות. שבת בין מנחה למעריב, צו שלש־סעודות, פלעגט ער זינגען זמירות און עס האָט זיך אויסגעדאכט, אז מען זעט די שכינה שוועבן אין דער לופט.

איין מאָל, ווען רב מאיר לאנדא דער פאבריקאנט, האָט זיך אוועקגעשטעלט מקבל־שבת זיין און רב יעקב משהן איז ניט געפעלן געווארן זיין דאווענען, איז ער צו אים צוגעקומען און אים אוועקגעשטופּט אָן א זייט, זאָגנדיק דערביי: „אוי־ווי! ווי דו האָסט זיך עס ארויפגעלייגט אויפן עמוד מיט דער גאנצער פאבריק דיינער. דער רבונו של עולם קען עס ניט פארנעמען" און ער אליין האָט ממשיך געווען דעם דאווענען. און גאָט מיט די חסידים האָבן שטאַרק הנאה געהאט דערפון.

און ערב ראש־השנה, ווען אלע יידן זענען געגאנגען אין שול אריין האָט זיך שאשקע דעם שוסטער פארגלוסט ארויס־ענדיקן פאר נאליווייקען דעם פיאניצע די פּאָר שטיוול, וואס ער האָט באשטעלט און פארשטייט זיך, אז יעקב־משה האָט דאָס דערזען, האָט זיך אין אים דערוועקט דער חסידישער ברען און ער האָט ביי שאשקען אויסגעהאַקט אלע שויבן. קלאָר ווי דער טאָג, אז שאשקע איז ניט געבליבן קיין נגזל און אים צוריקגעצאָלט מיט דער זעלביקער מטבע. און אז רב יעקב־משה איז אריינגעקומען אין „שטיבל", האָט אים רב מענדל מקבל פנים געווען מיט פאָלגנדן: „יעקב משה, — האָט ער אים געמוסרט, — נעם זיך ניט אָן פאר דער קריוודע פונעם אויבערשטן, ער וועט אליין יאַקאָש זיין שטעטל באַשטיין".

פון מאָל צו מאָל פלעגט די „טראיקע" פירן א וויכוח צווישן זיך וועגן ארץ־ישראל, פלעגט רב מענדל טענהן, אז מיט אברהם־איצעלאך קען מען ניט בויען קיין לאנד. אליהו

דער שוחט האָט געעצה׳ט וואַרטן אויף משיחן אין דווקא רב יעקב־משה האָט זיך אין דעם ענין ניט פאַרלאָזט אויפן רבונו של עולם און געהאַלטן אין איין געבן גוטע עצות וועגן בנין הארץ.

און עס האָט זיך אזוי געמאַכט, אז שפּעטער מיט יאָרן זענען רב יעקב משה מיט רב מענדלען זוכה געווען עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל, צו די קינדער און די אייניקלעך, און עס געדענקט זיך גוט דער מאָמענט, ווען די צוויי יידן האָבן זיך רירנד געזעגנט מיט זייער דריטן חבר פון דער „טראיקע״ און אויך מיט אלע אַנדערע חסידים פונעם „שטיבל״ און פאַרווירקלעכט זייער לעבנס־חלום פון „ותחזינה עינינו בשובך לציון״...

די פריינטשאַפט צווישן דעם „דריילינג״ האָט זיך אָבער ניט איבערגעריסן און אין משך פון גאָר א לאנגע צייט האָבן זיי אָנגעהאַלטן אַ בריוולעכן קאָנטאַקט. אָבער זייערע בריוו האָט קיינער ניט געקענט איבערלייענען נאָר זיי אליין, ווייל זיי פלעגן אים שרייבן אין כתב־סתרים. אין איינעם אַזאַ בריוו האָט רב מענדל מודיע געווען רב אליהון, אז רב יעקב משה האָט שוין דריי טעג ניט געלייגט קיין תפילין...

אַוווּ זענען זיי אהינגעקומען אָט די אַלע טייערע חסידים, שוסטער און שניידער, שוחטים, רבנים און רביים מיט וועלכע מיר האָבן לאנגע יאָרן געלעבט צוזאמען?

דער מערדערישער היטלעריזם האָט זיי אלעמען אום־געבראכט אין די טויט־לאגערן און מיר ווייסן ניט אפילו וווהין עס איז אהינגעקומען זייער געביין, אָבער זייער אָנדענק וועט אייביק לעבן אין אונזער הארצן!

שטעטלשע יידן

פון **אריה גרינוואלד** (ישראל)

יצחק קאפּלאַן, דער בירניק, איז געווען אַ באלעבאַטישער ייד, און אויך א למדן. ער האָט געהאַלטן די קאָנצעסיע אויף ביר און אויך געווען א מעל־שענקער. ער האָט זייער געוואלט, אז זיינע קינדער זאָלן גיין אין זיינע דרכים און ער האָט זיי באַשעפטיקט ביי זיך אין געשעפט.

צען פראצענט פון זיין יערלעכער הכנסה, פלעגט ער אויסצאָלן דעם „הפץ־חיים״. ער איז געווען א גוטער בעל־תפילה און א זעלטענער שופר־בלאָזער.

א מנהג איז געווען ביי אים, יעדן שמחת־תורה, צו נעמען א זעקל מיט עפּל אויף די פּלייצעס, גיין איבער די גאסן, צעטיילן די עפּל צווישן די קינדער, שרייען „צאן קדשים״ און שטאַרק אָנקוועלן, ווען זיי פלעגן אים אָפּענטפערן מיט א הילכיקן מ־מ־מ־ע!

דאקעגן, זיין שכן אין בית־מדרש, מיטן נאָמען וועלוול אני, זיין איפכאַ־מסתברא, פלעגט ניט פארטראגן די געזעל־שאפט פון קינדער. האָט ער אָנגעהאַלטן א שטענדיקע קריגעריי מיט דעם בירניק, הלמאי ער איז זיי מקרב צו זיינע ד׳ אמות.

עס זענען געווען אין שטעטל נאָך צוויי לייטישע יידן: ר׳ יחיאל דער סטאליער און ר׳ מענדל קראליער. איינמאָל האָט ר׳ יחיאל געמאָלדן, אז היינטיקן פורים שלאָגט מען ניט המנען, ווייל מען צעברעכט די טישן מיט די בענק און מען מאכט חרוב דעם בית־מדרש. איז ר׳ מענדל ארויס מיט אַ טענה: „הלמאי זאָל מען ביי די „ווייסע חברה״ צורויבן דעם פארגעניגן אויף וועלכן זיי ווארטן א גאנצן יאר? האָבן זיך באַלד געשאפן צוויי צדדים. איין צד האָט געהאַלטן, אז מען דארף יאָ שלאָגן המנען און דער צווייטער — ניט שלאָגן. און אז מיר, די „ווייסע חברה״ האָבן דערשנאַפּט, אז די מחלוקת איז ערנסט ביז גאָר, האָבן מיר מודיע געווען, אז צוליב שלום־בית וועלן מיר האיאר המנען ניט שלאָגן און פארלאָזט דעמאָנסטראטיוו דעם מקום קדוש. אָבער זיך באלד צוריקגעקערט און פארשפּארט אלע מתפללים אין דער שול מיט העלצער און פלאקנס ביי דער טיר און זיי אויפגעהאַלטן אין בית־מדרש־ארעסט א לאנגע צייט נאָכן ענדיקן לייענען די מגילה.

און עס זענען געווען דריי באלעבאטים: יצחק מיירים דער בעקער, ניאמקע דער שליאסער (ארעסטאַנט) און משה׳קע דער מוליער. זייערע הויפן האָבן געגרענעצט איינער מיטן אנדערן און אלע יארן האָט געהערשט צווישן זיי א שלום־בית. מען האָט געשעפט וואסער פון ניאמקעס ברונעם און די טשאָלנטן געשטעלט ביי יצחק מיירים דעם בעקער אין אויוון אזוי לאנג, ביז דעם בעקער האָט זיך פארגלוסט א קאַפּעטשקע מער לופט אין זיין בעקעריי און ער האָט אויס־געהאַקט א לופטשיק אין דער וואנט, וואס גרענעצט מיט ניאמקעס הויף. האָט ניאמקע געמאָלדן: „לא מיט אַן אַלף! איך וויל ניט אַז דו זאָלסט ארײנקוקן אין מיין הויף!״ פאר־מאַכט דעם ברונעם און ארויס מיט זיינע „ארבעה בנים״ און פארשטעלט דעם לופטשיק. האָט זיך באלד פארקאָכט א גערדיכטע קאַשע. יצחק־מיירים פלעגט אומווארפן דאָס וואס ניאמקע פלעגט אויפשטעלן. די גוטע שכנים האָבן זיך פאר־וואנדלט אין דם־שונאים. עס איז דערגאנגען אזוי ווייט, אַז יצחק מיירים מיט משה׳קע מוליער האָבן געמאַכט שבת פאר זיך, אויפגעגראבן א בשותפותדיקן ברונעם ביי משה׳קע אויפן הויף, אבי ניט אָנצוקומען נאָך אַן עמער וואסער צום בר־פלוגתא.

אָבער אין דער זעלבער צייט, וואס די עלטערן האָבן זיך ארומגעריסן איבער לופט און וואסער, גבאות אין בית־מדרש און חברה־קדישא, האָבן זייערע זין און טעכטער זיך פאר־נומען מיט קולטור־דערציערישער טעטיקייט אין די יוגנט ארגאניזאציעס „החלוץ״, „השומר־הצעיר״ א. א. זיי האָבן חבריש צוזאמענגעארבעט, זיך גרויסארטיק געוויילט און גאָר אָפט פארבראכט הינטערן שטאָט ביי לאהן אויף דער באנק, נעבן דער לעצטער יידישער שטוב אויף ביעלאוויטשער וועג.

אויפן צווייטן וויגאַן אויף א בערגל ביי דער בוכטע, איז געשטאַנען אַן אלטע, איינגעהויקערטע הייזקע און נעבן דער הייזקע א פאַרקאָפּטשעטע קוזניע. דאָרטן האָט געלעבט דוד דער שמיד. א הויכער, דאַרער ייד מיט א גרויער באָרד, מיט א פאַרשמאַלצענעם קאַסקעט און א גלאַנציקן ברילִיק אויפן שטערן, און א פאַרסאַדזעטן זאַק אַריבערגעוואָרפן די לענדן, צוזאַמען מיט זיין „אשת חיל" פּעשע, א פּיצל־יידענע, קייַלעכדיק ווי א ביר־פעסעלע.ביידע אַלטע לייט זענען געווען זייער גאַסטפריינטלעך צו יונגע־לייט און שטאַרק הנאה געהאַט פון אונזער געזעלשאַפט און מיר, יוגנטלעכע, האָבן טאַקע אויסגענוצט די געלעגנהייט און זיך גערן צוגעהערט צו דעם שמידס וויצן און גוזמאות.

איין מאָל האָט ער אונז דערציילט, ווי אזוי דער צאַר ניקאָלאַי האָט זיך אַראָפּגעלאָזט צו אים אין מיטן נאַכט מיט זיין גאַנצער סוויטע, אָפּשמידן די קעניגלעכע סוסים און ביי דער געלעגנהייט זיך אָפּגעטובלט אין דער בוכטע.

— „אָט זעט איר, — האָט דער קייסער שטאַרק צופרידן א זאָג געטאָן צו זיינע באַגלייטער, — אָט אַזאַ שמיד וואָלטן מיר געדאַרפט האָבן אין אונזער קייסערלעכן הויף" — און דוד האָט א קרעכץ געטאָן: „וואָס? איך וועל פאַרלאָזן מיין שטעטל האַראַדאָק מיט דעם וויגאַן, מיטן קרעניצע־וואַסער, מיט דער בוכטע און די ברייטע פעלדער מיט זשניווע. ניט דערלעבן וועט ער עס, ניקאָלאַיקע דער שיכור!"

און נאָך א מעשה האָט דערציילט דוד דער שמיד, פון א העכט פּופּצן מעטער די לענג, וועלכן ער האָט געפּאַקט מיט די לויזע הענט, ערב שבת בשעת דער טבילה אין דער בוכטע. — „נו שטעלט אייך פאָר, סאַראַ פיש האָט אונז דער אויבער־

שטער צוגעשיקט אויף שבת אַי—אַי—אַי האָט עס מיין פּעשל אָנגעקגעהאָרעוועט ביי אים און וויפל שכנים און אורחים פון וויגאַן האָבן אים געגעסן און געלעקט די פינגער! און איצטער יונגע לייט וועל איך אייך דערציילן א מעשה שהיה ניט מיט קיין העכט, נאָר מיט סטינקעס, וועלכע איך בין אַרויס פאַנגען צוזאַמען מיט מיין פּעשען, אינצווישן זע איך, אויס פּעשע, זי איז מיר נעלם געוואָרן, ווי אין וואַסער אַריין. נאָר ווער האָט זי דאַמאָלט צייט געהאַט צו זוכן, אַז די סטינקעס זענען מיר באַפאַלן אין די מיליאָנען און ווען ניט איך זיי, וואָלטן זיי מיך געכאַפּט. ערשט ווען איך האָב שוין געהאַט פולע דייזשקעס, באַליעס און מולטערס מיט סטינקעס, בין איך אַוועקגעלאָפן נאָך מיין אשת־חיל און טרעפט אַוווּ איך האָב זי געפונען די פּריצהטע מיינע? זי איז זיך געלעגן אין דער ברייט פונעם בעט, איינגעשלאָפן ווי אַן הינדעלע, פאַרטאָן אין זיסע חלומות. ווען זי האָט זיך אויפגעכאַפּט איז זי אַרויס מיט א מענה־לשון: „ווער דאַרף דיך האָבן מיט דיינע סטינקעס". שלים־מזל, האָסט ניט געקענט ברענגען אויף שבת א העכט, א שלאַיען אָדער א יעזש?!"

— „נאַרעלע, — האָב איך איר אָפּגעענטפערט — וואָס האָסטו געוואָלט, אַז איך זאָל דיר אפשר ברענגען דעם לויתן. משיח שטייט נאָך איין מהלך פון דריי וואָכן הינטער האַראַדאָק"— — —

נאָך היינט צו טאָג דערציילן די האַראַדאָקער צווישן זיך די וויצן און מערקווירדיקע גוזמאות פון דוד שמיד און פון א סך אַנדערע פּשוטע פאָלקס־מענטשן, אַלטגעזעסענע תושבים פון אונזער שטעטעלע.

א חתונה אין שטעטל

פון משה סימיון (שמן) (ישראל)

לאַנגזאַם פאַרגייט די זון און דער הימל באַפּוצט זיך אין פּורפּור־רויטע פאַרהאַנגען. פון די פעלדער קומען אָן די סטאַדעס קי אויף נאַכטלעגער. אין דער לופטן שוועבט א ריח פון פאַרנעם מילך. א רויטע קו, וואָס האָט זיך די גאַנצע צייט געהאַלטן מיט דער סטאַדע, האָט פּלוצלינג פאַרקערעווט אויף לינקס, גלייך אין שטאַל אַריין. עס נעמט איר אויף פּעשקע אַליינִיקס. זי באַטראַכט די קו פון אַלע זייטן און מיט א צעפרידענע מינע טאַפּט זי אָן איר פולן אייטער מיט מילך. פּעשקע באַפעלט:

— דוד, נעם דעם קליינעם בענקעלע מיטן עמער און מעלק אויס די בהמה. נאָר זע למען־השם, אַז קיין טראָפּן מילך זאָל ניט פאַרבלייבן אינעם אייטער.

דוד נעמט זיך באַלד געהאָרכזאַם און פלייסיק, אויסצופירן דער מאַמעס באַפעל.

פאַר פּעשקען איז דוד פאַרבליבן דער זעלבער דוד, וואָס אין דער קינדהייט. דער אַריבער פערציק־יאָריקער בחור האָט

אויסגעמיטן די געזעלשאַפט פון מיידלעך, ער האָט זיך ניט געחברט מיט די שטעטלשע בחורים און געבליבן ביי דער מאַמעס פאַרטוך. אין די שיינע זומער־פאַרנאַכטן, ווען פאַרליבטע פּאָרלעך פלעגן שפּאַצירן הינטערן שטעטל און זיך אויסזעצן אויף די בענק ביי די לעצטע הייזלעך און זיך צוגעהערט צום הילכיקן קאָנצערט פון די קוואַקענדיקע זשאַבעס אויף די פייכטע לאָנקעס, וואָס באָדן זיך אין דער נאַכטיקער ראָסע — פלעגט דוד ליגן אויף דער „לעזשאַנקע" און מיט דער נאָז אויספייפן לאַנגע סערענאַדעס. און ווי נאָר עס פלעגט זיך באַווייזן דער מאָרגנשטערן אינעם בלאַסן הימל און די שטילע נאַכט האָט נאָך געדרעמלט אויף די פעלדער, פלעגט דוד אויפשטיין פון זיין געלעגער צו זיין שווערן אַרבעטס־טאָג און צוגרייטן די קעסלען און דעם פּרעס צום קוועטשן בוימל. ווען די פּויערים פלעגן שפּעטער פאַרפאָרן אין זיין הויף, פלעגט זיי דוד פריינטלעך אויפנעמען און זיי ערלעך באַהאַנדלען, ווי עס פּאַסט פאַר חשובע קונים.

און טראָץ דעם וואָס ער האָט געאַרבעט זייער שווער, האָט מען אויף זיין פּנים קיינמאָל ניט באַמערקט קיין מידקייט.

יעדן פרייטיק פלעגט ער אויפמערקזאם באַטראַכטן דעם ערוב פון ביידע זייטן גאַס נעבן זיין שטוב, צי עס איז גאַנץ דער דראָט און דערנאָכדעם זיך אַ נעם טאָן צום קבלת שבת. פעשקע פלעגט אויפזידן אַ פולע שיסל מיט קאָכיקן וואַסער און אים אויסצוואַגן די קאָפּ, ווי אין די אַמאָליקע יינגלשע צייטן. דערנאָכדעם אים אונטערטראָגן די אויסגעפּוצטע שטיוול און אוועקשיקן אין בית־מדרש צו אַלע שיינע און פרומע יידן. שבת ביי דער תפילה, אַלע באַלעבאַטישע יונגעלייט גייען אָנגעטאָן אין טלתים, איין־און־איינציקער דוד דרייט זיך אַרום אין זיינע בחורשע מלבושים און אַלע קוקן אויף אים ווי אויף א טשודאַק. נאָר דוד מאַכט זיך ניט פון דעם קיין גרויסן צימעס און עס אַרט אים ווי דער פּאַראַיאַריקער שניי, ווייל דודן איז גוט אַזוי און ער זוכט ניט קיין בעסערן און שענערן לעבן.

אָבער אַ מענטש טראַכט און גאָט לאַכט...

אין שכנות מיט פעשקעס שטוב האָט געוווינט ברכה די קרעמערקע. ווער אין הוראַדאָק האָט ניט געקענט ברכהן? איז ערגעץ וווּ פּאַרזעסן געוואָרן אַן אָרעם מיידל אָן נדן, איז מען געלאָפן צו ברכהן און זי האָט שוין געפונען פּאַר איר דעם פּאַסיקן זיווג. האָט עמעץ געהאַט אַ שווער געמיט, פלעגט ברכה געבן אַ גוטע עצה. ברכה האָט זיך אָנגעטאָן צו פעשקען, וועגן חתונה מאַכן דודן. און אַז ברכה האָט זיך עפּעס אַריינגענומען אין קאָפּ, מעג דוד יאָ וועלן חתונה האָבן אָדער ניט וועלן, ווער פרעגט אים דען? איז גערעדט און געטאָן. און אַלץ שאַ־שטיל און אָן אַ ויצעקן. אַפילו די נאָענטסטע שכנות האָבן ניט געהאַט דעם מינדסטן אָנונג, וואָס ס'האָט פּלוצלינג פּאַסירט מיט פעשקען? פאַרוואָס קאָלכט מען די ווענט אין איר שטוב און דוד שייערט די טעפּ און ווייסט די לעמפּ? די סטעזשקע אין הויף — אויס־געשאָטן מיט געלן זאַמד און ביי די ראַנדן אויסגעפלאַסטערט מיט ווייסע שטיינער. דער הויף פאַרגראַבליעוועט און צוגע־פּוצט... און איינמאָל אין אַ שטילן זומער־פאַרנאַכט איז גע־שריבן געוואָרן תנאים אין אַ מזלדיקער שעה.

די כלה האָט קיינער ניט געזען. ניט ווען זי איז אָנגעקומען און ניט ווען זי איז צוריקגעפאָרן. אַ בייז אויג דאַרף מען אויסמיידן, עמעץ זאָל חלילה קיין עין־הרע ניט געבן. דעם אמת געזאָגט, דאָס קליינע שטעטל האָט קוים פאַרדייט דאָס גרויסע געשעעניש. איר האָט שוין געהערט אַ מעשה? דוד, דער פאַרזעסענער, אַלטער בחור, גייט דאָך חתונה האָבן. נו, אויב שוין יאָ אַזוי און עס איז אמת, טאָ זאָל מען פּראַווען אַ חתונה פון חתונה־לאַנד, אַזאַ מין חתונה, וועלכע הוראַדאָק האָט שוין לאַנגע יאָרן ניט בייגעוווינט.

אַ קיילעכדיקע וואָך האָט מען געקאָכט און געבראָטן. ברכה די קרעמערקע איז געווען די גלאַוונע קאָכלעפל. זי האָט געפעפערט די פיש און געזאַלצן דאָס פלייש. היינט די געבעקס מיט די קוכנס, מיט די יויכן, פלאָדנס און קאָמפּאָטן, די זיסוואַרג און די איינגעמאַכטס. דער מעד און די ווייַנען — האָבן פאַרשמעקט הוראַדאָק אויף מיילן־ווייט, צערייצט דעם אַפּעטיט ביי די אַלטע און יונגע קוגל־פרעסער און אַלע האָבן זיך געשאַרפט די ציין און געגרייט צו דער אומגע־ווייַנלעכער חתונה.

אַרום פּילאַטאָווסקיס שטוב האָבן שוין פון גאַנץ פרי זיך אַרומגעדרייט אַ סך מענטשן, וועלכע האָבן זיך פּאַרזי־כערט מיט אַ גוטן פּלאַץ, פון וועלכן מען וועט ווי געהעריק קענען אָבסערווירן די חופּה. שמואליק הקטן שטייט שוין נעבן דער טיר און איז מקבל פּנים די געסט, מיט אַ פריילעכן פּיזמון און אַלע אָנוועזנדע העלפן אים צו: „לאָמיר אַלע אין איינעם, אין איינעם, חתן־כלה מקבל פּנים זיין!" מען טרינקט לחיים און די פיס הייבן זיך אַליין צו אַ לוסטיקן טענצל. פאַרויס טאַנצט ברכה און נעבן איר, פעשקע אַלייניקס, צוזאַ־מען מיט יונגע ווייבלעך, עלטערע פרויען און אויסגעסאָכנעטע באָביצעס, וועלכע הויבן קוים די ביינערדיקע פיס.

דאָס טאַנצן זיי אַזוי דעם אַלטן הוראַדאָקער חתונה־טאַנץ און טאַנצנדיק, דערמאָנען זיי זיך יעדע איינע זייער אייגענע חתונה און דראָבנע טרערן קייקלען זיך אויף זייערע צעקנייטשטע, פאַרמאַטערטע באַקן.

און אָט שטייט ווידער שמואליק הקטן צוקאָפּנס פונעם יונגן פּאָר־פאָלק און ער זינגט זיי אָפּ זיין לעצטן געזעגענונגס־ליד: „דער לעצטער טאַנץ, אַוועק דער גלאַנץ" אאַ"וו, און די געסט צעגייען זיך ווי זאַלץ אין וואַסער, און דוד מיט זיין ווייבל בלייבן אויג אויף אויג...

עס איז אַדורך דער טומל, פאַרביי דער חתונה־געפילדער, אין פעשקעס שטוב איז צוגעקומען נאָך אַ מענטש אין דער פאַמיליע. דאָס יונגע ווייבל האָט זיך גענומען פּוצן די פענצטער און באַוואַסערן די בלומען אין די וואַזאַנעס. עס האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז אין פעשקעס שטוב רוט די שכינה.

די שכנות האָבן זיך נענטער צוגעקוקט צו פעשקעס שנור, טייל האָבן געזאָגט אויף איר, אַז זי איז אַ שטילע טויב. אַנדערע ווידער האָבן פרום פאַרשענירעוועט די בלויע ליפּן: „שוין אַ ביסל צו שטיל. ווער ווייסט זי דאַרטן? אַ שטילער וואַסער גראָבט דאָך אין דער טיף". אָבער עס זענען געווען אויך אַזעלכע, וואָס האָבן גאַרניט גערעדט, נאָר מיט אַלץ מער מבינות אָבסערווירט דעם פּנים און די פיגור פון דער יונגער פרוי. אויבנאויפיק האָט זיך געקענט אויסדאַכטן, אַז אַלץ איז כשורה ביי דעם יונגן פּאָר־פאָלק, נאָר די געניטע אויגן פון די פיל־געפּרוווטע יידענעס האָבן באַלד דער־שנאַפּט, אַז עפּעס איז דאָ ניט מיט אַלעמען...

און אָט שושקעט מען זיך שוין, כלומרשט מען רוימט איין אַ סוד אין אויער: „איר ט'שוין געזען אַזעלכעס? זייט איך לעב! וואָס טוט זיך עס מיט פעשקעס שנור?"

פאַרביי נאָך אַ פּאָר חדשים און דודס ווייבל עצה'ט זיך שטיל מיט אירע שכנות, זי וויינט און קלאָגט: „עס איז דען אַ לעבן פאַר אַ יונגער פרוי?"

אָבער וואָס קען מען עצהן אין אַזאַ פאַל? אַזאַ מאָן ווי דוד איז דאָך גאָטס אַ שטראָף, ניט דאָ געדאַכט, טפו, זאָל עס ווערן... און די ווייבער שפייען אויס מיט האַרץ און דרייען זיך אַוועק אָן אַ זייט. אַפילו די קלוגע ברכה ווייסט אויך ניט פון קיין עצה, אָדער אַ רעצעפּט צו אָט דער צרה־צרורה, וועלכע זי האָט אָנגעבראַכט מיט אירע אייגענע הענט.

און ווען עס האָבן זיך ביי איר אויסגעשעפּט אַלע דיפּלאָ־

מאַטישע גענג, האָט זי דאס פּאָרל אָנגענומען פאר די הענט און אוועקגעפירט צום הרב ציוני, וועלכער האָט געשמט אין הארדאק מיט זיין חכמה און פעאיקייט אויפצולעזן די פארפּלאָנטערטסטע קנופּן, און אַלעמען ארויספירן אויף אַ גלייכן וועג.

— חשובע פריינט, דערציילט וואס האָט אייך געבראכט צו מיר, — האָט ער זיי גאסטפריינטלעך אויפגענומען, שוין אַריבער צוויי יאר ווי איך האָב אייך געגעבן חופה וקידושין —

מיט א פאַרשטיקטן קול האָבןביידע צדדים אויסגעלאדן פארן רב זייערע אָנגעווייטיקטע געמיטער. הרב ציוני האָט א גלעט געטאָן זיין געדיכטע, געלבלעכע באָרד. א קוק געטאָן מיט די קלוגע אויגן אויף די ספרים, אקוראט ער וואלט זיך מיט זיי בּאראטן, געקנייטשט דעם שטערן, געטראכט און ענדלעך געקומען צום געהעריקן אויספיר:

— מיינע טייערע פריינט, — האָט ער גערעדט מיט א ווייכע, פאטערלעכע שטים, — מיין פליכט איז אייך איבערצייגן צו לעבן בשלום, נאָר ווען עס געלינגט מיר ניט, דאן קום איך אַנטקעגן דעם רוף פון איינעם פון די צדדים און פסקענען וועל איך, אַז ביידע צדדים זאָלן לעבן גליקלעך יעדער איינער פאר זיך...

די ידיעה וועגן דעם גט אין פעשקעס משפחה האָט ארומגעכאַפּט ווי א העלישער פייער גאנץ הארדאק, פון די „פיאסקעס” ביזן סוף פון דעם שטעטל. מען האָט דעם ענין צעלייגט אויף טעלערלעך און צעשרויפט אויף אלע ווינטיקעס און שרייפעלעך. ארייגעחקרנט און זיך אוועקגעיישובט אין די לאַנגע ווינטערדיקע אָוונטן, ביים ווארעמען פּיעקעליק, ווען אינדרויסן האָט געשטורעמט א זאווייערוכע און אלע טעמעס און פלאטקעס האָבן זיך אויסגעשעפּט, האָט מען זיך אָבער און ווידעראַמאָל א נעם געטאָן צו ברכה דער קרעמערקעס מאָגערעביינדעלעך, וועלכע האָט געליטן א מיאוסן דורכפאל מיט איר ניט געראטענעם שידוך...

דער איינציקער, וועלכער האָט זיך ניט געמאכט קיין גרויסן ווען פון דעם גאנצן ענין און א סברה, אז עס האָט אים גאָר הנאה געטאָן פון דער צעשיידונג, איז געווען דוד אליניק, פעשקעס צוויי און פערציק יאריקער זון, וועלכער האָט ווייטער געאַרבעט ווי א פערד ביים קוועטשן בוימל אין זיין מאַמעס אלעארניע און דערנאָך אויסגערוט די מידע ביינער אויף דער „לעזשאַנקע”, קונציק כראפּענדיק מיט דער פארשטאָפּטער נאָז, און זיך צוגעהערט אין די שיינע אָוונטן צו דעם קאָנצערט פון די קוואקענדיקע זשאַבעס אויף די פייכטע לאָנקעס...

זכרונות

מאת רחל וועקסלער (שאפירא) (ישראל)

הייתי בת עשר, כשפרצה מלחמת העולם הראשונה וכמובן, שלא הבנתי כראוי את משמעותה של הפורענות. ראיתי את כולם שרויים באבל כבד מחמת גיוסם של הגברים לצבא וחשבתי להומי, שהנה יחלפו ימים־מספר וכולם יחזרו הביתה בשלום. אבל השנים חלפו, המלחמה הארורה נמשכה בלי־סוף והמגוייסים לא שבו, פרט למתי־מספר, שחזרו שבורים ורצוצים מהחזיתות ומשבי הגרמנים.

לפני הכיבוש הגרמני

אבי היה ברוסיה בעיר ויטבסק לרגלי עסקיו ואמי ז״ל נשארה לבדה עם הילדים ומאחר שכל בני עירנו ברחו, ארזנו את חפצינו וציפינו לבואו של אבא, שנשתהה בדרך, מכיוון שנעצר על־ידי החיילים הרוסיים, שחשדוהו בריגול לטובת הגרמנים. סוף־סוף הצליח אבי להתחמק מידיהם ולחזור הביתה.

אולם שמחתנו לא היתה מלאה כי טרם בואו, גייסו הרוסים את אחינו הבכור, הרשל, ושלחוהו למקום לא־נודע. אמי התייפחה מר, כי מה תעשה לבדה עם ששה ילדים קטנים? בכל זאת מצאה עוז בנפשה להרגיע את אבי שסבל מהעדרו של אחי. קשה לתאר את מצבנו, טרם בואם של הגרמנים לעיירתנו. אוירוניהם טירטרו בלי הרף מעל לראשינו והקוזקים השתוללו ברחובות, פגעו באנשים ועשו שמות בכל בית. לפתע השלך הס והקוזקים נמלטו על נפשם. נכנס שכן בצהלה — „מזל־טוב, יהודים, הגרמנים כבשו את העיירה!” אותה שעה התגוררנו בביתו של יהודי בשם הרשל קולודנר, המכונה: בלק. בחצרו המרווחת היו הרבה דירות ובכל אחת מהן — התגוררה משפחת עניים מטופלת בהרבה נפשות. הנשים בכו, הפעוטות צווחו והזקנים אמרו תהילים בקול רם. לפתע נפתחה הדלת והרשל אחינו הופיע מרופש ולבוש קרעים, פניו נפולים ועיניו טרוטות.

הכיבוש הגרמני

— איך להתקיים ובמה לחיות? בעייה זאת העסיקה אותנו ביותר. קנינו סוס ועגלה והרשל התיישב על הדוכן והוביל סחורות לתחנה, עצים וכל מיני פרקמטיא. אבינו ניסה לסחור, אבל תנאי הכיבוש הגרמני לא איפשרו זאת. לפיכך נאלץ היה הרשל לפרנס בעבודתו שמונה נפשות. עזר וסעד לכולם, במיוחד לאמי, שנפלה על ערש־דווי. הוא היה לה בן מסור ועבד יומם ולילה בכדי לקנות רפואות יקרות ומזון מבריא, אבל ללא הועיל, כי ימיה לא ארכו ובשנת 1917 א׳ דניסן, הוציאה אמי את נשמתה הטהורה. הייתי בת שלש־עשרה והרגשתי בכל כובד האסון שפקד את משפחתנו: — איך נוכל להתקיים בלי אמנו היקרה? — היינו אובדי עצות, אולם הרשל ניחם אותנו — „כנראה, שכך נגזר מהשמים, הבה נתלכד מסביב לאבינו ונעזור לו להתגבר על אבדן אשת נעוריו!”

ואכן, הצליח הרשל במאמציו המרובים. טרח ויגע בעבודתו הקשה עד שחלה בטיפוס וכעבור זמן קצר, נפטר גם אחינו המסור והלך לעולמו. האסון הכפול, שפקד את משפחתנו תוך שנה אחת, זעזע אותנו עד היסוד. ביחוד, את

אבינו השכול, שחלה ונתעורר חשש, שגם הוא לא יאריך ימים. אבל ה' ריחמנו והחזירו לחיים.

שוב הפעם פגע המחסור במשפחה הגדולה, חיינו על לחם־צר ומים־לחץ, אבל קיבלנו הכל באהבה. כי אבינו חזר לאיתנו. איכשהוא, נתגברנו על כל המכשולים והתלאות.

לאחר הכיבוש הגרמני

ובכל זאת, למרות כל הצרות שבאונו, החזקנו מעמד. לא לבשנו סחבות, אלא בגדים מטולאים, אבל נקיים. הילדים למדו בבתי־ספר ושקדו על לימודיהם. גם אני ביקרתי בבית־ספר עברי מיסודו של מאיר־מוטל אפשטיין, שהטיף לציונות ולעליה לארץ־ישראל. לאחר זמן הצטרפתי לארגון „החלוץ". יוסף אחי ואחותי פרומצ'ה נכנסו ל„שומר־הצעיר". ואם־כי היינו בשתי הסתדרויות־נוער והרבינו בוויכוחים על כל הבעיות, בכל זאת ביצענו פעולות במשותף, שהכנסתן היתה קודש לקרנות האירגוניות של שני הארגונים. חטבנו עצים, סיידנו את בית־המדרש, אפינו מצות אצל חומה־גיטל. אספנו תרומות ל„קרן־הקיימת" וכל זמננו היה קודש לתנועה הציונית.

אחי יוסף וחנן קלקה היו מראשוני ה„שומרים", שיצאו להכשרה מהורודוק. אבי סבל, אך בלית־ברירה קיבל עליו את הדין. ביתנו היה פתוח לכל תנועות הנוער ולכל נואם ומרצה עובר־אורח. אחי ניגן על מנדולינה, גיסי על כנור וביחד עם עוד יודעי־נגן, אירגננו תזמורת כלי־מיתר.

עברו־חלפו השנים ואני לא רציתי, גם לא יכולתי, להשאר בהורודוק, התכוננתי ליציאה להכשרה. לא עזרו הפצרותיו של אבי, וביום חורף קר אחד נסעתי עם חברתי, שרה קרינסקי, להכשרה.

ואם־כי תנאי החיים בהכשרה היו קשים למדי, שמחנו בחלקנו. כעבור 15 חדשים הגיעה שעתי לעלות ארצה. נפרדתי ממשפחתי היקרה ויצאתי לדרכי הרחוקה.

— בתי היקרה — מילמל אבי בהפרדו ממני — מה תעשי בארץ־ישראל? אם תצטרכי למשהו, תודיעי לנו. נשתדל לעזור לך, כמיטב יכולתנו —

בבואי ארצה, עשיתי הכל למען לא אזדקק לעזרת אבי, כי מצבו דחוק היה, אבל עמדתי אתו בקשר־מכתבים הדוק עד שנת 1941. מאז, נותק הקשר בידיהם הטמאות של המרצחים הגרמנים. כל משפחתי ניספתה בשואה ומכולם נשאר בחיים רק גיסי, יוסף אברמיצקי, שנמצא באמריקה.

יקירי! מי ינקום את דמכם השפוך?

אנצור בלבי את דמויותיכם הטהורות עד אחרון ימי!

יהא זכרונכם ברוך!

מסע לעבר הקרוב

מאת **יצחק זהבי (גולדפרב)** (ישראל)

מבוא

הורודוק, עיירת מולדתי הרחוקה, עיירה של חולין ועטורה הילת זוהר מילדות. — הנה בניך — שרידיך מציבים לך בזה ציון ומעלים זכרך וזכר קהילת יהודיך.

הורודוק מולדתי, בך הרתני וילדתני אמי, בך נשמתי אוויר־שדה ויער, ב„חדרך" למדתי ראשית תורה ודעת, בבית־מדושך ספגתי רוח ישראל סבא ומתוכך קמתי ועליתי לציון הנבנית.

מאז נושא אני בלבי דמות מראך, דמות הבתים הישנים, המטים לנפול, אשר ב„פיאסקעס" ועל ה„וויגאן" לחוף הנהר, ודמות בתי „המיוחסים" החדשים, שנבנו מאוחר יותר, דמות הגשר על דנהר, אשר בימי שלום שימש מקום המיפגשים והראיונות הרומנטיים של צעירי העיירה, ובימי חירום נשא על גבו שיירות של קלגסים זרים, כובשי העיירה ובוזזיה, אשר לא פעם שרפו אותה בנסיגתם והשאירוה מבותרת לשניים.

עוד חיים בזכרוני רחובך הארוך וסימטותיך הזעירות, בהם גרו יהודיך היקרים, פשוטי־העם העמלים והישרים.

אזכור שכונת בתי־החרושת לאריגים, אשר שיוותה לך, פני עיירת־עבודה, שוקקת חיים ועמל. אזכור ארבעת בית־מדרשיך, שהמו מתפללים ולומדי תורה בכל ימות השבוע, ואת בית־הכנסת הישן, שלא נתמזל מזלו ולא ריכז „מנין" לתפילה בציבור, אלא בשבתות וימים־טובים בלבד.

בבואי לפקוד את זכר עירנו, עולים על לבי שלשה מאורעות, המציינים שלש תקופות אופייניות בהתפתחותה, והם: תקופת מלחמת העולם הראשונה וימי הכיבש הגרמני; יציאת הגרמנים ותקומת פולין; תקופת השנים 1924—1926 זמן שיגשוגן של תנועות הנוער וקדחת העלייה לארץ.

א. שנות הכיבוש

בשנת 1915, שנה לאחר פרוץ מלחמת העולם הראשונה, סמוך ל„ימים הנוראים", הגיעה השמועה, כי הרוסים נסוגים והגרמנים מתקרבים לאיזור. בהלה תקפה את תושבי העיירה, כיהודים כנוצרים, באשר השמועה אמרה שהקוזקים, אחוזי חימה על מפלתם בחזית, מכלים חמתם ביהודים חסרי המגן.

האיכרים „הרוסים הלבנים", אשר אימת ה„ניעמעץ" הכובש הזר נפלה עליהם, הניחו בתיהם ורכושם וברחו עם הרוסים הנסוגים. היהודים, לעומת זאת, השתדלו בכל מיני דרכים להשתמט מפגישה עם הקוזקים ולעומת זאת השתדלו להתקרב אל „הגואל" הגרמני, אשר כבר הגיע עד לשערי ביאליסטוק.

וכך נדדנו לילה ויום, בדרכיהם הצדדיות של היערות בואכה ביאליסטוק, בעוד מסביבנו עולים הכפרים והעיירות בלהבות, שהועלו בידי „מגינינו" הקוזקים, ולפנינו לשונות־האש, העולות לשמים מבנין תחנת החשמל של ביאליסטוק, שהופצצה על ידי הגרמנים.

לאחר־מכן, בעבור ימי ההפתעה הראשונים, עם השלמת הכיבוש הגרמני, חזרו ונתכנסו יהודי הורודוק ממקומות מנוסתם ומחבואיהם, ובוקר אחד גילו לתמהונם, כי איכרי הסביבה, רובם ככולם, עקרו מבתיהם והלכו עם הצבא הרוסי

הנסוג, ושדותיהם עמוסי היבול נשארו הפקר.

היתה זו תקופת האסיף, ויהודי העיירה שנשארו ללא מקורות מחיה, פשטו עם בני משפחותיהם על השדות הנטושים ואספו את יבול האדמה: תפוחי־אדמה, קטניות, ירקות ופרות, ועד אשר הספיקו הגרמנים להחרים את היבולים הנטושים, כבר היו מחסני בני הורודוק מלאים טוב־האדמה, להחיות נפשם ונפש בני־ביתם בימים הקשים שנכונו להם.

בעלי יוזמה אף הזדרזו לחרוש שטחים נרחבים ולזרוע תבואות־חורף, וכן עשו רבים מבני העיירה משך כל שנות הכיבוש הגרמני, ועיירת־החרושת הפכה בן־יום לעיירה חקלאית.

שלש שנות הכיבוש הגרמני היו שנות סבל ורעב למרבית אוכלוסייתה של העיירה, כיוון שבתי־החרושת שותקו, המסחר הוגבל, ומי שלא היה מסוגל להיות חקלאי, נידון לחרפת רעב.

בלית ברירה, התמסר חלק מבני העיירה ל„שמוגל" — הברחת צרכי מזון מן הכפרים ומן דעיירות הסמוכות, שמזלן שיחק להן יותר. קבוצות־קבוצות היו יוצאים עם ערב לכפרים, ולאחר יומיים־שלושה, היו חוזרים בסתר־לילה, כשצרורות צרכי מזון והלבשה עמוסים על כתפיהם לעייפה.

בהיותם נתונים לסכנה מתמדת של מאסר על ידי הגרמנים, שגזרו על ה„שמוגל" בעונשים חמורים, פיתחו קבוצות אלו חיי־צוות והווי מיוחד, וכן המציאו תחבולות למיניהן, כדי להערים על השוטרים הגרמנים. בתקופה קשה זאת התרכזו כל מעייניהם של יהודי העיירה בהשגת „טרף" לביתם, ועוד זכור לי פיזמון, שנתחבר בימים ההם וביטא את הלך־הרוח באיזור ההוא:

תנו רבנן. אוי עס איז ביטער ?
אווו נעמט מען יענע יארן?
אין קעשענע איז שיטער
אַלץ געפטרט, אַלץ פארלאָרן.

יידן־גבירים זענען געווארן קבצנים
ליידן הונגער, ליידן נויט.
אויסגעגאנגען די מזומנים
און מען שטאַרבט פאר א שטיקל ברויט.

אַלטע צייטן לאנג פארגעסן
נייע צייטן, נייע קלאָגן
ווער האָט אַמאָל גערעדט פון עסן
און היינט בוקט מען זיך צום מאָגן".

וכן עוד בתים מספר. את הפיזמון היו שרים בניגון של „מאי קא משמע לן"...

ב. עזרת אחים

עירתנו לא הצטיינה מעולם בשפע ורווחה, אולם תמונה עגומה במיוחד נשתמרה בזכרוני משנת 1918 — שנת יציאתם של הגרמנים והכרזתה של מדינת פולין.

הארץ נוצלה ע"י הגרמנים הכובשים. היערות בוראו ועציהם נשלחו לגרמניה, וכן נשלח חלק גדול מיבולי השדות שהוחרמו, כביכול, לצרכי הצבא. חיי הכלכלה היו משותקים, ארובות בתי־החרושת לא העלו עשן מזה כמה שנים, ויהודי העיירה נשארו מחוסרי פרנסה.

או־אז הופיע הגואל בדמות ה„דוד" שמעבר לים. יהדות אמריקה התעוררה ויסדה ג. ד. ק. (ג'וינט דיסטריביושן קומיטי) שנודע מאז בשמו המקוצר ג'וינט. שליחי ג. ד. ק. הגיעו לכל עיר ועיירה נידחת ועמם מכוניות עמוסות קמח, סוכר, עוגות, אורז ובגדים. כשהגיע שליח הג'וינט להורודוק, כונסה אסיפה בבית הרב, ונבחרה ועדה לחלוקת המזון וההלבשה. אבי ז"ל, שמונה לבא־כוחו של הג'וינט בעיר, התנדב לבצע את החלוקה וגם מסר לתכלית זו חדר מחדרי ביתנו, ששימש כמחסן ועמד תחת פיקוחה של הוועדה הנ"ל.

הייתי אז ילד כבן 12 וסייעתי בידי אבי בעריכת הרשימה השמית של כל יהודי העיירה. שלש מאות ששים וחמש משפחות במספר כמניין ימות החמה, היו אז בעיירה, ורובם ככולם היו „נצרכים". מלאכת החלוקה היתה קשה ועדינה, אך אני ועוזרינו עשינו בה כבמלאכת־קודש. ימים ולילות שבועות וירחים המשכנו בשקילה וחלוקה, עד אשר החלו החיים חוזרים למסלולם ואיש־איש חזר לעיסקו או מצא לו עיסוק חדש.

זכר הימים הקשים האלה לא מש מלבי משך כל תהפוכות־החיים שעברו עלי מאז, ונחקקו בלבי כאות ומופת לשרשיות קיום עמנו, והערבות ההדדית הקיימת בין כל חלקיו להבטחת קיומו הפיסי והרוחני.

ג. פריחה חברתית

אולם גולת הכותרת של זכרונותי, הלא היא תקופת הפריחה והשיגשוג של הנוער בהורודוק.

בראשית שנות השלושים הגיעה רשת בתי־הספר של „תרבות" גם אלינו, וילדי העיירה, אשר עד אז התחנכו ב„חדרים" או לכל היותר בחדרים מתוקנים, זכו כעת להשכלה עממית יסודית וחינוך לאומי בסיסי מפי מורים מסורים ונאמנים, אשר הקדישו לכך ממיטב זמנם ומרצם, ובזכות זו גדל וקם, תוך שנים מעטות, נוער ער ותוסס, אשר שימש עהודה נאמנה למפלגות הציוניות בפעולתן הציבורית. גולת הכותרת לפעולה ברוכה זו היה ייסוד קן „השומר צעיר" בשנת 1924, ע"י כותב שורות אלו, בעזרת מדריכים מביאליסטוק.

הרקע החינוכי של ילדי בית־הספר העברי והצמאון לפעולה של נוער העיירה, אשר דבקה בו הפעילות ציבורית הכללית ברחוב היהודי בפולין, שימשו סדן מצוין ליצירת הסתדרות „שומרית" תוססת בעיירה, והיא שסחבה במרוצת הזמן, אחרים, אף מבין בוגרי בית־הספר של ציש"א (בשפת יידיש) שחונכו על ברכי תנועת דנוער של „בונד". עד מהרה

קבוצת „שומרות"

נמצא צוות מדריכים (ראשי קבוצות, ראשי גדודים, הנהגה), אשר לא חסכו כל מאמץ, כדי לארגן ולחנך את הילדים, שנהרו למסגרת החדשה בזרם בלתי־פוסק.

בית־הספר העברי שימש אכסניא ל„קן", אשר הקיף למעלה מ־100 חברים, אולם הפעולות המסועפות של הקבוצות והגדודים התפשטו גם על חצרות ובתים פרטיים, וכך הוכנס ההווי הארצישראלי ושירת הארץ אל תוך בתי העיירה. בשנת 1925 יסדנו ב„קן" מפעל הכשרה להקניית מקצוע לבוגרי התנועה. בשלב דראשון נרכשו מכשירי נגרות ואף הוחל בהדרכת מספר „שומרים" במקצוע זה. כן התארגנה קבוצת בוגרים לעבודת סבלות בתחנת הרכבת, למימון השתתפותנו בקרן ה„הכשרה" הארצית.

אולם לשיא הדתעניינות הציבורית הגיע „השומר", כאשר בקיץ 1925, קיבלנו על עצמנו את מפעל המרעה של פרות העיירה. אין לתאר את ההתלהבות שהקיפה את כל „השומרים" למפעל מקורי זה; בני „בעלי־בתים" מפונקים נדחקו להרשם בתור, כדי להיות רועה לשבוע ימים ולשתף עצמם בחוויה גדולה זאת. אף נערים עובדים עשו מאמצים לקבל חופשה מעבודתם, כדי להשתתף במפעל.

הורים רבים התנגדו לכך, שילדי טיפוחיהם הפכו להיות „פאסטוכער" והדברים הגיעו לוויכוחים סוערים בבתי „השומ־רים" עד אשר נאלצנו לכנס „סימפוזיון" של ב"כ ההורים והנהגת ה„שומר", ולאחר פולמוס חריף ומעניין, שארך שעות רבות, כשבחוץ צובאים כל „המעונינים", סוכם, כי הפעולה תבוצע ע"י אלה, שההורים יסכימו לכך, והשלום בעיירה הושב על כנו. נתקנא הנוער המבוגר ב„שומרים" ומעשיהם, והחל לחפש גם הוא שדה־פעולה לעצמו, וכך הוקם בהורודוק סניף „החלוץ" והעיירה כולה הפכה לפרוזדור לארץ־ישראל.

ויזכר כאן לטובה האיש זבינוביץ, „מורשה" הקרן־הקיימת לישראל, כי ידו היתה בכל פעולת תרבות ציונית בעיירה, מייסוד בית הספר „תרבות" וכלה באירגון העבודה הענפה למען הקרנות הלאומיות ופעילות ציונית כללית. הוא ניצל היטב את הרוח החדשה, שפעמה בנוער העיירה, וסייע בכל יכולתו גם ל„החלוץ" וגם לה„שומר". במסגרת בית־הספר העברי ובחסותו, ובהשתתפותם הפעילה של מורי ביה"ס, היה מארגן פגישות נוער כלליות בנשפי שאלות ותשובות ונשפים תרבותיים, הקשורים במאורעות וחגים לאומיים. מפגשים אלה היוו במשך זמן רב את מרכז חיי הרוח של הנוער, אשר מצא לעצמו מטרה וטעם בחיים. מעודו לא ידע הנוער בהורודוק הלומות, שאיפות ומשא־נפש כגון אלו, אשר חי בהם באותן שנות הזוהר של 1924—1926.

אן אויספלוג אין דער נאענטער פארגאנגענהייט

פון יצחק זהבי (גולדפארב) (ישראל)

האראַדאָק, מיין ווייט געבוירט־שטעטל, באַשטראַלט מיטן צויבער־גלאַנץ פון דער ווייטער קינדהייט, דיינע פאַריתומטע זין שטעלן דיר א מצבה און דערמאָנען דיר און דיין יידישע קהילה.

האראדאק, מיין היימלאנד, אין דיר האָט אויסגעטראָגן און מיך געבוירן מיין מוטער, דו האָסט געשמעקט מיט פעלד־לופט און מיט וואלד, אין דיין „חדר" האָב איך אַנגעפאַנגען צו לערנען תורה און וויסן, אין דיין בית־מדרש האָב איך מיך אַנגעזאַפּט מיטן אור־אַלטן גייסט פון מיין שטאַם און פון דיר, בין איך עולה געווען צום זיך בויענדיקן ציון.

זינט דעמאלט, טראָג איך אין מיין הארצן דיין געשטאַלט און אויסזען. דאס בילד פון דיינע הייזער, וואס האלטן ביים איינפאלן, וואס אויף די „פּיאַסקעס" און אויפן „וויגאַן" ביים ברעג טייך. און דאס בילד — הייזער פון די נייע „מיוחסים", וועלכע מען האָט שפּעטער געבויט. דעם אויסזען פון דער בריק איבערן טייך, וועלכער האָט אין פרידנצייט געדינט אַלס אַן אָרט פון טרעפונגען און ראמאנטישע „ראַנדקעס" פאַר דער שטעטלשער יוגנט. און אין קריטישע טעג אויסגעטראָגן אויף זיין רוקן די פּאַלקן פון די פרעמדע חיילות, די דער־אָבערער און רויבער, וואס האָבן אים פארברענט צוריק־טרעטנדיק.

עס לעבן נאָך אין מיין זכרון דיין לאנגע גאס און אויך די קליינע געסלעך, אין וועלכע עס האָבן געלעבט דיינע טייערע יידן, די פשוטע פּאַלקס־מענטשן, ערלעכע האַרעפּאַש־ניקעס. איך געדענק, די געגנט פון די טעקסטיל־פאַבריקן, וועלכע האָט דיר געגעבן א צורה פון אַן ארבעטס־שטעטל, וואס שפּרודלט מיט מי און לעבנס־לוסט. איך געדענק דיינע פיר בתי־מדרשים, וועלכע האָבן געהוישט מיט מתפללים און תורה־לערנער און אויך דיין אַלטע שול, וועלכע האָט ניט געהאַט קיין מזל צו א וואכעדיקן „מנין", נאָר צו שבתים און יום־טובים.

ווען איך קום דערמאָנען דעם אָנדענק פון אונזער שטעטל, שווימען אויף פאר מיינע אויגן דריי געשעענישן, וואס באַציי־כענען דריי כאראקטעריסטישע תקופות אין איר אַנטוויקלונג: די תקופה פון דעם ערשטן וועלט־קריג און די דייטשישע אָקופּאַציע; דער צוריקגיין פון די דייטשן און דאָס אויפקומען

פון פוילן;די תקופה פון די יארן 1924—1926, וואס איז געווען די צייט פון פאנאנדערבלי פון די יוגנט־באַוועגונגען און דאס פיבערהאַפטע עולה זיין קיין ארץ־ישראל.

א. די יארן פון אקופאציע

אין יאר 1915, איין יאר נאָכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, נאָענט צו ימים־נוראים, איז ארויס א קלאנג, אז די רוסן טרעטן אָפּ און די דייטשן דערנעענטערן זיך צו אונזער ראיאן. א בהלה האָט ארומגעכאַפּט די איינוווינער פונעם שטעטל, סיי יידן און סיי קריסטן, ווייל מען האָט גערעדט, אז די קאזאקן, פארצאַרנט פון זייער מפלה אויפן פראנט, לאָזן אויס זייער כעס אויף די שוצלאָזע יידן.

די ווייסרוסישע פויערים איז באפאלן א פחד פאר דעם פרעמדן אָקופאנט דעם „ניעמעץ", האָבן זיי איבערגעלאָזט זייערע הייזער און פארמעגנס און אַנטלאָפן צוזאמען מיט דער רוסישער ארמיי. דאקעגן, די יידן, האָבן אויסגעמיידט זיך צו טרעפן מיט די קאָזאקן און אפגעווארט דעם דייטש, דעם „גואל", וועלכער איז שוין דערגאנגען ביז ביאליסטאָק.

און אָט אזוי האָבן מיר געוואנדערט טאָג און נאַכט, אין די נעכט פון אומרו און שרעק, אויף די זייטיקע וועגן צו די וועלדער וואס פירן קיין ביאליסטאָק, די דערפער און שטעט־לעך זענען פארצוקט געווארן אין פלאמען, אונטערגעצונדן פון אונזערע „שיצער" די קאזאקן. די צונגען־פייער האָבן דערגרייכט אַזש ביז צו דער ביאליסטאָקער עלעקטרישער סטאַנציע, וואס איז באַמבארדירט געווארן פון די דייטשן.

ווען עס זענען פארביי די ערשטע טעג פון איבערראשונג, נאָכן משלים זיין מיט דער דייטשער אָקופאַציע, און די האַרא־דאקער יידן זענען ארויסגעקראכן פון זייערע באהעלטענישן, האָבן זיי אַנטפלעקט דעם חידוש, אז די פויערים פון דער אַרומיקער סביבה, האָבן אלע ווי איינער עוקר געווען פון זייערע הייזער, און דעם גערעטעניש איבערגעלאָזט הפקר אויף די פעלדער.

עס איז געווען שניט־צייט, און די שטעטלשע יידן, וועלכע זענען איבערגעבליבן אָן לעבנס־מיטלען, זענען ארויס מיט זייערע משפחות אויף די פארלאזטע פעלדער און האָבן אויפ־געקליבן דעם גערעטעניש: קאַרטאָפל, ארבעס, ירקות און פרוכט. און ביז די דייטשן האָבן זיך אַ נעם געטאָן צו רעק־ווירירן די פארלאזטע גיטער, זענען שוין די שפייכלערס פון די הארשאדקער יידן געווען פול מיט אַלדאָס גוטס אויף איבערצוקומען די שווערע צייטן, וואס האָבן געווארט אויף זיי.

מענטשן מיט איניציאַטיוו האָבן זיך צוגעאייַלט פאַר־אַקערן ברייטע שטחים און פארזייען ווינטער־תבואות. אָט אַזוי האָבן געטאָן א סך שטעטלשע יידן אין פארלויף פון דער דייטשער אָקופאציע ,און דאָס אינדוסטריע־שטעטל האָט זיך דורך נאַכט פארוואנדלט אין א דארף.

דריי יאר דייטשע אָקופאציע, זענען געווען שווערע יארן פון דחקות און הונגער־נויט פאר דער מערהייט באפעלקערונג פון שטעטל, ווייל די פאבריקן זענען געווען פאראליזירט, דער האַנדל באגרענעצט, און ווער עס איז געווען ניט פעאיק צו לאנדווירטשאַפט, האָט געליטן הונגער און נויט.

ניט האָבנדיק קיין אַנדער ברירה האָבן זיך א טייל שטעטלשע יידן א נעם געטאָן צום „שמוגל" מיט שפייז־פראדוקטן פון די דערפער אין די דערנעבנדיקע שטעטלעך. גרופּנווייז פלעגן זיי אין אָוונט זיך ארויסלאָזן אין די דער־פער און אין צוויי־דריי טעג צוריקקערן אין מיטן נאכט, מיט שווערע פעק פול מיט פראדוקטן און בגדים.

זייענדיק אויסגעשטעלט אויף דער שטענדיקער געפאר געכאַפּט צו ווערן פון די דייטשן, וועלכע האָבן באשטראפט פאר „שמוגל" מיט שווערע שטראפן, האָבן אָט די גרופּעס אַנטוויקלט אן אייגנארטיקן קאָלעקטיוון לעבנס־שטייגער, און אויך אויסגעפונען פארשיידענע מיטלען ווי אזוי אָפּצונאַרן די דייטשע פאליציאַנטן.

אין אָט דער שווערער תקופה, האָבן די שטעטלשע יידן קאָנצענטרירט אַלע זייערע כוחות, כדי צו שאַפן עסנווארג פאר זייערע משפחות און איך דערמאָן זיך אַ פזמון, וואס מען האָט דאן געזונגען און וואס האָט אויסגעדריקט דעם געדאנ־קענגאנג און די הערשנדע שטימונגען אין יענעם ראיאן:

תנו רבנן, אוי, עס איז ביטער
אווו נעמט מען יענע יארן?
אין קעשענע איז שיטער
אַלץ געפטרט, אַלץ פארלארן.

יידן גבירים זענען געווארן קבצנים
ל'יידן הונגער, ל'יידן נויט.
אויסגעגאנגען די מזומנים
און מען שטאַרבט פאר א שטיקל ברויט.

אלטע צייטן לאנג פארגעסן
נייע צייטן, נייע קלאָגן
ווער האָט אַמאָל גערעדט פון עסן
און היינט בוקט מען זיך צום מאָגן — —

און נאָך עטלעכע סטראפן. אָט דעם פיזמון פלעגט מען זינגען מיט א ניגון פון „מאי קא משמע לן".

ב. ברודער־הילף

אונזער שטעטל האָט זיך קיינמאָל ניט אויסגעצייכנט מיט שפע און ווילשטאַנד, אָבער אַ ספּעציעל טרויעריקע בילד האָט זיך פארהיט אין מיין זכרון פון 1918 יאר, — דער דייטשער צוריקמארש און דער אויפקום פון דער פוילישער מדינה. דאס לאנד איז פאַראַרעמט געווארן פון די דייטשע אָקופאנטן. די וועלדער אויסגעהאַקט און די בוימער אוועק־געשיקט קיין דייטשלאנד, און גלייכצייטיק, אויך דאָס פעלד־גערעטעניש, וואס איז געווארן קאָנפיסקירט, כלומרשט, פארן מיליטער־געברויך. דערווירטשאַפטלעכער לעבן פאראליזירט, און פון די פאבריק־קוימענס האָט מען זינט עטלעכע יאר ניט אָנגעזען קיין סימן פון א רויך. די יידן זענען ארומגעגאנגען אָן פרנסה.

דאן איז דערשינען דער גואל אין דער געשטאַלט פון דעם רייכן „פעטער" פון יענער זייט ים. דאס אמעריקאנער יידנטום האָט אויפגעוואכט און געגרינדעט דעם ד.ד.ק. (דזשאָינט דיסטריביושן קאָמיטי) וואס איז געווען באקאנט אונטערן פארקירצטן נאָמען „דזשאָינט". די שליחים פון ד.ד.ק. האָבן באזוכט יעדע שטאָט און די פארווארפנסטע שטעטלעך

און געבראכט מיט זיך פולגעפאקטע אויטאָס מיט מעל, צוקער, ביסקוויט, רייז און בגדים. אז עס איז געקומען דער שליח פון „דזשאָינט" קיין האראדאק, איז גערופן געווארן אַן אסיפה ביים רב אין שטוב, וועלכע האָט אויסגעוויילט א קאָמיסיע צום פארטיילן דעם פראוויאנט און די בגדים. מיין פאטער ז"ל, וועלכער איז באשטימט געווארן אלס דער פארשטייער פון „דזשאָינט" אין דער שטאָט, האָט פארגעלייגט פרייוויליק דורכצופירן די פארטיילונג און צו דעם צוועק אָפּגעגעבן א צימער פון אונזער דירה, וואס האָט געדינט אַלס מאגאזין און איז געשטאַנען אונטערן אויפזיכט פון דער אויבנדערמאַנ־טער קאָמיסיע.

איך בין דאן געווען א יינגל פון א יאר צוועלף און צוגע־האָלפן מיין פאטער איינצואָרדענען די נאָמענטלעכע רשימה פון אלע שטעטלשע יידן. דריי הונדערט פינף און זעכציק משפחות, ווי דער צאָל טעג אין יאר, זענען דאן געווען אין שטעטל, און די מערהייט נויט־באדערפטיקע. די ארבעט ביי דער פארטיילונג איז געווען א שווערע און א דעליקאטע, אָבער מיר האָבן זי געטאָן ווי א מלאכת־קודש. טעג און נעכט, וואכן און חדשים האָבן מיר פארגעזעצט דאס וועגן און פארטיילן, ביז דאס לעבן האָט זיך נאָרמאַליזירט און יעדער איינער האָט זיך צוריקגעקערט צו זיין אלטע באשעפטיקונג, אָדער זיך גענומען צו עפּעס אנדערש.

דער אָנדענק פון יענע שווערע טעג האָט זיך ניט אָפּגעטאָן פון מיר אין פארלויף פון די פארשיידענע לעבנס־ענדערונגען, וואס איך האָב זינט דאן אדורכגעמאכט און זיי זענען איינגע־קריצט אין מיין הארץ אלס א מוסטער פון מענטאַליטעט פון אונזער פאָלק און די קעגנזייטיקע פאראַנטווארטלעכקייט צווישן אלע זיינע טיילן, וועלכע גאראנטירן זיין פיזישע און גייסטיקע עקזיסטענץ.

ג. די געזעלשאפטלעכע אויפלעבונג

אָבער דער וויכטיקסטער פונקט פון מיינע זכרונות איז די תקופה פון דעם אויפבלי און פאנאנדערוווקס פון דער יוגנט אין האראדאק.

אין אָנפאנג פון די דרייסיקער יארן איז צוגעקומען די נעץ פון די „תרבות"־שולן אויך צו אונז, און די שטעטלשע קינדער וועלכע האָבן זיך ביז דאן דערצויגן אין די „חדרים", האָבן איצט זוכה געווען צו א פאָלקס־שול און א נאציאנאַלע דערציאונג פון געטרייע לערער, וועלכע האָבן צו דעם צוועק געווידמעט א סך צייט און ענערגיע. טאַקע א דאנק זיי, איז אויפגעקומען אין פארלויף פון עטלעכע יאר א וואכזאמע און גוט־דערצויגענע יוגנט, וועלכע האָט מיט זיך פארגעשטעלט א געטרייע רעזערוו פאר די ציוניסטישע פארטייען, פאר זייער געזעלשאפטלעכער טעטיקייט. דער הויך־פונקט פון אָט דער געבענטשטער טעטיקייט איז געווען, די גרינדונג פון דעם קן „השומר הצעיר" דורך דעם שרייבער פון אָט די שורות, אין יאר 1924, מיט דער אקטיווער הילף פון ביאליסטאָקער פריינט און חברים.

דער דערציערישער גרונט פון דער העברעאישער שולע און דער דארשט נאָך טעטיקייט פון דער שטעטלשער יוגנט, וועלכע איז באאיינפלוסט געווארן פון דער אלגעמיינער געזעלשאפטלעכער טעטיקייט אויף דער יידישער גאס אין פוילן, האָט געדינט אלס א גלענצנדער באזיס צום שאַפן א שומרישע אָרגאניזאציע אין אונזער שטעטל, און מיט דער צייט, אויך מיטגעריסן די יוגנטלעכע פון ציש"א שולן (אין יידיש), וועלכע זענען דערצויגן געווארן אין דער בונדיישער יוגנט־באוועגונג. גאר אין גיכן האָט זיך אָפּגעפונען א קאָלעק־טיוו פון דערציער (גרופן־פירער און א צענטראלע אָנפירער־שאפט), וועלכע האָבן זיך באַמיט די קינדער צו ארגאניזירן און דערציען אין דער נייער ארגאניזאציע.

די העברעאישע שולע האָט געדינט אלס אַן אכסניה פארן „קן", וועלכער האט געציילט איבער 100 חברים, אָבער די פארצווייגטע טעטיקייט פון די גרופן האָט זיך פארשפרייט אויך אויף די פריוואטע הייזער, און אזוי ארום אריינגעפירט דעם ארץ־ישראלדיקן לעבנס־שטייגער און דאס ישראלדיקע ליד אויך אין די שטעטלשע הייזער.

אין יאר 1925 האָבן מיר ארגאניזירט אין „קן" אַן אונטער־נעמונג, צו לערנען סטאָלעריי די דערוואקסענע מיטגלידער פון דער ארגאניזאציע און צו דעם צוועק זיך איינגעשאפט סטאָלעריי־מכשירים. גלייכצייטיק האָט זיך ארגאניזירט א

גרופע פון „השומר הצעיר" אין האראָדאָק

גרופע פון יוגנטלעכע צו טראנספארט־ארבעטן אויף דער באַן־סטאַנציע, כדי צו פינאַנסירן אונזער אנטייל אין דעם צענטראלן פאָנד פאר „הכשרה".

אָבער צום הויך־פונקט פון געזעלשאפטלעכן אינטערעס איז דערגאנגען דער „השומר", ווען זומער 1925 האָבן מיר גענומען אויף זיך די אקציע פון פאשען די שטעטלשע קי. עס איז ניט איבערצוגעבן די התלהבות, וואס האָט ארומגע־כאַפּט אלע „שומרים" צו אָט דעם אָריגינעלן אויפטו: באלעבאטישע זין און טעכטער האָבן זיך געשטופּט אין דער ריי, כדי זיך צו פארשרייבן אלס פאסטוכער.

א סך עלטערן האָבן זיך אַקעגנגעשטעלט זייערע קינדער, און עס איז דערגאנגען צו שטורמישע וויכוחים אין די משפחות פון די „שומרים", ביז מיר זענען געווען געצוווּנגען צו פאַראַנשטאַלטן א „סימפאזיאן" פון די עלטערן מיט דער אַנפירערשאַפט פון „השומר", און נאָך אַ שאַרפן און אינטע־רעסאנטן וויכוח, וואָס האָט געדויערט א סך שעהן, האָט מען באַשלאָסן, אז צו דער ארבעט וועט מען צונעמען נאָר מיט דער דערלויבעניש פון די עלטערן, און דער שלום אין שטעטל איז צוריקגעשטעלט געווארן.

האָבן זיך די דערוואַקסענע יוגנטלעכע מתקנא געווען אויף די „שומרים" און זייער טעטיקייט און זיי האָבן געגרינ־דעט אין האראדאק א סניף פון „החלוץ" און אזוי ארום האָט זיך דאס שטעטל פארוואנדלט אין א וואקזאל קיין ארץ־ישראל.

זאָל דא דערמאָנט ווערן צום גוטן זבינאָוויטש, דער „פארטרעטער" פון קרן קיימת לישראל, וועלכער האָט צוגע־לייגט א דאנט צו יעדע ציוניסטישע אונטערנעמונג אין שטעטל, גרינדנדיק די „תרבות" שולע, אָנפירנדיק מיט דער פארצווייגטער טעטיקייט פון די נאציאנאַלע פאָנדן און מיט דער אלגעמיינער ציוניסטישער ארבעט. ער האָט אויף א געלונגענעם אופן אויסגענוצט דעם נאציאנאַלן גייסט פון דער שטעטלשער יוגנט, און צוגעהאָלפן סיי דעם „החלוץ" און סיי דעם „השומר". מיטן אקטיוון אָנטייל פון די לערער פון דער העבּרעאישער שולע, פלעגט ער ארגאניזירן אלגע־מיינע יוגנט־צוזאמענטרעפן, קעסטל־אָוונטן און קולטור־פאראנשטאַלטונגען, פארבונדן מיט פארשיידענע געשעענישן און נאציאנאלע יום־טובים. אָט אָ די צוזאמענטרעפן האָבן קאָנצענטרירט דאס גייסטיקע לעבן פון דער יוגנט, וועלכע האָט געפונען פאר זיך א ציל אין לעבן — עליה.

נאָך קיינמאָל האָט די יוגנט אין האראדאק ניט געוווּסט פון אזויפיל שטרעבונגען און נשמה־דערהויבונג ווי אין אָט די שטראלנדיקע יארן פון 1924—1926.

ילדות ונעורים

מאת **הינדה גולדשטין-לובזובסקי** (ישראל)

זכרונות השנים הבהירות שחלפו בעיירתנו הקטנה, זכרונות של ילדות ונערות, הם רקע־מסד לכל פרט מאתנו, כפי שנאמר: „האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו", כי המשך חיי הנפש של המבוגר, מקורם ברשמי־בראשית שנחרתו בזכרון ימי ילדותו.

הורודוק, עיירתי־מכורתי! בך עמד בית הורי, שנולדתי וגדלתי בתוכו. צלמך ודמותך נחרתו בלבי למשך כל ימי חיי עלי אדמות. כל דרכי בחיים וכל פעולותי — הם בבואת נופך, שרישומו לא ימחה לעד מזכרוני.

הנה את צפה עולה, עיירתי, מול עיני רוחי, על רחובותיך הצרים והנחל שמפלג אותך ל„שטעטל ו„פיאסקעס", הדרך הרחבה לתחנת הרכבת והיערות העבותים מסביבך, אלה נוסכים עליך הוד קדומים. בין החולות הזהובים, כרי דשא ושדות שיפון מזדקרות אל־על ארובות חרושת מרקיעות שחקים, פולטות עשן סמיך וקולות צופרים בוקעים מתוך גרונם בטרם שחר, אותם קולות המעוררים את תושבי העיירה להמשך טווייה ואריגה של מסכת יומם. וכל אחד פונה לדרכו. האבות למלאכה ועמל כפיים ואנו, בני־נעורים, פנינו ללימודים, לדעת ולהשכלה, שיפלסו עבורנו דרך חיים רחבה לעולם הגדול.

בבית־הספר החדירו בנו מורינו ומחנכינו המסורים לתפ־קידם, את הצמאון לדעת וגם עיצבו במידת־מה את אופיינו החברתי. המורים השתייכו למפלגת פועלי ציון, שדגלו בשפת יידיש כשפת יסוד, אולם בהשפעתם של כמה חברי ההנהלה, נקבע צביונו העממי־לאומי, שהפך את בית־ספרנו אולפן־חינוך לדוגמה ולמופת.

שיטת הלימודים, יחסי המורים לתלמידים והחיים החבר־תיים בתוך כותלי בית־ספרנו ומחוצה להם, היוו מסכת חינוכית אחת, שרישומיה חזקים היו, אפילו בעיני מתנגדינו העזים ביותר.

רוב ילדי עיירתנו נהרו לבי"ס זה, כי תוכנית הלימודים

כתה בביה"ס העממי בשפת יידיש עם המורה בלומה רוצ'יק

נתקבלה על דעתן של הבריות מכל שכבות העם. בכיוון זה פעלה רבות מורתנו היקרה והמסורה, בלומה רוצ'יק, שדאגה כאם לתלמידיה וחינכה אותם לשלמות אנושית. מורה זאת, קשורה היתה בכל מאודה לבניה־תלמידיה ותלמידותיה הרבים מספור, שמכירים לה תודה על מאמציה המרובים.

אולם חיש־מהר חלפו שנות הלימודים בבית־הספר וגיל נעורים סוער דחק הצידה חלומות תמימים של ילדות ועם חילופי הזמנים גברו ההתלבטויות וחיפושי נתיב בין דרכים מצטלבות. „לאן? בן־אדם, לאן פניך מועדות?" השאלה הנוקבת התייצבה לפנינו בכל חריפותה ותבעה תשובה חד־משמעית. ובגבור המבוכה, נשאנו את רגלינו לשמואל זבינוביץ, שביתו היווה כעין אכסנית־נוער בעיירתנו. החלטנו על יסוד אגודת

„השחר" ומפקידה לפקידה התאספנו לדיון בבעיות, שהיו מנסרות אז בחללו של עולם: לאומיות וסוציאליזם, דת וציונות וכד'. אספנו ספרים וארגננו ספריה, גבינו כספים לקרן הקיימת לישראל והיינו בטוחים, שאנו סוללים בזאת דרך חיים לעמנו ולעצמנו.

באחד הימים הוזמנו למיכלובה שע"י הורודוק, לנשף אשר אורגן ע"י הסתדרות „השומר הצעיר" והגמנסיה „תרבות" מביאליסטוק. בנשף זה הונחה אבן־הפינה לייסוד קן „השומר הצעיר" בעיירתנו. הח"ח סוקולובסקי וגולדברג מביאליסטוק טיפלו ב„גרעין", שכלל בין השאר את רחל ציוני, נחמה שימשלביץ, ליזה לונסקי, האחים לב ויצחק גולדפרב. ניגשנו לפעולות, שהצטיינו ברמתם החינוכית. למדנו עברית ואת תולדות התנועה הציונית, פעלנו רבות עבור הקרנות הציוניות אירגננו טיולים. הקן העליז משך אליו את מיטב הנוער בעיירה, מ„הכפיר" על ל„קשיש" וכשנתבססנו שוב נשאלה השאלה בכל חריפותה:

„ומה הלאה"? הפתרון נמצא בהגשמה. הקשישים עברו לה„חלוץ" ומשם פנו להכשרה, שהובילה אותם לעליה ארצה.

וכך נמשכו החיים עד הסוף המר והנמהר מידיהם הטמאות של הנאצים, שעקרו את עיירתנו על תושביה מספר החיים וטילטלו את כולם לתוך גיא־צלמוות.

אין נוחם וצרי לדווי ולשכול!

הורודוק עיירתי

מאת **שושנה צילנגולד** (שמן) (ישראל)

א. תאור העיירה

עיירתנו חצוייה היתה על ידי הנהר בשם סופרסלה, שגשר היה נטוי עליו. מצד אחד שכנה ה„שטעטל" ומעברה השני „פיאסקעס". ק"מ אחד הפריד בין הורודוק ותחנת הרכבת, שחיברה אותה לביאליסטוק. בצידה של אותה דרך עמד בנין בית־החולים העירוני ובקרבת מקום השתרע בית־הקברות היהודי. בכביש שהוביל למיכלובה, היו שני בתי־מדרשים ובית־הכנסת הישן. קצת יותר רחוק ה„הקדש" ובית־המרחץ ואחריו בית־הקברות של הנוצרים. בהתחלת ה„פיאסקעס" נזדקרו ארובותיהם של שני בתי־חרושת: קרוננברג ועל ידו ביהח"ר גוטליב, שניהם ייצרו מוצרי־טכסטיל בלתי גמורים. ממולם פעלה טחנת־קמח, בית המרקחת של שולקלפר ובית־הספר „תרבות". בקצה „פאבריטשנע גאס" עמדה מנסריה, והחמרים לתעשיית הלבידים הפיצו ריחות רעים, שגרמו סבל רב לתושבי העיירה. ומאחר שכל השתדלויותיהם של השכנים להפטר מהמיטרד הציבורי לא נשאו פרי, קמו „מתנדבים" בעם וברכו את ברכת „מאורי האש" ועל ידי כך נפתרה הבעייה.

תנאי החיים היו קשים מאוד. מים שאבו מתוך בארות והתאורה הופצה ע"י עששיות נפט. רוב רובה של האוכלוסיה היתה מורכבת מבעלי־מלאכה זעירים כגון: סנדלרים, חייטים, נפחים, פחחים, מסגרים, תפרים וכד', שהועסקו על ידי תושבי העיירה והסביבה הכפרית. כמו־כן היו תופרות רבות שהשתכרו לא רע וגם פועלים זמניים שעבדו בבתי החרושת לאריגה, שהועסקו רק בעונות הבוערות. קראו להם „תרמילי־משי", היות ובגמר העונה, נשארו מחוסרי עבודה ונאלצו לנדוד למרחקים, כדי למצוא מקורות פרנסה אחרים, משום שבעלי בתי־החרושת היהודים העדיפו את הפועלים הנוצרים, שבאו מהכפרים, על פני אחיהם בני עמם. אולם היו גם פועלים קבועים, שמצבם הכלכלי היה בכי רע, היות ושנה חדשים בשנה שבתו בתי־החרושת עקב מחסור בחומרי גלם או בגלל קושיי שיווק. לכתחילה חששו הפועלים להתארגן באגודות מקצועית, כי הבעלים היו מכריזים על כל פועל מאורגן כעל קומוניסט, והמשטרה הפולנית היתה משלחת אותו לכלא ביאליסטוק. אולם בשנת 1926 חל מיפנה לטובה. פועלים בעלי הכרה, יהודים וביאלורוסים כאחד, ארגנו אגודה מקצועית איתנה של כל פועלי האריגה והחלו במאבק נמרץ לשכר הוגן, שעות עבודה ותנאים סוציאליים.

כמו כן עסקו יהודים רבים במסחר. חנוונים מכרו משרוך־נעל ועד חבית זפת, היו בעיירתנו סוחרי־סוסים ובהמות, סוחרי עצים ויערות, קצבים וכד'. בעיקר עבדו הגברים, כי עבודתן של הנשים נחשבה ל„בושה". לרוב המשפחות היה משק־בית זעיר: גינה, פרה חולבת וכמה עופות בחצר, מדי בוקר היה הרועה מזעיק את הפרות למרעה ובערב החזיר את העדר לעיירה.

בהורודוק היו כמה וכמה בתי־ספר. בי"ס עברי „תרבות", בי"ס „יידישע פאָלקס־שולע אויפן נאָמען פון י.ל. פרץ" וכמו כן בי"ס ממשלתי פולני, שילדים נוצרים ויהודים למדו בו בצוותא.

בית הספר ע"ש פרץ היה אהוד מאוד על כל תושבי העיירה, כי משטרו וסדריו היו עממיים ושיטתו החינוכית נתקבלה על דעתן של הבריות. המורים טיפלו בתלמידיהם באופן אינדיבידואלי במסגרת של תכנית חינוך כללית, כגון: חגיגות פומביות, טיולים, ארגון ספריה ואספקת ספרי־לימוד למחוסרי אמצעים. כמו כן ארגנו מעון־ילדים לפעוטות, ובהמשך הזמן נתגבש צוות של מורים מוכשרים. המורה מורינה, שלימדה חשבון ומקצועות אחרים, המורה שמשון ברוטמכר, לימד עברית והמורים שהגיעו אלינו ממרחקים: אלמן ניגן בכנור וארגן את חגיגות הילדים הנהדרות והמורה ויסנברג, התמסר בלב ונפש לילדים חלשים ומפגרים, שהוריהם היו דלי־אמצעים.

השלטונות הפולניים בסיועם של אוהדי בית הספר „תרבות", גרמו קושיים מרובים לבית־הספר ביידיש, כי שיטות טיפולם של המורים בתלמידיהם לא נשאו חן בעיניהם והם הטילו בהם דופי. אולם המורים לא נרתעו ואירגנו: תערוכות של עבודות־יד תלמידיהם, מקהלה, חוג דרמטי ונשפים מוסיקליים. אולם הפעולה התרבותית הענפה, עוררה את חמתם של השלטונות והם נעלו את בית הספר בטענה, שהנהלתו משתפת פעולה עם סניף המפלגה הקומוניסטית בהורודוק.

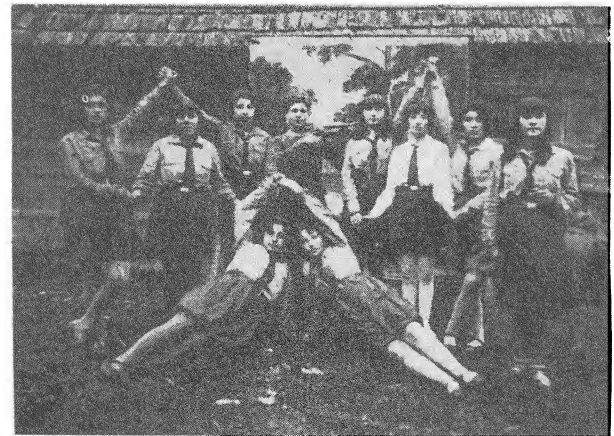
כעבור זמן קצר נסתלקו המורים ולא נודע יותר מקומם בעיירתנו.

לאחר נעילתו של בית־הספר על שם י. ל. פרץ, נאלצו הילדים לעבור לבית־הספר הממשלתי הפולני או לבי״ס „תרבות", שהלימודים בו היו על רמה נאותה. אולם התלמידים העניים, שהורגלו ליחסים חברתיים אחרים בתוך כותלי בית־ספרם הקודם, נתקלו בקשיי הסתגלות בבית־הספר החדש. למשל: ילד נשלח הביתה עקב פיגור בתשלום שכר־לימוד עמד הילד ובכה מאחורי הדלת ובשום אופן לא הסכים להפסיק את לימודיו. חבריו לכיתה קראו לאסיפה כללית והחליטו להצטרף לחברם המקופח ועל ידי צעד זה אילצו את הנהלת בית ספרם להחזיר את התלמיד לכיתתו. אותה עת היה ידוע ברבים, שבית־ספר „תרבות" נהנה מתמיכות כספיות מרובות מאמריקה. אולם ילד חולה־שחפת או סתם תלמיד נצרך, לא זכה ליהנות משום תמיכות והכסף שזרם לקופת בית־הספר, לא נודע כי בא לתוכו.

ג. נוער

הנוער בעיירתנו שנשתייך לאירגוני נוער שונים, סבל קשות מהדור הקשיש שלא יכול ולא רצה להבין לנפשו ולשאיפותיו של הדור הצעיר, שנתקרב למושגיו של הזמן החדש. דהיינו: ההורים לא הסכימו בשום פנים ואופן, לטיולים המשותפים של בנים ובנות. כמו כן סבל הנוער היהודי סבל רב מידי אנטישמים למיניהם כגון: ה„פופ", שחכר את היערות מסביב להורודוק ולא נתן דריסת רגל ליהודים בתוכם. כדאי לציין, שהיחסים בין פלגי הנוער השונים היו תקינים ביותר. אף אחד לא הפריע לפעולותיו של הזולת, כי בדרך כלל היה נוער העיירה תרבותי ומגובש מבחינה חברתית, ואף אחד לא הסיג את גבול חברו, באשר לכולם היה מרחב־מחיה.

כן היה קיים קן חזק של „השומר הצעיר" ו„החלוץ

חוג דרמטי ע״י הסתדרות „החלוץ הצעיר"

הצעיר" וארגוני־נוער של ד„בונד" ו„ביתר". מ„החלוץ הצעיר" יצאה קבוצה מאורגנת, בת 11 איש להכשרה בחווה החקלאית גרוכוב שע״י ורשה. אולם, לאחר שהייה של שבועות מספר בתנאים הקשים ששררו אותו זמן בחווה, נשארו במקום רק מתי־מספר ויתרם חזרו הביתה.

ד. החוג הדרמטי

במשך שנים רבות נתקיים בעיירה חוג דרמטי, ששחקניו התחלפו לסירוגין. דור הולך ודור בא. מהצגותיו של החוג,

SEKCJA DRAMATYCZNA
przy Ochotniczej Straży Ogniowej
w Gródku

Legitymacja Nr 6

Imię
Nazwisko
Adres
Funkcja
jest członkiem sekcji od dn.
Podpis:

Gródek, dn.
Podpis rejestrującego:
prezes:
sekretarz:

בפני קהל הצופים בעיירתנו ובעיירות הסמוכות, כדאי לציין במיוחד את: מירה׳לה אפרת, הגולם, אננה קרנינה, הזכיה הגדולה ועוד. יוסף אברמיצקי היה מנהלו הקבוע של החוג הדרמטי, ואמנם החוג התקדם הודות להנהגתו הנבונה והמסורה. למרות היותו בעל משפחה ומטופל בילדים, הוא הקדיש לו את כל זמנו הפנוי. דבר זה גרם לכך, שכל משתתפי החוג רכשו לו כבוד וחיבה. כעבור זמן התפתח החוג הדרמטי והפך למוסד רשמי שהוכר על ידי השלטונות והיה ידוע ברבים כ„חוג הדרמטי ע״י מכבי־אש בהורודוק". בין חברי החוג חולקו פנקסי־חבר. כדאי לציין את שמותיהם של כמה משתתפים פעילים: שושנה שמן, צ׳יז׳יצקי ווילינסקה סלבה, בובי ראפ, סטניסלבסקה מרים, כרבלובסקה שיינה ואחרים.

ה. מכבי אש

זה היה אירגון אקטיבי מאוד שריכז בתוכו נוער תוסס ובריא. היתה להם תזמורת של כלי־נשיפה ובכל יום ראשון וכן בחגים הם היו מארגנים נשפיות. משתתפי החוג היו יהודים וביאלורוסים שפעלו בצוותא תוך יחסי כבוד. מכבי־אש הצטיינו בפעולות כיבוי והצלה ובכינוס שנתקיים בביאליסטוק קבלו פרסים: אלי שמן — מדלית זהב עבור אימונים מוצלחים ואחיו שאול שמן, קיבל מדליה עבור מעשה נועז בשעת כיבוי שריפה בבית חרושת.

פרקי זכרונות

מאת **משה נגרי** (ישראל)

רק את 15 שנות חיי הראשונות ביליתי בהורודוק ומאז חלפו למעלה מ־30 שנה ולמרות זאת נשארה דמותה חרותה עמוק בלבי. וכשאני מנסה לדעלותה בזכרוני, לאחר גילגולי־חיים בערים שונות, מתחיל אני להשיג את משמעותה של תחושת־הקשר לעיירתי הקטנטונת.

ואכן, קסם רב היה נסוך על הורודוק, כי שונה היתה מכל יותר העיירות היהודיות המוכרות לי מהחיים והספרות. עיקר השוני נעוץ היה במיבנה הכלכלי והחברתי. הורודוק היתה עיירת־חרושת, שאוכלוסייתה התפרנסה מעמל־כפיים. פועלי הורודוק גאים היו על מעמדם ושמרו בתקיפות על כבודם וזכויותיהם, בזכות אירגונם המקצועי, שנתחשל בשבי־תות מרובות.

יהודי הורודוק לא התביישו במעמדם, פועל טוב, אומן או בעל־מלאכה, נחשב למכובד. חשיבותו של האיש נקבעה לפי כושרו בעבודה. ובעל מקצוע מעולה בבית־חרושת היה נערץ בפי־כל. בראש וראשונה על ידי איכרי הסביבה, שרחשו כבוד רב ל„ידי הזהב" של בעל־המלאכה היהודי.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נהרס מעמדם הכלכלי והחברתי של תושבי העיירה, בתי־החרושת שותקו והאוכלוסיה נשארה ללא פרנסה ובלי מפרנסים, כי מרבית הגברים גויסו לצבא, הכובשים הגרמנים העבידו את התושבים בפרך, בעבודות־כפייה במחנות־העבודה הזכורים לשימצה. אולם הרגלם של התושבים בעבודות כפיים — עמד להם בעת צרה. יהודים רבים עלו על הקרקעות שניטשו ע"י האכרים והפכו לעובדי אדמה ולבעלי־עגלות, שהובילו משאות מעיר לעיר.

לאחר גמר המלחמה, ניטשו קרבות מרים בין צבאות הרוסים והפולנים על השלטון בהורודוק ועם כיבוש העיירה על ידי הפולנים, נתגייס הנוער היהודי להגנת האוכלוסייה היהודית נגד קלגסיו האנטישמיים של הגנרל הלר, שכילו את זעמם בזקני היהודים. אנו, ילדי הורודוק שוטטנו ברחובות ד'עיירה ומשנתקלנו ב„אבירי הזקנים" צעקנו „געוואלד!" וע"י כך הזעקנו את אנשי „ההגנה העצמית", שלימדו לקח את הבריונים המשתוללים.

כל זאת לא השפיע לרעה על יחסי השכנות הטובים, ששררו בין האוכלוסייה היהודית והנוצרית, שדרו בכפיפה אחת. בימי חג ומועד היו מביאים מתנות איש לרעהו ובילדותי הייתי שליח־מצווה קבוע למטרה זאת.

לאחר שהשלטון הפולני נתבסס בעיירה והחיים הכלכליים וחברתיים נכנסו למסלולם, החלו היהודים לארגן את חייהם התרבותיים. ראשית־חכמה, פתחו בית־ספר, ששפת הוראתו יידיש. בהשפעת המהפכה הרוסית, החלו מגמות חינוך חדישות מנסרות בעולמנו ולילדים נתגלה עולם חדש לחלוטין, שלא הכירוהו קודם לכן, לא בחדר המסורתי ולא בבית־הספר הגרמני שכפו עליהם. לפתע נתברר לכולם, שבית־הספר אהוב ויקר לילד היהודי. המורה, שתחילה נצטייר בעיניו בדמותו של הרבי עם ה„קאַנטשיק", הפך מדמות עוינת לידיד נערץ וחבר. (קראנו לו „חבר מורה") הוקמו ועדות תלמידים, מועדון לטיולים וכד'. כיום, כל זאת, מובן מאליו, אבל בזמנים ההם, נראו הדברים כמהפכה.

לאחר „החדר" החשוך נתגלה העולם בביה"ס זוהר ושופע אור. נזכר אני בפגישות עם ילדים שלא זכו לאושר זה, עקב דעותיהם המפגרות של הוריהם, שהביטו על בית־ספרנו כעל „שמד". התלמידים, בצוותא עם ה„חדר־יינגלעך" ערכו מלחמות שיחרור במנורות הנפט שבתוך ה„חדר" ע"י זריקת אבנים שלא החטיאו את מטרתם. כעת, אנו מגנים „מלחמת תרבות" מסוג זה, אולם בשעתו ראו בפעולה זאת מבצע, הדומה לשיחרור חברים מבית־הכלא, שכל האמצעים כשרים למענו. לצערנו הרב, לא החזיק בית־הספר מעמד ננעל עקב תככים ומלשינות, וריב מפלגות שהחריף ברחוב היהודי. טובי המורים נטשו את עיירתנו, התלמידים נתפזרו לבתי־ספר שונים ואני עברתי ללמוד לבית־הספר העברי „תרבות", שעמד בפריחתו. אולם, לדאבון לב כולם, האוירה החמה שררה בבית־הספר העממי בשפת יידיש, נעדרה לחלוטין בין כותלי בית־הספר העברי...

בסוף שנת 1924 חלה גאות בתנועה הציונית, רעיונות הגשמה והעליה לארץ כבשו את הלבבות, ושני אירגוני הנוער „החלוץ" וה„שומר הצעיר", משכו אחריהם את רוב־רובו של נוער העיירה. שיגשוגם של שני אירגונים אלה נמשך שנים מספר. היתה זאת תקופה בלתי נשכחת בחיי הנוער, שהוקסם מהרומנטיקה הציונית, נגרף בכל חום לבו לתוך תנועת „השומר הצעיר" ומצא בה ענין ותוכן רב. היו בינינו, שנאבקו מר עם הוריהם על זכותם להשתייך לתנועה ונזדקקו לכוחות נפשיים ופיזיים לעין־שעור בשביל לגבור על הקושיים, אולם ככל שגברו הקושיים גברה ההתלהבות. אגב־כך, נחרתו עמוק בזכרוני יחסינו עם מפלגות ותנועות אחרות. למרות הניגודים החריפים בינינו לבין המפלגה הקומוניסטית — הערכנו והערצנו את חבריה, שלא נרתעו מהקרבה עצמית בתנאי מחתרת קשים מאד וגם הם התיחסו אלינו בכבוד רב. לעומת זאת, התיחסנו בזלזול ל„בונד". אולם אלה וגם אלה היו חברינו

טובים וידידותנו לא נפגמה בגלל חילוקי־דעות פוליטיים.

„השומר הצעיר" עסק בפעולות תרבות וספורט ענפות. המועדון, שקראנו לו „קן", המה ככוורת מנוער. לא היו לנו „תקציבים" ולא נדבנים עשירים ובכל זאת החזקנו מעמד. חברי התנועה התגייסו לעבודות שונות ואת שכר עבודתם תרמו לקרן התנועה. בין העבודות שביצענו כגון: נסירת עצים, עבודות בנין, והחשובות שבהן. מפעל רעיית הפרות של תושבי העיירה, פעולה, שגרמה לסכסוכים רבים בין האבות לבין יוצאי חלציהם, אולם לאחר שהפרות השמינו והניבו חלב בשפע הודות לטפולנו המסור, השלימו אתנו. שילמו לנו בעין יפה ואת כל הכנסותינו הקדשנו לקרן הספריה.

ערכנו טיולים ומסעות שונים, שמשום מה קראנו להם „הפלגות" וקיימנו קשרים אמיצים ופגישות עם חברי התנועה בעיירות הסמוכות.

אולם תקופת־זוהר זאת לא נמשכה זמן רב. לאחר שראשי התנועה יצאו להכשרה ואחרי־כן עלו ארצה, נתפוררה החבילה וה„קן" שלנו התרוקן.

בשנת 1927 עזבתי את הורודוק ועליתי לארץ־ישראל. כעבור עשר שנים ב־1937, ביקרתי בהורודוק, אולם כבר לא היתה זאת אותה עיירה שוקקת נעורים ותוססת חיים. שמיה קודרים היו... אולם האם יכולתי אז להעלות על דעתי, שכעבור 8 שנים אדרוך ברחובותיה השוממים וההרוסים של עיירת־מולדתי, מבלי שאפגוש יהודי חי?

לא זכר, לא שריד. אף לא מצבת־קבר — — —

החיים הדתיים בהורודוק

מאת **מרדכי גולדברג** (ישראל)

את עבודת הבורא ופולחן הדת, קיימו יהודי הורודוק בבתי־הכנסת כדלקמן:

בבית־הכנסת ה„בנוי", בבית־הכנסת ה„עץ" ובבית־הכנסת „הגדול", כולם בתוך ה„שטעטל". בחלק השני של העיירה ב„פיאסקעס", עמדו בית־הכנסת „אוהל יעקב", בית־הכנסת „הישן" ושני „שטיבלעך" של חסידי סלונים וקוברין, שהתפללו בהם רק בשבתות.

בבתי־הכנסת התרכזו החיים הדתיים של העיירה, בכל יום התקיימו כמה „מנינים" וכמו־כן שקדו על תלמודם ב„תל־מוד", „משניות" ו„עין־יעקב".

הרב דמתא, הרב ציוני ז"ל, שנודע כדרשן מופלג ובקיא בש"ס, היה נוהג לנאום בבית־הכנסת „הגדול", פעמיים בשנה ב„שבת־הגדול" וב„שבת־תשובה". כמעט כל תושבי העיירה היו נוהרים להאזין לדרשותיו.

בבית־הכנסת ה„בנוי" למדו בין מנחה ומעריב „משניות" בראשותו של שעפסל ווינער, קראו לו „ווינער" בגלל היין „כשר לפסח" שהיה מייצר עבור תושבי העיירה. תלמיד־חכם היה אותו שעפסל, צדיק וענוו, שהתפרנס מ„מתן בסתר", שניתן לו ע"י תושבי עיירתנו.

ר' משה יהודה ברוטמכר ור' יהודה קצב לימדו „משניות" ביתר בתי־הכנסת והרב ציוני ניצח על המלאכה. בימי חול היה מתפלל שחרית ומוסף בבית־הכנסת „הגדול", בערב ב„אוהל יעקב" וביום שבת היה שוב חוזר לבית־הכנסת „הגדול".

נשים צדקניות בהורודוק

„קליין־מינדל", כך קראו לה. היא היתה קטנה וצנומה, מהלכת מבית אל בית ומקבצת נדבות לא לעצמה חלילה, אלא עבור „מתן בסתר". משפחות עניות רבות היו בהורודוק, שהיא תמכה בהן בלחם ובמלבושים. ראוה משוטטת בכל מזג־אויר, ביום שמש ובליל סגריר, חוזרת על הפתחים ואוספת כסף לחלוקה בין העניים. כן עסקה ב„הכנסת־כלה". פעם קנתה אצלנו בחנות בגדים ולבנים ובכל יום ששי היתה באה ומסלקת את תשלומיה בדיוק מופתי. יהא זכרה ברוך!

עוד שתי נשים צדקניות היו בעיירה, שאי־אפשר היה להפריד ביניהן: חיה־ברינה־יעקב־זלצמנ'ס, אשתו של השמש וגיטל־אלתר־ליישקעס. שתיהן גרו בשכנות, התפללו ביחד ולא החסירו אף מנין אחד. מבוקר עד ערב, שוטטו בין בתי־הכנסת כדי „לתפוס קדושות". ליצני הורודוק טענו, שיש להן מלאי של „קדושות" ובזי־הזול.

בפולניה נהגו הקבצנים לנדוד בין העיירות. משהגיעו אלינו יחפים ובבלויי־סחבות היו הנשים מלבישות, מנעילות ומפטמות אותם בכל מיני מאכלים.

אולם לכל אחת מהנשים היה „הובי" משלה:

גיטל־אלתר ליישקעס תמכה בבחורי־ישיבה עניים, שנז־דמנו לעיירתנו בעירום ובחוסר־כל וגם אהבה לרקוח ריבה, מחייה־נפשות, מרקחת שיצאו לה מוניטין וכל חולי הורודוק פנו אליה בשעת הדחק, ונהנו ממעשה מרקחתה.

כלי-קודש

אלי השוחט, מחסידי סלונים, היה גם השוחט וגם המוהל של העיירה. טענו הליצנים, שאלי „שוחט" גם את הנימולים. ה„בעלי־תפילות" בימים נוראים שימשו שליחי־ציבור לפני הבורא, חלקם בגלל מצוות ויתרם בעד תשלום ב„מצלצלים".

טענו ליצני הדור, שבעלי המצוות מתחלקים במצוותיהם עם קהל המתפללים לעומתם הש"צים, מוכנים להתחלק רק עם העבירות ואת המצלצלים הם משאירים לעצמם.

בית״ר - ברית הצה״ר בהורודוק

מאת מרדכי גולדברג (ישראל)

בטרם אסקור את תולדות בית״ר בהורודוק, ברצוני לציין, שבית״ר נוסדה בשעה שנוער עיירתנו כבר היה מאורגן בתנועות שונות. הדבר אירע בשנות השלושים. תולדות בית״ר בהורודוק קשורות בקבוצת תלמידים שלמדו בביאליסטוק. מפקדה הראשון היה אברהם רוז׳ינסקי, שניספה בשואה, והיא הקיפה כ־70 בני־נוער.

בית״ר ראתה את יעודה בתפקידים הבאים:

א. חינוך הנוער ברוח הציונות ההרצלאית והז׳בוטינס־קאית.

ב. אירגון פעולות של תרבות בכוחות עצמאיים תוך עזרה מבחוץ. השתתפנו באופן פעיל בפעולות קרן הקיימת וקרן היסוד. כמו כן שלחנו ביתרים וביתריות להכשרה. ברם, לדאבוננו הרב הם לא עלו ארצה משום שלא קבלו סרטיפי־קטים. קיימנו פעולות משותפות בין הקנים הקרובים: מיכלובה, זבלודובה, ילובקה וקרינקי, שבאו לביטוי בעריכת כינוסים ופעולות אחרות.

רושם רב השאירה בהורודוק הופעתם המרנינה של הביתרים בחג הפורים, בערכם „פורים־שפיל״ ותלייה פומבית של המן הרשע. הלכנו מבית לבית ואספנו תרומות לכיסוי ההוצאות המקומיות.

כדאי לציין, שבשנים 1933—1935 קבלנו עזרה רבה בפעולותינו התרבותיות ממורה בית־הספר „תרבות״ הא׳ יוסף ויטקובסקי, הנמצא כעת בישראל.

התעוררות רבה חלה בבית״ר לאחר ששלחנו את משה נובובולסקי ז״ל לקורס קציני בית״ר. לאחר שובו מהקורס הוא אירגן את „קן״ בית״ר והפך מפקדו בהסתיעו בכוחות צעירים: ירחמיאל שוורצברג, קבינטמן צבי, קלקה אריה וגניצוצקי שרה. עסקנו בספורט ואירגננו קבוצות פינג־פונג וכדור־רגל, שקיימו התחרויות עם „החלוץ״ המקומי.

לאחר ש„אצל״ אירגן בפולניה קורסים לשימוש בנשק, שלחנו גם אנו לביאליסטוק כמה ביתרים לקורס. בין 40 אלף האיש שנרשמו לעליה ב׳ מאירופה, היו גם כמה ביתרים מהורודוק.

חדשים מועטים לפני פרוץ המלחמה התחילו גם בהורודוק במסגרת פ. וו. ובידיעת המשטרה המקומית, להתאמן בנשק. אולם ימים ספורים לפני פרוץ הקרבות קבלנו חוזר מנציבות בית״ר לנעול את המועדון, לשרוף את הכרטיסיה ולהשמיד את הארכיון.

קראנו לאספה אחרונה של הקן שבה השתתפו כ־30 איש. היתה זאת אספת־מחתרת שהתקיימה בחצרה של פרומה כגן, בשעת לילה מאוחרת. מפקד הקן הקריא את החוזר. נשבענו לדגל ולחולצה הביתרית ונתפזרנו בבטחון, שאם תפרוץ המלחמה, היא תימשך רק כמה שבועות ובקרוב נחזור לפעולתנו הסדירה. מי מילל ומי פילל שזו תהא אספתנו דאחרונה ושמכל ביתרי הורודוק אשאר יחידי בחיים, — מפקדה האחרון של קן בית״ר בעיירתנו!

ישמשו שורות ספורות אלו „נר־זכרון״ לכל הביתרים והביתריות של הורודוק, שנרצחו על ידי חיות־הטרף הגרמניות.

נר זכרון

מאת שרה קניגשטין (קרינסקי) (ישראל)

השעה היא אחת־עשרה לפני חצות.. ברגע זה חזרתי מערב־זכרון לקודשי־עירנו. דבריו הנגשים והמרטטים של בן־עיירתנו משה שמן, אשר היה עד להשמדתה של יהדות פולין ע״י הנאצים, ליווני כעדות חיה עד סף־הבית. השקט מהלך בחדרים. כולם שקועים בשנתם ורק השעון משמיע את טיקטוקיו החד־גווניים ומנסר את הדומיה. איני מדליקה את החשמל. די לי באורו הקלוש של נר־הזכרון המאיר את החדרים בעצבות קורעת לב. יושבת אני מול נר זה, רכונה על גבי השולחן, פני שעונות על כפות ידי, מבלי שאוכל לזוז ממקומי. עיני מתבוננות בנר. מחכה אני שיספר דבר־מה, והוא בהיב־הובו הצנוע נענה לכמיהתי ומתחיל לספר. לא נסים ולא נפלאות בשיחו, ואף לא תקוות וישועות מעלה לפני שלהבתו של נר מיוחד במינו זה, מספר הוא לי על השואה, על אויב צמא־דם, בדמות השטן הנאצי ומבשר את הבשורה המחרידה, בשורת חיסול היהודים. מספר הוא לי על 6 מיליוני אחים, אשר חד היה גורלם: לחדול ולא לחיות, וביניהם אמי, אחי, אחיותי ומשפחותיהם.

משהו מעיק על לבי ומנוחה לא אדע. נחשולי זכרונות מציפים את מוחי. תוקפים אותי געגועים עזים ליקירי, ולעיר מולדתי. ראשי סחרחר עלי. ולפתע, כעל כנפי־נשרים נישאת אני לעיירתי הקטנה, הורודוק. עיירה תוססת־חיים, אשר ידעה לפעול, ליצור וגם לתרום. הנוער שלנו היה נוער חלוצי פעיל, מוכן לכל צו וקריאה. לעת צורך ידע לוותר על בית חם וידה המלטפת של אם אוהבת, להתגבר על קושיים, בכדי להגשים את שאפותיו הנעלות לחיים הדשים בארץ־ישראל.

זכרון רודף זכרון. הנה אני בבית הורי יחד עם אחי ואחיותי. משחקת עם ילדי פרומה אחותי וגיסי. אמא ניגשת אלי ומבקשת: שרהלה, תשירו, הרקדו אך בשקט, בלי רעש.

והנה ביתו של בישקה שפירא. בית זה המה תמיד מנוער חלוצי. מהדהד באוזני צחוקם העליז של ילדי של ילדי זאב אחי וגיסתי דובה, ההולכים ונמוגים בצליליו הערבים של כנורו של יוסף אברמיצקי. אני שוקעת בתוך ים הזכרונות. חולפת על פני הגשר החוצה את העיירה ונעמדת לפני בית משפחת דודי ישראל־יעקב קוסובסקי, חלוצי התנועה הציונית בהורודוק.

רואה אני את הרב ציוני פוסע בצעדיו הבטוחים לכיוון בית־הכנסת. מציצה אני לתוך משרד הבנק של הורודוק ומבטי ניתקל בדמותו של אחי נתן, העובד שם בהנהלת חשבונות.

חולפת אני על פני בית־הדואר, בית המרקחת, ביתו של בן־ציון לב, שממולו ניצב ביתו של נח שפירא, ששימש בי״ס לשעורי־ערב לסניפי „החלוץ", „החלוץ הצעיר" ו„השומר הצעיר". לא רק לשיר ולרקוד הורה למדנו בבית זה, אלא גם להקשיב קשב רב לדברי השליחים מארץ־ישראל, לספורים שהביאו עמם על ההווי החלוצי, על סלילת כבישים, ייבוש ביצות, חיי קיבוץ, עבודה ביום ושמירה בלילה. והנה קולטות אזני את צפירותיהם של בתי־החרושת ואני רואה את אנשי העמל מתפרצים מתוך שעריהם הפתוחים, אחרי יום עבודה מפרכת. רחוב רודף רחוב ואני פוסעת ברחוב הגויים לכיוון בית־הקברות להשתטח על קברם של אבי ואחותי.

נזכרת אני בערב האחרון, בחוג המשפחה, לפני עלייתי לארץ־ישראל. קרובים וחברים, שכנים וסתם ידידים באו לביתנו, ליטול את בירכת הפרידה.

היה ערב חרפי קר. הצעירים ישבו סביב השולחן והמבוגרים על יד האח ושוחחו בנחת. פני אמי ואחיותי עצובות היו. נתן אחי נראה שקוע בהרהורים. הזמן חלף מהר. בעוד שעה קלה אני עוזבת את בית הורי, אשר בו גודלתי וחונכתי. בנשיקות חמות אני נפרדת מהילדים החביבים. בחוץ כבר חכה לי שעפסל בעל־עגלה עם עגלת־החורף שלו, לבוש גלימה ארוכה, יושב על דוכנו, השוט והמושכות בידיו. אמי ליוותה אותי עד קצה הרחוב ובקושי שיכנעתי אותה שלא תיסע עמי לרכבת. אך לפני שעזבתני, עוד בקשה לה אלי: „הקפידי על הדלקת נרות של שבת". בנשיקה טבולה בדמע נפרדתי מאמי היקרה. אחי ואחיותי לווני לתחנת הרכבת. שעפסל הריץ את סוסתו דרך רחובות העיר, השקועים בתרדמה וכעבור רגעים מספר הגענו עד לתחנה. והנה עומדת אני בין קרובי וידידי וכולם מסתכלים בי במבט חודר לבבות. צפירת קטר חדה מאיצה בי, לעלות לתוך הקרון. מבעד לחלון אני מעיפה מבט אחרון על עיר מולדתי ונפרדת מבני־משפחתי ומכרי. הרכבת זזה. לבי הולם... שעה ארוכה נצמדתי לחלון שקועה בהירהורים סוערים.

זכרונותי תמו. ראשי סחרחר. פני לילה שחור מציצים בחלון. אורו הקלוש של נר־הזכרון מאיר בעצבות את החדר. רכונה אני על גבי השולחן על זרועותי ומקשיבה להמשך ספורו העצוב של נר־הזכרון, הממשיך את ספורו החרישי, על היום המר והנמהר, יום השואה — י״ג כסלו תש״ג...

יקירי, בצער רב אשא את זכרונכם לעולמים!

דער פארבאנד פון די הארַאדאקער אין אַרגענטינע

אין ארגענטינע געפינען זיך 150 משפחות פון הארַאדאַקער יידן, וועלכע האָבן פארלאזט הארַאדאק אין פארלויף פון צענדליקער יארן.

אין יאר 1951 האָבן זיי געגרינדעט דעם פארבאנד, אין וועלכן עס האָבן זיך אָנגעשלאָסן ביי א 90 משפחות.

די צילן פונעם פארבאנד: אָנצוהאלטן אן ענגן קאָנטאַקט מיט די היימישע לאנדסלייט אין ארגענטינע, ארויסהעלפן זיך אין א נויט־פאל און זיך אויסלעבן אויף א קולטורעלן און א נאַציאנאַלן שטייגער, גלייכצייטיק, פארבינדן זיך מיט די הארַאדאקער יידן אויף דער גארער וועלט און ארויסגעבן א „יזכור־בוך", כדי צו פארייביקן דעם אָנדענק פון אונזער שטעטל.

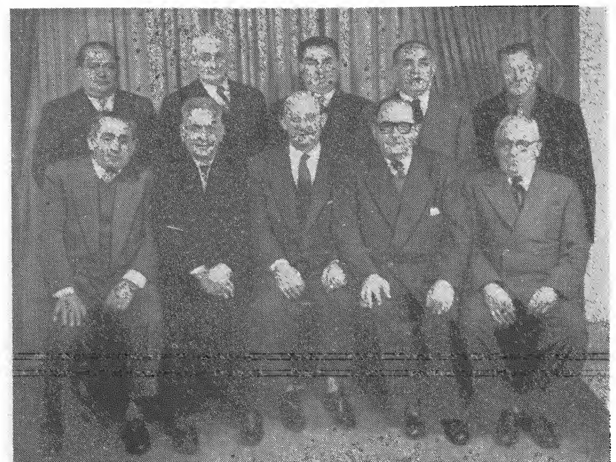
דער פארבאנד פארנעמט אן אָנגעזעענעם אָרט צווישן די

די ערשטע באַגעגעניש פון האַראַדאקער לאַנדסלייט

אזכרה פון ארגענטינער לאנדסלייט אין צוואנציקסטן יארטאָג נאָכן אומקום פון הארַאדאק.

די גרינדער פון דעם הארַאדאקער פארבאנד אין ארגענטינע

יידישע אינסטיטוציעס אין ארגענטינע. פון די אַנשטאַלטן, וועלכע דער פארבאנד אונטערשטיצט, איז צו באצייכענען אין דער ערשטער ריי:

די יידישע שול אויפן נאָמען „תל־אביב", דעם יידישן שפיטאָל און מושב־זקנים אין בוענאָס־איירעס א"א.

גלייכצייטיק האָט זיך דער פארבאנד ניט באגרענעצט נאָר מיט דער איניציאַטיוו פון שאַפן דעם „יזכור־בוך" און זיך פארבונדן וועגן דעם ענין מיטן פארבאנד פון האראדאקער אין ישראל, ארויסגעשיקט שריפטלעכע מאטעריאלן, בילדער און אויך פינאנסירט די אונטערנעמונג, שאפנדיק א פאנד פאר דעם צוועק.

הרב הגאון ר' ניסן ברוידה זצ"ל

חמישים שנה לפטירתו

השנה מלאו חמשים שנה לפטירתו של הרב ר' ניסן ברוידה, רבה של הורודוק הסמוכה לביאליסטוק. הרב ברוידה נולד בעיר קרליץ פלך מינסק והתחנך בביתו של הרב ר' מרדכי גימפל מרוזנוי, הוסמך לרבנות על ידי גדולי הדור ובגיל צעיר התחיל לשמש ברבנות בקהילת שינבקה, אחרי שישב שבע שנים על כסא הרבנות בשינבקה נבחר לכהן כרב קרעווע הסמוכה לוואלוז'ין והיה מבאי וידידי בית הרב בוואלוז'ין, שלש עשרה שנה שימש ברבנות בקרעווע ומשם נלקח בכבוד גדול לכהן כרבה של הורודוק.

בהורודוק לא הצטמצם הרב ברוידה רק בד' אמות של הלכה אלא התחיל לעסוק בצורכי ציבור והקים את כל המוסדות הדתיים והציבוריים במקום, הרב ברוידה היה מראשוני הרבנים בזמן שנתן את ידו לתחיה הלאומית וזה למרות המצב רוח ששרר אז בין החוגים הדתיים נגד הציונות. הרב י. ל. הכהן מימון בספרו „לתולדות המזרחי והתפתחותו", מזכיר את שמו של הרב ברוידה בין ראשוני הרבנים שהצטרפו לתנועת המזרחי, גם הרב בר־אילן ז"ל בספרו „מוואלוז'ין עד ירושלים" מציין את הרב ברוידה כאחד הרבנים החשובים שהיה מהרא־שונים שהצטרפו לחובבי ציון. הרב ברוידה היה מידידיו המובהקים ומבאי ביתו של הרב ר' שמואל מוהילבר בביאליס־טוק, נבחר כציר לקונגרס הציוני הרביעי שהתקיים בלונדון והתידד עם אבי מדינת היהודים ד"ר הרצל.

הרב ברוידה היה מקובל ונערץ על כל החוגים בעירו ובכל הסביבה, בשנת 1899 פרצה שביתת פועלים במפעלי הטקסטיל בהורודוק והפועלים השובתים הגיעו עד פת לחם. הרב בעצמו הלך מבית לבית וכן שלח מכתבים לסביבה הקרובה, אסף כספים וחלק לפועלים השובתים מפני שלא היה יכול לסבול שימצאו יהודים בהורודוק הסובלים רעב. הרב לא התחשב שנותני העבודה „הבעלי־בתים שלו" מביטים בעין רעה על פעולות כאלו.

כתבי־יד של הרב בחידושי תורה ותחית העם והמדינה לא זכו לראות אור. חתנו וממלא מקומו הרב ר' אברהם זליג ציוני ז"ל, שעמד להוציא את הספר לאור, הושמד על ידי היטלר ימ"ש, יחד עם כתב־היד.

גדול בתורה ובמעשים טובים היה האיש.
כזוהר הרקיע תזהיר לנו נשמתו הקדושה.

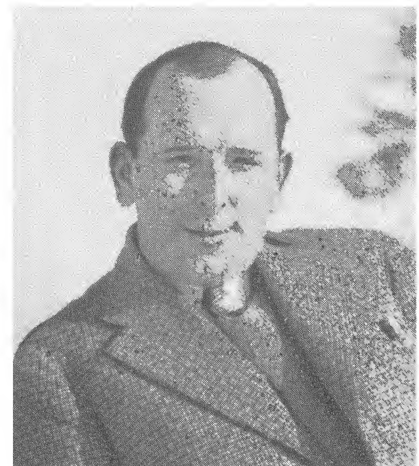
אישים וארגונים

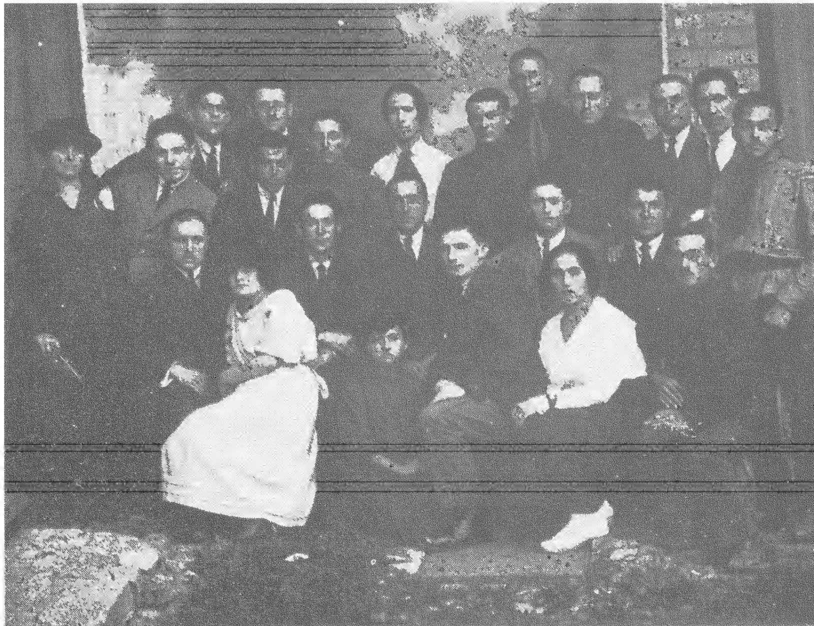
הרב ציוני ז״ל נפטר בשנת 1940 כשמאחוריו שנות פעילות ציבורית ענפה, לטובת כל תושבי עיירתנו. היה נעים־הליכות ובגישתו הלבבית הוא רכש את אהדתם של הבריות

הרבנית מושה ציוני ז״ל ניספתה בטרבלינקה יחד עם כל תושבי הורודוק

ד״ר ליאווע צוקערמן

קבוצת חברים מ„פועלי־ציון״ בהורודוק מלפני מלחמת העולם הראשונה

לערער און שול־טוער ביי דער יידישער פאָלקס־שול אין האראדאק 1929

די יידישע פאָלקס־שול 1922־23 — 6־טע קלאס

דער קלאסן־פאריין פון יידישע און קריסטלעכע
טעקסטיל־ארבעטער אין האראדאק

ב״ס „תרבות". מאיר מוטל אפשטיין והמורה פרנקל

בית־ספר „תרבות" בשנת 1936

כיתה א' בהצגת פורים 1938

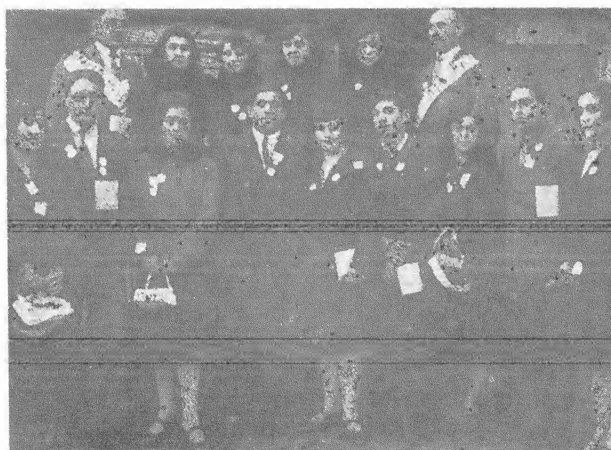
קבוצת „השומר הצעיר"

שעורי־ערב בבית הספר האידישאי

בית־ספר פרטי־ של ברכה פרנקל

יום פרח לקרן הקימת לישראל

קבוצת בנות מ„השומר־הצעיר" (1927)

משפחת פועלי טקסטיל משנת 1905

בית־ספר „תרבות" בשנת 1936

הסתדרות „החלוץ" בהורודוק

„החלוץ הצעיר" בהורודוק

„החלוץ־הצעיר" בשנת 1931

דער נאַפט־פירער נעבן דעם הילצערנעם בית־מדרש

מאַי־דעמאָנסטראַציע אין 1937 אויפן פלאַץ פון
נייעם מארק.

די הויפט־גאס פון שטעטל

נאָר די טרעפ זענען געבליבן פון דער געוועזענער „תרבות״־
שולע אויפן נאָמען פון נח שפירא
(די לעצטע יאָרן אין דארט געווען די אפטייק)

מצבת זכרון בארגנטינה לזכר קדושינו
חללי הרדיפות האכזריות ביותר

אזכרה לזכר קהילת יהודי הורודוק בהר־ציון בירושלים

דער חורבן און אומקום
פון יידישן ישוב אין האראדאק

הורודוק בין שתי מלחמות עולם

מאת **משה סימיון (שמן)** (ישראל)

השנים של שנות מלחמה 1914—1921 מאחורנו. הורודוק העלתה ארוכה לפצעי המלחמה, שהגרמנים גרמו לעיירה במסעם מזרחה. שוב גדלו זקני היהודים, שהקלגסים הגרמניים כרתו בפגיונותיהם. אין שומעים יותר: „יהודי ארור ומזוהם״!

הילדים יצאו ממאורותיהם, והכפריים חזרו מהכפרים החרוכים והשתכנו בהורודוק. לעיירה נתווספו כינויי־שמות חדשים כגון: ווייקער, קראליער, ביאלאוויטשער, סטראשיוועד, זאלעטשינער, וואלילער וכד׳.

משה ווייקער בנה טחנת קיטור, (לוקומוביל), שתפסה את מקומה של טחנת היד. בנו, שמחה רודי, בחור בעל־מרץ, שקולו היה מתגלגל מה„פיאסקעס״ ועד ל„עיירה״, היה ממיסדיה הראשונים של מכבי־האש של הורודוק. ושעה שצעדו בקסדות מבריקות ברחובה של עיר, נראו תמיד הגברתנים בשורות הראשונות. היו אלה: אהרן ויוסף אפשטין, אלי ושאול שמן, ברל הגדול, יוסף קפלן יוסף שפירא, ישראליק צ׳יז׳יצקי ועוד. מכבי־האש של הורודוק נודעו ברבים כפלוגה המובחרת של כל מחוז ביאליסטוק מכיוון שהוכיחו כוחם בכיבוי שרפות מעשי־הצלה נועזים.

בתמיכתם של מכבי־האש אירגן שמחה רודי מועדון־תרבות, אולם להצגות ונשפים. שמחה הביא עמו מוורשה מקלט־רדיו, ותמורת תשלום של 10 גרוש דמי־כניסה, כל מי שרצה בכך, הקשיב לקולות הבוקעים מתוך תיבת הפלאים.

מי אינו זוכר נשף פורים ראשון בהורודוק? כל הנוער יהודים ונוצרים, התכוננו בקדחתנות לנשף המסכת המפואר ואף המבוגרים לא עמדו בנסיון והציצו בחלונות:

איזו שמחה, קראה פשקה אלייניק אל ברכה התגרנית. — הרגלים כאילו מתרוממות מאליהן למחול. חנה־פייגל, תני רואותיך במשה׳קה שלך, איך שהוא מושך קשתו עלי הכנור. היכן למד לפרוט על המיתרים?

ואכן, גם בהורודוק ניגנו בכנור. למען האמת, לא היה מורנו, ליזר סקריפקה, לא כנר מסוג א״א, אם כי, עבור צליל מזויף היה מנחית את הקשת על האצבעות. וכך חלפו להן חיש־מהר שנות־נעורים ואנו יצאנו לחפש עבודה, אך מאין תמצא עבודה בהורודוק?

החרשתנים היהודים נמנעו מלהעסיק פועלים יהודים. בחמשת בתי־חרושת לטקסטיל ובמצבעות ובשני בתי חרושת לחרסינה: קרוננברג, גוטליב, לונסקי, לנדא, רפלסקי, נווינסקי ומיכלביץ עבדו סך־הכל 4 פועלים יהודים. הבעלים העסיקו כפריים בשכר נמוך. קבוצת יהודים, מחוסרי עבודה: חיים קליקה, ליזר שמן, ישראל רודניצקי, זלמן אַלייניק ואני בתוכם, פנינו אל „אורט״, לשלחנו לקורס לייצור הרסינה בקרצ׳ין שע״י ביאליסטוק, למדנו את המקצוע בהצלחה רבה ופנינו לחרשתני החרסינה שיקבלונו לעבודה. תשובתם היתה שלילית, ונימוקים עמם שאין הם נותנים אימון בפועלים יהודים, יסיתו את „הגויים״ להעלאת השכר, ליום עבודה של 8 שעות, לתנאים סוציאליים טובים יותר.

לאחר מכן חיפשנו עבודה בתעשית הטקסטיל, וגם שם דחונו מסיבות דומות, בלית־ברירה הפכנו למתלמדים ללא תשלום. וכעבור שנה, כשהגיעה השעה לשלם לנו שכר־עבודה, פוטרנו. ומתלמדים אחרים באו במקומנו.

אולם מצבם של „העצמאיים״ היה בכי־רע. החרשתנים ניצלו את מצבם הקשה ושילמו להם שכר נמוך. מצבם של יתר בעלי־המלאכה כגון נגרים, מסגרים, חייטים, היה גרוע עוד יותר.

עיקר הקושי היה בעונת החורף, כשבתי־החרושת שבתו מעבודה. חוסר אפשרות של קיום אילץ משפחות רבות ליטול לידיהם את מקל־הנדודים ולהגר לצפון ודרום אמריקה, לדרום אפריקה ואפילו לאוסטרליה הרחוקה. אחדים עברו לביאליסטוק. ב־1930, כשנפסקה ההגירה, התארגנו ה„עצמאיים״, שכרו את אולם התיאטרון של רודי וייסדו מטוויה. הורים, שכל חייהם צברו נדוניה עבור בנותיהם, רכשו נולים, והנוער החל לעבוד. המצב הכלכלי נשתפר במידה ניכרת. כל זאת הביא לתמורות חברתיות בעיירה: ה„עצמאיים״ הפכו לחרשתנים זעירים, ואף פרולטריון צעיר התפתח, שהצטרף אחר־כך לאיגוד המקצועי של האורגים והטווים. וכשהחרשתנים רדפו את הפועלים המאורגנים, הם פתחו במאבק, שגבר מיום ליום.

בשנת 1932—1933, כשפולין הוצפה גל שביתות, הצטרף האגוד המקצועי של הורודוק לשביתה הכללית והתנגש עם מפירי־שביתה, פועלים יוצאי־כפר, שבאו לעבוד בחסות המשטרה. זמן ממושך ארכה השביתה, עד לכשלונם החרוץ של החרשתנים. הושגה העלאת־שכר כללית, אך הנצחון היה החוזה על קבלת פועלים לעבודה לבתי־החרושת אך ורק באמצעות האיגוד המקצועי. מאז ואילך הפך האיגוד, גורם פוליטי־חברתי חשוב בהורודוק. הנוער העובד בעיירתנו ניגש בהתלהבות לביצור עמדותיו ודבר זה גרם לביטול מחיצות וקירוב לבבות בין הנוער היהודי והנוצרי.

באחת הסימטאות הצרות של ה„פיאסקעס״ תוקנה חורבת־עץ, בה התרכזה לשכת האיגוד. קמו מקהלה ותזמורת, חוג

דרמטי, חוג רדיו ואורגנו נשפי בילוי ותרבות עבור נוער העיירה.

מספר החברים עלה משנה לשנה וב־1935 מנהה האגודה כ־1000 איש. אותה שנה אירגנה האגודה הפגנת אחד במאי בהשתתפותם של אלפי גברים ונשים, שהפגינו עם דגלים אדומים וקראו בקול רם: „לחם! עבודה! השכלה! העלאת־שכר!" ושרו את „האינטרנציונל". המשטרה הקיפה את ההמון, אולם עוד בטרם פיזורה של ההפגנה, שילחו המפגינים יונים צחורות עם דגלונים אדומים. וכך הודות לאיגוד המקצועי נתפרסמה הורודוק בכל פולין וקראו לה: „לודז' הקטנה".

המשטרה נבהלה והחלה אוחזת באמצעים חמורים נגד הנוער שהשתייך לאיגוד ואף אסרה את הפעילים, בכדי להרתיע את היתר ממאבקם המקצועי, אולם ללא־הועיל, כי באשר רוב רובה של הורודוק, כולל אלה שלא השתייכו לענף הטכסטיל, תמכו באירגון.

בבחירות לשלטון המקומי נבחר נציג האיגוד והודות לו, סללו אחר זמן את הרחוב הראשי סלונימסקי ואפילו ריצפוהו במדרכות. ב־1937 התקינו רשת חשמל בהורודוק. כדאי לציין שבאותו זמן פתח אזבך, בעל האחוזה הגרמני מוואליל, בסידרת משפטים נגד תושבי הורודוק ותבע את חלוקתה של העיירה, אשר פרט ל„פיאסקעס", היתה בנויה על קרקע שהשתייכה לאזבך.

הורודוק הפסידה במשפט. בפסק־הדין נקבע שעל התושבים להוריד את בתיהם מאדמתו של אזבך, או לקנות את הקרקע בכסף רב. אך מלחמת העולם השניה דחתה את ביצוע המזימה של הריאקציה הפולנית.

בשנים 1934—1939 הגשים השלטון הפולני מבצע של חלוקת קרקעות במערב ביאלורוסיה, כך שכפרים רבים נהרסו עד היסוד. האיכרים נאלצו להעביר את בתיהם למקומות אחרים, באמצעים אלה חשבה הריאקציה הפולנית להרוס את תנועת השיחרור הלאומית של העם הביאלורוסי. גם הפשיסטים הפולניים של הורודוק חששו מציבור הפועלים המאורגן והמתקדם, שהשפעתו מרובה היתה בכל האיזור, כי בעיירתנו פעל ועד המחוז של ה־ק.פ.ז.ב., שהדריך את שביתות האיכרים ופועלי היערות וכד'. מה פלא איפוא, שדווקא בשנת 1935, זכה אזבך, בעזרת שלטונות „הסנציה" במשפטו? אולם התושבים לא ישבו בחיבוק ידיים, נתארגן ועד ציבורי שכלל מחשובי בעלי־הבתים של העיירה כגון: רפאל מלמדוביץ, דוד קגן, הרוקח שולקלפר, ארציק שוסטר ואחרים; ורבה של הורודוק, הרב ציוני, פקד על תפילות מיוחדות בבתי־הכנסת לשלומה של הורודוק. אלא ללא כל הועלת, כי השלטון חזק היה, ומוסדותיו המשפטיים איתנים. את ההתמרמרות וההתנגדות ההמונית ניסה השלטון לקדם במאסר פעילי הנוער שנכלאו בכלא ביילסק הידוע לשימצה. אחדים שוחררו לאחר־מכן, אולם 13 צעירים נידונו ל־60 שנות מעצר.

המצב הפוליטי של פולין החמיר מיום ליום. זה היה ערב פרוץ מלחמת העולם השניה. הפשיסטים של פולין מכרו עצמם בלב ונפש לפשיזם הגרמני. בשנת 1938 קראו ה„אנדקים" למצעד צבאי על קובנה. ההיטלריסטים מתכוננים לתפוס את הסודטים ומכריזים על שיחרורה של גדנסק. ריח אבק־שרפה מרחף באוויר.

במועדון של האיגוד המקצועי, מתגודדים אנשים רבים על־יד מקלט הרדיו ומטים אוזן במתיחות גוברת לחדשות האחרונות. במספרה של מוטיה־ליימה נוויסקי עוסקים כל היום בניחוש: התפרוץ מלחמה או לא תפרוץ? היו בינינו שטענו: „נניח שתפרוץ מלחמה, מה זה נוגע להורודוק? הלא עיירתנו קטנה כל־כך, נקודה זעירה על המפה".

אחד בספטמבר שנת 1939. חילות היטלר פלשו לפולין, ופשטו במהירות לפנים הארץ. הנוער תובע נשק למלחמה בגרמנים. במקום נשק פקד התובע הכללי לפתוח לרווחה את שערי מחנה־הריכוז הידוע לשמצה „ברזה" ולכלוא בתוכו אלפי צעירים אנטי־פשיסטיים ובתוכם את קבוצת הנוער מהורודוק.

ב־1.9.39 מגיעה פלוגת צבא לבניין בית־הכלא המקומי ומוציאה חבורה גדולה של נוער יהודי ונוצרי, ומובילתם כבולים בשרשראות, דרך רחובות העיירה. הרחוב שלפני הכלא המה מהמון־עם שתהה לפשר המאורע: למה שמים את ידיהם באזיקים ולא מגייסים אותם למלחמה באויב העומד בשער? אולם השוטרים לא שעו לקריאת המחאה וגילו חומרה רבה כלפינו. לא הורשינו להיפרד ממשפחותינו והקלגסים הפרידו בינינו בכידוניהם. לא חלפו ימים רבים והגרמנים כבשו את מרבית שטחה של פולין. הצבא הפולני נמחץ. ההיטלריסטים כבשו את ביאליסטוק. בהלה פרצה בהורודוק.

בערב שבת ב־12.9.39, הופיעו בעיירה פלוגות־המחץ הראשונות על אופנועים ומייד ניגשו למלאכתם המזוהמת: לחמוס ולהכות. ושוב לאחר שנים רבות שומעים בהורודוק „יהודי מזוהם". לפתע בקע את חשכת הליל קולו של יהודי זקן, „הצילו! הצילו!" היה זה קולו של יקותיאל, שהתגורר מול סנדר חסיד, דווקא ליקותיאל ואשתו שינה־חנה הישישים, באו הגרמנים לחפש צעירות נאות. ברם, הפעם לא הצליחו הנאצים להתהולל אצלנו יותר, כי הצבא האדום קיבל פקודה לשחרר את כל ביאלורוסיה והגרמנים נסוגו. במשך יומיים נשארה הורודוק ללא שלטון. ביערות ובשדות שוטטו חבורות מזוינות של פולנים, שהתקיפו את העיירות הקטנות, חמסו ובזזו את תושביהם, הם פשטו על זבלודובה, מיכלובה, והתכוננו לפשיטה גם על הורודוק.

הנוער של ק.פ.ז.ב. אירגן „הגנה עצמית" וכמעט כל צעירי הורודוק נטלו בה חלק פעיל. יוסף פורמן, מוליה עדין, ליזר שמן, אייזיק לב, יעקב קרפמנוביץ, ישראל רודניצקי, שכם אחד עם הנוער הנוצרי, אירגנו פלוגה מזוינת, שהגנה על הורודוק. אולם כמות הרובים הספיקה בקושי, בכדי להתגונן בפני המתקיפים והם פנו לעזרת השכנים הכפריים. בהיוודע לאבי, מנדל שמן, שהורודוק בסכנה יצא מביתו לכיוון יער סטרשובה, בדרכו נתקל בחייל פולני, שבראותו יהודי עטור זקן נטפל אליו, אולם מנדל הוציא את הרובה מידו, נטל את החגור עם הכדורים ועל־ידי כך שיחררו מהתענוג הזול. בדרך זו סיפק מנדל אבי, אחד־עשרה רובים והחברה יצאו מכליהם מרוב שמחה.

במשך יומיים שמרנו עם נשק ביד על הגשרים, בתי־החרושת, בית הדאר והדרכים שהובילו להורודוק. בראות הכנופיות, כי הורודוק מוגנת היטב, עזבוה לנפשה.

הצבא האדום שם קץ למצב זה, — ב־19.9.39 בשעה 12 בצהריים, הופיעו פלוגות רגלים ראשונות. חריקת הזחלים והטנקים ניסרו בחלל. הטנקיסטים נזדקרו מתוך צריחי הפלדה, והתושבים, מבוגרים כילדים, שציפו להם מלפנות בוקר,

כיסום בפרחים ונשתרכו אחריהם. אין לתאר את השמחה והצהלה שתקפה את תושבי העיירה. כעבור יום נשתרר סדר מופתי בעיירה והחיים חזרו למסלולם. בתי־החרושת הולאמו ונוצר קומבינט אחד לטקסטיל. בפעם הראשונה לקיומה זכתה הורודוק ל"מעון־ילדים עבור כל דפעוטות, בלי הבדל מוצא ולאום. נתארגנה מקהלה מעורבת מגברים ונשים, פתחו בתי קולנוע והורודוק הפכה מרכז תרבותי איזורי ונשתלבה במעגל החיים החברתי והכלכלי של המדינה. נדמה היה שכל סכנה אינה נשקפת לקיומה.

הנוער שיגשג ופרח. נפתח בית־ספר תיכון עם 10 כיתות. כולם למדו ועבדו. הבנים גדלו כארזים והבנות עלו כפורחות. הנפש עלזה למראם: פרידל שוסטר, בבצה גוז, דבורקה רודי, דבורקה פילטובסקה, חייה הכט, פינה צוקרמן, גרישה גולדברג, יוסף בקר, פיבל קוינטמן, יעקב רבינוביץ, חיים שמן, מלכה וולמן, ירחמיאל זידק, רבקה גושצינסקי, ליבל פדר ורבים אחרים.

אולם הבנדיטים הנאציים לא שקטו על שמריהם ומעבר לבוג התכוננו למלחמה נגד ברית־המועצות, לאחר שסיימו את כיבושיהם באירופה.

ב־21.7.41 בשעה 4 לפנות בוקר, בעוד כולם ישנים, החלו אווירוניהם להמטיר פצצות על הורודוק. בהתקפה זו נהרסה תחנת הרכבת.

בבהלה שפרצה, איבדו הבריות את עשתונותיהם ואת כושר ההתמצאות. הצעירים נשאו את רגליהם מזרחה לכיוון ברה"מ. אולם דרכם לא היתה סוגה בשושנים.

ההיטלריסטים הצניחו צוותות צנחנים בשדות וביישובים המרוחקים מהחזית. חייליהם הוסוואו בבגדי חיילים סובייטיים, וירו בכל אחד שנזדמן בדרכם. וכך נפלו כבר בימים הראשונים למלחמה: יידל קבינטמן, מוטל מרינה, איצ'ה פרנקל ואשתו מרי ואחרים. הרשל דינרמן נתפס על יד מינסק. הגרמנים כלאוהו באסם בכדי להוציאו להורג, אולם הרשל הצליח לברוח ע"י קפיצה מהגג והתחמק מתחת לאפו של החייל הגרמני ששמר עליו.

עוד כמה מאתנו הצליחו להימלט על נפשם: אלקה וולינסקה, ניומה נובובולסקי, משה פורמן, אני ואשתי אתל דינרמן, חיים קליקה ואחרים.

ב־26.6.41 כבשו הגרמנים את הורודוק. כל התושבים קיבלו הוראה להשאיר את התריסים פתוחים. אחר שאבי לא מילא את הפקודה, ירו הגרמנים בדלת, פרצו פנימה והיכו את הנוכחים עד זוב דם. באיום של הוצאה להורג, הם אילצו את כל הגברים להתכנס לתוך בית־המדרש, לשם קבלת הוראות נוספות. למחרת השמידו הגרמנים את כל כלבי הורודוק, מכיוון שנודע להם, שרבים מהם כונו בשם היטלר.

בו בזמן ניגשו לרישום כל הפעילים הפוליטיים והחברתיים של העיירה, ביניהם חברי המפלגה הקומוניסטית, הקומסומול, עסקני ציבור וכו'. במלאכתם זאת נעזרו ע"י תושבים מסוימים כגון: בתו של גינילסקי ופעילי הז'נדרמריה שמונתה על ידם.

כל ריקא ופוחז מבין התושבים הנוצרים גויס על ידם לז'נדרמים. ומכיוון שהם הכירו את כל יהודי הורודוק, מסרו הגרמנים לידם את כל העבודה השחורה. שנים מהם הופיעו בבית אבי ודרשו בתוקף, שאני ואחי לייזר, נתייצב במשרדם תוך 48 שעות ולא, הם יהרגו את כל המשפחה. בהסכיים המועד הם אספו את כולם, לרבות ילדים ונכדים, הציתו את זקנו של אבי, שרפו את פניו והרביצו מכות־רצח בנוכחים, אולם הם לא נחפזו להוציאם להורג מכיוון שאחד הז'נדרמים יעץ להם לחכות ימים מספר, שמא נופיע בכל זאת. אותה שעה נלחם לייזר בשורות הצבא האדום, ואני ארבתי לגרמנים בתוך היער. שנינו נאבקנו קשות בפולש האכזר.

טירור הדמים הנאצי החל משתולל גם בעיירתנו. ראשונים בתור היו: החולים והנכים, אחר־כך כילו זעמם באסירים הפוליטיים ובעסקני־הציבור. כך רצחו את המורה מאריינה ואת בתו אטשה, את מאיר מלמד, נח קרמר, אברהמל פיקסל. הם אסרו את כל הצעירים הנוצרים שנחשדו בפעילות קומוניסטית וניקרו את עיניהם, חתכו אפים ולשונות וקברו אותם בחורשתו של הכומר.

כבכל יתר העיירות כן גם פה נקבע יודנראט שביצע את פקודותיהם השטניות כגון: איסוף הזהב והתכשיטים, תשלום הקנסות, אספקת פועלים לעבודת־פרך ובעיקר, גילוי של התנגדות ומרי מאורגן. היודנראט נתחייב למסור לגיסטפו על כל אדם חשוד.

יהודי הורודוק נתחייבו להתייצב יום־יום לסלילת כביש ביאליסטוק־ברנוביץ. יום־יום הם עברו מרחקים עצומים ברגל עד הגיעם למקום עבודתם. מנהלי העבודה רדו בהם כבעבדים, והעבידום בעבודת־פרך ששכרה רעב ומכות רצח.

הטירור גבר מיום־ליום, ובשלב זה כמובן, לא שרד כבר כל גוף מאורגן לעיירה שיהיה מסוגל לארגן וללכד את המוכשרים למאבק. אקטיב הנוער חוסל על־ידי הגרמנים, דכאון מוחלט השתרר על כל הנותרים.

ב־1942 הקימו הגרמנים את גיטו־הורודוק שהקיף את כל הסימטאות ב„פיאסקעס". התושבים הנוצרים הועברו לעיירה ודירותיהם נמסרו ליהודים. יהודי הורודוק החלו חשים כי עניבת החנק מתהדקת סביב צווארם.

ומביאליסטוק הגיעו שמועות זוועה. באחד מימי שבת רצחו ההיטלריסטים חמש־עשרה אלף יהודים. ובמשך ימים מספר זזה האדמה מעל דאנשים הקבורים חיים. ביניהם נמצאו כמה צעירים מהורודוק: אליהו שמן (סימיון) יוסף (יאסקע) וזיידל קלקה.

באישון לילה 31.11.42, הקיפו פלוגות של אוקראינים (ולסובצים) בלוויית הגיסטפו את גיטו־הורודוק. יום לפני כן גוייסו מאות איכרים מתושבי הכפרים עם סוסיהם ועגלותיהם והודיעו ליהודים שיתאספו וייכונו לדרך. כמה יהודים שלא התייצבו בשעה הקבועה, ביניהם יהודי כורך־ספרים שלא יכול לקום מיצוע־חוליו, נורו בו במקום. אלפי גברים ונשים עם הפעוטות בזרועותיהם נאלצו למלא אחר הפקודה ואילו לאן נוסעים לא ידע איש.

באחד בנובמבר שנת 1942 בשעה חמש בבוקר החלה השיירה משתרכת לה. ענן אבק סמיך כיסה את עין השמש, — הורודוק ליוותה את עצמה לתוך בור־קבר.

ההיטלריסטים הזהירו את היהודים שכל הנוטש את עגלתו, דינו מוות. המסע חולף על פני בית־העלמין, והיהודים מתקנאים בשוכני העפר הנמים שנת נצח תחת מצבות האבן.

אטקה זונשיין שניסתה להתחמק מהעגלה נורתה ואיש לא העיז לכרות בור ולקברה. עוד כמה עשרות אנשים ניסו להימלט אל ביצות פאַלון, שרגל אדם לא דרכה בהם. רבים טבעו בתוך הבוץ ונעלמו בתוכו.

את שמחה רודי ובנו הם רצחו בבית־החרושת. אחרי־כן פתחו הגרמנים בציד הנמלטים לביצות וכך הרגו את שמולביץ, בנו של הטוחן, איטשע בעל העגלה ואחרים. שמרל ושאול בניו של זידקה פישלביץ, החליטו להעלות באש את הורודוק.

בליל סער, כשהרוח נשבה לכיוון „העיירה", הם הציתו את הבתים הריקים. האש התפשטה במהירות הבזק ואחזה בפרברי הורודוק שעלו בלהבות. כשסיימו את מלאכתם, חזרו שמרל ושאול לתוך הביצות ועקבותיהם לא נודעו.

מכל עיירות מחוז ביאליסטוק נסעו אלפי עגלות אל הקסרקטינים של גדוד הפרשים העשירי. עשרים יום הוחזקו בתנאים אַל־אנושיים, עינום והכינום למוות. אך בכל אופן הצליחו כמה להתחמק ממחנה ההסגר הזמני לתוך גיטו־ביאליסטוק: חייה ורוז'קה דינרמן, משה פינזילברג ומשפחתו, גוטה ולאה גרוסביין, יוסף אברמיצקי, מוטה לימע ואשתו, מריה נווינסקי, ברוטמכר פרידל, משה נובובולסקי, יוסף צימלר, זבינוביץ אברהם ואחרים.

ב־20.11.42 חיסלו הגרמנים את מחנה גדוד הפרשים העשירי, כינסו את האנשים לתוך קרונות־משא והובילום לכיוון מאלקין, למחנה ההשמדה טרבלינקה.

על חופו השמאלי של הנהר בוג, עמד בניין בעל ארובה גבוהה. היתה זו המשרפה. שם בין ארבעת מיליוני קרבנותיו של הפאשיזם הגרמני באה אל קיצה ההיסטוריה עקובה מדם של יהודי הורודוק. אפרם של הגוויות השרופות פוזר בשדות הבור, ועצמותיהם החרוכות הוצאו מתוך קברי־אחים, נטחנו ופוזרו ברוח. בדרך זו חשבו הבנדיטים למחות את עקבות פשעיהם האיומים.

עתה החליטו הגרמנים לחסל את הגיטו ביאליסטוק בכל מחיר, ואז פרץ המרד. שרידי המפלגות וקבוצות נוער התאחדו והחליטו להילחם בתליינים עד טיפת דמם האחרונה.

אלה מצעירי הורודוק שנמצאו שם לקחו חבל פעיל במאבק, לייזר שמן ובעלה של לאה גרוסבין נלחמו עד הסוף המר. אולם המרד דוכא והגיטו חוסל. רבים מצאו את מותם בתוך „הבונקרים", ביניהם כמה הורודוקאים: יוספה צימלר, משה נובובלסקי, אייזיק לב ועוד.

באחד הבונקרים הסתתר מוטיה־ליימה נובינסקי עם אשתו וילדם הפעוט. הילד בכה ללא הרף ומשלא חדל הוחלט לחנקו, בכדי למנוע את רציחתו ורצח הנותרים בידי הגרמנים.

כמה מיוצאי הורודוק הצליחו למלט את נפשם מתוך הגיטו הבוער ובדרכים עקלקלות הגיעו בדרך־לא־דרך לתוך יערה של הורודוק, אל הפרטיזנים, אולם ביאלורוסים בוגדים מסרום לידי הז'נדרמים בנובושילקה ושם הוציאום להורג.

לאחר חיסולם של יהודי הורודוק אספו הגרמנים את נכסיהם לתוך בית־המדרש הגדול והכריזו על מכירה פומבית לתושבי הסביבה. כמו־כן הם אילצו את האיכרים לפרק את הבתים, הם החריבו את בתי־הקברות, ניתצו את המצבות לחצץ וסללו מהם כבישים. כל רחוב מיכלובה רוצף שמות יהודים.

לאחר שגמרו עם היהודים נטפלו אל הנוצרים. רוב צעיריהם נורו. כשבתו של גינלסקי, המורה לשעבר, הצביעה על מישהו כחשוד בקומוניזם, מיד עצרוהו והוציאוהו להורג.

בני האיכרים נטשו את הכפרים, הלכו ליער ואירגנו קבוצות פרטיזנים שלחמו בגרמנים. רק שני יהודים מהורודוק הצליחו להצטרף אליהם: גרישא לונסקי והרשל דינרמן. גרישא נפל בשדה־הקרב והרשל נשאר בחיים ונקם בגרמנים. תחילה כפרטיזן ואחר־כך בשורות הצבא האדום. את חשבונו עמם גמר בחוצותיה העשנות של ברלין.

שנת 1944. הגרמנים נוחלים מפלה אחר מפלה. הצבא האדום משחרר את מינסק וברנוביץ, ומתקרב לוולקוביסק. אני ואשתי נמצאנו בגיס האוקראיני הרביעי שצועד לכיוון רומניה. מדי יום האזנתי לרדיו, המודיע על התקרבות הצבא האדום לעיירתי היקרה הורודוק. אולי בכל זאת נשאר מישהו בחיים והוא זקוק לעזרה? אולי אצליח לתפוס את אחד הרוצחים? בקשתי להעברה לחיל־המצב בביאליסטוק נתקבלה.

שחרית 15 באוגוסט שנת 1944. השמש כדור־אש לוהט מעל החורשה, באופקה של הורודוק. שני צעירים, גבר ואשה בתלבושת צבאית סובייטית, דהרו במכונית משוריינת, שני חיילים לוחמים נגד שונאיהם בדם, הגענו לביקור חטוף בעיירת מולדתנו. כאן שיחקנו בחול החמים, התחנכנו וקנינו דעת. כאן חלפו ימים טובים ורעים בחברתם של בני המשפחה והחברים... כל זאת ניצב מול עיני. הראש סחרחר, הלב פועם, הנשימה מתקצרת... כבר רואים את הבתים. כעבור שניות מספר יופיעו ילדים בריצה ברגלים יחפות לקראת האורחים שהגיעו להורודוק.

אנו נוסעים בתוך אבק סמיך וחולפים ברחוב זרצ'נר. אסתר תופסת אותי ביד: שור! זה ביתו של זילברנוגל ושם בית אהרון הנפח, לעדין, ליבל הנגר, פרומקה גוז, ברײנה האופה, יחיאל וולמן, שבתוך ביתו זה חלפו ימי נעורינו הטובים ביותר. באוזנינו מהדהדים שיריה של לאה'קה שברצבורד, רחל קירסביץ, ליבה־לאה'קה וולמן וחברות אחרות.

אולם מה זה? מתוך הבתים הריקים, לא הופיע איש לקראתנו. הגגות הכפופים שותקים כמצבות בבית־קברות. המכונית נעצרת בפתח ביתי. היכן אתם ילדי אחותי, מיכה, יצחק'לה, דודל, חיים, רחל, ינטלה? אף אחד לא מופיע לקראת דודם, אין מי שיגע באצבעותיו בכפתורים הנוצצים של מעילו. הולך ובא איש זקן, שכנינו איגנטקו. נופל על צווארי בנשיקות ודמעות זולגות מעיניו, ושפתיו ממלמלות חרש „הרגו את כולם". לעיני רוחי מופיע אבי, מנדל, כשהוא רכון מעל ברזל לוהט בנפחיה. ידיו האמיצות תופסות בקורנס, זיקים וניצוצות ניתזים לכל עבר והוא שר, זמר־עם מלא שמחה וחברות לכל אחד... ולפתע נדמה לי, שאני מקשיב בלחשו לתוך אזני: „משה, אתה עד לאסון האיום, קח נקם בחיות הטרף!" אך מסביב דממת מוות. אין שומעים יותר את רישרושן של המטוויות. ארובות בתי־החרושת אינן פולטות עשן. לא חשים בריחו של השמן לאחר שסחטוהו מהפשתן. הסנדלרים והחייטים אינם רכונים יותר על מלאכתם. תנורי הנחתומים כבויים, מדפי החנויות ריקים. הילדים אינם משחקים בחולות החמים של ה„פיאסקעס". איש אינו יוצא לפגוש את הפרות בשובן מהמרעה. עזובה בכל. עשבי בר גדלים על סיפי הבתים. ערמות אשפה, תריסים שבורים ודממה...

איני בוכה, אלא עומד ומסתכל בשפתיים הדוקות מכאב צורב. במשך ימי המלחמה הארוכים הייתי עד לחורבן איום: סטלינגרד, דונבס, קבקז, קרים, אוקראינה וביאלורוסיה, בכל מקום אותו שכול והרס. קברות־אחים ויישובי אדם שהפכו תילי־פחם ורמץ. אולם בראותי את ביתי חרב ונחרב ריק מנפש חיה, הפך לבי אגרוף פלדה לוהט, כולי חדור תאוות נקם

ברוצחים הפשיסטיים הארורים. באף מקום לא הייתי דרוך כל־כך לקרב ולשאיפת נקם כמול ביתי השומם. בנוכחותם של חברי החיילים נשבעתי שבועה חגיגית לשלם לגרמנים כגמולם.

שוטטנו ברחובותיה הריקים של הורודוק, התושבים הנוצרים הסתכלו בנו כבדמויות שלא מהעולם הזה. רק אנשים מבוגרים פגשנו בדרכנו. לאן נעלם נוער הורודוק? הגרמנים רצחום כחשודים בקומוניזם.

אך מה גדולה שמחתנו, משפגשנו ביהודים חיים — פניה זונשיין, בעלה ושתי בנותיה. במשך שנים הסתתרו במרתף ביתה של משפחה פולנית, ובצאתם משם, לא יכלו ליישר גבם.

ביקורנו האחרון היה בבית־הקברות. אך גם המתים לא נשכחו ע״י תלייני היטלר, מצאנו לפליטה רק מצבה אחת! למראה כל זאת נתמלאתי חמת־זעם עד כי נכון הייתי לצאת לקרב — מלא און כביום הראשון לקרבות, אף כי

המצבה היחידה בבית־העלמין החרב

מאחורי שנים של קרבות וסבל — מוכן למאבק עד לנצחון המלא על האויב הברברי.

ב־19.1.45 שיחרר צבא פולין העממית את עיר החרושת הגדולה ביותר שבפולין, את לודז׳, והציל 800 יהודים שההיטלריסטים הכינו עבורם קבר־אחים בבית־העלמין היהודי. נתמזל מזלי והייתי בין 33 הקצינים של צבא שיחרור זה. לאחר שנודע לי כי בגיטו נמצאים עדיין יהודים, מיהרתי ופרצתי את השער הכבד שסגר עליהם. היהודים המשוחררים סירבו להאמין, כי משחררם הוא קצין יהודי וכשנוכחו באמיתות דברי, לא ידעו את נפשם משמחה.

היה זה הרגע הגדול בחיי. אני, בנו של מנדל הנפח, פרצתי את שער גיטו לודז׳, שער שני שפוצצתי לרסיסים. שער ראשון חיסלתי בשנת 1939 במחנה הריכוז הפאשיסטי־פולני „קרטוז־ברוזה״.

אולם המלחמה טרם נסתיימה, ועדיין לא הגיעה השעה לשבת בחיבוק ידים. עלה בידי לתפוס כמה ז׳נדרמים לשעבר, ששרתו את גיסטפו הורודוק: המפקד ז׳נקוב פנטרה ואחרים. הובלתים עד לעמוד התלייה.

ב־1.5.45 עמדתי בברלין על חורבותיו של הרייכסטאג, כשמעל גגו התנוסס ברמה הדגל האדום המנצח.

מנהג הוא לנו היהודים, להדליק אחת לשנה נר־זכרון לעילוי נשמתו של אדם קרוב שנפטר. ואילו אנו, שנותרנו בחיים, חייבים תמיד להדליק בלבנו משואה רבת־עוצמה למען נזכור ולא נשכח את הסכנה האיומה הנשקפת לעמנו משנאת גזעים, פאשיזם ומלחמה. למען נזכור ולא נשכח את קדושינו שניספו, למען נשקוד ללא הרף על משמר קיומם השלו של השרידים שנשארו בחיים.

חובה היא לנו לתמוך בשוחרי השלום הנאבקים להבטחת שלום בר־קיימא לאנושות, לנהל מאבק ללא פשרה נגד תחייתו של הניאו־נאציזם בגרמניה ונגד הפאשיזם בכל אתר ואתר, המסכן את קיומנו.

זאת צוואתם של הקדושים והטהורים.

הוראדאק צווישן צוויי וועלט־מלחמות

פון **משה סימיון (שמן)** (ישראל)

די שווערע מלחמה־יארן פון 1914—1921 זענען פארביי. הוראדאק האט געגומען לאנגזאם פארהיילן די מלחמה־וווּנדן, וועלכע די דייטשן האבן פאראורזאכט אדורכגייענדיק הוראדאק אויף מזרח. עס זענען אפגעוואקסן די יידישע בערד, וועלכע די דייטשע זשאנדארמען האבן אפגעשניטן מיט זייערע קינזשאלן. מען הערט שוין ניט מער: „פארפלוכטער, שמוציקער יודע!״ —

די קינדער האבן פארלאזט די נארעס, אין וועלכע זיי האבן זיך אויסבאהאלטן און די יישוביניקעס זענען אנטלאפן פון די פארברענטע דערפער און זיך אריבערגעקליבן קיין הוראדאק. דער הוראדאקער יישוב איז רייכער געווארן מיט א סך צונעמענישן: ווייקער, קראליער, בעלאוויטשער, סטראשיווער, זארעטשינער, וואלילער א״א.

משה דער ווייקער האט געעפנט א מיל. דאס איז געווען די ערשטע מיל אויף א דאמף־מאשין (לאקאמאביל) און ער האט קאנקורירט מיט די האנט־זשארנעס. זיין זון, שמחה רודי, א בעל־מרץ, (ווען ער פלעגט רעדן הויך צו זיינע קונדן אויף די „פיאסקעס״, פלעגט מען אים הערן אין שטעטל), איז געווען איינער פון די ערשטע גרינדער פון דער „פאזשארנע״ אין הוראדאק. די יוגנט פלעגט מארשירן אין גלאנציקע קאסקעס איבער די גאסן. אין די ערשטע רייען פלעגן גיין די שטארקסטע בחורים: אהרן און יוסף עפשטין, אלי און שאול שמן, בערל דער גרויסער, יוסף קאפלאן, יוסף שאפירא, ישראליק טשיזשיצקי. די הוראדאקער פייערלעשער האבן געשמט אלס די בעסטע מאנשאפט אין דער ביאליסטאקער וואיעוודסטווע, ווייל זיי האבן זיך אויסגעצייכנט בשעת די אפטע שריפות.

מיט דער הילף פון די פייערלעשער, האט שמחה רודי,

געשאַפן א קולטור־קלוב אין זײן טאַטנס פאַבריק, מיט א זאַל פאַר ספּעקטאַקלען, זאַבאַװעס און פאַרשטעלונגען. שמחה האָט אַראָפּגעבראַכט פון װאַרשע א ראַדיאָ־אַפּאַראַט, װאָס איז דאַן געװען א זעלטנהײט, און פאַר צען גראָשן אײנטריט־פּרײז, האָט מען געקענט הערן ראַדיאָ.

װער געדענקט דעם ערשטן פּורים־באַל אין הוראָדאָק?

כמעט די גאַנצע יוגנט פון שטעטל, ייִדן און אויך קריסטן, האָט זיך געגרײט צום באַל מיט שײנע קאָסטיומען און מאַסקעס. א גאַנצע נאַכט האָט מען געהוליעט און געטאַנצט. אפילו עלטערע מענטשן זענען ניט בײגעשטאַנען דעם נסיון און אַרײַנגעקוקט דורכן פענצטער:

— עך, װי פרײלעך, — זאָגט פּעשקע אַלײניקס צו ברכה׳ן די קרעמערקע, עס װאָלט גאָרניט געשאַדט צו כאַפּן א טענצל. זע נאַר, חנה־פײגל. װי דײן משה׳ל ציט מיטן סמיטשיק איבערן פידל, קוים װאָס מען זעט אים אַרויס צװישן די גרויסע בחורים. אװו האָט ער געלערנט פידל שפּילן? יאָ, מען האָט טאַקע געשפּילט פידל אין הוראָדאָק. אונזער לערער, לײזער סקריפּקע, איז װאָס אַן אמת, ניט געװען קײן פידלער אײ—אײ—אײ, אָבער לערנען אַנדערע פידל־שפּילן האָט ער דװקא יאָ געקענט, פאַר יעדן פאַלשן טאָן, פלעגט ער א ציִ טאָן מיטן סמיטשיק איבער די פינגער, אַז עס פלעגט פאַרגײן דער חשק צו פאַלשעװען.

אָבער שנעל, עך, װי שנעל, זענען פאַרלאָפן די יוגנט־יאָרן און מען האָט גענומען זוכן אַרבעט. אָבער אװו געפינט מען אַרבעט אין הוראָדאָק?

די ייִדישע פאַבריקאַנטן האָבן אויסגעמיטן צו נעמען ייִדישע אַרבעטער צו דער אַרבעט. אין פינף טעקסטיל־פאַבריקן און אַפּאַראַטורן: קראַנענבערג, גאָטליב, לונסקי, לאַנדע, רעפּעלסקי און אין די צװײ קאָכל־פאַבריקן: נאָװינסקי און מיכאַלעװיטש האָבן געאַרבעט סך־הכל פיר ייִדישע אַרבעטער. די בעלי־בתים האָבן אַראָפּגעבראַכט פּויערים פון די דערפער, װעלכע האָבן געאַרבעט פאַר א נידעריקן לױן. א גרופּע ייִדישע אַרבעטסלאָזע: חיים קאַלעקאַ, לאַזער שמן, ישראל רודניצקי, זלמן דעם אַלײניקס אײדעם און איך צװישן זײ, האָבן זיך געװענדעט צום „אָרט" אונז דערמעגלעכן אַ קורס פון מאַכן קאָכל. אין קאַראַטשין, נעבן ביאַליסטאָק, האָבן מיר דורכגעמאַכט דעם קורס מיט גרויס דערפאָלג און מיר זענען אַװעק צו די קאָכל־פאַבריקאַנטן װעגן אַרבעט. זײער ענטפער איז געװען א נעגאַטיװער און מאָטיװירט מיט דעם, אַז זײ האָבן ניט קײן צוטרוי צו ייִדישע אַרבעטער, װײל די ייִדן װעלן אָנהעצן די גוים צו פאָדערן א לױן־העכערונג, אַכט־שעהדיקן אַרבעטסטאָג, סאָציאַלע באַדינגונגען א.א.װ.

האָבן מיר פּרובירט זוכן אַרבעט אין דער טעקסטיל־אינדוסטריע. אָבער אויך דאָרט האָט מען אונז ניט צוגעלאָזט צוליב די זעלבע סיבות. בלית־ברירה, איז אויסגעקומען גײן אַרבעטן אַלס לערן־ײנגלעך צו לײנקעטניקעס. די צרה איז באַשטאַנען אין דעם, װאָס שפּעטער מיט א יאָר, װען די לײנקעטניקעס האָבן געדאַרפט צאָלן פאַר דער אַרבעט, פלעגן זײ אַנטזאָגן די לערן־ײנגלעך און צונעמען אַנדערע אויף זײער פּלאַץ.

די פאַבריקאַנטן פלעגן אויסנוצן די שװערע לאַגע פון די לײנקעטניקעס און צאָלן א נידעריקן פּרײז פאַר זײער פּראָדוקציע. די לאַגע פון די אַנדערע האַנטװערקער װי סטאָליערס, שלאָסערס, שנײַדערס און אַנדערע איז געװען נאָך ערגער. אָבער אַמערגסטן איז געװען װינטער־צײט, װען די פאַבריקן זענען געשטאַנען און אַלע זענען געװען אויף געהאַקטע צרות.

דער דראַנג נאָך פּרנסה האָט געצװוּנגען א סך משפּחות צו נעמען אין האַנט דעם װאַנדערשטעקן און עמיגרירן אַװוּ די אויגן טראָגן — קײן צפון־און דרום־אַמעריקע, אויך קײן דרום־אַפריקע און אפילו אין דער װײטער אױסטראַליע. אַנדערע װידער האָבן זיך אַריבערגעקליבן קײן ביאַליסטאָק.

מיט דער צײט, װען די עמיגראַציע האָט זיך אָפּגעשטעלט (אין 1930 יאָר) האָבן זיך די לײנקעטניקעס אָרגאַניזירט, אָפּגעדונגען דעם טעאַטער־לאָקאַל בײ רודין און געשאַפן אַ װעבערײ. טאַטעס, װעלכע האָבן אַ גאַנצן לעבן געקליבן אויף נדן פאַר זײערע טעכטער, האָבן געקױפט װעב־שטולן, אַפילו ניט זײענדיק קײן װעבער. די יוגנט האָט זיך פלײסיק גענומען צו דער אַרבעט און די עקאָנאָמישע לאַגע האָט זיך באַדײטנד פאַרבעסערט.

דאָס אַלץ האָט געבראַכט צו א געװיסער איבערראַשונג. אַ טײל לײנקעטניקעס האָבן זיך פאַרװאַנדלט אין קלײנע פאַבריקאַנטן און עס איז נעבן זײ אויפגעקומען א יונגער פּראָלעטאַריאַט, װעלכער איז צוגעשטאַנען צום קלאַסן־פאַרײן פון דער װעב־סעקציע און אַז די פאַבריקאַנטן האָבן שיקאַנירט און אױך געראָדפט די מיטגלידער פון פאַרײן, האָבן די אַרבעטער אונטערגענומען א קאַמף, װאָס האָט זיך אויסגעברײטערט פון טאָג צו טאָג.

אין יאָר 1932—1933, װען גאַנץ פּױלן האָט פאַרפלײצט א כװאַליע פון שטרײקן, איז אױך דער קלאַסן־פאַרײן אין הוראָדאָק צוגעשטאַנען צום אַלגעמײנעם שטרײק.

עס איז געקומען צו אינצידענטן מיט שטרײקברעכער־אַרבעטער, דאָרפס־מענטשן, און אויך מיט דער פּאָליצײ, װעלכע האָט פאַרטײדיקט די שטרײק־ברעכער. אָבער זײ האָבן גאָרניט געקענט מאַכן און דער שטרײק האָט אָנגעהאַלטן ביז צו דער פולשטענדיקער קאַפּיטולאַציע פון די פאַבריקאַנטן.

עס איז דערגרײכט געװאָרן אַן אַלגעמײנע לױן־העכערונג און דער עיקר, עס איז געשלאָסן געװאָרן אַן אָפּמאַך, װעגן צונעמען אַרבעטער צו דער אַרבעט אין פאַבריק, נאָר דורך דעם קלאַסן־פאַרײן. זינט דאַן האָט דער פאַרײן זיך פאַרװאַנדלט אין א װיכטיקן פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכן פאַקטאָר אין הוראָדאָק. די הוראָדאָקער אַרבעטער־יוגנט האָט מיט א ברען זיך גענומען צו פאַרפעסטיקן אירע פּאָזיציעס און דאָס האָט דערפירט צו א גרויסער דערנענטערונג צװישן די ייִדישע און קריסטלעכע יונגעלײט.

אין א קלײן געסעלע אויף די „פּיאַסקעס", אין א הילצערנע חורבה, האָט מען געשאַפן דעם פאַרײן־ביוראָ. עס האָט זיך אָרגאַניזירט א כאָר מיט אַן אָרקעסטער, א דראַם־סעקציע און א ראַדיאָ־קרײז, מיט קולטור־פאַרװײלונגען פאַר דער שטעטלשער יוגנט.

די צאָל מיטגלידער איז געװאַקסן פון יאָר צו יאָר און אין 1935 איז דערגאַנגען ביז צו 1000 מיטגלידער. דעם ערשטן מאַי האָט דער פאַרײן אָרגאַניזירט א מאַי־דעמאָנסטראַציע מיטן אָנטײל פון טױזנטער מענער און פרויען. מען איז געגאַנגען מיט פאַנאַנדערגעװיקלטע פאָנער און טראַנספּאַראַנטן, און געװאָרפן קאַמפס־לאָזונגען: „ברויט! אַרבעט! בילדונג! לױן־העכערונג!" אונטער די קלאַנגען פון „אינטער־

נאַציאָנאַל". די פּאָליציי האָט אַרומגערינגלט דעם המון, אָבער איידער די דעמאָנסטראַציע האָט זיך אויפגעלעזט, האָבן די דעמאָנסטראַנטן פרייגעלאָזט טייבעלעך מיט רויטע פּענדלעך צוגעבונדן צו די פיסעלעך.

א דאנק דעם קלאסן־פאריין איז האראדאק געווארן זייער פּאָפּולער און מען האָט זי גערופן: „קליין לאָדזש". די פּאָליציי האָט אונטערגענומען שטרענגע מאַסמיטלען קעגן דער יוגנט וועלכע האָט געהערט צום פאריין. ארעסטירט מיטגלידער פונעם אקטיוו און פּרובירט אָפּשרעקן די ארבעטער און יוגנטלעכע, אָבער עס איז זיי ניט געלונגען, ווייל די מערהייט האראדאקער, אפילו די, וואָס האָבן ניט געהערט צו דער טעקסטיל־בראַנזשע, האָבן אונטערשטיצט די ארגאניזירטע ארבעטער.

בעת די וואלן צו דער „גמינע" איז געלונגען אדורכצופירן א פארשטייער פונעם קלאסן־פאריין. א דאנק אים, האָט מען שפּעטער אויסגעבּרוקירט די הויפּט־גאַס סלאָנימסקי, און צו פלאַסטערן טראָטואַרן און אין 1937 יאָר, עלעקטריפיצירט גאַנץ האראדאק.

אינטערעסאַנט, אַז דווקא דאן, האָט אזבאך, דער דייטשער פּריץ פון וואַליל, באַנייט דעם משפּט קעגן האראדאק. ער האָט געפאדערט א פארצעלאציע פונעם שטעטל, אָדער הויכע פּאַכט־אָפּצאָלונגען. ווי באַקאַנט, איז גאַנץ האראדאק, אויסער די „פּיאַסקעס", געשטאַנען אויפן באָדן, וואָס האָט געהערט צו אַזבאַכן.

האראדאק האָט דעם פּראָצעס פארשפּילט. די איינוווינער האָבן באַקומען א באַפעל אראָפּטראָגן די הייזער פון אזבאַכס באָדן, אָדער אָפּקויפן אים פאר זייער א סך געלט.

דאָס רעאליזירן דעם באַפעל האָט געשטערט דער אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אין די יאָרן פון 1934—1939 האָט די פּוילישע סאַנאַציע־מאַכט אַדורכגעפירט א פארצעלאַציע איבער גאַנץ מערב־ווייסרוסלאַנד און די מערהייט דערפער צערואינירט. די פּויערים האָט מען געצוווּנגען אריבערצוטראָגן זייערע הייזער אויף דעם אויפסניי פארצעלירטן באָדן.

אָט די ברוטאַלע מאַסמיטלען, האָט די פּוילישע רעאַקציאָנערע מאַכט אונטערגענומען קעגן דער נאַציאָנאַלער באַפרייאונגס־באַוועגונג פון דעם ווייסרוסישן פאָלק. די פּוילישע פאשיסטן האָבן געזען אין האראדאקער יישוב אַן ארגאניזירטן, פּראָגרעסיוון כוח, וואָס האָט געהאַט אַ השפּעה אויף דער אומגעבונג. אין האראדאק האָט זיך געפונען דער ראיאָן־קאָמיטעט פון ק.פּ.ז.ב., וועלכער האָט אָנגענומען באַשלוסן וועגן פּויערים־שטרייקן אין די גיטער און אין די וועלדער, דערפאר איז קיין וווּנדער, וואָס דווקא אין יאָר 1935 האָט אזבאַך, מיט דער הילף פון דער פּוילישער סאַנאַציע־מאַכט, געווּנען דעם משפּט וועגן ליקווידירן האראדאק.

עס האָט זיך געשאַפן א ברייטער געזעלשאַפטלעכער קאָמיטעט פון די חשובסטע האראדאקער בעלי־בתים ווי: רפאל מעלאַמדאָוויטש, דוד קאַגאַן, דער אַפּטייקער — שולקלאַפּער, ארציק שוסטער און אַנדערע. דער האראדאקער רב ציוני האָט באַפוילן ספּעציעלע תפילות אין די בתי־מדרשים פאר דער גאַנצקייט פון האראדאק, דאָס האָט אָבער ווייניק וואָס געהאָלפן. נאָר ווען די רעגירונג האָט זיך אָנגעשטויסן אויף א גרויסן קעגן־כוח, האָט זי פּרובירט איינברעכן דעם ווידערשטאַנד פון דער באַפעלקערונג מיט מאַסן־ארעסטן. דער עיקר, פון יוגנטלעכע, וועלכע מען האָט געפירט צו שטרענגע אויספארשונגען און געטיילט קלעפּ אין ביעלסקער „דעפע". 13 יוגנטלעכע האָבן זיי פארמשפּט אויף 60 יאָר תפיסה.

די פּאָליטישע לאַגע אין לאַנד איז געוואָרן ערנסטער פון טאָג צו טאָג און מיט שנעלע טריט האָט זיך דערנענטערט די צווייטע וועלט־מלחמה. די פּוילישע פאַשיסטישע מאַכט האָט זיך מיט לייב און לעבן פארקויפט צום דייטשישן פאַשיזם. 1938. די ענדעקעס רופן צו א מאַרש אויף קאָוונע. די היטלעריסטן צילן צו פארכאַפּן די סודעטן. זיי טומלען וועגן באַפרייען גדאַנסק. די לופט איז אָנגעלאָדן מיט פּולווער.

אין לאָקאַל פונעם פאריין, פארזאַמלען זיך מענטשן. נעבן ראַדיאָ. אַלע הערן זיך געשפּאַנט צו, צו די לעצטע נייעס. ביי מאַטיע־לייִמע נאַווינסקי אין דער פריזירעריי דיסקוטירט מען גאַנצע טעג, צי וועט זיין א מלחמה אָדער ניט? עס זענען געווען אַזעלכע, וועלכע האָבן געטענה'ט: „אַז אויב אפילו יאָ מלחמה, וואָס וועט עס שאַטן האראדאק? ס'א קליין שטעטעלע, א פּינטעלע אויף דער מאַפּע, קוים אָנצוזען...

ערשטער סעפּטעמבער 1939 יאָר. די היטלער־אַרמיי איז אָנגעפאַלן אויף פּוילן און מאַרשירט טיף אין לאַנד. די יוגנט פאָדערט געווער צו קעמפן קעגן די דייטשן. אַנשטאָט געווער האָט דער אויבער־פּראָקוראָר באַפוילן צו אינטערנירן טויזנטער יוגנטלעכע אין דעם באַקאַנטן „בערעזע"־לאַגער. צווישן זיי, אויך א גרופּע האראדאקער יונגעלייט.

באַלד אינדערפרי האָט א מיליטערישע אָפּטיילונג ארעסטירט אין דער „גמינע" א גרופּע האראדאקער יידישע און קריסטלעכע בחורים, געשמידט זיי אין קייטן. די מענטשן, וועלכע זענען געשטאַנען אויף דער גאַס נעבן דער גמינע, האָבן ניט פארשטאַנען פאַרוואָס. אַנשטאָט צו מאָביליזירן קעגן דעם שונא, וואָס איז באַפאַלן דאָס לאַנד, פארשפּאַרט מען גאָר אין תפיסה. מען האָט אפילו ניט צוגעלאָזט די נאָענטסטע משפּחה־מיטגלידער זיך צו געזעגענען מיט אונז. מיין שוועסטער, מיט א פּיצל־קינד אויף די הענט, איז צוגעקומען צו מיר, האָט אונז א זשאַנדאַרם צעשיידט מיט זיין באַגנעט און אונטער א שטרענגע וואַך אונז אַוועקגעטריבן קיין קאַרטוז־בערעזע. שוין אין די ערשטע מלחמה־טעג האָט די דייטשע אַרמיי פארכאַפּט די הויפּט־געביטן פון פּוילן. די פּוילישע אַרמיי איז צעשמעטערט געוואָרן און די היטלעריסטן האָבן פארנומען ביאַליסטאָק. אין האראדאק איז אויסגעבראָכן אַ פּאַניק.

ערב שבת, דעם 12.9.39 יאָר, האָבן זיך אויף די גאַסן פון האראדאק באַוויזן די ערשטע „שטורם־אָפּטיילונגען" אויף מאָטאָציקלען, די נייע בעלי־בתים האָבן זיך באַלד גענומען ראַבירן און שלאָגן. ווידער אַמאָל הערט מען אויף האראדאקער גאַסן: „פארפלוכטער, שמוציקער יודע".

באַלד אין דער ערשטער אָקופּאַציע־נאַכט, האָט מען דערהערט א קול פון אַן עלטערן ייד: „געוואַלד, ראַטעוועט!" דאָס איז געווען יקותיאל, וואָס האָט געוווינט אַנטקעגן סענדער דעם חסיד. דווקא צו יקותיאלן מיט שיינע־חנה'ן, די צוויי אַלטע לייט, זענען די באַנדיטן געקומען זוכן מיידלעך. אָבער מער ווי דריי טעג האָט מען זיי ניט דערלויבט צו באַלעבאַטעווען. די רויטע אַרמיי האָט באַקומען אַ באַפעל צו באַפרייען

ווייסרוסלאנד און די דייטשן זענען אַפּגעטראָטן. צוויי טעג איז האראדאק פריי געווען פון וועלכע עס איז מאכט. אויף די פעלדער און אין די דערבייאיקע וועלדער האָבן אַרומגע־בלאָנקעט א סך פוילישע מיליטער־לייט, וועלכע פלעגן אָנפאלן אויף די קליינע שטעטלעך ווי זאבלודאווע, מיכאלאָווע און אַנדערע און זיך געגרייט צו אַטאַקירן האראַדאָק.

די יוגנט פון ק.פ.ז.ב. האָט אָרגאַניזירט א זעלבסט־שוץ, אין וועלכן עס האָט אַנטיילגענומען כמעט די גאנצע הארא־דאָקער יוגנט. יוסף פורמאַן, מוליע אדין, לאזער שמן, אייזיק לעוו, יעקב קרעפּמאַנאָוויץ, ישראל רודניצקי און אַנדערע, וועלכע האָבן זיך געקענט באנוצן מיט געווער צוזאמען מיט די קריסטלעכע יוגנטלעכע האָבן באשיצט האראדאק. די עטלעכע ביקסן, וואס זיי האָבן פארכאַפּט ביי די אַנטלאָפענע פּאָליציאַנטן, זענען אָבער געווען צו ווייניק, כדי אָפּצושלאָגן די אָנגרייפער. האָבן זיי זיך געווענדעט צו די נאָענטע דער־פער נאָך הילף.

מיין טאַטע, מענדל סימיון, דערוויסנדיק זיך, אַז האראַדאָק דראָט א געפאַר, איז אוועק פון שטוב אין דער ריכטונג פון סטראַשאַוועער וואלד און דאָרטן זיך אַנגעשטויסן אויף א פויליש'ן סאלדאט. דער סאלדאט דערזעענדיק א יידן מיט א באָרד, האָט באַשלאָסן, אויסצונוצן די געלעגנהייט זיך א שפּיל צו טאָן מיטן יידן. אָבער מענדל האָט אים ארויסגעריסן די ביקס פון האנט, צוגענומען די פּאַטראָנען און אזוי ארום צוגענומען ביי אים דעם ביליקן פאַרגעניגן. אין איין טאָג האָט מיין טאַטע מענדל געבראַכט עלף ביקסן און די חברה האָבן ניט געוווסט וואָס צו טאָן מיט אים פאַר פרייד.

צוויי טעג האָבן מיר געהיט די בריק און די פאַבריקן, די פּאָטשט און אויך אלע וועגן וואָס פירן צו האראדאק. און די באַנדעס דערוויסנדיק זיך, אַז האראדאק איז געשיצט, האָבן ניט געוואָגט אונז צו איבערפאַלן.

א סוף צו דעם צושטאַנד האָט געמאַכט די רויטע אַרמיי. דעם 18.9.39 אינמיטן טאָג האָבן זיך באוויזן די ערשטע אָפּטיילונגען פון די סאָוויעטישע פּוסגייער. עס האָט זיך דערהערט א געבראַזג פון טאַנקן, די טאַנקיסטן האָבן ביז צו דער העלפט זיך ארויסגערוקט פון די מאשינען. די באפעל־קערונג, וועלכע האָט זיי אָפּגעוואַרט אויף די גאסן פון אינדער־פרי, האָט זיי באוואָרפן מיט בלומען. די קינדער האָבן זיך אויסגעמישט מיט די סאלדאטן און די פרייד אין שטעטל איז געווען אין־לשער.

א טאָג שפּעטער האָט זיך איינגעשטעלט די אדמיניסטרא־טיווע מאַכט. עס איז געווען רואיק און אַלץ האָט זיך א'מגעקערט צו זיין נאָרמאַלן צושטאַנד. די נייע מאכט האָט נאַציאָנאַליזירט די פאבריקן און געשאַפן איין גרויסן טעק־סטיל־קאָמבינאַט. אלע ארבעטלאָזע האָט מען איינגעאָרדנט אין די ביוראָען אָדער ביי מאַשינען. ס'איז געעפנט געוואָרן די ערשטע קינדער־היים אין האראַדאָק, פאַר אַלע קינדער אָן אונטערשייד פון זייער אָפּשטאַמונג. עס האָט זיך אָרגאַניזירט אַ כאָר פון מענער און פרויען, אַ קינאָ. און האראדאק האָט זיך פארוואנדלט אין א קולטור־צענטער פאַר דער אַרומיקער גאַנצער אומגעבונג. דאָס שטעטל האָט א'יפגעלעבט געזעלשאַפטלעך און אויך עקאָנאָמיש, און עס האָט זיך געקענט אויסדאכטן, אַז האראַדאַק דראָט שוין ניט מער קיין געפאַר.

האראדאקער יוגנט האָט אויפגעלעבט. עס האָט זיך געעפנט א־10 קלאסן שולע אין דער מדרגה פון א גימנאזיע. אַלע האָבן זיך געלערנט אָדער געאַרבעט. עס זענען אונטער־געוואַקסן א סך שיינע מיידלעך מיט יינגלעך. א מחייה אָנצוקוקן: פריידל שוסטער, בעבטשע גוז, דבורקע רודי, דבורקע פילאַטאָווסקאַ, חיה העכט, פינע צוקערמאַן, גרישא גאלדבערג, יוסף בעקער, פייוול קווינטמאַן, יעקב ראַבינאָוויץ, חיים שמן, מלכה וואלמאַן, ירחמיאל זידעק, רבקה גאַשטשינסקי, לייבל פודער און א סך, א סך אַנדערע.

אָבער די נאַצישע באַנדיטן, וועלכע האָבן זיך געפונען אויפן צווייטן זייט בוג, נאָך דעם ווי זיי איז געלונגען שנעל צו פאַרכאַפּן כמעט גאַנץ אייראָפּע, האָבן זיך געגרייט אָנצופאַלן אויפן ראַטן־פאַרבאַנד.

דעם 22.6.41 פּאַרטאָג, ווען אלע זענען נאָך געשלאָפן, האָבן זיך א שאָט געטאָן באַמבעס פון דייטשע עראָפּלאַנען און באַלד צעקלאַפּט די באַן־סטאַנציע אין וואליל. צוליב דער פּאַניק האָבן די מענטשן פאַרלוירן יעדע אָריענטאַציע־פעאיקייט און ניט געוווסט וואָס צו טאָן. א סך יונגע חברה זענען אַנטלאָפן קיין רוסלאנד אויף מזרח.

די היטלעריסטן האָבן געוואָרפן זייער גרויסע דע־סאַנטן אויף אלע פעלדער און ישובים, ווייט פונעם פראָנט. זייערע סאָלדאַטן זענען געווען אָנגעטאָן אין רויטאַרמייאישע מונדירן, און געשאָסן יעדן איינעם אויפן וועג. אָט אזוי זענען אומגעקומען א סך האראדאקער יונגעלייט, שוין אין די ערשטע מלחמה־טעג: יידל קווינטמאַן, מאָטל מאריינע, איטשע פּרענ־קעל און זיין פרוי מערע. הערשל דינערמאַן איז געכאַפּט געוואָרן נעבן מינסק. די דייטשן האָבן אים פאַרשפּאַרט אין א שייער מיט נאָך אַנטלאָפענע, כדי אים צו דערשיסן. הערשלען איז אָבער געלונגען זיך ארויסצובאַקומען דורכן שטרויענעם דאך און אַנטלויפן.

נאָך עטלעכע אַנטלאָפענע איז געלונגען זיך צו ראַטעווען: עלקע וואלינסקאַ, ניומע נאַוואָוואַלסקי, משה פורמאַן, איך מיט מיין פרוי, עטשע דינערמאַן, חיים קאַלעקאַ א"א.

דעם 26.6.41 האָבן די דייטשן פאַרנומען האראדאק. אלע איינוווינער האָבן באַקומען א באַפעל ניט צו פאַרמאַכן די לאָדנס אויף די פענצטער און אַז מיין טאַטע האָט ניט אויסגע־פילט דעם באַפעל, זענען די דייטשן אַנגעקומען אויף מאָטאָ־ציקלען, דורכגעשאָסן די טיר, אריין אין שטוב און אלעמען שטאַרק צעשלאָגן.

אַלע מענער צונויפגעטריבן אין בית־מדרש, כדי צו אויס־דערן זייערע פּאַדערונגען. אויפן צווייטן טאָג האָבן די דייטשן דערשאָסן אלע כלבים אין האראדאק, ווייל זיי האָבן זיך דערוווסט, אַז א סך הינט רופט מען „היטלער".

גלייכצייטיק האָבן זיי באַלד אָנגעהויבן צו רעגיסטרירן אלע פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע אַקטיוויסטן, מיטגלידער פון קאָמפּאַרטיי, קאָמסאָמאָל, געזעלשאַפטלעכע טוערס א.א.וו. צו דער רעגיסטראַציע האָבן זיי צוגעהאָלפן גיניאַלסקיס טאָכטער און די מיטגלידער פון דער אַרטיקער זשאַנדאַרמעריע, וועלכע די דייטשן האָבן געשאַפן.

די גרעסטע באַנדיטן פון האראדאק האָבן זיך רעקרוטירט אלס זשאַנדאַרמען. זיי האָבן גוט געקענט יעדן האראדאקער יידן, און די גאַנצע שוואַרצע אַרבעט האָבן די דייטשן אַרויפגעלייגט אויף זיי. אַ פּאָר טעג שפּעטער זענען געקומען

צווי זשאנדארמען און געפאדערט פון מיין טאַטן, אז איך און מיין ברודער לאזער זאָלן זיך מעלדן ביי זיי. טאָמער ניט, יועלן זיי אלעמען דערשיסן. ווען עס האָט זיך געענדיקט דער טערמין, האָבן זיי צוזאמענגעטריבן די גאנצע משפחה, קינדער מיט אייניקלעך און מיין טאַטן אונטערגעצונדן די באָרד, פארברענט דעם פנים און אלעמען צעשלאָגן ביז בלוט. מען האָט זיי געלאָזט לעבן, ווייל איינער פון די זשאַנדאַרמען האָט איינגערוימט דעם דייטש, אז עס כדאי צו ווארטן אפשר וועלן מיר דאך צוריקקומען.

די דייטשן האָבן אָנגעהויבן מיט א בלטיקן טעראר. די ערשטע קרבנות זענען געווען די קראנקע און קריפּלען. מען האָט געשאָסן שמואליק הקטן, איטשע דעם שמידס זון. נאָכדעם האָבן זיי זיך גענומען צו די פּאָליטישע ארעסטירטע און געזעלשאפטלעכע טוערס: מאריינע דער לערער מיט זיין טאָכטער עטשע, מאיר מעלאמעד, נח קרעמער, אברה׳מל פיקסל און אויך אלע קריסטלעכע יוגנטלעכע, וועלכע זיי האָבן פאַרדעכטיקט אין קאָמוניסטישער טעטיקייט. מען האָט זיי אויסגעברענט די אויגן, אָפּגעשניטן די נעז מיט די צונגען און דערשאָסן אין גלח׳ס וועלדל.

ווי אומעטום, האָבן די היטלעריסטן אויך אין הארעדאק באַשטימט א יודנראט. דער יודנראט האָט געהאַט די אויפגאבע אויסצופירן אלע זייערע באפעלן: זאמלען צירונג גאָלד, קאָנטריבוציעס, צוזשטעלן מענטשן צו ארבעט און דער עיקרשט, ניט דערלאָזן צו אַן אָרגאַניזירטן ווידערשטאַנד. פאַרדעכטיקטע פערזאָנען פלעגט מען פאַדערן איבערגעבן אין די הענט פון די דייטשע מאכט־אָרגאַנען.

כמעט דער גאנצער הארעדאקער ישוב האָט זיך יעדן טאָג געמוזט צושטעלן צו צוואנגס־ארבעט אויפן שאָסיי ביאליסטאָק־באראנאָוויטש. מען פלעגט גיין א מהלך־ווייט צופוס. די „גרופּן־פירער״ מיט שטעקנס אין די הענט, האָבן ארויסגעיאָגט די נשמה ביי דער שווערער קאַטאָרגע־ארבעט, פאר וועלכער מען האָט באַצאָלט מיט קלעפּ.

דער טעראָר האָט זיך פארשטאַרקט פון טאָג צו טאָג. ליידער איז שוין ניט געווען קיין אָרגאַניזירטער כוח, וואס זאָל שטעלן א ווידערשטאַנד. אַזוי ארום איז די דייטשן געלונגען אָנצוווארפן א טויט־שרעק און פאראליזירן דעם גאנצן ישוב.

אין 1942 יאר האָבן זיי געשאַפן דעם הארעדאקער געטאָ, וועלכער האָט ארומגענומען די מערהייט געסלעך אויף די „פיאסקעס״. די קריסטלעכע תושבים האָט מען אריבערגעפירט אין „שטעטל״ און זייערע דירות באזעצט מיט יידן. אלע האָבן דערפילט, אז די דייטשן פארציען דעם שלייף אויפן האַלדז.

שוידערלעכע ידיעות זענען אָנגעקומען פון ביאַליסטאָק. אין איין שבת האָבן די היטלעריסטן דערמאָרדעט פופצן טויזנט יידן און זיי באַגראָבן אין איין ברודער־קבר. עטלעכע טעג האָט זיך די ערד געריררט איבער די נאָך־לעבעדיקע מענטשן.

צווישן די געפאלענע האָבן זיך געפונען אויך אונזערע דריי הארעדאָקער יונגע לייט, עליע שמן (סימיון) יוסף (יאסקע) און זיידל קאלעקא.

דעם 31.10.42 ביינאַכט האָבן שטאַרקע אָפּטיילונגען פון אוקראינער (וולאסאווצעס) און געסטאַפּאָ ארומגערינגלט דעם הארעדאקער געטאָ. א טאָג פאר דעם האָבן זיי מאָביליזירט הונדערטער פויערים פון די דערפער מיט פערד און וועגענער און באפוילן די יידן, זיך צונויפזאמלען און זיין גרייט אָפּצופארן.

עטלעכע יידן וועלכע האָבן זיך ניט צוגעשטעלט צו דער צייט, צווישן זיי, דער איינבינדער, וועלכער האָט זיך ניט געקענט אויפהויבן פון בעט צוליב א שווערער קראנקהייט, זענען דערשאָסן געווארן אויפן אָרט. טויזנטער מענער און פרויען מיט פיצלעך קינדער אויף די הענט, האָבן זיך געאיילט אויסצופירן דעם באפעל. נאָר אווו פארט מען האָט קיינער ניט געוווסט.

ערשטן נאָוועמבער 1942 יאר, פינף פארטאָג, האָט זיך געריררט דער מערקווירדיקער צוג פארביי די שווערע הילצערנע הייזער, וועלכע האָבן זיך צוגעקוקט ווי אָרום 4000 יידן, קליין און גרויס, לאָזן זיי איבער אויף הפקר.

א געדיכטער וואלקן שטויב פארדעקט די שיין פון טאָג. הארעדאק פארט צו איר ליקווידאציע. די היטלעריסטן ווארענען, אז דער יעניקער, וואס וועט ארונטערגיין פון וואגן, וועט ווערן דערשאָסן אויפן אָרט.

מען פאָרט פארביי דעם הארעדאקער בית־הקברות. א סך יידן זענען מקנא די טויטע, וועלכע ליגן באַגראָבן אונטער די שווערע מצבות. עטקע זאָנשיין פרובירט אַנטלויפן פון וואגן, זי ווערט דערשאָסן און קיינער האָט זיך ניט דערוועגט זי צו באַערדיקן.

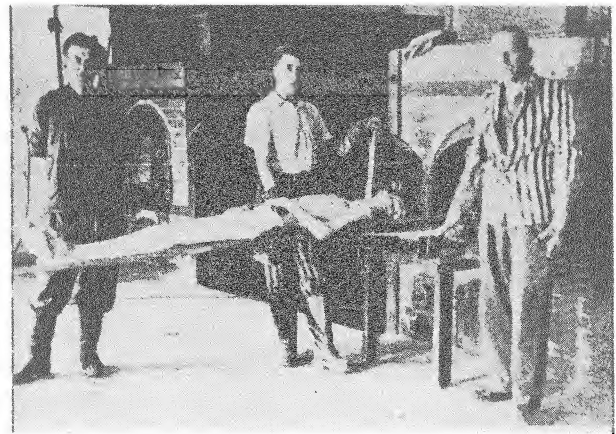
עטלעכע צענדליק מענטשן האָבן פרובירט אַנטלויפן אין די באגנעס אויפן פאלון. דארט האָט קיין מענטשן־פוס קיינמאָל ניט געטראָטן. א סך פון זיי זענען דערטרונקען געווארן אין דער טיפער בלאָטע און קיינער ווייסט אפילו ניט אַוו עס איז אהינגעקומען זייער געביין.

שמחה רודי מיטן זון האָט מען דערשאָסן נעבן זיין פאַבריק, אין וועלכער ער האָט זיך אויסבאַהאַלטן. דערנאָך האָבן די דייטשן ארגאניזירט א געיעג אויף די יידן אין די באגנעס און דערשאָסן: שמולעוויץ דעם מילנערס זון, איטשע דעם בעל־עגלה, און אנדערע. שאול און שמערל, זיידקע פישלעוויצעס צוויי זין, וועלכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די באגנעס, האָבן באשלאָסן אונטערצוצינדן הארעדאק, אין אַ שטורעם־נאַכט, ווען דער ווינט האָט געבלאָזן אויפן שטעטל, האָבן זיי אונטערגעצונדן די פוסטע הייזער. דאָס פייער האָט זיך פארשפרייט, און איין זייט הארעדאק איז אַוועק מיטן פלאַם. דערנאָכדעם האָבן שמערל מיט שאולן צוריקגעקערט אין די בלאָטעס און פארשווונדן אויף אייביק.

פון אַלע שטעטלעך פון דער ביאַליסטאָקער וואיעוודזטווע האָבן זיך געצויגן טויזנטער עגלות צו די קאזארמעס פון דעם געוועזענעם צענטן פּאַלק פוילישע אולאנער. צוואנציק טעג האָט מען זיי געהאַלטן אין אוממענטשלעכע באדינגונגען, געמאַטערט און צוגעגרייט צום טויט. עטלעכע הארעדאקער יידן איז געלונגען זיך ארויסצובאקומען פון דעם צייטווייליקן לאגער און זיך אריבערקלייבן אין ביאַליסטאָקער געטאָ: חיה מיט רוזשקע דינערמאן, משה פיינזילבערג מיט זיין משפחה, גוטע און לאה׳טשע גרוזביין, יוסף אבראמיצקי, מאָטע־ליימע מיט זיין פרוי, מארא נאָווינסקי, ברוטמאַכער פריידל, משה נאָוואָאָלסקי, יוסף צימלער, זביגנאָוויטש אברהם א״א.

דעם 20־טן נאָוועמבער 1942 יאר האָט מען ליקווידירט דעם לאגער אין 10 פּאַלק אולאנער. אריינגעטריבן די מענטשן

אין לאַסט־וואַגאָנען און מיט דער אייזנבאַן אוועקגעפירט אין דער ריכטונג פון מאַלקין, צום פאַרניכטונגס־לאַגער טרעבלינקע.

קרעמאַטאָריום

אויפן לינקן ברעג פון טייך בוג איז געשטאַנען א געביידע מיט א הויכן פאַבריקס־קוימען. דאָס איז געווען דער קרעמאַטאָריום. דאָרטן, צווישן די פיר מיליאָן קרבנות פונעם דייטשישן פאַשיזם האָט זיך פאַרענדיקט די טרויעריקע געשיכטע פון די האָראָדאָקער יידן. דעם אַש פון די פאַרברענטע קערפּערס האָט מען צעשאָטן אויף די פעלדער. זייערע טויטע ביינער אַרויסגענומען פון די ברידער־קברים און צעשטויסן, און דעם שטויב געלאָזט אויפן ווינט.

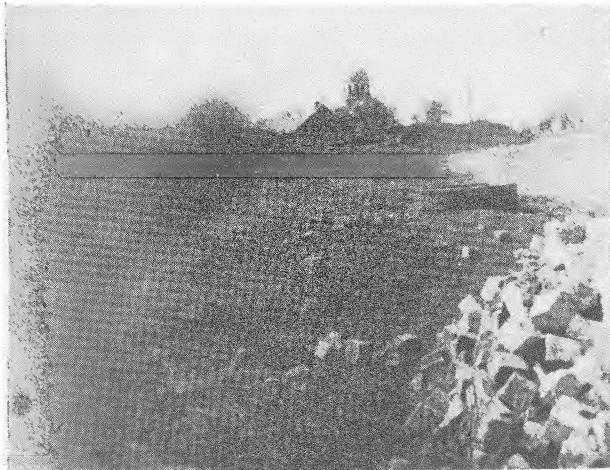
אָט אַזוי האָבן די נאַציס געמיינט צו פאַרווישן אַלע שפּורן פון זייערע שוידערלעכע פאַרברעכנס. אויך אין ביאַליסטאָק האָבן די דייטשן באַשלאָסן צו ליקווידירן דעם געטאָ ווי אַמשנעלסטן, אָבער עס איז אויסגעבראָכן אַן אויפשטאַנד. אַלע רעשטלעך פון די יוגנט־גרופּן און פּאַרטייען האָבן זיך פאַראייניקט און באַשלאָסן צו קעמפן מיט די הענקערס ביזן לעצטן טראָפּן בלוט.

אויך האָראָדאָקער יוגנטלייט האָבן אָנטייל גענומען אינעם קאַמף. לאַזאַר שמן מיט לאַה'טשע גרוזביינס מאַן האָבן געקעמפט ביז צום סוף. דער געטאָ איז ליקווידירט געוואָרן. א סך מענטשן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די בונקערס, וואָס מען האָט צוגעגרייט פון פריער. עטלעכע האָראָדאָקער זענען אומגעקומען אין קאַמף: יוסעפא צימלער, משה נאָוואָוואָלסקי, אייזיק לעוו א"א.

אין איינעם פון די בונקערס האָט זיך אויסבאַהאַלטן מאַטיע־ליימע נאָווינסקי מיט זיין פרוי און קליין קינד. דאָס קינד האָט געוויינט. און אַז דאָס קינד האָט ניט אויפגעהערט צו וויינען האָט מען באַשלאָסן עס דערשטיקן, כדי אויסצומיידן די געפאַר, געכאַפּט צו ווערן פון די דייטשן.

עטלעכע האָראָדאָקער איז געלונגען זיך אַרויסצוראַטעווען פונעם ביאַליסטאָקער בלוט־באָד. דורך פאַרשיידענע וועגן און אומוועגן האָט לאַזאַר שמן און יאַלאָווסקי זיך אַרויסבאַקומען פון ברענענדיקן געטאָ און מיט געווער אין האַנט זיך אַוועקגעלאָזט מיטן וועג וואָס פירט צום האָראָדאָקער וואַלד, צו די פּאַרטיזאַנער. אָבער א פאַררעטער האָט זיי איבערגעגעבן אין די הענט פון דער נאָוואָשיעלקער זשאַנדאַרמעריע, וועלכע האָט זיי דערשאָסן.

נאָכן אַרויספירן די יידן פון האָראָדאָק, האָבן די דייטשן צונויפגעזאַמלט דעם יידישן פאַרמעגן אין דעם גרעסטן בית־המדרש און אַלץ אויספאַרקויפט דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. אַפילו די הייזער האָבן זיי די פּויערים באַפוילן אַריבערצוטראָגן אין די דערפער. זיי האָבן אויך דעמאָלירט די בית־עלמינס, צעהאַקט די מצבות אויף שטיקלעך און אויסגעברוקירט די גאַסן. גאַנץ מיכאַלאָווער גאַס איז אויסגע־

אויפן בילד זעט מען צעהאַקטע מצבות גרייט צום ברוקירן די גאַסן. אויף דער לינקער זייט — איז צו זען די ליידיקע פּלעצער נאָכן פאַרברענען די הייזער.

פלאַסטערט מיט יידישע נעמען. אַפילו די ביימער האָבן זיי אויסגעשניטן. פאַרענדיקט מיט די יידן, האָבן זיי זיך א נעם געטאָן צו דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. די מערהייט יוגנטלעכע האָבן זיי אומגעבראַכט. עס איז גענוג געווען אַז גינאַלסקיס טאָכטער, די געוועזענע לערערקע, זאָל אָנווייזן מיטן פינגער, אַז דער און יענער איז א קאָמוניסט, פלעגט מען אים באַלד אוועקנעמען.

די יוגנט פון די דערפער איז אוועק אין וואַלד און געשאַפן פּאַרטיזאַנער־גרופּן, וועלכע האָבן זיך געשלאָגן מיט די דייטשן. נאָר צוויי האָראָדאָקער יידישע יוגנטלייט איז געלונגען זיך אַריבערכאַפּן צו די פּאַרטיזאַנער: גרישא לונסקי און הערשל דינערמאַן.

גרישא איז געפאַלן אין קאַמף, אָבער הערשל איז לעבן געבליבן און גענומען נקמה אָן די דייטשן. צוערשט אין די פּאַרטיזאַנקע און שפּעטער אין די רייען פון דער רויטער אַרמיי, און זיין חשבון מיט די דייטשן דערפירט ביז בערלין.

1944 יאָר. די דייטשן ליידן איין מפּלה נאָך דער אַנדערער. די רויטע אַרמיי האָט באַפרייט מינסק, באַראַנאָוויטש און זי דערנענטערט זיך צו וואָלקאָוויסק. איך מיט מיין פרוי, געפינען זיך אויף דעם 4־טן אוקראַאינישן פראָנט, וועלכער גייט אויף רומעניע. יעדן טאָג הער איך אין ראַדיאָ, אַז די רויטע אַרמיי דערנענטערט זיך צו מיין טייערער שטעטעלע האָראָדאָק. אפשר איז עמיצער געבליבן לעבן און ער נויטיקט זיך אין מיין הילף? פיליכט געלינגט מיר צו כאַפּן די מערדער? מיין

ביטע ווערט אַנגענומען און איך ווער אריבערגעשיקט צו דער דיספּאָזיציע פון ביאַליסטאָקער גאַרניזאָן.

דער 15־טער אויגוסט 1944 יאר, גאנץ פרי קומען אָן צוויי הארדאקער יונגעלייט, א מאן מיט א פרוי, אין רויט־ארמייאישע אוניפארמען אויף א מיליטערישער מאשין. צוויי רויטארמייער, נקמה־נעמער, קעמפער קעגן זייער בלוטיקסטן שונא, זענען געקומען אויף א באזוך אין זייער געבורט־שטעטעלע. אָט־אָ־דאָ האָבן זיי זיך געשפילט אין ווארעמען זאמד. אָט דארטן זיך געלערנט און זיך דערצויגן. אדורכגעלעבט גוטע און שלעכטע צייטן צוזאמען מיט די ליבסטע און טייערסטע, משפחה, חברים... אלץ שטייט לעבעדיק פאר די אויגן. אין קאָפּ מישט זיך. דאס הארץ קלאַפּט אזוי שטאַרק, אז אפילו דער מאָטאָר פון אונזער מאשין קען זי ניט פאַר־הילכן מיט זיין מעכטיקן גערויש. מען זעט שוין אָן די הייזער. נאָך אַ פּאָר סעקונדן און די קינדערלעך וועלן אַרויסלויפן מיט די באַרוועסע פיסלעך אַנטקעגן די צוויי געסט...

אָבער אונז לויפט אַנטקעגן אַ געדיכטער שטויב. מיר פאָרן איבער זארעטשינער גאס. עטשע כאַפּט מיר אָן ביים האַנט: „זע, דאָס איז דאָך די שטוב פון זילבערנאגל, און דארטן — אהרון דעם שמידס, אדינס, לייבל דעם סטאָליערס, פרומקע גוז, בריינע די בעקערין, יחיאל וואלמאנס" — אין אָט דער שטוב האָבן מיר דאָך פארבראכט די שענסטע יוגנט־יארן. אין אונזערע אויערן קלינגען נאָך די מעלאָדישע שטימען פון לאה׳קע שוואַרצבאָרד, רחל קעראסעוויץ, ליבע־לאה׳קע וואלמאן און א סך אַנדערע.

אָבער וואס טוט זיך דאָ? פון די פּוסטע הייזער קומט קיינער ניט ארויס. ניטאָ קיינער. די איינגעבויגענע דעכער שווייגן. אלץ פארגליווערט ווי אויף א בית־עולם. דער שאָפער האָט פארהאלטן די מאשין און מיר זענען שטיין געבליבן נעבן מיין שטוב. „וווּ זענט איר, טייערע פּלימעניקלעך, מיינע שוועסטערס קינדערלעך? מירעלע, יצחקל, דודל, חיים, רחל, יענטעלע?" — קיינער קומט ניט אַנטקעגן זייער פעטער. קיינער רירט ניט אָן מיט זיינע פינגערלעך די גלאַנציקע קנעפּלעך אויפן מונדיר. נאָר אָט גייט אָן אלטער מאן, דער שכן איגנאַטקע, ער פאלט מיר אויפן האלדז, כאַפּט זיך קושן און ער וויינט ווי א קליין קינד: „ווסיעך אוביליי"! (מען האָט אלעמען דערהרגעט). איך זע פאַר מיינע אויגן, מיין טאַטן מענדל, ווי ער שטייט אַנגעבויגן איבער א רויטן אייזן אין זיין קוזניע. דער שווערער האַמער פּאַרקלעמט אין זיינע פעסטע הענט, ער שטייט ביים פייער און ער שמידט. פייער־פונקען פליען און ער זינגט זיך אונטער, דאָס ליד פון שווע־רער פראצע און ערלעכער מי, דאס ליד פון פרייד און פריינט־שאפט צו יעדן מענטשן.. .און פלוצלינג דוכט זיך מיר אויס, אז איך הער אים שעפּטשען אין אויער: „משה, דו ביסט דער עדות פון אונזער אומגליק, נעם נקמה אָן די ווילדע חיות"!

עס הערשט א טויטע שטילקייט. מען הערט ניט מער דעם גערויש פון די וועבשטולן, עס רויכערן זיך ניט די פאַב־ריק־קוימענס, מען פילט ניט דעם ריח פונעם בוימל נאָכן אויסקוועטשן דעם ליין. די שוסטערס און שניידערס זיצן ניט מער איינגעבויגן איבערן נאָדל־פאָדעם, די אויוונס ביי די בעקערס אויסגעלאָשן, די פּאַליצעס אין די קראָמען פוסט און לער.

די קינדער שפּילן זיך שוין ניט מער אין די ווארעמע זאמדן אויף די „פּיאַסקעס", קיינער ווארט ניט אָפּ די קי, ווען זיי קערן צוריק פון דער פּאַשע. אומעטום — אַן אָפּגעלאָזנקייט. ווילדגראַז אויף די שוועלן. הויפנס גרוז און בערג מיט מיסט און שטיל, שאַ־שטיל, ווי אויף אַ בית־הקברות.

איך וויין ניט, נאָר איך שטיי און קוק מיט פארפרעסטע ליפּן פון ווייטיק. דאכט זיך, אז אָן אַ שיעור חורבנות האָב איך זיך אַנגעזען אין פארלויף פון קריג: סטאַלינגראד, דאָנ־באַס, קאווקאז, קרים, אוקראינע און ווייסרוסלאנד. אומעטום, דאס זעלבע בילד פון חורבן און פארניכטונג. אומעטום, ליידיקע הייזער, ברידער־קברים... אָבער דערזעענדיק מיין היים אין אַש און פּאַרך און ניט טרעפנדיק קיין לעבעדיקן נפש, האָט זיך מיין הארץ פארקלעמט אין א שטאָלענע פויסט, און עס האָט מיך אדורכגענומען א פייערדיקער באַגער פון נקמה אָן די פאשיסטישע בעסטיעס. איך בין פול מיט קאַמפּס־לוסט זיי אָפּצומעקן פונעם ערד־פּלאַך, זיי זאָלן מער ניט קענען אויפשטיין קיין תחית־המתים — און אין דער אַנוועזנ־הייט פון מיינע חברים־רויטאַרמייער, האָב איך געשווירן, צו באַצאָלן די דייטשן מיט בלוט פאַר בלוט!

מיר דרייען זיך ארום איבער די הארדאקער לערע געסלעך. די קריסטלעכע איינוווינער קוקן אויף אונז ווי אויף

אַן אויפגעגראבענער מאַסן־קבר

געשטאַלטן פון יענער וועלט. איך טרעף נאָר עלטערע מענ־טשן. די יוגנט איז פארשוונדן.

ווי גרויס איז געווען אונזער פרייד, ווען מיר האָבן געטראָפן די ערשטע לעבעדיקע יידן פון הארדאק. דאס איז געווען פאניע זאנשיין מיט איר מאַן און צוויי טעכטער. זיי האָבן זיך יארנלאנג אויסבאהאלטן ביי א פוילישער משפחה אין דעם קעלער פון זייער הויז. זיי האָבן זיך ניט געקענט אויסגלייכן און זיינען געגאנגען איינגעבויגן. אונזער לעצטן באזוך האָבן מיר געמאכט אויפן הארדאקער בית־הקברות. אָבער אויף די טויטע יידן האָבן די היטלעריסטן ניט געלאָזט צורו. מיר האָבן געפונען נאָר איין גאנצע מצבה.

נאָך 4 יאָר אַקטיוון מיליטער־דינסט אין די רייען פון דער רויטער אַרמיי אויף אַ סך פראָנט־אַפּשניטן, האָב איך מיך דער־פילט ווי אין ערשטן טאָג פון קריגס־אויסברוך; גרייט צו קעמפן, ביז צום ענדגילטיקן נצחון איבער דעם באַרבאַרישן שונא.

דעם 19.1.45 האָט די פוילישע פאָלקס־אַרמיי באַפרייט די גרעסטע פוילישע אינדוסטריע־שטאָט, לאָדזש, און אָפּגע־ראַטעוועט 800 יידן, פאַר וועלכע די היטלעריסטן האָבן צוגע־גרייט א ברודער־קבר אויפן יידישן בית־עולם. אין דער אַפּעראַטיווער גרופּע, צווישן די 33 אָפיצערן האָט זיך געפונען אויך איין האַראַדאָקער ייד, דער שרייבער פון אָט־די שורות. ווען איך האָב מיך דערוווסט, אַז אין געטאָ געפינען זיך לעבעדיקע יידן, בין איך שנעל אהינגעפאָרן און אויפגע־בראַכן דעם שווערן טויער.

די באַפרייטע יידן האָבן ניט געוואָלט גלויבן, אַז איך בין א ייד. זיי האָבן געוויינט און געלאַכט פאַר פרייד.

דאָס איז געווען דער צווייטער טויער, וועלכן איך האָב געעפנט. דער ערשטער איז געווען אינעם פויליש־פאַשיס־טישן קאָנצענטראַציע־לאַגער, קאַרטוז־בערעזע, אין יאָר 1939.

מען האָט ניט געטאָרט זיצן מיט פאַרלייגטע הענט און עס איז מיר געלונגען צו כאַפּן די געוועזענע האַראַדאָקער זשאַנ־דאַרמען. צווישן זיי, דעם קאָמענדאַנט זשאַנקאָוו, פּאַנטעראַ און אַנדערע אַקטיווע מיטאַרבעטער פון דער געסטאַפּאָ. זייערע קעפּ האָב איך געבראַכט צו דער תליה.

דעם 1־טן מאַי 1945 יאָר בין איך געווען אין בערלין און געשטאַנען אויף די חורבות פון דעם רייכסטאַג. אויף זיין דאַך האָט געפלאַטערט די רויטע פאָן.

אַ מנהג ביי יעדן פאָלק, יעדן יאָר אָנצינדן אַ יאָרצייט־ליכט צום אָנדענק פון אַ געשטאָרבענעם פריינט אויפן קבר.

ליידער ווייסן מיר ניט ווו געפינען זיך די קברים פון די 6 מיליאָן אומגעקומענע יידן, מען זאָל קענען אויף זייערע קברים אָנצינדן אַ יאָרצייט־ליכט.

מיר די לעבנגעבליבענע, דאַרפן אָנצינדן אַ מעכטיקן שייטער אין אונזערע הערצער, וואָס זאָל לייכטן ווי אַ נר־תמיד און ניט לאָזן פאַרגעסן אין דער שרעקלעכער סכנה פון ראַסן־האַס, פאַשיזם און מלחמה, וואָס באַדראָען דעם קיום פון אונזער פאָלק.

דאָס איז די צוואה פון אונזערע קדושים וטהורים.

חורבן הורודוק

רשום מפי לאה׳טשע צבעי-גרוזביין, בתם של טעוול וטויבה

ב־1939 נכבשה הורודוק ע״י הגרמנים, אולם מיד לאחר־מכן נכנס הצבא האדום, אשר שהה בעיירה עד שנת 1941. כדאי לציין, כי הסובייטים נתקבלו ע״י האוכלוסיה בעין יפה. מיד עם כניסתם הם הלאימו את בתי־החרושת והעבודה התנהלה כסידרה. רבים מהנוער היהודי עבדנו במשרדים שונים וכמו־כן הועסקנו בתעשיית־הטכסטיל, אולם לאחר שחזרו הגרמנים הפך מצבם של היהודים איום.

הנאצים הקימו יודנראט מאנשים הבאים: זבינוביץ, שהיה מורה לעברית וציוני, נקבע כיושב ראש; משה (מש׳לה) נובובולסקי, ביתרי לשעבר; אברהם ממל־גולדברג, יהודי אדוק; פיינזילברג (משה׳קה קוליעש); אברהם רצ׳יצקי (פיקסל), בנו של ממי קוליעש, ואחרים. מיד עם קביעתו של היודנראט פתחו הגרמנים בפעולות נגד היהודים. תחילה ציוו לספק להם רהיטים, אחרי־כן לקחו את הנערות היהודיות לשמש להם משרתות בקסרקטינים, ולאחר־מכן גייסו ילדים בגיל 12—13 ככוח־עבודה לסלילת כביש ביאליסטוק־וולקוביסק. כביש זה הושקה בדמם ודמעותיהם של הילדים ורוצף בעצמותיהם. רבים נשלחו לעבוד בבורות־הכבול או לטאטא דרכים עסומות־שלג. משסיימו לשדוד את הבתים, הטילו הנאצים מס־עונשין על הקהילה: קילוגרם זהב, עשרה קילוגרם כסף, פרוות וכו׳. היודנראט הכריז בבית־המדרש על שעת־חרום, ו„כופר־נפש״ זה נמסר במלואו לידי הגרמנים.

מהאוכלוסיה הנוצרית שיתפו־פעולה עם המשטרה הגרמנית — שערעמטי, ביאלורוסי צעיר, ומשפחות קארגל ודומייראצקי מהחושבים הפולנים. הם הסגירו הרבה יהודים. כומר פראבוסלאבי הפך לראש העיר. הוא סיפק לגרמנים נערות יהודיות יפות לשם בילוי במסבאותיהם. סייע בידו סידורנקו, הפקיד הנודע מ„טארטאק וואליל״. כמו־כן הסגירו לגרמנים את כל הקומוניסטים ואת פקידי האדמיניסטרציה הסובייטית, ביניהם טשיזשיצקי ונוח קרעמער. את משה מלמד, בנו של הקברן, הם כלאו ואחר־כך הוציאוהו להורג בחורשתו של הכומר הנוצרי. הם הרגו גם את כל הנכים ובעלי המום, ביניהם את משפחת מיישטע עם קיילע־רחל ובנותיהם, ה„בודז׳יבאבע״, שמואליק הקטן (שמידט) — כותב־המכתבים והבדחן, תושב ה„פיאסקעס״ — אותו על אשתו וילדיו, את נכדו של פיקס׳ל, את דבורה „הראש הגדול״ ועזרא־קאליקע (הבעל מום) ואחיו.

שלושה חודשים לפני ההשמדה דחקו את כל היהודים לרחוב החרושת (די פאבּרישטנע גאס) והקימו גיטו. בראשון לנובמבר 1942 הם הובילו את כל היהודים לביאליסטוק וכלאום בקסרקטינים של גדוד הפרשים העשירי. יומיים לפני־כן, הודיעו הגרמנים לכל איכרי הסביבה, כי עליהם לספק סוסים ועגלות. קמה מהומה והיודנראט פנה לעזרת הפופ, שהבטיח ליהודים, שהעגלות הוכנו להובלת מספוא. אולם בראשון לנובמבר נצטוו היהודים להשאיר את הכל ולעלות על העגלות, כדי לנסוע לעבודה. הושיבו ארבעה אנשים בכל עגלה, לקחו את החבילות והסיעו את כולם לביאליסטוק.

לפני צאתנו מהורודוק ניסה שמחה רודי עם בנו הקטן להימלט מהעגלה, אולם הם נתפסו ונורו בו במקום, ושכנם הנוצרי איגנטקה, קברם בתוך חצרו. את אהרונציק הגדול, בנו של יוסף שמואלביץ, רצחו במפקדה. דבר דומה קרה לחיים

גורסקי (לאזשענערקעס). פאני ונעמי שולקלאפער, בנותיו של הרוקח, הצליחו לברוח לוורשה וכל שנות הכיבוש התגוררו שם כפולניות.

מדי־יום נשלחו יהודים בתוך קרונות חתומים לכיוון בלתי־ידוע. יהודי מיכלובה והורודוק היו בין האחרונים למשלוח, נכלאו בתוך צריפי עץ ושם ציפו לגורלם המר. מתוך כל אסירי המחנה, הצליחו רק מתי־מספר להסתנן לגיטו־ביאליסטוק: ד״ר צוקרמן ומשפחתו, משה׳קה קוליעש, פיינזילברג ובנו, יוסף אברמיצקי, משפחת קבינטמן, גוטה ולאה׳צ׳ה גרוסביין. אולם גם מהם נשארו רק יחידי־סגולה בחיים.

לאחר חיסול גיטו־ביאליסטוק הוציאום הגרמנים מתוך בונקר עם עוד 12 נפשות וכלאום בתוך בית־הסוהר העירוני, ולאחר־מכן שולחו למחנה שטוטהוף ולאושביץ.

בשנת 1945 פסעו שתי האחיות „במצעד המוות״ לגרמניה וב־25 באפריל שוחררו על־ידי הצבא הסובייטי בדרזדן שע״י האלבה. כשאגרו כוחות (משקלה של לאה׳צ׳ה היה 38 ק״ג) הן חזרו לביאליסטוק ונתקבלו בסבר־פנים יפות ע״י הוועד היהודי, שמסר להם על חיסולם המוחלט של יהודי הורודוק. לאחר ביקור חטוף שערכו בהורודוק החרבה, שלא נותרה בה נפש חיה, חזרו שוב לביאליסטוק.

מפי התושבים הנוצרים של הורודוק נודע להן, שלפני „האקציה״ הראשונה של גיטו־ביאליסטוק, חזר ד״ר צוקרמן עם אשתו ובתו סוניה להורודוק וביקש מקלט אצל רכב כרכרתו לשעבר, אלא שהלה מסר אותם לגיסטפו, שהובילה אותם לבית־הקברות היהודי והמיתתם שם בירייה. יריות אלו היו צליל־מוות אחרון לטרגדיה האיומה של יהודי הורודוק.

דער אומקום פון האראדאק

דערציילט פון לאה׳טשע צבעי-גרוזביין, די טאכטער פון טעוול און טויבע גרוזביין

אין 1939 יאר איז האראדאק פארנומען געווארן פון די דייטשן, אבער באלד זענען אריין די סאָוויעטן און פארבליבן אין שטעטל ביז 1941 יאר.

כדאי צו באמערקן, אז די סאָוויעטישע מאכט איז זייער ווארים אויפגענומען געווארן פון דער באפעלקערונג. זיי האבן נאציאנאליזירט די פאבריקן און די ארבעט איז אנגעגאנגען נארמאל. א סך יידישע יונגעלייט האבן געארבעט אין די פארשיידענע ביוראס און אויך אין דער טעקסטיל־אינדוסטריע. אבער נאכן צוריקקער פון די דייטשן האט זיך די לאגע פון די יידן פארערגערט קאטאסטראפאל. די נאציס האבן געשאפן א יודנראט פון פאלגנדע פערזאנען: זבינאוויטש, א לערער פון העברעאיש, א ציוניסט, איז געווארן באשטימט אלס קאָמענדאנט; משה׳ל נאוואוואלסקי, א געוועזענער ביהריסט; אברהם־מעמל גאָלדבערג, א פרומער ייד; פיינזילבערג, משה׳קע (קוליעש); רעטשיצקי אברהם (פיקסל) און אנדערע.

די דייטשן האבן באלד אנגעפאנגען זייער טעטיקייט קעגן די יידן. צוערשט האבן זיי באפוילן דעם יודנראט, זיי צושטעלן מעבל. דערנאכדעם, יידישע מיידלעך אלס דינסטן אין די קאזארמעס. שפעטער, ארבעט־קראפט צום שאסיי ביאליסטאָק־וואלקאוויסק. דורכאויס קינדער פון 12—13 יאר אלט, וועלכע האבן דעם שאסיי באגאסן מיט בלוט און טרערן און אים אויסגעפלאסטערט מיט זייערע ביינער. זיי האבן אויך געשיקט צו דער ארבעט אין די טארף־גרובן און אויך צו קערן דעם שניי פון די וועגן. ווען זיי האבן אלץ צוגערויבט פון די שטובן, האבן זיי ארויפגעלייגט א קאנטריבוציע אויף די יידן: איין קילא גאלד, 10 קילאָ זילבער, פעלצן און פוטערס. דער יודנראט האט אין בית־מדרש פראקלאמירט א חרם און צוגעשטעלט די דייטשן דעם אפצאל.

פון דער קריסטלעכער באפעלקערונג האט מיטגעארבעט מיט דער דייטשער פאליציי שערעמיעטא, א יונגער ביאלארוס און פון די פאליאקן, די פאמיליע קארגעל און דאמיעראצקי. זיי האָבן אויסגעגעבן אַ סך יידן, אַ פראוואס־לאוונער פאָפּ איז געווארן בירגערמייסטער. ער האט צוגעשטעלט די דייטשן די שענסטע יידישע מיידלעך פון האראדאק צו זייערע פארוויילונגען. עס האט מיט אים מיטגעארבעט סידארענקא, א געוועזענער שרייבער פון דעם טארטאק וואליל. זיי האבן אויך אויסגעגעבן די דייטשן, אלע געוועזענע קאמוניסטן און אנגעשטעלטע ביי דער סאָוויעטישער מאכט. צווישן זיי, טשיזשיצקי, נוח קרעמער א״א. משה מלמד, דעם באגרעבערס, האבן זיי א לאנגע צייט געהאלטן פארשפארט אין דער יידישער גמינע און שפעטער געשאסן אין גלחס וועלדל. זיי האבן אויך אויסגעשאסן אלע אינוואלידן און קריפלען. צווישן אנדערע: די משפחה מיישטע מיט קיילע־רחלען און אויך זייער טאכטער, די בודזשיבאָבע. שמואליק הקטן (שמידט), א בריוו־שרייבער און א בדחן, א רושב פון די פיאסקעס — געשאסן מיט ווייב און קינדער. אויך פיקלסלס א אייניקל, דבורה די גרויסע קאפ, אויך עזרא־קאליקע מיט זיין ברודער.

פארן ליקווידירן האראדאק האבן די דייטשן געפאדערט פון דעם יודנראט, זיי צושטעלן צו וויינאכט, לעבעדיקע בלומען אינמיטן ווינטער. און ווען זיי האבן די בלומען ניט באקומען, האבן די דייטשן ארויסגעפאדערט דעם יודנראט, געפייניקט, געשלאגן און צום סוף דערהרגעט דעם ראש פון יודנראט, זבינאוויטש. דאס אלץ האט פאסירט אין פארלויף פון 1941—1942 יאר.

דריי מאנאטן פאר דער ליקווידאציע פון האראדאק האבן די דייטשן צונויפגעקליבן אלע יידן אויף פאבריטשנע גאס און געשאפן א געטא. דעם ערשטן נאוועמבער 1942 יאר האט מען ארויסגעפירט אלע יידן, קיין ביאליסטאָק אין די קאזארמעס פון דעם צענטן פאלק אולאנער. צוויי טעג פאר דעם, האבן זיי באפוילן אלע פויערים פון די ארומיקע דערפער צוצושטעלן פערד און וואגנס. עס איז געווארן א מהומה און דער יודנראט האט זיך געווענדט נאך הילף צום פאָפּ, וועלכער דאט פארזיכערט די יידן, אז די וואגנס זיינען צו פירן היי.

דעם ערשטן נאוועמבער האט מען געהייסן אלץ איבערלאזן, אויפשטייגן אויף די וואגנס און ארויספארן אויף ארבעט. אריינגעזעצט צו פיר אין א וואגן, צוגענומען די פעקלעך און אלעמען אוועקגעפירט קיין ביאליסטאק, דארט האט מען זיך געטראפן מיט די יידן פון וואשלייקאווע, סופראסלע, יאלאווקע, מיכאלאווע, זאבלודאווע, נארווע און פון נאך שטעטלעך און יישובים. פאַרן אַרויספאָרן פון האַראַדאָק האָט שמחה רודי,

דער אויפגעגראבענער קבר פון שמחה און זיין זון מאָטל רודי אין 1945

מיטן 7־יאָריקן יינגל פרובירט אנטלויפן, האָט מען אים געשאָסן אין זיין הויף און איגנאטקע, זיין שכן — דער קריסט, האט זיי באגראבן. יאסל שמולעוויטשעס זון, אראנטשיק דעם גרויסן האט מען געבראכט אין קאמענדאנטור און געשאסן. דעם זעלבן סוף האט אויך געהאט חיים גורסקי (לאזשאנערקעס). פון וועג זיינען אנטלאפן פאני און נעמי שולקלאפער, דעם אפטייקערס טעכטער, און איבערגעלעבט די אקופאציע אין ווארשע אויף אַרישע פּאַפּירן.

יעדן טאג האט מען ארויסגעשיקט פולגעפאקטע וואגאנען מיט יידן אין א אומבאקאנטער ריכטונג. צווישן די לעצטע וואס זענען נאך ניט ארויסגעשיקט געווארן זענען איבערגעבליבן די יידן פון האראדאק און מיכאלאווע, וועלכע די דייטשן האבן געהאלטן פארשפארט אין איין באראק. איינצלנע מענטשן און עטלעכע משפחות איז געלונגען זיך אריבערצוכאפן אין ביאליסטאקער געטא: ד״ר צוקערמאן מיט זיין פאמיליע, משה׳קע קוליעש, פיינזילבערג מיטן זון, משה׳ל נאוואוואלסקי, אייזיק לעוו, מערע דעם רב׳ס ציוני, פרידל בראטמאַכער, משפחה זבינאָוויטש, יוסף אבראמיצקי, קווינטמאנס משפחה, גוטע און לאה׳טשע גראסביין. פון זיי אלעמען זענען איבערגעבליבן, געציילטע ביים לעבן. ביידע שוועסטער גרוזביין האָבן איבערגעלעבט די ליקווידאַציע פון ביאליסטאָקער געטאָ, זיך אויסבאַהאַלטנדיק אין א בונקער צוזאמען מיט נאך 12 פּערזאָן. ווען מען האָט זיי געכאפּט, האט מען זיי פארשפארט אין ביאליסטאקער תפיסה, אוו זיי האבן זיך געטראָפן מיט אברהמ׳ל זביסנאוויטש, און דערנאכדעם אריבערגעשיקט געוואָרן אין דעם שטוטהאפער לאגער און פון דארטן קיין אוישוויץ.

אין 1945 יאָר האָבן זיי אַדורכגעמאַכט דעם מאַרש קיין דייטשלאַנד און דעם 25־טן אַפּריל באַפרייט געוואָרן דורך דער רויטער ארמיי אין דרעזדען נעבן דער עלבע. אַ ביסל קומענדיק צו זיך (לאה׳טשע האט געוויגן — 38 קילאָ) איז לאה׳טשע מיט איר שוועסטער אוועק קיין ביאליסטאָק. געקומען צום יידישן קאָמיטעט או זיך דערוווסט, אַז אַלע האראדאקער יידן זענען אומגעקומען (אויך די פאמיליע גרוזביין). שפּעטער האָבן זיי באַזוכט האַראַדאָק און געפונען א פולשטענדיקן חורבן. אלע הייזער פארברענט, אויך די שולן, אפילו די צערקווע.

די עטלעכע קריסטלעכע איינוווינער האבן זיי דערציילט, אז ביי דער ערשטער אקציע אין ביאליסטאקער געטא, האט ד״ר צוקערמאן מיט זיין פרוי און טאכטער סאניע זיך אומגעקערט קיין האראדאק צו זיין אמאליקן קוטשער פון דער דאראזשקע, אז ער זאל זיי אויסבאהאלטן. אבער דער קוטשער האט זיי אויסגעגעבן דער געסטאפּאָ, וועלכע האט זיי ארויסגעפירט אויפן יידישן בית־הקברות און דערשאסן.

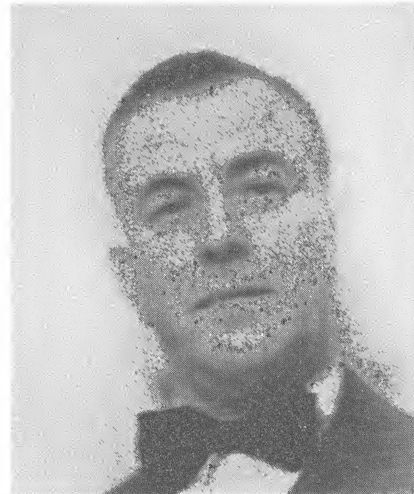
אט דער שאס איז געווען דער לעצטער טויט־אַקאָרד אין דער שרעקלעכער טראַגעדיע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין האראדאק.

פארסמטע מיט גאז

מתוך מכתבו של יוסף אברמיצקי לאחר שיחרורו

לודז׳ (21.6.46)

— את מבקשת, רחל היקרה, שאכתוב לך בפרוטרוט על קורותי? את זאת אין למסור בכתב. רק כמה אירועים:

מהורודוק הובילונו לביאליסטוק, אל גדוד הפרשים העשירי, לתוך קסרקטין, בו נפגשנו עם אנשי מיכלובה, זבלודובה, ושליקובה, סבישלוץ ועיירות אחרות. את כולם אספו ביום אחד. את תנאי המגורים שלנו אין באפשרותי לתאר למרות כל מאמצי.

יהודי גיטו ביאליסטוק תרו אחר אפשרות להעביר את בני משפחותיהם מתוך הקסרקטינים אליהם, לתוך הגיטו. אולם כדי לחדור לשם היה דרוש גב רחב והמלצות לרוב. אבא פורמן העביר את משפחתו, כי היה פקיד ביודנראט. את משפחת זבינוביץ הוציאה מהמחנה ההסתדרות הציונית וכד׳.

אולם לי ולמשפחתי, פינה עם פרומצה והילדים, אבא, מוטציה וזיסל, לא נמצא אף אחד שיעזור לנו. ועלוול עם דובה התרוצצו אחוזי־יאוש. ואז הוחלט שמישהו מאתנו יסכן את חייו ויחמוק בין חוטי התיל, יגיע לגיטו ביאליסטוק וינסה להציל את משפחתנו.

וכמובן, שביצוע המשימה הוטל עלי. שמתי את נפשי בכפי ופצוע קל, הגעתי לגיטו ביאליסטוק, מיד פניתי ליודנראט ועוד מקומות והצלחתי לרשום את חנה, מלכה׳לה, יוספה׳לה, פרומה, הילדים ואת אבא, בראש הרשימה להוצאה מתוך הגהינום.

אולם הגורל התאנה לנו, אותו יום החליפו את „הגרמני״ הטוב „לגרמני רע״ — אחד מכנופית הרוצחים, וכשהגיע לשער המחנה, פרץ המון של שנים־עשר אלף איש אל המכונית מתוך כוונה להידחק פנימה. לגרמני נראה הדבר כנסיון התקוממות, הוא הוציא את אקדוחו וירה בהמון, וכמובן שחזר לביאליסטוק עם מכונית ריקה.

אולם אנו לא אמרנו נואש ועשינו מאמצים שיוציאום למחרת אותו יום, אלא שאיחרנו את המועד. במוצאי שבת ה־22.11.42, הובילו אותם הגרמנים לטרבלינקה.

ידידי היקרים! האם תוכלו לתאר לכם את מצבי, ביודעי שכל יקירי חוסלו באופן כה אכזרי? הצטערתי מאד שנשארתי בחיים ולא נספיתי יחד עם כולם. ועלוול ודובה שמרו את צעדי, לולא הם לא הייתי נשאר בחיים. 9 חדשים היינו יחדיו ועברו עלינו צרות ו„אקציות״ רבות, עד לחיסולו של גיטו־ביאליסטוק, כשהפרידו בין גברים ונשים, עד שהועברו למאידנק.

אולם, דווקא אותי, הובילו לאושבינצים. לאחר זמן נודע לי, כי במאידנק חיסלו הגרמנים 27 אלף יהודים ובתוכם כנראה, מצא את מותו גם ועלוול. יוסף עבר לרוסיה ואין כל ידיעה ממנו. מרקה עם הילדים ניספו ביחד עם כל משפחתנו.

בעצם, מקומי ביניהם, אולם אם יכולתי לעמוד בפני כל הצרות והיסורים, שכול ועגמת־נפש ונשארתי בחיים, לא אציג שאלות לכל־יכול, כך היה רצונו.

כמובן, שהמסופר לעיל מכיל מעט מזעיר מחוויותי. אולי עמדה לי זכותם של יקירי שאשאר בחיים, שאספר לכולם, מה עוללו לנו הרוצחים השפלים. לו אך יכולתי לנקום בהם. אכן ניתנה לי ההזדמנות אחרי השחרור מהמחנה, לירות בגרמנים ולהמיתם כאוות־נפשי. יתכן שלא נהגתי כשורה, ולא פגעתי בהם לרעה. אולם מה אעשה ואיני מסוגל לשפוך דם. — — —

אויסצוגן פון א בריוו פון יוסף אבראמיצקי נאך דער באפרייאונג

לאדזש (21.6.46)

— דו בעטסט מיך, ליבע רחל, אַז איך זאָל דיר שרייבן גענוי, וויאזוי עס האט פאסירט מיט מיר? דאס קען מען שריפטלעך ניט איבערגעבן, נאר עטלעכע עפיזאדן:

פון הוראדאק האט מען אונז ארויסגעפירט נעבן ביאליסטאק, אין 10 פאלק, אין א קאזארמע. דארטן האבן מיר געטראפן מיכאלאווער, זאבלודאווער, וואשלעקאווער, סוויסל־אטשער און פון אנדערע שטעטלעך, אלע אויפגעזאמלט אין איין טאג. די באדינגונגען אין וועלכע מיר האבן דארטן געלעבט, וועט דיר זיין שווער צו באגרייפן, אפילו ווען איך זאל זיי דיר גענוי באשרייבן.

די, וועלכע האבן געהאט פריינט אין ביאליסטאקער געטא, האבן געזוכט מעגלעכקייטן אריבערצונעמען זייערע פאמיליאנטן פון צענטן פאלק אין געטא אריין. אבער מען האט דערצו געדארפט האבן שטארקע פלייצעס און פיל רעקאמענדאציעס, צום ביישפיל: אבא פורמאן האט ארויסגע־נומען זיין פאמיליע, ווייל ער איז געווען אן אנגעשטעלטער אין יודנראט. זבינאוויטשעס פאמיליע האט ארויסגענומען די ציוניסטישע ארגאניזאציע אא״וו.

מיר, ווידער, איך מיט מיין פאמיליע, פינע מיט פרומצען מיט די קינדער, דער טאטע און מאטצע, זיסל, זענען מיר

נעבעך געבליבן אין לאגער און עס איז קיינער ניט געווען, וואס זאל עפעס טאן פאר אונז. וועלוול מיט דאבען זענען ארומגעלאפן ווי פארסמט און גארניט געקענט העלפן. איז געבליבן, אז עמעצער פון אונז, זאל ריזיקירן מיטן לעבן און אנטלויפן פון אונטער די דראטן, זיך דערשלאגן אין ביאליסטאקער געטא און זען עפעס צו טאן, כדי אפצוראטעווען אונזער פאמיליע.

פארשטייסטו דאך, רחל, אז דער גורל איז געפאלן אויף מיר. בקיצור, איך האב ריזיקירט מיטן לעבן און זיך אריינבאקומען אין ביאליסטאקער געטא, ווערנדיק לייכט ראנירט, און באלד אינטערווענירט אין יודנראט און נאך ערגעץ און געפועלט, אז מען זאל ארויפשטעלן חנה'ן, מיט מלכה'לען, מיט יוספה'לען, פינען, פרומען מיט די קינדער און דעם טאטן אויף דער ערשטער ליסטע, ארויסצונעמען פון גהינום.

אבער אז דער גורל איז קעגן דיר, ווייסטו, גארניט מאכן. אין דעם זעלבן טאג, ווען מען איז זיי געפארן ברענגען, האט מען געטוישט דעם „גוטן דייטש" אויף א „שלעכטן" — א מערדער; און ווען ער איז צוגעפארן צום טויער זיי נעמען, האט זיך דער המון פון צוועלף טויזנט געגעבן א לאז צום אויטא און יעדערער האט געוואלט מיטפארן.

דעם דייטש האט זיך אויסגעדאכט, אז דאס איז אן אויפשטאנד האט ער ארויסגעכאפט דעם פיסטאלעט און גענומען שיסן אין המון, איז אין כעס געווארן און קיינעם ניט גענומען מיט זיך.

מיר האבן אבער ניט רעזיגנירט און ווייטער געפועלט, אז מען זאל מארגן פארן נאך זיי. זענען זיי שוין צום גרויסן באדויערן ניט געווען, ווייל מען האט זיי די נאכט פון שבת אויף זונטיק דעם 22.11.42 ארויסגעפירט קיין טרעבלינקע.

מיינע טייערע פריינט! קענט איך זיך פארשטעלן מיין לאגע, וויסנדיק אז מיינע נאענטסטע זענען אומגעבראכט געווארן אויף אזא בעסטיאלישן אופן? איך האב זייער שטארק באדויערט, פארוואס איך בין לעבן געבליבן און ניט אומגעקומען צוזאמען מיט אלעמען. וועלוול מיט דאבען האבן מיך געהיט אויף יעדן טריט און שריט, ווען ניט זיי, וואלט איך ניט געבליבן ביים לעבן. 9 מאנאטן זיינען מיר געווען צוזאמען און אדורכגעלעבט אלע צרות און פארשיידענע אקציעס, ביז מען האט ליקווידירט דעם ביאליסטאקער געטא. דאן האט מען אונז צעשיידט, מענער און פרויען באזונדער, ביז מען האט אלעמען טראנספארטירט קיין מאידאנעק. נאר מיך האט מען פארשלעפט קיין אוישוויץ. שפעטער האב איך געהערט, אז אין מאידאנעק האט מען פארטיק געמאכט 27 טויזנט יידן און צווישן זיי איז זיכער וועלוול אומגעקומען. יוסף ווידער, איז אוועק קיין רוסלאנד און איך הער גארניט פון אים. מערקע מיט די קינדער זענען אומגעקומען צוזאמען מיט אונזער פאמיליע. דאס איז דער סך־הכל פון אונזערע נאענטע און טייערסטע. אייגנטלעך, וואלט איך געדארפט זיין צווישן זיי, נאר מען קען גארניט מאכן. אז איך האב געקענט אדורכלעבן אזעלכע צרות אוןליידן, אזויפיל פיין און עגמת־נפש און איך בין דאך געבליבן לעבן, וועל איך מער קיין פראגן ביי גאט ניט פרעגן, ווייל אזוי האט ער געוואלט.

נאטירלעך, אז דאס איז ניט מער ווי א נישטיקער טייל פון מיינע איבערלעבונגען. אפשר איז דאס צוליב עמעצנס זכות, איך זאל זיך זען מיט אלע לעבעדיקע פריינט און זיי דערציילן וואס די מערדער האבן מיט אונז געטאן. וואלט איך כאטש געקענט נקמה נעמען. גראד האבן זיך געמאכט געלעגנהייטן, נאך מיין באפרייען פונעם לאגער, צו שיסן און טויטן דייטשן, וויפל איך וואלט געוואלט. פיליכט איז עס אן עוולה פון מיין זייט, נאר וואס זאל איך טאן, אז איך קען ניט פארגיסן קיין בלוט. — — —

די באגעגעניש פון די רעשטלעך לעבנגעבליבענע נאכן קריג אין 1945 יאר

בצפרני השטן

מאת פני גרונדלנד-זונשין (ישראל)

בראשית מלחמת־העולם השניה, התגוררתי עם בעלי ושני ילדי, ילד בן שבע ותינוקת בת 6 חדשים ועם אחותי סוניה, בזומברוב, עיירה קטנה, 60 ק"מ מהגבול הגרמני. כך שמיד עם התקפת הבזק נמצאנו בחזית האש ממש. אבי ואחיותי היו אותה שעה בהורודוק, שהיתה עיירת מולדתי. מ־1939 ועד ל־1941 נמצאנו בחסותה של ברית־המועצות. אולם ב־21.6.41 בחצות הלילה, עברו הגרמנים את הגבול ופשטו כזאבים טורפים על יישובי היהודים. רבים מאתנו הבינו מיד את הצפוי להם, אולם היינו אובדי־עצות וחסרי־ישע.

לכל אחד מאתנו יש חלק בטרגדיה האיומה ומזלי הוא, שנשארתי בין יחידי־סגולה, עדה חיה, לחוויותינו האיומות. בעלי, חייב היה להישאר בבית־החולים על־יד החולים, שנזקקו לעזרתו הרפואית. אולם אני, אחותי והילדים, עברנו לגור בכפר, רחוק ככל האפשר מהחזית.

כמובן שהגיסטפו התחיל מיד לטפל ברכוש היהודי. כעשרה ימים לאחר בואם, אירגנו הרוצחים „מבצע השמדה"

תחת הסוואה של „פלוגת עבודה", ניתן צו ליהודים להתאסף בכיכר השוק, ומבין כל הקהילה המקומית הוציאו כאלף איש, מסלתה ושמנה של החברה, ביניהם משפחתי (אני ואחותי ניצלנו הודות לכופר־נפש) וגרשום 15 ק"מ מאחורי העיר, ישר לתוך בורות מוכנים, ירו בהם במכונות־יריה וקברו את המתים יחד עם הפצועים. על זאת סיפר לנו פולני, שהשקיף על ההוצאה להורג, בישבו על עץ גבוה בתוך היער הסמוך. והאיש התרה בנו, שנוקיר רגלינו מ„פלוגות העבודה". כעבור יומיים, הובילו הגרמנים 2000 איש נוספים לקברם. אולם למרות מה שכולם ידעו את הצפוי להם, צעדו היהודים ללא התנגדות לקראת המוות, מכיוון שלא ראו כל אפשרות להאבק למען החיים. בחצות לילה היו האנשים מוצאים ממיטותיהם, מוכים מכות־רצח ומובלים למקום בלתי ידוע. אזי פשטה השמועה, שבגיטו ורשה, בין חצי מיליון יהודים אין כל סכנה צפויה לחיים. כדברי המאמר: אם האלהים רוצה להעניש, הריהו נוטל שכלו של אדם. בקיצור, עברתי עם אחותי סוניה והילדים לתוך „גן העדן" של גיטו־ורשה.

אין בכוח־אנוש לתאר את שעבר עלינו. רעב, מצוקה, צפיפות. שלש משפחות בחדר קטן, הזוהמה וטיפוס־בהרות גרפו מאות קרבנות, מי שנפטר בשעות לילה בביתו, הושלך בבוקר לצידי המדרכה, עטוף גליון ניר, מכיוון שלבני משפחתו חסרו האמצעים להביאו לקבורה.

בני־אדם התהלכו נפוחי־רעב ובקושי הניעו את רגליהם. ילדים קטנים חיטטו לשוא בארגזי־האשפה, אחר שיירי־אוכל, ואילו לידם היו חלונות הראוה של מסעדת גרטנר מלאים יינות ואווזים צלויים. לפתע היתה צווחת־אימים משתיקה את הכל ואת הרחוב היה חוצה אדם אחוז טרוף־רעב כשבידיו חבילת־מזון, שחטף מידי אשה לבושת הדר, ואילו לא הרחק משם ערכה הגיסטפו מצוד על בני־אדם, בכדי לשלחם ל„עבודה", שאין חוזרים הימנה. דברים אלה נתרחשו לעין־כל, במשך כל שעות היום והלילה.

הבנתי, שגיטו ורשה לא יתמיד בקיומו והחלטתי לחזור אל בעלי, לזומברוב. אולם בשובי נוכחתי, שגיהינום גיטו־זומברוב אינו נופל מגיטו ורשה. 3000 הנפשות שכבר הושמדו עד אז על־ידי הנאצים, לא הפחיתו את הרעב והמגפות, שסייעו למלאך־המוות הגרמני בפעולתו הרצחנית, ועשו שמות באוכלוסיה היהודית.

בליל ה־1 בנובמבר, לאחר שנודע לנו על חיסולו הקרוב של הגיטו, נמלטנו על נפשנו אל שכן נוצרי. למחרת הזעיקו הגרמנים את כל יהודי העיירות שבאיזור לתוך קסרקטיני זומברוב וז'נדרמים שנעזרו על־ידי כלבים מאולפים ומשטרת ה„פאלקס־דויטשע", החלו בחיפוש יהודים שהסתתרו מפניהם. שמונה ימים הצלחנו להסתתר מעיניהם הבולשות, ידידינו הפולנים עזרו ככל יכולתם, אך ללא־הועיל.

ב־8 לנובמבר הוציאתנו משפחה פולנית לכפר מרוחק ואם עד־כה קיללנו את המוות, מאותו יום ואילך התחלנו לקלל כל שעה משעת חיינו עד לסוף שנת 1944, כי יומם ולילה היינו שרויים בפחד מוות.

הסתתרנו אצל אשה אלמנה, אם לשלשה ילדים, במרתף בקתתה העלובה. האשה היתה עניה מאד ועבדה בשדה אצל איכרים ותמורת עבודתה קיבלה תפוחי־אדמה שחילקה אתנו שווה בשווה.

היו עוד משפחות נוצריות שהושיטו עזרה, אולם יותר מכולם הצטיין יאנק גינאנסקי מפריטה. אחרי בחור זה ומשפחתו ערכה הגיסטפו חיפושים נרחבים במשך כל הזמן, אולם אימת הסכנה לא הרתיעתהו מלשמור עלינו בעת צרה, ומפעם לפעם העביר אותנו למקום מבטחים חדש. אפילו אחרי השיחרור הוסיף לטפל בנו במסירות ויעץ לנו להסתלק מהאיזור.

לצערנו, לא כל הפולנים התנהגו כמו יאנק.

לא בשביל לסחוט דמעה והבעת השתתפות בצער, אני כותבת שורות אלו, אלא בכדי שתשיגו, מה רב כוחה של אם יהודיה, בעמדה להציל את עולליה מפני מר המוות.

במשך זמן ארוך רבצנו בתוך בור פתוח, שכוסה קש, באפלה, מבלי להבדיל בין יום ללילה. פעם נודע לנו, שעקב קלות־דעתו של אחיו, נאלץ יאנק להעבירנו ליער, שכונה „פאליגאן", ששימש מטווח לצבא הגרמני. התגוררנו בחדר קטן וצר של נוצרי מכניס־אורחים, שכל משפחתו נצטופפה בחדר הסמוך. הדרנו לא הוסק וילדי כמעט קפאו מקור.

פעם ביום כפור עז, הקיפו הגרמנים את הביקתה ובקושי הצלחנו להימלט לעלית־הגג. החיילים שערכו את החיפוש אמרו לבעל הבית: כי אילו מצאו יהודים בביתו היו הורגים אותו, כשם שהרגו את שכנו, שהסתיר יהודי.

למחרת, לאחר שהגרמנים הופיעו פעם נוספת, לא הספקנו לעלות לעלית הגג ונשארנו למטה, בתוך החדר. הלבשתי את הילדים במעיליהם, כאילו אך זה נכנסנו, על מנת לדתחמם, כדי להציל את משפחת מארחי מסכנת־מוות וחסמתי בגופי את פתח הכניסה. כמובן, שלא בגלל כוחי הרב נסוגו הגרמנים, אלא עקב ערמתו של בעל־הבית, שלקחם הצידה והובילם למקום עשיית יי"ש בלתי־חוקי. משנודע ליאנק על מצבנו הנואש, הובילנו אל השדות ושיכננו בתוך בור לאיחסון תפוחי־אדמה לעונת החורף. שלש יממות בילינו בתוך הבור, בלי מזון ומים, וכל אותה עת ישבנו על ערמת תפוחי־אדמה רקובים, נוסף לזאת נזהרנו בתנועותינו, מכיוון שהבור נכרה לא הרחק מאחוזתו של פקיד נאצי גבוה.

לאחר מכן העביר אותנו יאנק אל מכיר נוצרי בכפר ווישקעס ושם שאפנו רוח לרווחה. כל יום שתינו ספל חלב מפרה אחרת. וכשהעובדים התלוננו על ירידה בתנובת החלב, שמענו את תשובתו של בעל הבית: „שעה שדם נוזל כמים, ונהרי דמעות עוברים על גדותיהם, אין לדבר סרה בפרות המסכנות, המניבות פחות מדי חלב".

לצערנו, לא ארכה רווחתנו, מכיוון שהגרמנים גרשו את תושבי המקום, ואז הוברחנו שוב למשפחה דלת אמצעים והתגוררנו במרתפה. לא יכולנו לא לעמוד ולא לשבת, בגלל התקרה הנמוכה, מזוננו היה מרק דליל, לא לחם ולא תפוחי־אדמה. היינו נפוחי־רעב. כספנו אזל, כי מארחינו ראו בכספנו את רכושם הם.

קרבן־רעב ראשון היתה אחותי סוניה. ב־15.2.44 נפחה את נשמתה. ודבריה האחרונים היו: „פאני, אני מתה מרעב".

24 שעות היתה מוטלת לידנו במרתף הצר, עד שיאנק כרה לה קבר באדמה הקפואה.

החזית נתקרבה לאיטה עד לכפרנו. משך שעות ארוכות רבצנו בתוך קברנו מתחת לריצפה הרקובה, כשלבנו ער להד רעמיהם של התותחים, שבישרו לנו את בשורת השיחרור או האבדון. עם מלים רוסיות ראשונות שקלטו אזנינו, נזדחלנו מתוך מאורתנו החשוכה. הקצין הרוסי כמעט שהשמיט את התת־מקלע מידו, כי כה נזדעזע למראנו האיום. הוא הרווה

את צמאוננו במים חיים, אירגן בחפזון משאית, שתחזירנו 10 ק"מ מאחרי קו החזית. מרחק־מה מביאליסטוק נעצרה המכונית, חזרה במהירות על עקבותיה ואנו נוטשנו לנפשנו, עומדים בתוך שדה, מבלי יכולת לנוע מהמקום, כי לאחר 22 חדשים של שכיבה במרתף, יצאו רגלינו מכלל שימוש. אז החלטנו ללון תחת כיפת השמים, כי לא יכולנו ללכת ואף לא ידענו לאן נשים פעמינו.

מעמדנו העלוב משך את תשומת לבו של עובר־אורח מעובדי הרכבת, בשם מאלינובסקי. הלז לקחנו אליו הביתה, מילא קערה במים חמים ופרש מגבת נקיה. הזמיננו לשולחן והציע לנו משכבים. לעולם לא אשכח את שאלותיהם של ילדי: „אם האוכל שהוגש לשולחן הוא גם עבורנו?"

כעבור זמן־מה נסענו ברכבת עד לתחנת ואליל ומשם הלכנו להורודוק. משך שעות ארוכות שוטטנו בין חורבות עיירת מולדתי, שקוצים וחרולים עלו ברחובותיהם השוממים. אף לא נפש חיה, לא רע וקרוב משפחה. הכל כוסה באבק ההריסות. ימים מספר לאחר מכן, פגשנו במשה ועטשע סימיון, שהקדישו לנו תשומת לב לאין־שעור.

ידידינו היחידים מפליטת בית הורודוק.

אין דעם טייוולס נעגל

פון **פאני גרונדלאנד-זאנשיין** (ישראל)

אין אנהויב פון צווייטן וועלט־קריג, האב איך מיט מיין מאן און צוויי קליינע קינדער, איינער 7 יאר אלט און די צווייטע א האלב יאר, מיט מיין שוועסטער סאניע, געוווינט אין זאמבראווו — א קליין שטעטל, 60 קילאמעטער פון דער דייטשישער גרענעץ. און בשעת דעם בליץ־מארש זענען מיר באלד געווען אויפן ערשטן פייער. מיין פאטער מיט די איבעריקע שוועסטער מיינע, זענען געווען אין האראדאק, צו וועלכער עס האט מיך שטארק געצויגן. פון 1939 ביז 1941 זענען מיר געווען אונטערן שוץ פון דעם ראטנפארבאנד. אבער דעם 22.6.41, אינמיטן נאַכט, זענען די דייטשן אַריבער די סאָוויעטישע גרענעץ און ווי הונגעריקע וועלף זיך א לאז געטאן אויף די יידישע ישובים. אך סך האבן באלד פארשטאנען וואס אונז ווארט אפ, אבער מיר זענען געווען הילפלאז און זיך ניט געקענט געבן קיין עצה.

יעדער פון אונז האט זיך זיין בלעטל אין דער שרעקלע־כער טראגעדיע און מיין מזל איז, וואס איך בין געבליבן צווישן די געציילטע, לעבעדיקע עדות, צו דערציילן פון אונזערע שוידערלעכע איבערלעבונגען. מיין מאן האט געמוזט בלייבן מיט די קראנקע אינעם קראנקנהויז, וועלכע האבן זיך שטארק גענויטיקט אין זיין מעדיצינישער הילף און איך, צוזאמען מיט מיין שוועסטער און קינדערלעך, זענען אוועק אין א נאענטן דארף, וועלכן די דייטשן האבן ניט באמבארדירט.

די געסטאפאָ האט באלד אנגעהויבן צו „ווירטשאפטלען" מיט די יידישע פארמעגנס. אומגעפער צען טעג נאך זייער אריינקומען האבן די מערדער ארגאניזירט א „פארניכטונגס־אקציאן". אונטערן אויסרייד פון אן „ארבייטס־קאמאנדא", האָבן זיי באפוילן אז אלע יידן, יונג און אלט, זאלן זיך צוזאַמענקומען אויפן מארק־פלאץ. זיי האבן אויסגעוויילט די שענסטע און די בעסטע פון דער יידישער געזעלשאפט, אריבער טויזנט מאן, צווישן וועלכע עס האט זיך געפונען אויך מײַן פאמיליע, (מיר, מיט מיין שוועסטער איז געלונגען זיך אויסצוקויפן) און אוועקגעטריבן 15 ק"מ הינטער דער שטאט, אַוו עס האָבן זיי אָפּגעוואַרט אויסגעגראָבענע קברים. זיי האבן אלעמען צעשאסן מיט מאשין־געווער און באערדיקט די טויטע צוזאמען מיט די לייכט פארוווּנדעטע. וועגן דעם האט אונז דערציילט א פאליאק, וועלכער האט זיך צוגעקוקט צו דער עקזעקוציע, זיצנדיק אויף א הויכן בוים אין דערנענ־בנדיקן וואלד. ער האט אונז געווארנט, אז מיר זאלן זיך ניט לאזן פארנארן אין די „ארבעטס־קאמאנדאס". עטלעכע טעג שפעטער האבן די דייטשן ווידער אוועקגעפירט 2000 יידן צו דער שחיטה, דאס מאל אויף אן אנדער ארט. און טראץ דעם, וואס יעדער איינער האט געוווסט, וואס עס דערווארט אים פון די אזוי גערופענע „ארבעטס־קאמאנדאס", איז מען דאך געגאנגען פאסיוו צום טויט, ווייל עס איז ניט געווען קיין מעגלעכקייט און אויך ניט קיין מוט צו קעמפן פארן לעבן. אינמיטן נאכט פלעגט מען ארויסשלעפן פון די בעטן שלאגן מכות רצח און דערהרגענען. ניט געווען א פאמיליע, וואס האט עמעצן ניט פארלוירן. דאן האט מען אנגעפאנגען צו רעדן, אז אין ווארשעווער געטא אין וועלכן עס געפינען זיך ביי א האלבן מיליאָן יידן, איז מען זיכערער מיטן לעבן. און ווי זאגט מען דארטן? אז גאט וויל עמעצן שטראפן, נעמט ער ביי אים אוועק דעם פארשטאנד. האב איך זיך געלאזט איינרעדן, גענומען די קינדער, מיט מיין שוועסטער סאָניע און אוועקגעלאזט זיך אינעם „גן עדן" פון געטא־ווארשע.

קיינער איז ניט בכח באשרייבן, וואָס מיר האָבן דארטן איבערגעלעבט: הונגער, נויט, ענגשאפט, דריי פאמיליעס אין איין קליינעם צימערל. די שמוץ און פלעק־טיפוס האבן יעדן טאג אוועקגענומען הונדערטער קרבנות. דער יעניקער, וואס איז ביינאכט געשטארבן אונטער א דאך, איז אין דער פרי געלעגן אינדרויסן צוגעדעקט מיט א פאפיר, ווייל זיין פאמיליע האט ניט געהאט די מעגלעכקייט אים ברענגען צו קבורה.

מען איז ארומגעגאנגען געשוואלן פון הונגער און קוים באוועגט מיט די אויסגעטריקנטע ליפן. קליינע קינדער האבן גענישטערט אין די מיסט־קאסטנס און געזוכט א פארדארטע שקארינקע, אבער זיי האבן גארניט געפונען. און דערנעבן ש.יפענצטער מיט טייערע וויינען אין ליקיארן מיט געבראטענע גענדז אין גערטנערס רעסטאראן. פלוצלונג דערהערט מען א וויגעשריי. א הונגעריקער האט ארויסגעריסן ביי אן עלעגאנטע דאמע, א קליין פעקעלע מיט עסנווארג. און אין דער זעלבער צייט זעט מען, ווי די געסטאפא כאפט מענטשן אויף דער

גאס צו ארבעט, פון וועלכער זיי וועלן זיך שוין קיינמאל ניט צוריקקערן...

זיך צוקוקנדיק צו דעם אלעמען האב איך פארשטאנען, אז אויך דער ווארשעווער געטא וועט ניט האבן קיין לאנגן קיום. און איך האב באשלאסן וואס גיכער צו אנטלויפן צו מיין מאן, קיין זאמבראוו.

אבער צוריקקערנדיק זיך קיין זאמבראוו, האב איך זיך באלד איבערצייגט אז דער זאמבראווער גהינום איז ניט הינטערשטעליק דעם ווארשעווער טראץ דעם, וואס עס האבן שוין דארטן געפעלט אריבער 3000 מענטשן. וועלכע די דייטשן האבן אומגעבראכט, איז אין געטא נאך ענגער געווארן און דער הונגער, און די מגיפות האבן צוגעהאלפן דעם דייטשישן מלאך־המוות אין זיין מערדערישער טעטיקייט.

אין דער נאכט פון דעם 1 נאָוועמבער, ווען מיר האבן זיך דערוווסט, אז מען גייט ליקווידירן דעם געטא, זענען מיר אנטלאפן און זיך אויסבאהאלטן ביי א שכן, א קריסט. אין דער פרי האבן די דייטשן צוזאמענגעטריבן אלע יידן פון די ארומיקע שטעטלעך אין די זאמבראווער קאזארמעס און די זשאנדארמעריע איז ארומגעגאנגען מיט שפיר־הינט און צוזאמען מיט דער פאלקס־דייטשער פאליציי האבן זיי גענישטערט אין אלע לעכער און געזוכט א יידן. אכט טעג האבן מיר זיך אויסבאהאלטן פונעם אמטס־קאמיסאר און גוטע פריינט פאליאקן, האבן אונז ארומגעזוכט, כדי צו העלפן, אבער אן דערפאלג, ווייל די יעניקע, וועלכע האבן געוווסט פון אונזער באהעלטעניש האבן מורא געהאט צו דערציילן, ווייל פאר אויסבאהאלטן אדער ניט אויסגעבן א יידן, האט געדראט טויט־שטראף.

דעם 8 נאוועמבער האט אונז א פויל׳ישע פאמיליע ארויסגעפירט צו זיך אין דארף, וואס ווייטער פון די דייטשישע בעסטיעס. און אויב ביז דאן האבן מיר פארשאלטן דעם טויט, האָבן מיר פון יענער שעה אָנגעהויבן צו פארשעלטן יעדן אדורכגעלעבטן טאג. ביזן סוף פון 1944 יאר, האבן מיר טאג און נאכט געקוקט דעם טויט אין די אויגן.

מיר האבן זיך אויסבאהאלטן ביי אן ארעמער פרוי מיט דריי פיצלעך קינדער, אינעם קעלער פון איר האלב חרובער הייזקע. די פרוי איז געווען א וויסטע אלמנה און געגאנגען ארבעטן אין פעלד צו רייכע פויערים און מיט די פארדינטע קארטאפל האט זי זיך געטיילט מיט אונז, האלב אויף האלב.

עס זענען געווען נאך עטלעכע קריסטלעכע פאמיליעס, וועלכע האבן אונז צוגעהאלפן, אבער אממייסטן פון זיי אלעמען, האט זיך איינגעשטעלט פאר אונז, יאנעק גיגאנסקי פון פאריטע. דעם זעלבן יאנעק מיט זיין פאמיליע האט די געסטאפא ארומגעזוכט די גאנצע צייט, און דאך האט עס אים ניט אפגעשראקן און יעדעס מאל, ווען עס האט אונז געדראט א געפאר, פלעגט ער אונז אריבערפירן אין א זיכערן פלאץ. אפילו נאך דער באפרייונג האט ער נאך אלץ געזארגט פאר אונז און געראטן ניט צו פארבלייבן אין דער געגנט, אין וועלכער מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן.

ליידער, ניט אלע פאליאקן זענען געווען ווי יאנעק...

ניט כדי ארויסצורופן טרערן אין די אויגן און אנדערע אויסדרוקן פון מיטגעפיל, שרייב איך אט־א־די שורות, נאר כדי צו ברענגען צו קענטניס, וואס א יידישע מוטער איז פעיק אריבערצוטראגן, כדי אפצוראטעווען אירע קינדער פון א זיכערן טויט.

א לענגערע צייט זענען מיר געזעסן אין אן אויסגעגראבענער גרוב, צוגעדעקט מיט היי, אין א פינצטערניש, ניט קענענדיק אונטערשיידן פון טאג צו נאכט. איין מאל האבן מיר זיך דערוווסט, אז צוליב דער לייכטזיניקער אויפפירונג פון יאנעקס ברודער, וועט אונז יאנעק אריבערפירן אויף אן אנדערן ארט, אין א וואלד, וואס האט געהייסן „פאליגאן”. מיר האבן געוווינט אין א קליין צימערל און אין דעם צווייטן צימער, די פאמיליע פונעם גאסטפריינטלעכן קריסט. אונזער צימער איז ניט געווען באהייצט און די קינדער זענען געפרווירן געווארן פון קעלט. דערצו האט דאס דייטשע מיליטער געמאכט איבונגען אינעם וואלד.

אין אַ פראָסטיקן פרימאָרגן האָבן די דייטשן אַרומגערינגלט אונזער הייזקע, און מיר האבן קוים באוויזן ארויפצולויפן אויפן בוידעם. די דייטשן זענען אריין אין שטוב, רעווידירט די וווינונג און געזאגט צו די קריסטן אז נאך גוט, וואס זיי באהאלטן ניט אויס קיין יידן ביי זיך, ווייל ניט ווייט פון דאנעט, האבן זיי געפאקט א יונגען ייד וועלכן זיי האבן דערשאסן צוזאמען מיט די קריסטן ביי וועלכע ער האט זיך אויסבאַהאַלטן.

צומארגנס, ווען די דייטשן זענען ווידער דערשינען אין דער אומגעבונג, האבן מיר שוין ניט באוויזן ארויפצוגיין אויפן בוידעם. און מיר זענען געבליבן אונטן אין דער דירה. איך האב שנעל ארויפגעווארפן די פאלטנס אויף מיינע קינדער, ווי נאר אקארשט אריין זיך אנצוווארעמען, כדי אפצוראטעווען די קריסטלעכע פאמיליע פון א טויט־געפאר. טאמער באהאלט זיך נאך ערגעץ אויס א יידיש קינד, זאלן אים די קריסטן ניט ארויסטרייבן אינדרויסן. דערביי האב איך צוגעהאלטן די טיר אקעגן די אנגרייפנדע דייטשן. נאטירלעך, אז ניט צוליב דעם האבן די דייטשן די טיר ניט אויפגעעפנט, נאר צוליבן איינפאל פון מיין באלעבאָס, וועלכער האט זיי אפגערופן אין א זייט און זיי אוועקגעפירט אויף א פלאץ ווו מען מאכט שנאפס (סאמאגאן). ווען יאנעק האט זיך דערוווסט פון אונזער געפערלעכער לאגע, האט ער אונז אינמיטן נאכט ארויסגעפירט אין פרייען פעלד אין א גרויסע גרוב צו באדעקן קארטאפל אויף ווינטער. דריי מעת לעת זענען מיר געלעגן אין דער גרוב, אן שפייז און אן וואסער אויף די רויע קארטאפל, וועלכע האבן אונז פארשאפט א סךליידן. דערצו האבן מיר זיך געדארפט אויסהיטן מיט יעדע באוועגונג, ווייל די גרוב איז געווען נאענט פון דעם לאנדראטס־הויף.

שפעטער האט אונז יאנעק אריבערגענומען צו א באקאנטן קריסט אין דארף ווישקעס. און דארטן זענען מיר געקומען אביסל צו זיך. יעדן טאג האט מען אונז צוגעשטעלט א קריגעלע מילך פון אן אנדערע קו און אז מען פלעגט זיך באקלאגן פארן באלעבאָס אויף די קי, פארוואס זיי גיבן מיט יעדן טאג ווייניקער מילך, האבן מיר געהערט ווי ער ענטפערט אפ, „אז ווען בלוט גיסט זיך ווי וואסער און עס פלייצן טייכן מיט טרערן, דארף מען זיך ניט באקלאגן אויף די ארעמע קיעלעך, וועלכע גיבן ווייניקער מילך.”

ליידער, האבן מיר דארטן מער ניט געקענט פארבלייבן, ווייל די דייטשן האבן אלע איינוווינער ארויסגעטריבן פון דער ארטיקער געגנט. דאן האבן מיר זיך אריבערגעשמוגלט צו

א זייער ארעמער פאמיליע. אונזער ווינארט איז געווען אין א קעלער, אונטער דער פאדלאגע. שטיין און זיצן האט מען ניט געקענט, ווייל עס איז געווען זייער נידעריק. עסן האבן מיר באקומען זייער ווייניק. ניט קיין ברויט און ניט קיין קארטאפל, נאר א שיטערע זופּ, מיר זענען געשוואלן געווארן פון הונגער. קיין געלט האבן מיר אויך ניט געהאט, ווייל די יעניקע, ביי וועמען מיר האבן געוווינט, האבן אונזער געלט באטראכט פאר זייער אייגנס.

דער ערשטער הונגער־קרבן איז געווען מיין שוועסטער סאָניע, דעם 15.2.44 איז זי געשטארבן. אירע לעצטע ווערטער זענען געווען : „פאני, איך שטארב פון הונגער”.

24 שעה איז זי געלעגן מיט אונז אין ענגן קעלער, ביז עס איז געקומען יאנעק און זי באערדיקט אין דעם פאר־פרוירענעם באדן.

לאנגזאם האט זיך דער פראנט דערנענטערט אויך צו אונזער דארף. שעהן לאנג זענען מיר געלעגן אינעם לעבעדיקן קבר, אונטער דער פארפ:ילטער פאדלאגע און מיט הארצקלאפן זיך צוגעהערט צום הילכיקן עכא פון די קאנאנען, וועלכע האבן געטראגן פאר אונז דעם אנזאג פון באפרייונג אדער אומקום. נאך די ערשטע ווערטער אין רוסיש, וואס זענען דערגאנגען צו אונזערע געשפאנטע אויערן, זענען מיר ארויסגעקראכן פון דער פינצטערער נארע. דער רוסישער אפיצער, האט דערזעענדיק אונז שיער ניט ארויסגעלאזט דעם אויטאמאט פון האנט, אזוי שרעקלעך האבן מיר אויסגעזען. ער האט אונז באלד געבראכט פריש וואסער צום טרינקען און שנעל ארגאניזירט א לאסט־אויטא, וואס זאל אונז אוועקפירן 100 ק״מ ווייט הינטער דער פראנט־ליניע.

עטלעכע ק״מ פאר ביאליסטאָק איז דער אויטא שטיין געבליבן און שנעל זיך צוריקגעקערט און מיר זענען געבליבן אינמיטן פעלד, ניט קענענדיק גיין פארויס. ווייל נאך 22 מאנאטן ליגן אין נידעריקן קעלער, האבן די פיס אונז א:יפגעהערט צו דינען. דאן האבן מיר באשלאסן איבער־צונעכטן אונטערן פרייען הימל, ווייל מיר האבן ניט געקענט גיין אין ערגעץ, און אויך ניט געוווסט אווו צו גיין.

אונזער טרויעריקער אויסזען האט צוגעצויגן צו זיך א פארבייגייענדיקן אייזנבאנער, מיטן נאמען מאלינאָווסקי, וועלכער האט אונז אוועקגעפירט צו זיך א היים, אוועק־געשטעלט א שיסל וואסער און דערלאנגט א ריינעם האנטוך, געגעבן אפצועסן און געלייגט שלאפן. איך וועל קיין מאל אין לעבן ניט פארגעסן, ווי מיינע קינדער האבן ביי מיר געפרעגט : צי דער עסן אויפן טיש איז אויך פאר זיי ?

שפּעטער זענען מיר געפארן מיט דער באן צו דער סטאנציע וואליל און פון דארטן אוועקגעגאנגען צופוס קיין האראדאק.

שעהן לאנג האבן מיר געבלאנדזשעט צווישן די חרובע הייזער פון מיין געבורט־שטעטל, וואס איז פארוויסט און פארוואקסן מיט ווילדגראז. קיין איין איינציקער פריינט און באקאנטער. אלץ ליגט אין שטויב און רואינען. ערשט א פאר טעג שפּעטער האבן מיר זיך געטראפן מיט משה און עטשע סעמיאן, וועלכע האבן אונז געשענקט א סך אויפמערקזאמקייט און אן א שיעור הארץ.

די איינציקע פריינט אונזערע אין האראדאק !

זכרונותיו של לוחם

מאת הרשל דינרמן (ארצות־הברית)

מבצע לא פשוט לאדם שאינו רגיל בעט־סופרים, להביא לידי ביטוי מלא את קיומה ואבדנה של קהילה, אולם מחובתי הקדושה כעד־ראיה, לתאר את הקורות ולומר קדיש אחר קרובינו.

הורודוק, עיירתי הקטנה והעלובה! את יקרה לי מכל הערים הגדולות שהתגוררתי בתוכן. רחובותיך לא סלולים ולא מצופים אספלט היו. כל כולן סמטאות קטנות וצרות. ביקתות בלות על יסודות מעורערים עם ארובות גבוהות של בתי־חרושת המזדקרות מעל לגגות.

הנהר סופראסל, שחצה את הורודוק ל„שטעטל" ו„פיאסקעס", שימש גם ביב־שופכין.

העיירה רחשה חנוונים זעירים, שסחרו „על חשבון". אבותינו עמלו קשות לקיום משפחותיהם. והאלמנות, ששיכלו את בעליהן במלחמת־העולם הראשונה, נאבקו מר לפרנסתן, בהיותן צופיות עם יתומיהן לרעב ומחסור.

בפולין האנטישמית, מנעו מיהודים משרה כלשהי במנגנון המדינה, משום־כך שלחו היהודים את ידם בפרנסות אחרות. נזכר אני באורגים שיצאו את שערי בתי־החרושת לאחר יום עבודה מפרך. בנגרים, בחייטים, בסנדלרים, בנפחים, בבנאים, במורים, במלמדים ובבעלי־עגלות — בכל צבא העמלים, שבעמל רב השתכר לפת־לחמו.

לאחר טרדות השבוע; נשתררה השכינה במעונם בליל שבת. על השולחנות דלקו נרות וקדושה ריחפה על כל. האב חזר מבית־המדרש וקידש את השבת, ואזני מהדהדות מזמירות והמולת ילדים על סיפי בתי־המגורים.

בערבי קיץ היו בני הורודוק ובנותיה יוצאים לשוח בדרך בילוביץ, אל האפרים הירוקים שמאחורי ביתי. אהבה רבה, חלומות ותקוות נשאו הם בלבם בדרכם זו ותכניות נועזות גמלו בראשם של בני הנוער התוססים.

גוער הורודוק, איכה?!!

מתוך הביקתות החשובות, המוארות בעששיות־נפט, בקע אור גדול ורב־עוצמה מזה העולה מהרחובות ומאלפי נורות חשמל וניאון. היה זה אורן של נשמות בני־אדם חדורי אידיאלים זוהרים, שנכספו לחיים טובים ויפים...

הורת מורנו, מאיר מוטל אפשטיין, לא הלכה לאיבוד. לא! לא!

„אני לא אכרה את קברי בפקודתו של הצורר. מוות לגרמנים! תמות נפשי עם פלישתים!" מאיר מוטל כזה היה קיים בכל עיר ועיירה ואנו, תלמידיהם הנאמנים, תרים אחד אחר השני באפלת מחתרתו של הגיטו, מגבשים כוחות ומחשלים את נשקנו להתנגדות מזויינת ומכים באויב.

דצמבר שנת 1942. בליל כפור עוזבת קבוצה בת 9 צעירים מעיירות שונות את הגיטו לכיוון יער פרוז׳אני, עם נשק ביד, שנשדד מידיהם של חיילים גרמנים. השאיפה לנקמה והרצון לראות במפלתן של חיות־הטרף, מדרבן אותנו להתגבר על הווי היער הפראי, שמהדהד מיריות מקלעיהם של הגרמנים. היער עם מזונותיו המיוחדים גורם לתחלואים שונים. אולם אנו מקבלים הכל באהבה כאנשים חפשים ללא טלאי צהוב.

גיטו פרוז׳אני קיים עדיין. ומתוך היער חודרים שליחים לתוך הגיטו ומקיימים קשרים עם הנוער. מארגנים ומדריכים אותו. הנוער דרוך לידיעה, על קיום אפשרות לנקום ברוצחים הנאציים.

בשנת 1943 החלו הגרמנים לחסל את גיטו פרוז׳אני על עשרת אלפי היהודים שנכלאו בתוכו. הנוער שסרב ללכת כצאן לטבח, ניתק את התיל הדוקרני ותחת ברד כדורי מקלעים, התפרץ לכיוון היער. רובם נשארו מוטלים עם גופות מנוקבים, רבים נתפסו בדרכים על־ידי משתפי־פעולה מתושבי המקום, שמסרום לידי הגרמנים. מיעוטם הגיעו אחרי תלאות מרובות ליער ונקלטו לתוך פלוגות הפרטיזנים.

בלילות חושך הם הורידו מהפסים רכבות גרמניות, שהסיעו חיילים וחחמושת לחזית, שיבשו את התחבורה והרגו בגרמנים הרג רב. לעיתים בהיותנו בתפקידי־חבלה סרנו לבתי האיכרים, ואז היה חברי הרוסי ירמאק מפציר בי, שאשאיל לו את מקלעי, למען ישא חן בעיניה היפות של מארינה אהובתו. הוי, איזה מחשבות התרוצצו אז במוחי! הנה תגמר המלחמה וחברי ירמאק יחזור לכפרו, למשפחתו, לאהובהו, למי אחזור אני? מי יצפה לי? למי אני לוחם? אם אזכה למפלתו של היטלר, למי אביא הנצחון? שרשי בעיירתי נגדעו לעד, משפחתי אינה בחיים וכל חברי ניספו. איך קרה הדבר שחיות הטרף הצליחו לטרפם?

בלילות־אופל קרים, כשהפרטיזנים היו יושבים מסביב למדורה בין העצים הסבוכים, מחממים את אבריהם הקפואים ומיבשים את הבגדים הרטובים, היו חברי הרוסים מספרים מעשיות חדורות אמונה ובטחון בחיים שלאחר המלחמה. אנו, הפרטיזנים היהודים, הבטנו בלהבות וראינו לפנינו תמונות שונות לחלוטין. השקט מסביבנו דובב: על הורים, אחיות

ואחים, נשים וטף הפושטים אלינו ידיהם בזעקה מרה „הצילו״! ודמצפון מציק ותובע. לכל אחד נדמה, שהוא נושא בחובו אשמה כבדה. אין הלב נוטה להאמין שהכל אבוד, שנחרץ דינם להימחות מעל פני האדמה... ואמנם רק צללים מסביבנו, צללים הפורחים בלהבות המדורה...

פעם על יד רוז׳אנוי, בשעת קרב חזיתי בשדה פתוח עם הגרמנים, זעק אלי חברי לקרב, פיבל גולדברג מביאליסטוק, בקול רם ביידיש: „הרשל, אל תשאירני, אני פצוע!״ ואני עונה לו גם־כן ביידיש: „פייבל, אל תירא, לא אעזוב אותך!״ וממטיר מטחי־יריות על הגרמנים שבתוך המארב (פייבל גולדברג נמצא כעת בברה״מ). הפעם שמעו הגרמנים לא את קולותיהם החלושים של יהודי הגיטו, אלא קולם של יהודים לוחמים... מטחי־אש ביידיש. השפה היחידה שהגרמנים מפחדים מפניה. ואותם גיבורים „אמיצי־לב״ מול נשים וילדים חסרי־מגן, בורחים מפנינו בבהלה, בכדי להציל את עורם, משאירים את הרוגיהם ומפקירים את פצועיהם...

היטלר עשה את היהודים מיטווח־ירי עבור קלגסיו, אולם היהודים הוכיחו לו, שהמיטווח עונה ביריות. מתוך כל האמור אין להניח, שהפכתי גיבור־חיל. מטבעי, אני רך־לב ואיני ראוי לשבחים...

הראוי לכך — הוא, מורנו, מאיר־מוטל אפשטיין, שלימדני על ספסל הלימודים את תולדות עמנו מתקופות המכבים והקנאים, בר־כוכבא וגיבורים אחרים, אשר חרפו נפשם עבור ארצם ועמם. קול־דמיה של אמי ליווני בקרבות וזעקו לנקמה...

באביב שנת 1944 שלחו אותי בתוך קבוצת־קרב גדולה, בתפקיד חשוב לחזית, לעזרת הצבא הסובייטי. עברנו ברגל מרחק עצום של 300 ק״מ, תוך קרבות בלתי־פוסקים, כחיילים בצבא סדיר.

ברם זה פרק בפני עצמו. דבר אחד אציין. עברתי עם נשק ביד את דרך הנצחון מרובנה עד ברלין ובאופן פעיל עזרתי, בכל כוחי להשמדתה של מכונת המלחמה הגרמנית עד לתבוסתה המלאה של גרמניה. ודאי, שהיטלר לא תיאר לעצמו, „שיהודי גיטו ארורים״, יצעדו עטורי נצחונות ברחובותיהן של ערים גרמניות ויירקו בבוז לתוך פרצופו של „עם האדונים״ וגם יגישו חשבון־דמים נוקב ומר עבור פשעיו המחרידים.

כבר לא אותם הגרמנים הגאים שצעדו למוסקבה אלא פרצופים מכונמים ומזוהמים שאנו משלחים למחנות השבויים. רק תמול הם זעקו: „היל היטלר!״ וקראו להשמדת העם היהודי, וכעת הם כורעים ברך לפני יהודי הגיטו, ומבקשים חסד וחנינה.

הוי, מה גדולה היתה שמחתי, לו יכולתי לחזור לעיירתי הקטנה הורודוק, לאבי, לאמי, ולאחיותי ולאחי, לשכני ולחברי! אולם זה רק חלום יפה... שרידים בודדים נשארו מעיירתנו ועליהם מוטלת חובה קדושה לשמור כעל בבת־העין על המשך קיומו של עמנו. כדי שחוט־השני של יהודים ויהדות לא יינתק חס־ושלום על־ידי שחיטה עולמית חדשה.

זכרונות פון א קעמפער

פ״ן הערשל דינערמאן (פאריניקטע שטאטן)

שווער איז פאר ניט קיין שרייבער, ברענגען צום אויסדרוק דאס לעבן און אומקום פון א קהילה, נאר איך פיל פאר מיין פליכט אלס אן עד־ראייה צו באשרייבן דאס געשעענע, זאגן קדיש נאך אונזערע נאענטסטע.

הוראדאק, מיין קליין, ארעם שטעטעלע, דו ביסט מיר טייערער פון אלע גרויסע שטעט אין וועלכע איך האב געלעבט. דיינע גאסן ניט ברוקירט און ניט אספאלטירט. קליינע, שמאלע געסעלעך. האלב איינגעפאלענע, ארעמע הייזעלעך מיט איינגעזונקענע פונדאמענטן פון אלטקייט. טעקסטיל פאבריקן מיט הויכע קוימענס. דער טייך סופראסל, וועלכער שניידט דורך הוראדאק, צעטיילט דאס שטעטל אויף די „שטעטלשע־גאסן״ און די „פיאסקעס״ און דינט אויך אלס אן אפפלוס פאר די אומריינע וואסערן פון די פאבריקן.

דאס שטעטל איז פול מיט ארעמע קרעמערס, וואס האנדלען אויף קרעדיט. אונזערע הארעפאשנע טאטעס האבן שווער און ביטער געארבעט פאר דער פרנסה, דאס זעלבע, די אלמנות וועלכע האבן פארלוירן זייערע מענער אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, זיי האבן פארצווייפלט געקעמפט פאר זייער עקזיסטענץ, זייענדיק אויסגעשטעלט מיט זייערע קינדער די יתומים, אויף הונגער און נויט.

אין דעם אנטיסעמיטישן פוילן האט מען א יידן ניט צוגעלאזט צו א מלוכה־פאסטן, האט זיך די יידישע באפעלקע־רונג געקלאמערט ביי די ארעמע פרנסות. אט זע איך, די וועבער ארויסגיין פון די פאבריקן נאך א שווערן טאג ארבעט. סטאליערס, שניידערס, שוסטער, שמידן, מוליארעס, לערער, מלמדים און בעלי־עגלות — מיט גרויס מי האבן זיי פארדינט אויפן שטיקל ברויט צו דערנערן די פאמיליעס און דערציען זייערע קינדער.

נאך א שווערע וואך ארבעט, פרייטיק־צו־נאכט, רוט אויף זיי די שכינה. אויף די טישן, אנגעצונדענע ליכט און א הייליקייט שוועבט אין יעדן ווינקעלע. דער טאטע קומט פון בית־מדרש און מאכט קידוש איבער די צוויי חלות און אין מיינע אויערן הילכט דער געזאנג פון זמירות און דער געפילדער פון די קינדערלעך אויף די שוועלן פון אונזערע הייזקעס, שולן און חדרים.

אין די זומערדיקע פארנאכטן פלעגן די הוראדאקער יינגלעך און מיידלעך שפאצירן געמיטלעך אויף בעלאוויטשער וועג מיט די גרינע לאנקעס וואס הינטער יעדן הויז. וויפל סודות פון ליבע, טרוימען און האפענונגען און אויך קאנספי־ראטיווע שמועסן!

הוראדאקער יונגווארג, אוו ביסטו אהינגעקומען? פון די פינצטערע הייזקעס, באלויכטענע מיט א

קעראָסין לעמפּעלע, האָט אַרויסגעשטראַלט אַ גרויסע ליכט, אַ פּיל גרעסערע ווי פון די הייזער און גאַסן מיט טויזנטער עלעקטרישע לאַמפּן. דאָס איז געווען דאָס ליכט פון לעבעדיקן גייסט וועגן אַ שענער און אַ בעסער לעבן, לויט די שטראַלנדיקע אידעאַלן פון אונזערע גרויסע טרוימער און דענקער.

...דער גייסט און לערע פון אונזערע האַראַדאָקער לערער, מאיר מאַטל עפּשטיין איז ניט געגאַנגען לאיבוד. ניין! ניין! איך וועל פאַר זיך קיין קבר ניט גראָבן אויפן באַפעל פון דעם שונא. אַ טויט דעם דייטש! תמות נפשי עם פלישתים! אַזעלכע מאיר מאַטלס האָט יעדע שטאָט און שטעטעלע און מיר זענען זייערע געטרייע תלמידים. און באַפליגלט מיט זייער גייסט, געפינען מיר זיך אַף איינער דעם אַנדערן אין דעם פינצטערן געטאָ־אונטערערד. מיר שמידן אונזערע לאַזונגען און שאַרפן דאָס געווער. מיר שטעלן דעם שונא אַ ווידערשטאַנד און מיר שלאָגן אים וווּ עס איז נייטיק, ווו דער געטאָ וועט ניט זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אַן אינדיווידועלן טעראָר־אַקט קעגן די דייטשן, עווענטועל, מיט אויספירן זייער דראָונג פון פאַרניכטן דעם געטאָ.

אין דעצעמבער 1942, אין אַ פראָסטיקער נאַכט, פאַרלאָזט אַ גרופּע פון 9 יידישע יונגעלייט פון עטלעכע שטעטלעך, דעם געטאָ און מיר גייען אַוועק אין פּרוזשאַנער וואַלד, מיט געווער, וואָס מיר האָבן צוגענומען ביי די דייטשע סאָלדאַטן. דער דראַנג נאָך נקמה, צו זען און דערלעבן זייער סוף, דערמעגלעכט אונז צו באַזיגן די שווערע און ווילדע וואַלד־סטיכיע אין וועלכן עס הילכט אָן אייביקע שיסערייַ פון דייטשישע מאַשין־געווערן. דער וואַלד מיט זיין אייגנאַרטיקן שפּייז, רופט אַרויס פאַרשיידענע קראַנקהייטן. אָבער דאָס קימערט אונז ניט, ווייל מיר זענען דאָך פרייַע מענטשן און אַן געלע לאַטעס אויף דער ברוסט.

דער פּרוזשאַנער געטאָ עקזיסטירט נאָך און פון וואַלד גייען חברים הין און צוריק און האַלטן אַן אַ געהיימע פאַרבינדונג מיטן געטאָ. זיי אָרגאַניזירן די יוגנט, וועלכע זענען געוואָרן עלעקטריזירט פון דער ידיעה, אַז דער וועג צום לעבן פירט דורכן וואַלד און דאָרטן עקזיסטירט אַ מעגלעכקייט פון נעמען נקמה אָן די נאַצישע באַנדיטן. אָבער דער שונא האָט ניט לאַנג געלאָזט וואַרטן אויף זיך און אין 1943 יאָר, ווערט אויך ליקווידירט דער פּרוזשאַנער געטאָ, אין וועלכן די דייטשן האָבן פאַרשפּאַרט ביז צען טויזנט יידן, אַ העלפט פון זיי, פּרוזשאַנער תושבים. די יונגע חברה, האָבן איבערגעשניטן די דראָטן פון דעם געטאָ־צוים און אונטער אַ האַגל פון דייטשישע קוילן געלאָפן אין דער ריכטונג פון וואַלד. אָבער דער גרעסטער טייל איז געבליבן ליגן, געטראָפן פון די מאַשין־געווערן. פיל פון זיי זענען אויך געכאַפּט געוואָרן אויף די וועגן דורך פּוילישע און ווייסרוסישע פאַשיסטן און אויסגעליפערט געוואָרן צו די דייטשן. אָבער אַ סך פון די אַנטלאָפענע איז דאָך געלונגען, נאָך פאַרשיידענע גילגולים און פאַרפאָלגונגען זיך צו דערקלייבן אין וואַלד און זיך איינצוגלידערן אין די רוסישע פּאַרטיזאַנער־אָטריאַדן. אין די פינצטערע נעכט לאָזן זיי אַרונטער דייטשישע עשאַלאָנען, וועלכע פירן צום פראָנט סאָלדאַטן און אַמוניציע. זיי באַפאַלן דייטשן אויף די וועגן און צעשטערן זייער פאַרבינדונג און קאָמוניקאַציע.

אָפטמאָל, ווען מיר גייען אויף דיווערסיע־אויפגאַבעס און מען דאַרף פאַרבייוועגס אַריינגיין אין פויערישע כאַטעס, בעט ביי מיר מיין רוסישער חבר, יערמאַק, מיין מאַשין־געווער און ער גיט מיר זיין ביקסל, דאָס וויל ער זיך אַזוי אויספּיינען פאַר זיין געליבט פויערן מיידל מיט זיין גוטן וואָפן. עך, וואָס פאַר אַ פיינלעכע געפילן דאָס פלעגט ביי מיר אַרויסרופן! דער קריג וועט זיך ענדיקן און מיין חבר יערמאַק, וועט זיך אומקערן צו זיין דאָרף און צו דער פאַמיליע, צו זיינע חברים און צו זיין געליבטער מיידל, אָבער צו וועמען וועל איך קומען? ווער וועט מיך אָפּוואַרטן? פאַר וועמען וועל איך ברענגען מיין זיג? אַז מיין וואָרצל, וואָס איך האָב געלאָזט אין מיין שטעטעלע האַראַדאָק איז אויסגעשניטן, מיין פאַמיליע איז מער נישטאָ, מיינע האַראַדאָקער חברים אומגעקומען. ווי קומט עס, אַז דער היטלער־חיה איז געלונגען אייך צו פאַרצוקן?!

אין די פינצטערע און קאַלטע נעכט, ווען די פּאַרטיזאַנער זיצן ביים גרויסן שייטער, צווישן די געדיכטע ביימער און זיי וואַרעמען די גלידער, און די אייביק נאַסע בגדים און שיך, און די רוסישע חברים דערציילן זיך פאַרשיידענע מעשיות, פול מיט גלויבן און האָפענונגען וועגן דעם שיינעם לעבן נאָכן קריג, זיצן מיר, יידישע פּאַרטיזאַנער, קוקן אַריין אין דעם סודותפולן פייער און זעען פאַר זיך אַ גאַנץ אַנדער בילד. אַן אומהיילבאַרע ווונד נאָגט אין האַרץ, די צייטווייליקע רואיקייט אַרום דעם שייטער, טוט אונז דערמאָנען אונזערע עלטערן, שוועסטער ברידער, פרויען און קינדער, וועלכע שטרעקן צו אונז אויס זייערע הענט מיט אַ וויי־געשריי „ראַטעוועט"! און דער געוויסן פייניקט, יעדן דאַכט זיך אויס, אַז ער האָט ניט געטאָן גענוג, כדי זיי צו ראַטעווען, אַז דאָס איז זיין שולד און עס ווילט זיך אויסשרייען אויפן קול: ווו זענט איר?! פאַרוואָס רופט איר זיך ניט אָפּ?! עס ווילט זיך ניט גלויבן אַז אַלץ איז פאַרלוירן, אָפּגעווישט און אָפּגעמעקט פון דער ערד... בלויז געשפּענסטער אַרום אונז און זייערע געשטאַלטן שוועבן צווישן די פלאַמען פונעם שייטער און די אויגן גליען אין אַש...

איינמאָל נעבן קאָוואַלדע, ביי רוזשאַנאַי, בשעת אַן אָפענע לאַנג־שעהדיקע שלאַכט מיט די דייטשן, פנים אל פנים, אין פרייען פעלד, שרייט צו מיר, מיין מיטקעמפער פייוול גאָלדבערג פון ביאַליסטאָק, הויך אויפן קול אין יידיש: „הערשל, לאָז מיך נישט איבער. איך בין פאַרוווּנדעט"! מיין ענטפער קומט אויך אין יידיש, הויך אויפן קול: „פייוול, איך וועל דיך נישט איבערלאָזן. האָב קיין מורא"! און די זאַלפן פון מיין מאַשין־געווער האַגלען אין דער ריכטונג פון דער דייטשישער זאַסאַדע. (פייוול גאָלדבערג לעבט איצט אין רוסלאַנד) און די דייטשן הערן נייַע יידישע שטימען. נישט קיין נעבעכדיקע שטים פון געטאָ־יידן, נאָר די שטים פון יידישע קעמפער. זאַלפן אויף יידיש, דאָס איז די איינציקע שפּראַך צו וועלכע די דייטשן הערן זיך צו און זיי האָבן מורא פאַר אונז ווי פאַר פייער און די זעלבע דייטשן, וועלכע זענען אַזעלכע העלדן אין די געטאָס, קעגן שוצלאָזע פרויען און קינדער, צעלויפן זיך אין טויט־שרעק, כדי זיך צו ראַטעווען און לאָזן איבער זייערע פאַרוווּנדעטע און געהרגעטע אויף הפקר.

היטלער האָט געמאַכט פון די יידן אַ לעבעדיקע ציל־

דיפלאָמען פאַר אויסצייכענונגען אין באַפרייען פוילישע שטעט פון דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע

ברעט פאר זיינע סאלדאטן, אבער די יידן האבן זיי איבערצייגט, אז די ציל־ברעט שיסט צוריק. פון די אויבנדערמאנטע עפּיזאָדן איז ניט געדרונגען, אז איך בין געווארן אזא גרויסער העלד. פון דער נאטור בין איך ניט קיין קריגער און עס קומט מיר פאר דעם קיין שבח. ווער עס האט זיך אויף דעם כבוד ערלעך פארדינט, דאס איז אונזער לערער, מאיר מאטל עפּשטיין, וועלכער האט מיט מיר אויף דער שול־באנק געלערנט די יידישע געשיכטע פון די מכבים און קנאים, פון בר־כוכבא און אנדערע יידישע גיבורים, דאס איז אויך געוועזן די שטים פון מיין מאמעס אומשולדיק פארגאסענעם בלוט, וועלכע האט מיך באגלייט אין מיין קאמף און גערופן צו נקמה.

אין פרילינג 1944 יאָר שיקט מען מיך אַריבער מיט אַ גרעסערע גרופּע מיט אַ וויכטיקע אויפגאַבע אויף יענער זייט פראנט, צו הילף דער רויטער ארמיי. עס איז אונז אויסגעקומען דורכצומאכן צופוס א מהלך־וועג פון א 300 קילאמעטער, דורך שווערע, אומאויפהערלעכע קאמפן. און דארטן האט מען אונז מאביליזירט אין די רייען פון דער רויטער ארמיי.

דאָס איז אַ קאַפּיטל פאַר זיך. נאָר איינס וויל איך פארצייכענען: איך האב דורכגעמאכט מיט געווער אין האנט דעם זיגרייכן וועג פון ראוונא ביז בערלין און אקטיוו צוגעלייגט א האנט צום צעשמעטערן די דייטשישע קריגס־מאשין, ביז צו דער פולשטענדיקער קאפּיטולאציע פון דייטשלאנד. געוויס האט זיך היטלער ניט געריכט, אז די „פארפלוכטע געטא־יודען" וועלן זיגרייך מארשירן איבער די גאסן פון די דייטשישע שטעט, שפּייען דעם „הערן־פאלק" אין פּנים און צושטעלן זיי א בלוטיקן חשבון פאר זייערע נידערטרעכטיקע פארברעכנס. שוין נישט מער יענע שטאלצע דייטשן, וואס האבן געמארשירט אויף מאָסקווע. נאר שמוציקע און פארלייזיקטע ברואים, וועלכע מיר שיקן אפּ אין געפאנגען־לאגערס. ערשט נעכטן האבן זיי געשריען „הייל היטלער"! און גערופן צו פארניכטן דאס יידישע פאלק און איצטער קניען זיי פאר מיר, דעם געטאָ־ייד, און בעטלען אויס מיין גנאד און רחמנות.

עך, ווי גרויס וואָלט געווען מיין פרייד, ווען איך קען איצט צוריקקערן זיך אין מיין קליין שטעטעלע האָראָדאָק, צו מיין טאטן און מיין מאמען, צו מיינע שוועסטער און ברידער, שכנים און חברים, אבער דאס איז נאר א שיינער חלום... בלויז געציילטע יידן זענען פארבליבן פון אונזער היימשטאט און אויף זיי ליגט א הייליקער חוב, צו פארהיטן דעם המשך פון אונזער פאלק. דער גאלדענער פאדעם, וואס ציט זיך דורך הונדערטער דורות, זאל זיך חלילה ניט איבעררייסן דורך א נייער וועלט־שחיטה.

ציון לנפש יקרה

מאת **אייזיק בקנשטין** (ישראל)

יעקב בקנשטין נולד בשנת 1901 בהורודוק, כבן־זקונים למשפחה עובדת. אביו ואחיו עבדו בבית־חרושת לאריגים, אולם למרות תנאי העבודה הקשים מצאו פנאי לעסקנות ציונית והיו ממייסדי „אגודת דוברי עברית", כמו כן היו ממבקריה הקבועים של הספריה ואולם־הקריאה בעיירתנו.

יעקב גדל באווירה ציונית רומנטית. את ראשית חינוכו הוא קיבל ב„חדר המתוקן" שלמדו בו עברית בעברית וגם ביקר בבית־הספר הרוסי של וויסנברג. בהגיעו לגיל בר־מצוה גמר את לימודיו בהצטיינות, והמשיך ללמוד בבית־אביו, בהדרכתם של אחיו הבכירים, קרא ספרים לרוב, ושאף בכל לבו לעלות לארץ־ישראל.

אלא שתכניותיו לא נתגשמו, כי פרצה מלחמת העולם הראשונה וב־1915, לאחר פלישת הגרמנים, נסגרו בתי־החרושת ומצב המשפחה היה בכי־רע. יעקב החל לעבד את קרקעות האיכרים שנוטשו, והשדות הניבו יבול רב. סיפוק רב מצא בעבודתו החקלאית, ונהג לומר לאחיו המבוגרים: „שעה שאתם מדברים על ,ציונות', אני כבר עובד בפרוזדורה של ארץ־ישראל".

בשנת 1917 גייסוהו הגרמנים לעבודת־כפייה ביערות. בהיותו עול־ימים, כמעט שכרע־נפל מעבודת הפרך ותנאי־החיים הקשים מנשוא. פעם, כשישב לנוח, נטפל אליו חייל גרמני והרביץ בו בכת רובהו, ולאחר שיעקב החזיר לו מכה, כיוון החייל את רובהו כלפיו ולולא הפועלים שעמדו לצדו, היה כפסע בינו ובין המוות.

בשנת 1920 עלה לארץ־ישראל, והקדיש את 28 שנותיו בארץ לחקלאות. תחנתו הראשונה היתה בשפיה, אצל קרובנו, האיכר זימניבודה, שהתמחה אצלו במשתלת גפנים ועצי פרי. אולם יעקב לא ויתר גם על עיבוד הפלחה. שדותיו של זימניבודה היו בטנטורה ויעקב עם פועל ערבי חרשו וזרעו אותן. יעקב התגורר באוהל ולעתים תכופות חלה בקדחת, אולם קיבל הכל באהבה.

בשנת 1923 עלה להתישבות בכפר יחזקאל. המקום שומם היה וחלקתו היתה זרועה אבני בזלת. בעמל רב סיקל את השטח, הוביל זבל מהכפרים הערביים עפולה ושטה, ומים שאב ממעין עין־חרוד במרחק 2 ק"מ.

לאחר נשואיו עזב את כפר יחזקאל ועבר למגדל. כשהבריות נדו לו על עמלו שהלך לטמיון, ענה בפשטות: „עמלנו לא היה לשווא, האדמה לא תחזור לשיממונה, יעבדו אותה יהודים אחרים".

בשנת 1932 עבר לכפר הס (גוש תל־מונד), תחנתו החקלאית האחרונה, שחי ועבד בה 16 שנה.

על אף בריאותו הרופפת, המשיך יעקב לעבד את אדמתו, ולא רצה בכל עבודה אחרת המתאימה לבריאותו, היות וראה יעוד לאומי בחקלאות. היה מקובל מאד על הציבור הכפרי בגלל יושרו וכנותו, ובמשך זמן מסוים היה מזכיר הוועד בכפר.

לאחר הצהרת האו"ם, התהלך כשיכור ולא מיין, לשמחתו לא היה גבול, כי זכה לראות את חזונו מתגשם לעיניו.

בלילה, עמדנו שנינו במשלט. האויבים ירו עלינו בלי הפוגה. לפנות בוקר החליפונו והלכנו הביתה לפוש קמעה ולהתכונן לליל שימורים הבא, אולם בשעת הצהריים, בצאת יעקב לחצר, פגע כדור ברקתו ובין־רגע „שירת חייו נפסקה". קרה זה ב־14 במאי שנת 1948. מתבוסס בדמו נפל יעקב מול ביתו ונטיעותיו, שהשקיע בהם את מיטב שנות חייו, ו„האדמה הספוגה זעתו, ספגה גם את דמו הקדוש" (כדברי אשתו רחל).

כזה היה יעקב בקנשטין ההורודוקאי בחייו ובמותו.

יהא זכרו צרור בצרור החיים המתרקמים בארצנו!

זכרונות של אם יהודיה

מאת **פעמטשע פינזילברג** (ארה"ב)

רצונכם לדעת, איך עברה עלי המלחמה? הבה ואספר לכם:

את בעלי הכרתי במחנה־ריכוז, אותו זמן נשארתי גלמודה, ללא קרוב ומודע. הבחין בעלי בחוסר־אוני וטיפל בי כבילדה קטנה. היפלה כינים מראשי, הביא מים לרחוץ את גופי וחסך עבורי מפרוסת לחמו הדלה. אך עד מהרה הפרידו בינינו. אותו שילחו למחנה עבודה ואותי לאושביץ. כשהובילו אותי

אמא, ילד, אבא 1949

ל„סלקציה״, ניבא לי לבי, שמשהו איום עומד לקרות אתי. כל הזמן חקרתי את הבנות: „מה דעתכן, האעבור בשלום את ה„סלקציה״ ואשלח עם הטרנספורט לגרמניה?״ צחקו הבנות והרגיעוני: „את נראית טוב יותר מכולן״. כשהגיע תורי, תפסני ד״ר מנגלה בשד, לחץ בו וכה אמר:

„האַלט! זונה יהודית, הלא את בהריון!״ העמידני בצד ומתח על גבי צלב שחור. אחרי־כן הובילנו, את כל הנשים המסומנות לצריף של רופא נשים, זה האחרון בדקני, והודיע, שאני בחודש הששי להריוני ושלחני אל תא הגז. אולם היות והמשרפות עמוסות היו, נאלצתי לחכות זמן רב לתורי.

אותו לילה הביאו טרנספורט חדש מצ׳כוסלובקיה, וראיתי כיצד בוחרים בנות צעירות, גוזזים שערותיהן, מקעקעים ידיהן ומלבישים אותן כתונות־פסים. משהו דחפני להידחק ביניהן, לבשתי בגד, כיסיתי את מערומי והזרתי יחד אתן למחנה.

ומאז החלה פרשת ענויי. אסירות המחנה חייבות היו כל יום להופיע למנין, אל ה„אפל״, אולם אני נאלצתי להסתתר, מכיוון שמספרי כבר לא התקיים, באופן רשמי הומתתי במשרפה, משום־כך, לא קבלתי את מנת לחמי, וגוועתי אלף מיתות של רעב, אכלתי מכל הבא לידי, את העשב שצמח בין הצריפים. כמו־כן התגוררתי כל יום בצריף אחר. פעם הבחינה אשה נוצריה בשכבי מתחת לספסל ושאלתני, משום מה איני הולכת ל„אפל״? ומכיוון שכבר לא היה מה לאבד, גיליתי לה את סודי. בהאזינה לתלאותי פרצה בבכי מר וסיפרה לי, שהיא רוסיה מסמולנסק ופרטיזנית פעילה. בעת מצור נפלה בשבי הגרמנים, את ילדיה הטביעו בנהר ואותה היגלו לאוש־ ביץ. בראותה את מצבי הנואש, הבטיחה שתעשה הכל, בכדי להצילני. תפקידה היה „שטובאווע״, כלומר: האחראית על נקיון הצריף, פעם ביום חילקה אוכל וגנבה מזון בשבילי ובאופן זה סייעה לי שלא אגווע ברעב.

כעבור זמן־מה נצטוונו לעזוב את המקום. יום תמים הוחזקנו כלואות ממש על מנעול ובריח בתוך הצריפים ואחרי־ כן הוציאונו מן המחנה עם הטראנספורט האחרון. יומם ולילה בוססנו בגשם ובשלג. החורף היה קר וגשום, ואנו ערומות ויחפות. שנינו, אני ונינה, נמצאנו תמיד יחדיו. אסרו עלינו לעמוד ולו לרגע אחד, המפגרת נורתה. כל הזמן דרכנו על גופות מתים וכשאזלו כוחותי ולא יכולתי לזוז, קרעה נינה שמיכה, קשרתני אליה וסחבה אותי בשארית כוחותיה.

פעם נוכחתי במראה מחריד: אשה פולניה שאחזוה חבלי־ לידה, נורתה למוות והושלכה לתוך השלג.

500 קילומטרים הלכנו ברגלים חולות וקפואית עד שהגענו לגרמניה, שם העמיסו אותנו כבהמות על קרונות פתוחים והסיעונו למחנה רבנסברוק, לתוך צריפים בלתי מוסקים. מצבנו ברבנסברוק היה איום ונורא, לא לחם לאכול ולא מים לשתות, ונוסף לכך היה גופנו התשוש מכוסה פצעים. עירומה כביום הולדתי עמדתי בחוץ שעות רצופות וגרדתי בשלג את הכינים מגופי. חדשיים בילינו במחנה זה, עד שהעבירונו, שלשת אלפים נשים, למחנה יותר קטן מלכוב — מקלנבורג לבית־חרושת לנשק. יום־יום נאלצנו לצעוד 15 מיל לעבודה, הלוך וחזור, אולם נינה היתה תמיד על ידי, וטיפלה בי כאם מסורה. בלעדיה לא הייתי נשארת בחיים, כי הפכתי „מוזלמן״, כלומר: שלד־אדם מצופה עור דק. ומה מוזר הוא, כי למרות הריוני, לא הרגשתי בילד בבטני. סוף־סוף, באחד הערבים, אחזוני צירי־לידה וכל הלילה נקרעתי לגזרים ממכאובים. הנשים ששכבו באותו צריף קללוני קללות נמרצות, אולם נינה, לא נטשה אותי אף לרגע אחד, סייעה בשעת הלידה וקבלה את התינוקת כשפקחתי את עיני, בשרתני, כי ילדתי בת. הצצתי סביבי וראיתי חדר מלא אנשי גסטפו, גברים ונשים. גרמניה שמנה החזיקה את הפעוטה ואמרה: „יופי של פופכן״! הם לקחו את התינוקת למטבח ושקלוה. משקלה היה כשני פונט. למחרת גרשוני הגרמנים ל„אפל״ ולעבודה בבית־ החרושת ובשובי למחנה נאלצתי שוב לעמוד ב„אפל״. בהכנסי לצריף בטוחה הייתי שהם רצחו את התינוקת, אולם להפתעתי, הרבה ראיתיה מוטלת מעורטלת על משכבי. נטלתי את הפעוטה בין זרועותי ופרצתי בבכי מר: „מה אעשה עם פעוטונת עירומה זו? ואיך אקיימה בחיים? פשטתי את כותונתי וקרעתיה לחי־ תולים, וגמאתי מים מלוא הכרס, כדי שיהיה לי די חלב להנקתה. בלכתי לעבודה, השארתי את הפעוטה על המדף וכל הלילה עד אור השחר הינקתיה. באחד הימים הופיע איש הגיסטפו בלווית מפקד המחנה ושאלני אם אני יהודיה, אולם טרם הספקתי לענות וידידותי הרוסיות ענו במקומי, כי אני רוסיה מסמולנסק. היות והתיקים שלנו נשארו באושביץ, שוכנעו הגרמנים ולא הטרידונו יותר. כך חלפו שלושה חדשים, מיום הולדתה של בתי, ב־26 בפברואר ש. 1945.

בוקר אחד נגש אלי מפקד המחנה ושאלני: אם אומר עליו משהו טוב לאחר גמר המלחמה? ידוע לו, שאני יהודיה, אולם החליט להשאירני בחיים, מכיוון שהמלחמה מתקרבת לסיומה וחזר וביקשני להמליץ עליו בשעת הדחק, ולספר בשבחו, היינו, כי הצילני ממוות בטוח.

כעבור זמן קצר נתקבלה הפקודה לנטוש את המחנה, ושוב יצאנו לדרך בלתי נודעת. מכל הצדדים הפגיזונו והפצי־ צונו והגרמנים נסו כעכברים מורעלים. שעתם דחוקה היתה ולא הספיקו לחסלנו, לפיכך הריצונו לכיוון הים, על מנת להעלותינו על ספינות רעועות ולהטביענו.

בשעת הפסקת מנוחה באחד היערות, הובילה נינה אותי ואת ילדתי לבין השיחים ומשם נמלטנו על נפשנו.

לפנות בוקר נקשנו בפתח בית גרמני ובקשנו פרוסת לחם ולגימת מים. אולם הגרמנים גרשונו ואותו דבר קרה ביתר

הבתים, עד שהגענו לבקתה דלה, שהתגורר בה זקן מופלג עם בתו וארבעת ילדיה. הישיש נטל ממני את התינוקת, השליך לתוך התנור את סחבותיה המזוהמות, פקד על בתו שתשים דוד מים על הכיריים, רחץ אותה, הלבישה כותונת נקיה והגיש אל פיה בקבוק חלב חם. דבר דומה עשה אתנו, בישל עבורנו דיסת חלב, והתרה בנו, שלא נרבה באכילה, מחשש רעבוננו הממושך.

מיום ליום תכפו ההפצצות. הישיש עם בני משפחתו נמלטו היערה וכמובן שאנו לא פיגרנו אחריהם. כך שהינו ביער ימים מספר, עד שהתינוקת חלתה בדיזנטריה.

בצאתנו את היער מצאנו מקלט בבית נטוש. נסתגרנו בו תחת מנעול ובריח למשך זמן ממושך, עד שראינו מתוך סדק את חיל־החלוץ הרוסי. בשמחה שלא תתואר רצנו לקראת החיילים ונפלנו על צוואריהם. אולם הם יעצונו לא לשמוח יתר על המידה ולהסתתר עד לבואו של החייל הסדיר.

וכך היה. רק כעבור זמן, לאחר שקוו החזית נתרחק, נשתחררנו סוף־סוף מתוך מלתעותיה של החיה הנאצית האיומה.

שבוע לאחר שיחרורנו, שרכנו דרכנו בעגלה המובילה לפולין, הביתה לכיוון ביאליסטוק. לאחר שהוהנו שבועות מספר בביאליסטוק נפרדה ממני ידידתי היקרה נינה ונסעה לארץ מולדתה — רוסיה.

תשעה חדשים נשארתי בביאליסטוק, וכל אותו זמן ישבתי ליד מיטת בתי שחלתה קשה. יום־יום נדמה היה לי, שהנה אני מאבדת את ילדתי, שהצלחתי לחלצה משבעה מדורי־גהינום. אולם הכל־יכול לא נטש אותי בעת צרה והציל את ילדתי ממחלתה האנושה.

פעם אחת, בשעת בוקר מוקדמת, נקישות על דלת דירתי. משפחתי ראיתי את בעלי עומד על המפתן...

כן, כן, חוויות כאלה אין למסור במלים...

היום בתי היא בת 18 והנה נערה נאה ומלאת חיים. אני, בעלי ובתנו היחידה חיים חיי משפחה מאושרים. אולם, כל אחד מאתנו זוכר את הזוועות שנתנסינו בהם. באשר לי? אני גאה על כך, שילדתי הנה ילדת המחנה, טיפחתיה וגידלתיה בתנאים איומים והצלתי חייה מתוך צפרני השטן המזוהמים של מנגלה והאיכמנים למיניהם.

זאת ועוד: לעולם אזכור בתודה עמוקה, את האנשים הרוסים הפשוטים, שהסתירו אותי בתוך המחנה ופרסו מפת לחמם הדלה למען קיומי ובמיוחד נתונה תודתי לידידתי המסורה ביותר, נינה — האשה הגיבורה מעיר סמולנסק.

זכרונות פון א יידישער מאמע

פון **פעמטשע פיינזילבערג** (פאַרייניקטע שטאַטן)

איר ווילט וויסן, ווי אזוי איך האָב אדורכגעלעבט די קריג? וועל איך אייך דערציילן:

מיט מיין מאַן האָב איך זיך באקאנט אין אן ארבעטס לאגער. צו יענער צייט בין איך שוין געבליבן אַליין אויף גאָטס וועלט, האָט מיין מאַן דערזען מיין הילפלאָזיקייט און מיך געניאנטשעט ווי א קליין קינד. אראָפּגענומען די לייז, געטראגן וואסער, געוואשן און אָפּגעשפּאָרט פאר מיר פון זיין אייגענעם ביסן ברויט. אָבער עס איז געקומען דער מאָמענט, ווען מען האָט אונז צעשיידט. אים אַוועקגעשיקט אין אן אנדערן ארבעטס־לאגער און מיך — קיין אוישוויץ. ווען מען האָט גענומען אויף א סעלעקציע, האָט מיר געזאָגט דאס הארץ, אז עס האלט מיט מיר ניט גוט. איך האָב געהאַלטן אין איין פרעגן: „מיידלעך, טייערינקע, איך וועל די סעלעקציע אדורך בשלום און מען וועט מיך שיקן קיין דייטשלאנד?" האָבן די מיידלעך געלאכט און בארויקט, אז איך זע אויס בעסער פון זיי אַלעמען. ווען עס איז געקומען מיין ריי, האָט דער דאקטאָר מענגעלע, מיך פאר דער ברוסט אָנגענומען, א קוועטש געטאָן און אזוי געזאָגט:

— „האַלט! יידישע הור, דו ביסט דאך שוואנגער!" אוועקגעשטעלט אן אַ זייט און אָנגעצייכנט אַ שווארצן קרייץ אויף מיין פּלייצע. דערנאָך, האָט מען אלע אָפּגעצייכנטע פרויען אוועקגעשיקט אין אַן אַנדער באראק, אין וועלכן, א דאקטער־גינעקאָלאָג האָט מיך אונטערזוכט און געמאָלדן, אז איך שוואנגער אין זעקסטן מאָנאַט און דערנאָך אוועקגענומען צום פארגאזן. אָבער היות די קרעמאטאָריעס האָבן געאַרבעט טאָג און נאכט, איז מיר אויסגעקומען צו ווארטן א לאנגע צייט אויף מיין טויט.

די זעלבע נאכט, האָט מען געבראכט א טראנספּארט יידן פון טשעכאָסלאָוואקיע און איך האָב דערזען, אז מען קלייבט אָפּ יונגע מיידלעך פון טראנספּארט, מען שערט אָפּ די האָר, מען טאַטואירט נומערן אויף די הענט און מען טוט זיי אָן אין קליידער מיט פאסן. עפּעס האָט מיך א שטויס געטאָן זיך אריינצובאקומען צווישן זיי. איך האָב געקראגן א קלייד און צוזאַמען מיט זיי זיך צוריקגעקערט אין לאַגער.

און דא האָבן זיך אָנגעהויבן מיינע צרות. אין לאגער האָבן זיך אלע געמוזט שטעלן צום אפּעל, אָבער איך האָב מיך יעדן טאָג געמוזט אויסבאהאלטן, ווייל מיין נומער האָט שוין ניט עקזיסטירט. פאָרמעל פארגאזט געווארן און פון לאַנג פאַרברענט אין קרעמאַטאָריע. און דערפאַר ניט באַקו־מען מיין פּאַרציע ברויט. בין איך טויזנט מאָל אין טאָג געשטאָרבן פון הונגער און געגעסן דעם גראז, וואס איז געוואקסן צווישן די באראקן. איין מאָל, האָט מיך א קריסט־לעכע מיידל דערזען ליגן אונטער א באנק, האָט זי א פרעג געטאָן, פארוואס איך גיי ניט צום אפּעל? ניט האָבנדיק וואס צו פאַרלירן, האָב איך איר דערציילט דעם אמת וועגן זיך. האָט זי זיך צעוויינט פון רחמנות צו מיר. זי איז געווען א רוסישע פרוי פון סמאָלענסק, אן אקטיווע פארטיזאנקע. בשעת אַן אַבלאַווע, איז זי אריינגעפאלן צו די דייטשן, וועלכע האָבן אירע קינדער דערטרונקען אין טייך פאַר אירע אויגן און דערנאָך פארשלעפּט קיין אוישוויץ. דערזעענדיק מיין לאגע, האָט זי צוגעזאָגט, אז זי וועט אלץ טאָן, כדי מיך צו ראטעווען. זי איז געווען די „שטובאָווע", ד. ה. געהאַלטן אָרדענונג אין באראק און איינמאָל אין טאָג פארטיילט עסן. פלעגט זי גנבענען שפּייז פאר מיר.

איין מאָל איז אָנגעקומען א באפעל זיך צו עוואקוירן. האָט מען אונז א גאנצן טאָג געהאלטן פארשפּארט אין די

באַראַקן און דערנאָך אַרויסגעפירט פון לאַגער מיטן לעצטן טראַנספּאָרט. טאָג און נאַכט האָט מען אונז געטריבן באָרוועס און נאַקעט, דורך רעגן און שניי. דער ווינטער איז אויסגעפאַלן זייער אַ שווערער, אָבער מיר ביידע האָבן זיך געהאַלטן צוזאַמען. מען האָט ניט געטאָרט שטיין בלייבן אויף אַ מינוט, ווייל די דייטשן פלעגן שיסן אין די אָפּגעשטאַנענע. האָבן מיר די גאַנצע צייט געטראָטן אויף טויטע מענטשן און ווען איך האָב שוין ניט געקענט גיין, האָט נינאַ צעריסן אַ קאָלדרע, צוגעבונדן מיך צו זיך און געשלעפּט אויף כּוח. איין מאָל האָב איך געזען אַזאַ בילד: אַ פּוילישע פרוי האָט פּלוצלינג באַקומען געבורט־ווייען און געגאַנגען צו קינד אויפן שניי. די דייטשן האָבן זי דערשאָסן אויפן אָרט. 500 מייל האָבן מיר זיך אַזוי געשלעפּט, ביז דייטשלאַנד. דאָרטן האָט מען אונז אָנגעלאָדן ווי בהמות אויף אָפענע פּלאַטפאָרמעס, אַריבערגעשיקט אין לאַגער ראַווענסברוק, און אַריינגעטריבן אין ניט געהייצטע באַראַקן. אונדזער לאַגע איז געווען אַ שרעקלעכע. די קערפּערס באַשלאָגן מיט קרעץ און די לייז האָבן אונדז געפרעסן לעבעדיקערהייט. ניט קיין ברויט צום עסן, ניט קיין וואַסער צום טרינקען. מוטער־נאַקעט פלעג איך שעהן־לאַנג שטיין אינדרויסן און זיך געוואַשט מיט שניי. צוויי מאָנאַטן זענען מיר געווען אין לאַגער, ביז מען האָט אַוועקגענומען 3 טויזנט פרויען קיין מעלעכאָוו־מעקלענבורג צו אַרבעטן אויף אַן אַמוניציע־פאַבריק. יעדן טאָג איז אויסגעקומען צו גיין 15 מייל צו דער אַרבעט אַהין און צוריק. נינאַ האָט מיך באַהאַנדלט ווי אַ מאַמע. אָן איר וואָלט איך ניט געבליבן ביים לעבן, ווייל איך בין געווען אַ „מוזעלמען״, דאָס הייסט: אַ לעבעדיקער מת. און מערקווירדיק, טראָץ דער שוואַנגערשאַפט, האָב איך ניט געפילט דאָס קינד. ענדלעך, איין מאָל אַ זונטיק פאַרנאַכט, האָב איך באַקומען געבורט־ווייען און פון זיך געריסן שטיקער. די פרויען, פון זעלבן באַראַק, האָבן געשאָלטן מיט טויטע קללות, אָבער נינאַ האָט ניט אָפּגעטראָטן פון מיר און אָפּגענומען דאָס קינד. ווען זי האָט מיר אָנגעזאָגט די בשורה, אַז איך האָב געבוירן אַ מיידעלע, האָב איך מיר אומגעקוקט און דערזען אַ פולן באַראַק מיט געשטאַפּאָ, מענער און פרויען. אַ דייטשקע האָט געהאַלטן מיין קינד אויף אירע הענט און אַזוי געזאָגט: „איין שענעס פּופּכען!״ זיי האָבן דאָס קינד אַוועקגעטראָגן מיט זיך און שפּעטער געבראַכט צוריק. זי האָט געוויגן קנאַפּע צוויי פונט. אויף צומאָרגן האָבן מיך די דייטשן אַרויסגעיאָגט צום אַפּעל און געצוווּנגען אַרבעטן אויף דער אַמוניציע־פאַבריק און צוריקקערנדיק פון דער אַרבעט, אויפדאָסניי זיך שטעלן צום אַפּעל.

איך בין געווען זיכער, אַז זיי האָבן מיין קינד שוין דערהרגעט. אָבער קומענדיק אין באַראַק, האָב איך זי דערזען אַ נאַקעטע אויף מיין געלעגער. איך האָב דאָס עופעלע אַריינגענומען אין מיינע אָרעמס און זיך צעוויינט מיט ביטערע טרערן: „וואָס טוט מען מיט אָט דעם נאַקעטן נפשל?״ מיין העמד צעריסן אויף ווינדעלעך און געטרונקען וואָס מער וואַסער, כּדי צו האָבן מיט וואָס צו זויגן.

אַ גאַנצן טאָג פלעג איך דאָס פּיצעלע איבערלאָזן אויף דער נאַרע און נאָך דער אַרבעט געגעבן דאָס ברוסט אַ גאַנצע נאַכט. ביז עס איז אַמאָל אַראָפּגעקומען די געסטאַפּאָ מיטן לאַגער־פירער בראַש און מיך געפרעגט: צי איך בין אַ יידישע? אָבער איידער איך האָב באַוויזן אָפּצוענטפערן, האָבן מיינע רוסישע פריינדינס זיך אַריינגעמישט און געזאָגט, אַז איך בין אַ רוסיש מיידל פון סמאָלענסק און איך שטאַם פון אַן עכט רוסישער משפּחה. און היות, אונדזערע קאַרטאָטעקעס זענען איבערגעבליבן אין אוישוויץ, האָבן זיך די דייטשן געלאָזט איינרעדן. אָט אַזוי זענען אַדורך דריי מאָנאַטן זינט מיין טאָכטערס געבורט, דעם 26־טן פעברואַר 1945 יאָר.

אַ געוויסן פרימאָרגן, איז צו מיר צוגעקומען דער לאַגער־קאָמענדאַנט און געפרעגט, צי איך וועל וועגן אים זאָגן אַ גוט־וואָרט נאָכן קריג? ער ווייסט אַז איך בין אַ יידיש־קינד, נאָר ער וועט מיך לאָזן לעבן, ווייל דער קריג גייט צו ענדע און ער בעט נאָר, אַז איך זאָל פאַר אים זיין אַ מליץ־יושר אין אַ נויטפאַל, נאָך דער מלחמה און דערציילן, אַז ער האָט מיך געראַטעוועט פון טויט צוזאַמען מיט מיין קינד.

אין קורצן איז געקומען אַ באַפעל צו פאַרלאָזן דעם לאַגער און מיר האָבן ווידער אַוועקגעשפּאַנט צופוס. פון אַלע זייטן האָט מען געשאָסן און באָמבאַרדירט, און די דייטשן זענען געלאָפן ווי פאַרסמטע מייז. אָבער זיי האָבן שוין ניט געהאַט קיין צייט אונדז צו פאַרברענען, האָבן זיי אונדז געטריבן צום ים, מיט דער כוונה, אַרויפזעצן אויף אַ צעשעדיקטער שיף און דערטרינקען. איין מאָל בשעת אַן אָפּרו־פּויזע אין אַ וואַלד, האָט מיך נינאַ אַוועקגעפירט אין די קוסטעס און מיט דאָס קינד אויף דער פּלייצע איינגעפּאַקט אין אַ לייזיקן קאַצל, זענען מיר אַנטלאָפן. ווען עס האָט גענומען שאַריען אויף טאָג, האָבן מיר אָנגעקלאַפּט אין דער טיר פון אַ דייטשישער שטוב און געבעטן אַ ביסן ברויט און אַ טרונק וואַסער. אָבער די דייטשן האָבן אונדז אַרויסגעטריבן. האָבן מיר זיך ווייטער געשלעפּט און זיך דערשלאָגן ביז צו אַן אָרעמער הייזקע, אין וועלכער עס האָט געוווינט אַן אַלטער מאַן מיט זיין טאָכטער און אירע קינדער. ער האָט צוגענומען מיין קינד, אַרונטערגעוואָרפן פון איר דעם שמוציקן קאַץ און אַנטבלויזט איר קערפּער וועלכער איז געווען פול מיט וווּנדן פון די לייז. אָפּגעקאָכט הייס וואַסער, זי אויסגעבאָדן, אָנגעטאָן אין אַ ריינער העמדעלע און צוגעטראָגן צו איר מיילעכל אַ פלעשל מיט מילך.

דאָס זעלבע האָט ער געטאָן מיט אונדז. פאַרקאָכט אַ גריץ, אָבער געוואָרנט, זיך ניט צוכאַפּן צו דער אכילה, צוליב אונדזערע פאַרדאַרבענע געדערעם.

וואָס אַמאָל איז געוואָרן ערגער מיט די באָמבאַרדירונגען און דער אַלטיטשקער מיט זיין טאָכטער און די אייניקלעך, זענען אַנטלאָפן אין וואַלד. נאַטירלעך, אַז מיר האָבן זיי נאָכגעפאָלגט ביז מיין קינד איז שווער קראַנק געוואָרן אויף דיזענטעריע.

אַרויס פון וואַלד האָבן מיר זיך אַריינגעכאַפּט אין אַ פאַרלאָזטע שטוב, זיך פאַרשלאָסן הינטער טיר און טויער און זיך אויסבאַהאַלטן אַ היבשע צייט, ביז איינמאָל דערזען דורך אַ שפּאַרע די רוסישע „ראַזוועדקע״. מיט אַ ווילדער פרייד זענען מיר צוגעפאַלן צו די סאָלדאַטן... אָבער די רוסן האָבן אונדז געראָטן, זיך ווידער אַמאָל באַהאַלטן אינעם הויז, ביז עס וועט אָנקומען די רעגולערע אַרמיי.

אַ וואָך נאָך דער באַפרייאונג, האָבן מיר זיך שוין געשלעפּט אויף אַ וואָגן, אויף די פּוילישע וועגן, צו זיך אַהיים, קיין ביאַליסטאָק. נאָך צוויי וואָכן פאַרברענגען אין

ביאליסטאָק, האָט מיין בעסטע פריינדין, נינא, זיך געזעגנט מיט מיר און אַוועקגעפאָרן קיין רוסלאַנד.

ניין מאָנאַטן בין איך פאַרבליבן אין ביאַליסטאָק. די גאַנצע צייט האָב איך פאַרבראַכט ביי מיין קינד, וועלכע איז שווער קראַנק געווען. יעדן טאָג האָט זיך מיר אויסגעדאַכט, אַז אָט־אָט פאַרליר איך מיין קליין מיידעלע, וועלכע איך האָב אַדורכגעטראָגן דורך שבעה מדורי־גהינום, אָבער גאָט האָט מיר געהאָלפן און געראַטעוועט פון איר געפערלעכער קראַנק־הייט.

איין מאָל, אַכט א זייגער אין דער פרי, האָט עמעץ אָנגעקלאַפּט אין מיין טיר. אויפגעעפנט, האָב איך דערזען מיין מאַן שטיין אויף דער שוועל...

יאָ. יאָ. אַזעלכע איבערלעבונגען לאָזן זיך ניט איבער־דערציילן!

מיין טאָכטער איז איצט 18 יאָר אַלט און זי איז א שיינע און א לעבנסלוסטיקע מיידל. מיין מאַן מיט מיר און אונזער איין און איינציקע טאָכטער לעבן א גליקלעך משפחה־לעבן. אָבער יעדער איינער פון אונז, געדענקט די אַדורכגעלעבטע גרוילן. וואָס שייך מיר? שטאַלציר איך מיט דעם פאַקט, וואָס איך האָב געבוירן אין לאַגער א קינד, דערנערט און געהאָ־דעוועט אין די שרעקלעכסטע באַדינגונגען, דורכגעטראָגן זי, דורך די גרעסטע געפאַרן און אָפּגעראַטעוועט איר לעבן פון מענטשעלעס און אייכמאַנס מערדערישע הענט.

און נאָך א זאַך: איך וועל אייביק דערמאָנען מיט דער גרעסטער דאַנקבאַרקייט די פשוטע רוסישע מענטשן, וועלכע האָבן מיך אויסבאַהאַלטן אינעם לאַגער און זיך געטיילט מיט מיר מיטן ביסן ברויט. און ספּעציעל, מיין האַרציקע פריינדין נינא — די העלדישע פרוי פון סמאָלענסק.

איך געזעגן זיך מיט האַראַדאַק

פון **עלקע וואָלינסקאַ** (פאַריינינקטע שטאַטן)

1958 יאָר. איך בין דאָס לעצטע יידישע מיידל אין אונזער שטעטל. אויף מיר איז אויסגעפאַלן דער טרויעריקער גורל, צו אָפּשליסן די פיל הונדערט־יאָריקע געשיכטע פון יידישן קיום אין האַראַדאַק.

עס איז געווען זייער פיינלעך זיך צו געזעגענען מיט די עטלעכע שמאָלע געסעלעך, אין וועלכע איך האָב ניט מער געטראָפן קיין איין לעבעדיקן נפש. איך האָב מיך פאַרהאַלטן נעבן רודיס געביידע און זיך אַרומגעקוקט, טאָמער וועל איך דאָך טרעפן עמעצן פון מיינע נאָענטע און חברים. אָט אין דעם הויז האָט אונזער דראַמקרייז, אונטער יוסף אַבראַמיצקיס רעזשי, אויסגעפירט יידישע פיעסן פון דעם אַלטן און נייעם רעפּערטואַר. אינעם קרייז האָבן געמומען אן אַקטיוון אָנטייל: ישראל טשיזשיצקי, יוסף שאַפּירא, רייזל שמן, חנה גבאי, סלאַווע וואָלינסקאַ, מערי סטאַניסלאַווסקאַ און אַנדערע אַקטיאָרן־ליבהאָבער, וועלכע האָבן געווידמעט אן א שיעור כוחות און צייט דער סצענישער קונסט.

עס דערמאָנט זיך אָן דאָס אויפפירן פון די פיעסן: שולמית, צוויי חברים, דער בלינדער מאַלער, קרייצער סאָנאַ־טע, די שחיטה, יאָקל דער שמיד, 200 טויזנט א״א, וועלכע מיר פלעגן שפּילן אין האַראַדאַק און אויך אַרויספאָרן אויף דער פּראָווינץ, אין די נאָענטע און ווייטע ישובים.

וואָס פאַר א יום־טוב עס איז געווען אין שטעטל, ווען אויף דער בינע האָבן דעביוטירט די יונגע אַמאַטאָרן: לאַהקע שוואַרצבאָרד, חיה שיפּיאַצקע, לייזער שמן, חיים קאַלעקאַ און איך אויך בתוכם, אין דער פּיעסע „נחת פון קינדער״, אונטער דער לייטונג פון משה שמן. צוויי טעג פאַר דער פאָרשטעלונג, האָט מען אויספאַרקויפט אַלע בילעטן. אונזער שפּילן האָט זייער שטאַרק אויסגענומען ביים פּובליקום, וועלכער האָט אונז באַדאַנקט מיט הויכע אַפּלאָדיסמענטן.

יאָ. יאָ. עס דאַכט זיך מיר, אַז די 18 יאָר זענען אַדורך ווי א חלום מיט וועלכן איך געזעגן זיך איצט אויף אייביק... און עס קומען אָן פרישע זכרונות:

1939 יאָר. די רויטע אַרמיי האָט פאַרנומען האַראַדאַק. און באַלד אויפצומאָרגן, האָט אָן אָטעם געטאָן אויף אונז מיט א גאַנץ נייעם, פרישן לעבן. עס האָבן זיך אויסגעלייטערט די פנימער און אויסגעגליכן די אויסגעקרימטע רוקנס. יעדער איינער, אָן אונטערשייד אַ ייד אָדער א קריסט, האָט באַקומען אַרבעט און אַלע האָבן זיך גענומען אויסצובעסערן דעם פאַרזענלעכן און געזעלשאַפטלעכן לעבן. מענטשן פון פאַר־שיידענע איבערצייגונגען און פאַרטייען, ווי: זביגנאַוויטש, יעקב קווינטמאַן, יוסף שאַפּירא, דער לערער מאַריינע, אַבראַמיצקי יוסף, האָבן צוזאַמען מיט יצחק פרענקעל, מאָטל מאַריינע, מאיר און משה מלמד, א סך פון זיי פּראַגרעסיווע טוער, וועלכע זענען באַפרייט געוואָרן פון די תפיסות, האָבן זיך א נעם געטאָן צו קולטור־דערציערישער און געזעלשאַפטלעכער אַר־בעט. מערע בראָטמאַכער האָט אָרגאַניזירט די יידישע פאָלקס־שול און איך, מיט נאָך חברים, האָבן געעפנט די ערשטע קינדער־היים אין האַראַדאַק, פאַר קינדער פון יידישער און

די ערשטע קינדער־היים פון יידישע און קריסטלעכע קינדער 1940־41

קריסטלעכער אָפּשטאַמונג — וועלכן די גאַנצע באַפעלקערונג האָט אויפגענומען מיט דער גרעסטער פרייד. ווי דורך א כישוף זענען פארשוווּנדן אלע אונטערשיידן צווישן ייד און קריסט. אַן צווייפל! דאָס זענען געווען די שענסטע יאָרן פון דעם הארעדאקער ישוב. לײדער האָט עס אַנגעהאַלטן ניט לאַנג. און עס פארגעדענקט זיך:

אין יאָר 1941, פאר דעם דייטשישן איבערפאל אויפן סאוויעטן־פארבאנד, געפין איך מיך אויף א קורס אין מאָהי־לעוו, אַווו איך האָב באַקומען די ידיעות וועגן דעם אָנפאַנג פונעם שרעקלעכן סוף פון מיין טייערער היים. זייענדיק 19 יאָר אַלט, ווייט פון דער משפחה, לויף איך אונטער א האָגל פון באָמבעס, פון שטאָט צו שטאָט, אַלץ ווייטער און ווייטער פון מיין געבורט־שטעטעלע און מיין הארץ ווערט צעריסן פון בענקשאַפט און זאָרג נאָך מיינע עלטערן, חברים און פריינט. אָן געלט און אָן זאַכן, ווו געטאָגט דאָרט ניט גענעכטיקט. נאָר ווי זאָגט דאָס רוסישע פאָלקס־ווערטל: „צווישן רוסן וועסטו ניט פארלוירן גיין". און טאַקע אַזוי איז עס געווען. אומעטום האָט מען מיך אויפגענומען ווי אַן אייגענע. זיך געטיילט מיטן לעצטן ביסן ברויט. קיינמאָל האָב איך ניט געפילט אַז מיין ייִדיש פנים זאָל אַרויסרופן אומצופרידנקייט, להיפך, זייער גאַסטפריינטלעכקייט האָט ניט געהאַט קיין גרענעץ.

אין 1942, ווער איך מאָביליזירט אין דער רויטער אַרמיי און געשיקט אויפן פראָנט. אין אַ שווערער שלאַכט מיטן שונא, ווער איך פאַרוווּנדעט. אָבער מיין יונגער אָרגאַניזם קומט שנעל צו זיך און איך קער זיך אום צוריק אין דער ארמיי צו מיינע קאַמפּס־חברים. דאָס מאָל אויפן ווייסרוסישן פראָנט, וועלכער האָט זיך געריקט שנעל פאָרויס אויף מערב, אַלץ נאָענטער צו הארעדאַק.

מיין האַרץ האָט ווילד געפלאַטערט אין מיין ברוסט, ווי אַ פויגל וואָס רייסט זיך פונעם שטייג. אָט־אָט שפרינגט זי אַרויס אויף דער פריי. נאָר גיך, עך ווי גיך, האָט גענומען א שנעלער סוף צו מיין אומגעצוימטער פרייד. דאָס, וואָס האָט זיך אַנטפּלעקט פאַר מיינע אויגן, איז געווען דאָס ערגסטע, וואָס מען קען זיך פאַרשטעלן אין דעם שרעקלעכסטן חלום. אַ ביטערע ווירקלעכקייט פון חורבן און אומקום, וועלכע איז גרויליקער פאַר דעם אימהדיקסטן קאָשמאַר!

און איצט געזעגן איך זיך מיט הארעדאַק און דאָס מאָל, אויף אייביק.

שנפלו בקרב

מאת **משה סימיון (שמן)** (ישראל)

גרישה לונסקי

גרישה לונסקי נולד ב־1912 בהורודוק. מילדותו הצטיין גרישה בלימודיו, מרבית זמנו הקדיש לקריאת ספרים ומיעוטו לבילוי. גרישה גמר בהצלחה רבה את בית־הספר העברי והמשיך לימודיו בבי"ס תיכון „תרבות" בביאליסטוק. מצבו הכלכלי היה בכי רע, את שעות היום הקדיש ללימודים ובערבים עבד לקיומו. אך עם זאת ואף־על־פי־כן מצא פנאי להגיש עזרה לאלה מחבריו שפיגרו בלימודיהם. כעבור זמן, אף אירגן חוג בלתי־ליגלי ללימודי ה„מטריאליזם ההיסטורי".

בעניין רב עקב אחרי ההתפתחות הפוליטית בעולם וגילה פעילות רבה בהפגנות שנערכו נגד הממשלה הפאשיסטית אנדקית של ה„שליאַכטה", שִשלטה אז בפולין.

בתקופות החופש נהג לחזור לעיירת־מולדתו הורודוק. אולם גם כאן לא נח אלא התמסר לפעילות אירגונית ופוליטית בעיקר במסגרות חוגי פועלי החרושת. אפילו סניף „החלוץ" בהורודוק, היה נוהג להזמינו להרצות על נושאים שונים, למרות השקפותיו השמאליות.

לאחר שגמר את ביה"ס התיכון נתקבל כסטודנט לאוניברסיטה בורשה. תנאיו הכלכליים כסטודנט לא היו טובים מאלה כגימנזיסט, ברם רצונו העז עמד לו גם הפעם והוא סיים את האוניברסיטה בתואר „מוסמך לפילולוגיה".

ב־1941 בהיות ביאליסטוק תחת שלטון סובייטי, כיהן כפרופסור לפילולוגיה בבית־ספר תיכון עירוני, והיה מקובל מאד על הבריות.

לאחר ה־22 ביוני 1941, כשביאליסטוק הוקפה על־ידי הגרמנים, אירגן גרישה פלוגת לוחמים מזויינת, שפרצה את המצור והגיעה ליערות, כדי להילחם באויב. לא פעם כיתרו הגרמנים את היער, בכדי להשמיד את „פלוגת לונסקי" אולם הם נאלצו לסגת לנוכח מלחמתם הנמרצת של הנתקפים.

בשנת 1943 התקשר גרישה עם גיטו־ביאליסטוק ועזר לארגן את המרד בתוך הגיטו. משחוסל המרד, קיבלו הלוחמים שנשארו בחיים, פקודה לסגת אל היער. אלא שהדרך נחסמה על־ידי הגרמנים, אזי הופיע גרישה עם פיקודיו וצעירים רבים אחרים שנוספו עליהם, כדי להורות את הדרך. רובם ניספו משעלו על המוקשים שהגרמנים הטמינו בדרכים; אף גרישה היה ביניהם. וכה שלמה היתה המלאכה, עד שחבריו אפילו לא הצליחו לאסוף את עצמותיו המרוסקות. חברו לקרב, ד"ר לפילוסופיה רטנר, שהספידו לאחר־מכן, אמר: „עם מותו של מישה לונסקי, סבלנו אבדה גדולה, שיכלנו ראש צלול ולוחם עז ביותר".

לאחר שיחרורה של פולין, העניקה לו הממשלה הפולנית את התואר „גיבור העם" ואת צלב־הזהב.

הרשל ינקלביץ

הרשל ינקלביץ נולד בשנת 1915 ומיד נתיתם מאמו, שמתה בלידתו. אביו יוסף הסנדלר, השתכר בקושי רק כדי לחם ותפוחי אדמה. זמן קצר לאחר מות אשתו, התחתן בשנית והביא אם־חורגת לפעוטותיו, וזה נוסף לדלות החשוכה, שהיתה אורחת קבועה בביתו.

כשהרשל רב עם אמו־חורגתו, היה יוסף יוצא מכליו וזורק עליו נעל, ומעשה־שטן, פוגע תמיד בשימשת החלון. בתנאים כאלה גדל הרשל, ובכל זאת הצליח תוך מאמצים רבים ללמוד את מלאכת האריגה. אך עבודה לא השיג ומרבית

זמנו בילה בבטלה. לבושו היה דל ועלוב, ואף־על־פי־כן התעצם וגדל מתוך מעילו הצר, והיה לאיש.

ואז, בחפשו אחר אחיזה בחיים, הצטרף לשורות ה„חלוץ" ויצא להכשרה. אלא שלא קיבל סרטיפיקט לעליה, ונאלץ לחזור להורודוק, לחיק המשפחה ולצרותיו הישנות. בשנת 1936 גויס לצבא הפולני ולמזלו הרע, בגדוד חיל־הפרשים.

בשנת 1939, עם הפלישה הגרמנית לפולין נשלח לחזית ונקלע מיד לתוך קו האש, וכך ארע כי בשעת הסתערות נואשת על טאנק גרמני, מצא את מותו. היה זה על־יד לומז'ה.

הרשל היה קרבנה הראשון של הורודוק במלחמת־העולם השניה ועד היום לא ידוע לאיש היכן מקום קבורתו. לא מגן דוד ולא צלב מתנוססים על קברו. אדמת פולין צופנת בחובה את גופתו של הלוחם היהודי האמיץ נגד הפאשיזם התוקפני.

אייזיק לב

אייזיק לב נולד בשנת 1916 כבן למשפחת בן־ציון לב (זאוואד). היה מיוצאי בית־הספר „תרבות" של הורודוק ובין יחידי הסגולה, שהמשיכו בלימודיהם בביאליסטוק. אביו בנצי, היה אדם אמיד ויכול היה להרשות לעצמו את „המותרות" הנ"ל. אולם אייזיק — נפשו יצאה מגעגועים אל בית אביו ואל מטבח אמו ובעיקר, אל חבריו בעיירה — נטש את העיר הגדולה וחזר הביתה לעיירתו הקטנה.

אייזיק, שמצבו הכלכלי היה טוב לאין ערוך מזה של חבריו, התחבר אל הפועלים ולקח חלק פעיל במאבק המקצועי של האורגים. למרות שעבד על נול־־אריגה, שהיה שייך לאביו, הצטרף לשביתה. נוסף לכך היה אייזיק חבר פעיל בסניף המקומי של „החלוץ".

בשנת 1939 השתתף בהגנה העצמית, וכעבור שנים היה בין לוחמי גיטו ביאליסטוק, וזאת למרות חולשתו הגופנית. הוא היה בין מארגני המרד נגד התליינים הגרמנים. ב־1943, כשהגרמנים החליטו על חיסולו הסופי של הגיטו, מצא אייזיק את מקומו על המתרסים, כשהוא יורה בהיטלריסטים; כדור רצחני פגע בלבו החם של הלוחם הצעיר מהורודוק, אשר נפל שדוד על משמרתו למען כבודו של העם היהודי.

לאזער סימיון (שמן)

לייזער נולד בשנת 1915 בהורודוק וגדל בתנאים הקשים של מלחמת־העולם הראשונה. ואף־על־פי־כן צמח והיה לבחור בריא ויפה־תואר ובן מסור לאביו מנדל הנפח. כבר בהיותו בן 14, היה עוזר לאביו במלאכתו הקשה. לאחר־מכן למד אריגה, ועבד אצל ה„לייקנעטניקים" העצמאיים.

ב־1933 הצטרף אל אגודת פועלי האריג ולקח חבל פעיל בשביתת פועלי האריג. בגלל השקפותיו הפוליטיות פוטר וסבל משך תקופה ארוכה אבטלה כרונית, כיוון שהתעשיינים היהודים חסמו בעדו את הדרך לעבודה.

ב־1935, היה לייזער בין אלה, שאירגנו את הפגנת האחד במאי הגדולה ביותר בתולדותיה של הורודוק. הוא בא להפגנה כשיונים צחורות חבויות מתחת לבגדיו. משנשוחררו היונים, התנופפו באוויר סרטים אדומים, סרטי־סיסמאות אנטי־פאשיסטיות. כמובן שלאזער נאסר, אך כל נסיונות המשטרה להכניעו עלו בתוהו, ולהיפך, הם אך חישלוהו וחיזקוהו במאבקו נגד הפאשיזם הפולני.

ב־1939, כשהגרמנים כבשו את הורודוק, אירגן לאזער את ההגנה העצמית, וכן עשה שעה שהגרמנים נסוגו והורודוק נשארה ללא שלטון. במכונות־יריה חסם את הדרך בפני האנדקים שאמרו לפרוץ לעיירה.

ב־1941 גויס לצבא האדום ונשלח לגבול הסובייטי־גרמני. לאחר אחד מהקרבות, כשמכל פלוגתו נשארו בחיים מעטים בלבד, מצא לו לאזער מקלט אצל איכר בכפר נידח. משם יצא כדי לעזור למשפחתו שהיתה כלואה בגיטו ביאליסטוק.

בגיטו מצא קשר לקבוצות המחתרת ואף הוטל עליו התפקיד, לחסל את הז'נדרמים שבאו לביאליסטוק, כדי לבלוש אחר יהודי הורודוק. לאזער לקח חבל פעיל בארגון מרד גיטו ביאליסטוק, הדריך את המתקוממים, פקד על עמדות אחראיות והנשק לא הכזיבו — כל כדוריו קלעו למטרה. אולם כשהטנקים הגרמנים התקיפו את ביצוריהם החלשים של המתקוממים, ברח לאזער עם חברו וחברתו (צעירה רוסיה), מהגיטו לכיוון הכפר שליד יער קרולי. באחד מלילות הכפור נכנס לתוך ביקתה בכדי להתחמם, ואז מסרו אותו האיכרים לידי הז'נדרמים, שערכו חיפוש בכליו ובמצאם נשק הם דרשו ממנו שיסגיר לידיהם את הפרטיזנים. אולם לא איש כלייזר יכנע לעינויים ולאימת המוות. הוא ירק בפניהם של המנוולים. בבוקר הוציאוהו הז'נדרמים לבוסתן שעל חוף נחל סופראסל וירו בו. לאזער רץ והטיל עצמו לתוך הנחל, אך אחד הכדורים שם קץ לחייו הצעירים.

בשנת 1950 העביר אחיו משה את עצמותיו לבית־הקברות של לוחמי גיטו ביאליסטוק.

החצר ברחוב דומברובסקי

בעיר ביאליסטוק ממול הכנסיה, התגוררו שני יהודים שמוצאם מהורודוק. שניהם קשורים היו בלב ונפש לסביבתם. מוכנים תמיד להושיט עזרה במקרה של שרפה, שטפון, או מעשי־בריונות אנטישמיים. שניהם, בחורים איתנים „כופפי הברזל" קראו להם, על שנהגו לכפוף מוטות ברזל על עורפם, לפי דוגמתו של זישע ברייטבארד הגיבור ז"ל.

השניים נתחבבו מאד על אוכלוסית הורודוק, במיוחד על הנוער שהעריצם כגיבורים לכל דבר.

עוד בימי מלחמת־העולם הראשונה, כשגרמני שיכור החליט להתעלל ביהודי ותפס בזקנו היו השניים אוחזים בו ומרסקים עצמותיו. ופעם כשפרצה שריפה בבית־חרושת והלהבות הקיפו ביקתת עץ, מקום מגוריה של יולדת צעירה, קפץ אחד מהשניים לבית הבוער והציל את האם הצעירה ותינוקה.

מי אינו זוכר את האנטישמי המסוכן, טראכימצ'יק מכפר מילשקי, שהשתכר והתעלל ביהודים לעין כל? שני החברים הרביצו בו וגרמו לכך, שלא יתעורר משכרותו.

ב־1926 בשעת השטפון הגדול שפקד את הורודוק, השיטו אלי ויוסקה סירה קטנטונת מבית לבית למען הצל את האנשים מטביעה.

רצה הגורל ששני החברים יזדמנו פעם נוספת בשנת 1933 בביאליסטוק ברחוב דומברובסקי 4. נקש יוסקה בחלון

דירתו של אֱלי: „אלי, בוא מהר, מתפרעים פולנים התנפלו על ילדים יהודים". הדבר קרה בל"ג בעומר בשעת חגיגה שערכו לילדים ביער סמוך לביאליסטוק. כחץ מקשת חשו השניים לעזרת הנתקפים, ובצוותא עם קבוצת מכבי־אש יהודים, נכנסו למאבק ממושך עם קצינים אנדקיים מהצבא הפולני, שהושיטו עזרה למתפרעים.

במשך יומיים לא לנו יוסקה ואלי במיטותיהם ומשחזרו הביאו עמם שלל מלחמה — אקדוחים.

בימי חג היו יוסקה ואלי מבלים בחוג משפחתם שבהורודוק. אביו של יוסקה, ר' פסח, היה יהודי מסורתי, הולך היה לבית־המדרש כששלשת בניו נלווים אליו והיה מתיחס אליהם כאל דרדקים, למרות שיוסקה היה בעל בעמיו וזיידל ועוזר, לא הפליגו באדיקותם, בכל זאת חלקו כבוד לאביהם ונהגו לפי רצונו.

בחג הפסח של שנת 1941, ביקרו שני הידידים בהורודוק ובפעם האחרונה בחייהם חגגו את החג עם בני־משפחותיהם. אמו של יוסקה טרחה להכין את הסדר המסורתי וקידשה על נרות החג, מבלי שהרגישה שזאת ברכתה האחרונה. גם חנה־פייגל, אמו של אלי, שנתעוורה, פשטה ידיה אל נכדיה, ליטפה ראשיהם ואיחלה להם חג־שמח ועתיד מזהיר מבלי שתרגיש, שכעבור חדשים מספר יפלו כולם בידיהם של ההיטלריסטים. מיד לאחר פרוץ המלחמה, נשארו אלי ויוסקה בביאליסטוק, ואל תושבי רחוב דומברובסקי 4 נוסף עוד דייר, בן־דודו של יוסקה — זיידל קליקה.

זיידל קלקה

זיידל נולד בשנת 1916. כל עול פרנסת הבית הענף היה מוטל על כתפיה של אמו, כי אב לא היה להם. לאחר שסיים זיידל את לימודיו בבית־הספר העממי היה לפועל, כך שמ·לדותו טעם כבר טעמו של עמל מפרך עבור פת־דלה לעצמו ולאמו התשושה.

זיידל שהירהר הרבה בנסיבות חייו הקשים מנשוא, קשר את גורלו עם הנאבקים למען משטר צודק יותר, ולא נבהל גם ממאסר, לא נשבר בחקירות האכזריות. לבסוף דנוהו לעשר שנות מאסר, ושלחוהו למחנה הריכוז בקרטוז־ברוזה. שם עבד במאפיה ומדי־יום הבריח לחם לחבריו הרעבים ועל־ידי כך הצילם ממות־רעב. לאסונו לא הצליח זיידל להצטרף לצבא האדום שנסוג מביאליסטוק, וכך נכלל ברשימה הראשונה של 15 אלף הגברים הצעירים, שהגרמנים ראו בהם סכנה בכוח למרי. באחת השבתות הובלו כולם מחוץ לעיר, חפרו את הבור הארוך והעמוק, שעתיד היה להפך לקברם המשותף.

משך ימים מספר נעה הקרקע מעל לאנשים החיים למחצה, שבקבר־האחים. אנחות חנוקות וקריאות לעזרה בקעו מתחת לפני האדמה.

אולם איש לא הושיט עזרה...

כך ניספו החברים הטובים מרחוב דומברובסקי 4.

ננצור את זכרם של אלי, יוסקה וזיידל קלקה למען יחיו לעד בתוך לבנו הדווי.

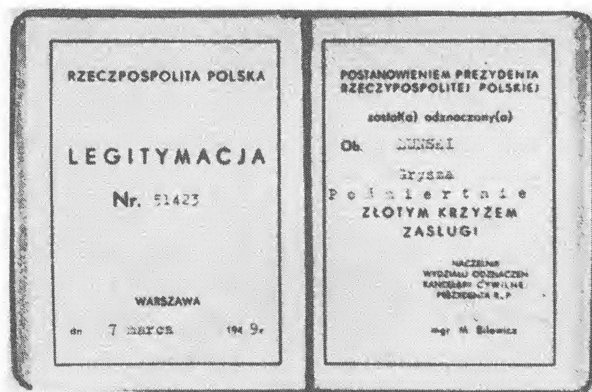
געפאלענע אין שלאכט

פון משה סימיון (ישראל)

גרישא לונסקי

גרישא לונסקי איז געבוירן געווארן אין 1912 יאר אין האראדאק. נאך אין די קינדער־יארן האט גרישא ארויסגעוויזן א סך פעיקייטן צום לערנען און איז געווען פון די בעסטע תלמידים. ער איז שטענדיק געזעסן ביים בוך און ווייניק

RZECZPOSPOLITA POLSKA

LEGITYMACJA

Nr. 51423

WARSZAWA

dn 7 marca 1949r

POSTANOWIENIEM PREZYDENTA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

został(a) odznaczony(a)

Ob. [illegible]

Grysza

Pośmiertnie

ZŁOTYM KRZYŻEM ZASŁUGI

NACZELNIK WYDZIAŁU ODZNACZEŃ KANCELARII CYWILNEJ PREZYDENTA R.P

mgr M. Bilewicz

גאָלדענער קרייץ, באַלוינט נאָכן טויט דורכן אויבערראַט פון דער פוילישער פאָלקס־רעפובליק

פארבראכט מיט זיינע חברים. גרישא האט געענדיקט מיט גרויס דערפאָלג די העברעאישע שול און באַלד ממשיך געווען זיינע לימודים אין דער „תרבות"־מיטל־שול אין ביאַליסטאָק. ער האט זיך דאן געפונען אין א זייער שלעכטער עקאנאמישער לאגע. בייטאג פלעגט ער לערנען און אין די אוונטן געארבעט שווער אויף זיין עקזיסטענץ. אבער דאס האט אים ניט געשטערט ארויסצוהעלפן די שוואכערע חברים אין לערנען.

שפעטער ארגאניזירט ער אין דער גימנאזיע אן אומלעגאלן קרייז אין וועלכן די שילער שטודירן דעם היסטאָרישן מאטעריאליזם.

מיט גרויס אויפמערקזאמקייט פאלגט ער נאך די פאליטישע אנטוויקלונגען אין דער וועלט און ער נעמט אויך אן אקטיוון אנטייל אין מאסן־דעמאנסטראציעס קעגן דער ענדעקיש־פריציש־פאשיסטישער רעגירונג, וועלכע האט דאן געהערשט אין פוילן.

אין די פעריען־טעג פלעגט ער זיך צוריקקערן אין זיין געבורט־שטעטעלע האראדאק. אבער אויך דא האט ער ניט געוווסט פון רו, און פלעגט ארויסטרעטן פאר די ארגאניזירטע ארבעטער־גרופן מיט רעפעראטן אויף פאליטישע און עקאנא־מישע טעמעס. אויך די „החלוץ״־ארגאניזאציע אין האראדאק האט זיך ניט אפגעשראקן פון זיינע ראדיקאלע אנשויאונגען און מען פלעגט אים איינלאדן צו רעפערירן אויף פארשיידענע פראַגן.

גרישא האט פארענדיקט די „תרבות״־גימנאַזיע אין ביאליסטאָק און איז געווארן אן אבסאלווענט אין ווארשעווער אוניווערסיטעט. אויך דאָרטן איז אים אויסגעקומען זיך צו לערנען אין די שווערסטע באדינגונגען, אבער דאס האט אים ניט אפגעשראקן און ער האט געענדיקט דעם שטודיום מיטן דיפלאָם „מאגיסטער־פילאָזאָפיע״.

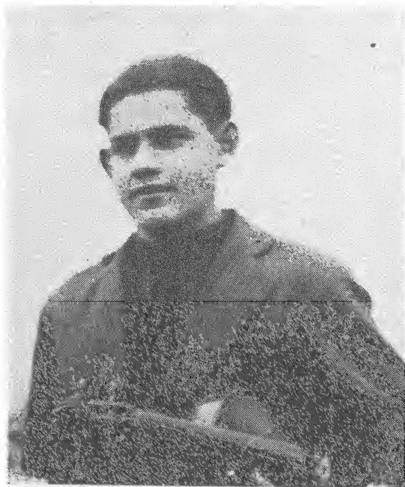
אין 1941, ווען אין ביאליסטאָק האט געהערשט די ראטן־מאכט, האט מען אים צוגעטיילט דעם שווער פארדינטן טיטל, פראָפעסאָר אויף פילאָזאָפיע און ער האט פארנומען א פאראנטווארטלעכן אמט אין דער ביאליסטאקער גימנאזיע, ווו ער האט געארבעט מיט גרויס דערפאלג, זייענדיק באליבט און געשעצט דורך אלעמען, מיט וועמען ער איז געקומען אין קאנטאקט.

נאכן 22 יוני 1941 יאר, ווען גרישא באמערקט, אז ביאליסטאק איז ארומגערינגלט פון די דייטשן, ארגאניזירט ער א קאמפס־גרופע און מיט געווער אין האנט קעמפט ער אין די ארומיקע וועלדער קעגן דעם בלוטיקן שונא. א סך מאל פרובירן די דייטשן ארומרינגלען דעם וואלד כדי צו פארניכטן גרישאס גרופע, אבער יעדעס מאל זיך צוריקגעצויגן מיט גרויסע פארלוסטן.

אין 1943 יאר האט זיך גרישא פארבונדן מיטן ביאליסטאקער געטא און צוגעהאלפן ארגאניזירן דעם אויפשטאנד קעגן די דייטשן. ווען דער אויפשטאנד איז ליקווידירט געווארן, האבן א סך לעבנגעבליבענע קעמפער באקומען א באפעל צוריקצוטרעטן אין וואלד, אבער דער וועג איז געווען בלאקירט דורך די היטלעריסטן. דאן איז גרישאס גרופע זיי אנטקעגנגעקומען אויף די וועגן, פון ביאליסטאק אויף מזרח־זייט. א סך יונגעלייט האבן זיך פרובירט אדורכרייסן אין וואלד אריין, אבער ארויפגעגאנגען אויף דייטשישע מינעס. אויך גרישא איז אומגעקומען פון א מינען־אויפרייס און זיינע חברים איז אפילו ניט געלונגען צונויפצוקלייבן זיינע ביינער. זיין קאַמפס־חבר ד״ר פילאָזאָפיע הער דאטנער, האָט אים שפעטער מספיד געווען און געזאָגט: „אַז מיט גרישא לונסקיס טויט האבן מיר געליטן א גרויסע אבדה, מיר האבן פארלוירן איינעם פון די בעסטע קעפ און א זייער וויכטיקן קעמפער״.

נאכן באפרייען פוילן ווערט גרישא אנערקענט אלס פאלקס־העלד דורכן אויבערראט פון דער פוילישער מדינה און ער ווערט באלוינט מיטן גאָלדענעם קרייץ.

לאזער סימיון (שמן)

לאזער איז געבוירן אין 1915 יאר אין האראדאק אין די שווערסטע מלחמה־יארן. דאך איז ער אויסגעוואקסן א שיינער און געזונטער בחור. זייענדיק 14 יאר אלט, העלפט ער צו דעם טאטן ביי דער שווערער ארבעט. שפעטער לערנט ער זיך וועבעריי און ארבעט ביי די לייַנקעטניקעס.

אין 1933 יאר טרעט ער אריין אלס אקטיווער מיטגליד אין דער וועב־סעקציע פון דעם קלאסן־פאריין און ער נעמט אן אקטיוון אנטייל אין טעקסטיל־שטרייק.

צוליב זיינע פאליטישע אנשויאונגען איז ער א לאנגע צייט ארבעטסלאז, ווייל די יידישע פאבריקאנטן האבן אים ניט צוגעלאזט צו דער ארבעט.

אין 1935 יאר העלפט לאזער צוגרייטן איינע פון די גרעסטע מאי־דעמאנסטראציעס אין האראדאק, צו וועלכער ער איז געקומען מיט ווייסע טויבן אונטער דער פאָלע פון זיין מאַרינארקע. די טויבן פרייגעלאזט, האבן זיי מיטגעשלעפט רויטע לענטעס מיט אנטיפאשיסטישע לאזונגען. לאַזער איז אַ סך מאַל אַרעסטירט געוואָרן דורך דער פאָליציי. אָבער עס געלינגט זיי ניט אים צו צעברעכן, להיפך, ער ווערט נאָר מער פארהארטעוועט אין קאמף קעגן פוילישן פאשיזם. קיין זאך האט אים ניט אפגעשראקן און ער איז שטענדיק דאָרטן, אווו מען נויטיקט זיך אין אים אממייסטן.

אין 1939 יאר, בעת די דייטשן האבן פארנומען האראדאק, האט לאזער ארגאניזירט א זעלבסטשוץ צו פארטיידיקן די יידישע באפעלקערונג קעגן די היטלעריסטישע איבערפאלן. שפעטער, נאך דעם דייטשישן צוריקמארש, ווען האראדאק איז געבליבן אן א מאכט און די ענדעקישע באנדעס האבן באַדראָט דאס שטעטל, האט ער מיט א מאשין־געווער, זיי פארשטעלט דעם וועג.

אין 1941 יאר ווערט ער מאביליזירט אין דער רויטער ארמיי און געשיקט צו דער רוסיש־דייטשישער גרענעץ. נאכן פלוצימדיקן איבערפאל פון די דייטשן, ווען פון זיין אפטיילונג זענען איבערגעבליבן געציילטע סאלדאטן, באהאלט ער זיך אויס א לאנגע צייט ביי א פויער און שפעטער, וועלנדיק

ראטעווען זיין משפחה, לאזט ער זיך גיין אין ביאליסטאקער געטא.

אין געטא פֿאַרבינדט ער זיך מיט די ווידערשטאַנד־גרופּן און נעמט אויף זיך די אויפגאַבע, צו איבערפאַלן די זשאַנדאַרמען, וועלכע פלעגן קומען קיין ביאליסטאָק צו זוכן האראדאקער יידן. לאזער נעמט אן אקטיוון אנטייל אין דעם געטא־אויפשטאַנד. און זייענדיק א מיליטערמאַן, וואס קען זיך באַגיין מיט געווער, פארנעמט ער די פאראנטווארטלעכסטע פּאָזיציעס. ווען די דייטשישע טאַנקען גרייפן אן די לעצטע פּאָזיציעס פון די אויפשטענדלער, פארלאזט לאזער מיט זיין חבר און חברטע, א רוסישע מיידל, דעם געטא און זיי לאָזן זיך גיין צום קראַליער וואַלד. ווען ער קומט אריין אין א דאָרף, אין א ווינטער־נאַכט, זיך אנצוואַרעמען, גיבן אים איבער די פּויערים צו די זשאַנדאַרמען, וועלכע פאָדערן פון אים, אַז ער זאָל אויסגעבן די פּאַרטיזאַנער מיט וועלכע ער איז פאַרבונדן. אבער לאזער האט זיך ניט אפגעשראָקן פאַרן טויט, און זיי אנגעשפּיגן א פּולן פּנים. אין דער פרי, ווען לאזער האט שוין ניט געקענט שטיין אויף די פיס פון די פּייניקונגען, האבן אים די זשאַנדאַרמען אַרויסגעפירט אין גאַרטן לעבן טייך סופּראַסל און געשאסן אין אים. לאזער א שווער פאַרוווּנדעטער, איז אנטלאָפן צום טייך און זיך אריינגעוואָרפן אין וואַסער, אבער א צווייטע קויל האט געמאַכט א סוף צו זיין יונגן לעבן.

אין 1950 האָט זיין ברודער (דער שרייבער פון די שורות) אויסגעגראָבן זיינע ביינער און אַריבערגעפירט אויפן ביאַליסטאָקער בית־הקברות אַוו ער איז באַערדיקט געוואָרן אינעם אַלגעמיינעם ברודער־קבר פון די קעמפערס אין ביאַליסטאָקער געטאָ.

הערשל יאנקעלעוויטש

הערשל יאנקעלעוויטש איז געבוירן אין 1915 יאר און באַלד געבליבן א יתום נאָך זיין מוטער, וועלכע איז געשטאַרבן נאָכן געבורט. זיין פאָטער, יוסף דער שוסטער, האט קוים פאַרדינט אויף ברויט מיט קאַרטאָפל פאַר דער הונגעריקער משפחה. א קורצע צייט נאָכן טויט פון זיין פרוי, האט ער אַראַפּגעבראַכט א שטיף־מאַמע פאַר זיינע פיצלעך קינדער און צום פינצטערן דלות, וועלכער איז געווען א שטענדיקער גאַסט אין יוספס שטוב, איז צוגעקומען א נייע צרה.

ווען הערשל פלעגט זיך צעוואָרטלען מיט דער שטיף־מאַמע, פלעגט יוסף אַרויסגיין פון די כלים און א וואָרף טאָן א שוך, וועלכער צילנדיק אין הערשלס קאָפּ פלעגט ווי אויף צו להכעיס, אריינטרעפן אין פענצטער.

אט אין דער אַטמאָספער האט זיך הערשל דערצויגן און מיט גרויסע אָנשטרענגונגען זיך אויסגעלערנט וועבעריי. אבער זייענדיק ארבעטלאָז פלעגט ער פוסט און פּאַסעווען און אין אַלע סעזאָנען פון יאר האט מען אים געזען אין די זעלבע בגדים.

דאַן האט ער זיך אָנגעשלאָסן אָן דער „החלוץ״־אָרגאַניזאַציע און אוועקגעפאָרן אויף הכשרה. אבער ניט באַקומענדיק א סערטיפיקאַט קיין ארץ־ישראל, איז ער צוריקגעקומען קיין האראדאק, צו זיין משפחה און צו די אַלטע צרות. אין 1936 יאר ווערט ער מאָביליזירט אין דער פּוילישער אַרמיי אַלס קאַוואַלעריסט אין א פּאָלק אולאַנער.

אין 1939 יאר, בשעת דעם דייטשישן איבערפאַל אויף פּוילן, שיקט מען אים צום פראַנט אויפן ערשטן פייער. און אויף א פעלד נעבן לאַמזשע, אין א אומגלייכן קאַמף מיט די אנגרייפנדע דייטשע טאַנקען, פאַלט ער אינעם שלאַכט.

הערשל יאנקעלעוויטש איז געווען דער ערשטער קרבן פון האראדאק אין דער צווייטער וועלט־מלחמה. און ביזן היינטיקן טאָג ווייסט קיינער ניט אַוו עס איז אַהינגעקומען זיין געביין. ניט קיין מגן־דוד אויף זיין קבר און אויך ניט קיין צלם. די פּוילישע ערד האט אריינגענומען אין זיך דעם יונגן יידישן קעמפער קעגן דעם אנגרייפנדן נאַציזם.

אייזיק לב

אייזיק לב איז געבוירן אין 1916 יאר, אין דער משפחה פון בן־ציון לב (זאוואד). ער האט געענדיקט די „תרבות״־שול אין האראַדאָק און איז פון די געציילטע יוגנטלעכע, וואָס זענען ממשיך די לימודים. זיין פאָטער בענצי, א פאַרמעגלעכער מענטש, האט זיך געקענט דערלויבן צו אַרויסהאַלטן זיין זון אין דער ניט־ווייטער ביאַליסטאָק.

אבער אייזיק האט זיך שטאַרק פארבענקט נאָך דעם טאַטנס שטוב און דער מאַמעס קיך און דער עיקרשט, נאָך זיינע חברים אין דעם קליינעם שטעטעלע. פארלאזט ער די גרויסע שטאָט און קומט צוריק אַהיים.

אייזיק, וועמענס מאַטעריעלע לאַגע איז געווען אַן א שיעור א בעסערע ווי ביי זיינע חברים, חברט זיך מיט די אַרבעטער־חברה און ער נעמט אן אקטיוון אנטייל אינעם פּראָפעסיאָנעלן קאַמף פון די האראדאקער וועבער. ניט קוקנדיק אויף דעם, וואָס ער האט געאַרבעט אויף זיין טאַטנס וועבשטול, טרעט ער צו צום שטרייק. גלייכצייטיק, איז אייזיק געווען אויך אן אקטיווער מיטגליד אין דער „החלוץ״־אָרגאַניזאַציע.

אין 1939 יאר נעמט ער אנטייל אין דעם האראדאקער זעלבסטשוץ, מיט יאָרן שפּעטער זייענדיק אין ביאליסטאקער געטא, ניט קוקנדיק אויף זיין פיזישער שוואַכקייט, שליסט ער זיך אָן אין דער ווידערשטאַנד אָרגאַניזאַציע, וועלכע גרייט צו דעם אויפשטאַנד קעגן די דייטשע העַנקערס. און אין 1943 יאר ווען די דייטשן ליקווידירן דעם געטא, איז אייזיק פלאַץ צווישן די קעמפער. א מערדערישע קויל טרעפט אין הארץ פון דעם

יונגן האראדאקער העלד, וועלכער פאלט אין קאמף פאר דעם כבוד פונעם יידישן פאלק.

דער הויף אויף דאמבראווסקי 4

אין ביאליסטאק אנטקעגן דעם גרויסן קאשטשיאל, האבן געלעבט צוויי חברה, וועלכע האבן געשטאמט פון האראדאק.ביידע מיט לייב און לעבן פאַרבונדן מיט זייער סביבה, שטענדיק גרייט קומען צו הילף אין פאַל פון אַ שרפה, אַ פארפלייצונג, אָדער אנטיסעמיטישע עקסצעסן. ביידע, פיזיש שטאַרק. די „אייזנבויגערס" האָט מען זיי גערופן, ווייל זיי האָבן געבויגן גראָבע שטאבעס אייזן אויפן קארק, לויטן מוסטער פון זישע ברייטבאַרד.

ביידע, זענען געווען שטארק באליבט ביי די הארעדאקער יידן איבערהויפט ביי דער יוגנט, וועלכע האט זיי געהאלטן פאר גרויסע העלדן.

שוין אין ערשטן וועלט־קריג, ווען א שיכורער דייטש האט געכאפט א יידן, אפשניידן די בארד און פיאות, האבן זיי אים אנגעבראכן דיביינער און דעם יידן אפגעראטעוועט פון זיינע הענט.

און ווען עס האט פאסירט א פאל און עס איז אויס־געבראכן א שרפה אין א פאבריק און די פלאמען האבן ארומגעכאפט א הילצערנע געביידע אין וועלכער עס האט זיך געפונען א קימפעטארן, איז עליע, איינער פון די צוויי

עליע סימיון

חברים, ארייגעשפרונגען אין די פלאמען און ארויסגעראטע־וועט די פרוי צוזאמען מיט איר פיצל קינד.

ווער געדענקט ניט דעם געפערלעכן אנטיסעמיט טראכימצ׳יק פון מילעשקי, וועלכער פלעגט זיך אנשיכורן און שלאגן יידן אויף דער גאס? די צוויי איבנדערמאנטע יידן האבן אים צעמזיקט און געמאכט א סוף צו זיין שיכורן לעבן.

אין 1928 יאר האט הארעדאק דורכגעלעבט א גרויסע פארפלייצונג און עס האט זיך געפאדערט א שנעלע הילף כדי ארויסצוראטעווען די מענטשן. עליע מיט יאשקען זענען טאג און נאכט ארומגעשווומען פון שטוב צו שטוב און געראטעוועט קינד און קייט.

דער גורל האט געוואלט, אז אין 1933 יאר, זאלן זיך ביידע חברים ווידעראמאל צוזאמענטרעפן אויף איין ביאליס־טאָקער הויף, אויף דאמבראווסקי 4. האט יאשקע איינמאל אריינגעשריען אין עליעס פענצטער: — „עליע, קום שנעל

יאשקע קאלעקא

ארויס, פוילישע כוליגאנעס האבן איבערפאלן יידישע קינדער!"
דאס איז געשען ל"ג בעומר, בשעת א קינדער־פייערונג אין ביאליסטאקער וואלד. ווי א פייל פון בויגן האבן ביידע אוועקגעאיילט צו הילף די אנגעגריפענע און צוזאמען מיט א גרופע יידישע פייערלעשער אונטערגענומען דעם קאמף, וואס האט זיך פארצויגן, צוליב די ענדעקישע אפיצערן פון די ביאליסטאקער קאשארן, וועלכע זענען געקומען צו הילף די כוליגאנעס.

צוויי טעג האבן יאשקע מיט עליען ניט גענעכטיקט אין דער היים און צוריק געקומען זענען זיי מיט פיסטאלעטן, וועלכע זיי האבן אוועקגענומען ביי די אפיצערן.

כמעט צו יעדן יום־טוב פלעגן יאשקע מיט עליען, צוזאמען מיט זייערע משפחות, אראפקומען קיין הארעדאק. יאשקעס טאטע, ר׳ פסח, האט ליב געהאט צו גיין אין שול אריין אין דער באגלייטונג פון זיינע דריי בנים, צו וועלכע ער האט זיך באצויגן ווי צו קליינע יינגלעך. ניט קוקנדיק דערויף, וואס יאשקע איז אליין געווען א טאטע פון קינדער און ר׳ פסחס אנדערע זין, זיידל און עוזר, זענען געווען ווייט פון פרומקייט, האבן זיי דאך צוליב געטאן דעם אלטן טאטן און אים אפגעגעבן כבוד.

פסח 1941 יאַר, האבן אונזערע אויבנדערמאנטע פריינט באזוכט דאראדאק און דעם לעצטן מאל אין לעבן געפייערט דעם יום־טוב צוזאמען מיט זייערע משפחות. יאשקעס מאמע האט געגרייט דעם סדר און געבענטשט איבער די יום־טובדיקע ליכט, ניט וויסנדיק, אז דאס איז איר לעצטע ברכה. אויך חנה׳ פייגל, עליעס מאמע, וועלכע איז געווען בלינד, האט אויסגעשטרעקט איר האנט און יעדן אייניקל באזונדער, א גלעט געטאן איבערן קעפל און צוגעוווּנטשן א גליקלעכע צוקונפט ניט פילנדיק, אז אין צוויי מאנאט ארום וועלן זיי ווערן די ערשטע קרבנות פון די היטלעריסטישע באנדיטן.

גלייך נאכן מלחמה־אויסברוך, ווען עליען מיט יאשקען

איז ניט געלונגען צו אנטלויפן פון ביאליסטאק, איז צו די איינוווינער פונעם הויף אויף דאמבראווסקי 4 צוגעקומען א דריטער שכן. דאס איז געווען יאשקעס א קוזין, זיידל קאלעקא.

זיידל קאלעקא

זיידל איז געווען פון דער יינגערער גענעראציע. געבוירן אין 1916 יאר און אויסגעוואקסן א יתום ביי זיין מוטער, די אלמנה וועלכע איז געבליבן די איינציקע שפייזערין און דערציערין פון איר פירקעפיקער משפחה. זיידל, ענדיקנדיק די פוילישע פאלקס־שול, איז אוועק ארבעטן און פון די יונגע יארן פארזוכט דעם טעם פון שווערער פראצע.

זיידל, וועלכער האט זיך טיף ארייגעקלערט אין די סיבות פון זיין שווערן לעבן, האט באשלאסן צו קעמפן פאר א יושרדיקער ארדענונג אויף דער וועלט, וועלכע זאל אפשאפן די עקספלואטאציע צווישן מענטשן. זיידל האט זיך ניט אפגעשראקן פאר דער פוילישער פאליציי, וועלכע האט אים ארעסטירט און זיך אויך ניט איינגעבראכן אויף די ברוטאלע אויספארשונגען. דאס פוילישע געריכט האט אים פארמישפט אויף צען יאר שווערע תפיסה און אינטערנירט אינעם קאנצענטראציע לאגער קארטוז־בערעזא, אווו ער האט שווער געארבעט אין בעקעריי. פון דארטן, האט ער טאג־טעגלעך געשמוגלט ברויט פאר די הונגעריקע חברים און אפגעראטעוועט זיי פון א הונגער־טויט, ניט קוקנדיק אויף דער הארבער שטראף, אויף וועלכער ער איז געווען אויסגעשטעלט פאר אט דעם „פארברעכן". צום אומגליק איז זיידלען ניט געלונגען אפצוטרעטן פון ביאליסטאק צוזאמען מיט דער רויטער ארמיי און ער איז ארייגעפאלן אין דער ערשטער רשימה פון פופצן טויזנט יונגע און קרעפטיקע מענער, אין וועלכע די דייטשן האבן געזען א סכנה פאר זיך. א געוויסן שבת האבן זיי אלעמען ארויסגעפירט אויף א פעלד הינטער ביאליסטאק און געצוווּנגען גראָבן אַ טיפע און לאַנגע גרוב, וואָס האָט זיך פארוואנדלט אין זייער קבר.

אין פארלויף פון עטלעכע טעג האט זיך די ערד באוועגט איבער די נאך לעבעדיקע מענטשן, וועלכע זענען געלעגן אין ברודער־קבר. פארשטיקטע קרעכצן און הילפס־רופן האבן זיך געריסן פון אונטער דער ערד, אבער קיינער איז זיי ניט געקומען צו הילף...

אט אזוי זענען אומגעקומען די דריי הארדאקער העלדן־מארטירער פון דער גאס דאמבראווסקי 4. זאל דער אנדענק פון עליע שמן, יאשקע און זיידל קאלעקא, אייביק לעבן אין אונזער זכרון!

בעקבות המרצחים

מאת מ. סימיון (ישראל)

חלפו שתי עשרות שנים מאז מרחץ־הדמים של מלחמת־העולם השניה, אך עד היום נחשפים עדיין מדי פעם קברי־אחים של בני־אדם אלמונים. עלה בידי לא אחת לחשוף קברים רבים, בדרכי בעקבות התליינים הגרמנים, שמולאו ע"י הנאצים ועוזריהם המקומיים. בני־שחץ אלה, נולדו גם הם בהורודוק, נתחנכו וגדלו על ה„פיאסקעס", יחד עם קרבנותיהם: יהודים, פולנים, בילורוסים. כולם גרו בשכנות טובה, היו לחברים ולעתים רבו ביניהם ואח"כ השלימו. מכל מקום, הם הכירו יפה את הסביבה על תושביה ולפיכך הצליחו להוציא לפועל באופן כה יסודי את שליחות הדמים שלהם.

בשנת 1940 התיר השלטון הסובייטי, ששלט אז בהורודוק, לכמה משפחות גרמניים שהתגוררו בעיירה, להגר לגרמניה. אולם לא כל הגרמנים ניצלו את ההזדמנות לחזור ל„היימאט" ורבים מהם נשארו במקום.

בין אלה שעזבו, היה המכונאי של בהח"ר ראפלסקי — הופמן. הוא ושני בניו: אלפונס ואדק.

בשנת 1941, כשהורודוק נכבשה על־ידי הגרמנים, חזר הופמן בלבוש ס.ס. ומיד החל לגייס מתושבי המקום לשירות הז'נדרמריה הגרמנית. בעזרתם הפעילה של דגנטיש ונוביציק, שני ברנשים ממוצא גרמני, הוא אירגן קבוצת נוער פולנית ובילורוסית, ביניהם: אפשיצוק יולק, דימורצקי, שרמטה, פנטרה, דז'נקאו ואחרים, הלבישם מדים וזיינם ברובים ולאחר שעברו קורס בהדרכת אנשי הגיסטפו, נצטוו לגשת למלאכה, היינו: לרצוח ככל שיעלה לפניהם.

קרבנם הראשון היה, חיים „ממזר", שרעה את הפרות בכפר סלוציאנקי. נוביצקי מצא עילה טובה ורצח אותו בגלל טינה ישנה. אחרי־כן הם רצחו את כל הנכים וחולי־הרוח ולבסוף נטפלו אל „הפוליטיים", תחילה עינום ואחרי־כן הוציאום להורג, כך הצליחו לחסל תוך תקופה קצרה ביותר את כל הנוער היהודי והנוצרי של העיירה. לאחר חיסול הגיטו הם החלו בחיפושים ובמצוד אחרי היהודים שנמלטו ליערות או הסתתרו בכפרי הסביבה. במלאכה בזויה זו עזר להם מחסל הכלבים, ה„היצל", ששוטט באיזור, כביכול, אחר כלבים ולמעשה, בלש אחרי היהודים והפרטיזנים. פעם הזעיק את

הז'נדרמיה לכפר פופובקה, אל נערה נוצריה שהוציאה בחור יהודי ליער, אל הפרטיזנים. הז'נדרמים הקיפו את הכפר והציתוהו על תושביו. אחרי־כן חרשוהו ויישרוהו עם פני האדמה, ללא השאר סימן וזכר לישוב בני־אדם והודיעו בכל האיזור: שכל המעיז להסתיר יהודי או פרטיזן, צפוי לגורל דומה. במשך שנים הם התפרעו ללא מעצור, שפכו דם כמים, בהיותם בטוחים, כי לא השאירו כל עד חי לפשעיהם המזוועים. אלא שהפעם טעו בחישובם...

בראשית חודש אוגוסט שנת 1944, לאחר שהורודוק שוחררה על־ידי פלוגת צבא סובייטי, התנדפו הז'נדרמים המקומיים כלא היו. התושבים הספורים שנשארו בהורודוק, מילאו פיהם מים ולא מסרו דבר על הפושעים. אולם משחזרו הפרטיזנים מהיערות, התחילו הם באיסוף ידיעות.

אותה שעה היה הקשר עם העיירה כרוך בסכנת־נפשות, מכיוון שבדרכים שוטטו כנופיות מזויינות של פאשיסטים גרמנים ופולנים, ולא איפשרו לקיים תחבורה סדירה. למרות כל זאת הגעתי מדי פעם לפעם להורודוק, כדי להתחקות אחרי חברי הז'נדרמריה ולהביאם לדין בפני בית־משפט.

לאחר מאמצים מרובים הצלחתי במשימתי. במקרה נתוודעתי אל נוצרי, שרצה לקנות מידי את חורבת בית אבי. נתתיה לו במתנה, חינם אין כסף, בתנאי, שיודיע לי על מקום מקלטם של הז'נדרמים. בערב הגיע אלי פרטיזן לשעבר וסיפר, שבתחנת וואליל מסתתר דז'נקאו, קומנדנט הז'נדרמריה בהורודוק.

בלי שים לב לסכנות, יצאנו שנינו לוואליל, והגענו עד לבית קרוביו של דז'נקאו. מצאנום מסבים בנחת מסביב לשולחן ושותים תה. פתחנו את הדלת ובאיימי עליהם בתת־מקלע פקדתי, להרים ידים. המפקד לשעבר נפל על ברכיו, ויילל בקולי־קולות וביקש על נפשו: „אל תירה בי. אני רוצה לחיות"... ערכתי חיפוש ומצאתי אקדוח טעון, בכליו. בעת החקירה, שנמשכה כל הלילה, גולל את כל פרשת תעלוליו הנפשעים, סיפר פרטים ומסר את כתבותיהם של יתר הז'נדרמים. כשסיפר על העינויים הסאדיסטיים שהוא וחבר מרעיו ביצעו בנוער היהודי והנוצרי, שהואשם בקומוניזם, כגון: כריתת לשונות וניקור עיניים, הוצפתי חימה עזה ויצאתי מגדרי. ולמרות איסור מוחלט לפגוע בנאשם, והתחייבותי למסרו למוסדות החוק והצדק, לא יכולתי יותר לעצור ברוחי הנסערת...

ימים מספר עסקתי במאסרי הז'נדרמים לשעבר, עד שכמעט כולם הועברו למאחורי סורג בית־הכלא וציפו לדינם.

באחד הימים קיבלתי מכתב מ„היורש־חינם" לבית אבי, ובו כתוב היה, כי גילה את רוצחו של אחי. מבלי הרבות דיבורים, דהרנו אני וחברי קצין בצבא הפולני, במכונית צבאית במהירות מסחררת לכיוון הורודוק. בעוברנו את טרבלינקה, עשינו חנייה והקשבנו לדממת־המוות ששררה סביבנו. „שים לב — אמרתי לחברי — במקום זה, שרפו הגרמנים את הורי, את אחי ואחותי. האדמה שאנו דורכים עליה, ספוגה דמם והאבק שמתחת לגלגלי המכונית — הוא פיח גוויותיהם השרופות, שפיזר לכל עבר".

חברי הפולני חיבקני ובקול חנוק ענה:

„ידידי היקר, גם משפחתי נספתה בטרבלינקה, אותו אסון קרה גם להם".

כברת דרך מטרבלינקה חסם חייל את דרכנו. אל כובעו צמוד היה נס „הכתר והנשר": סימן־היכר לקבוצת־מחתרת פולנית־פאשיסטית, ששוטטה באיזור. משהבחנתי בסכנה, הקדמתיו בשאלה, (טרם ישאלנו הוא לסיסמה) אם הוא יכול לכבדנו בסיגריה. היות ולפני רגעים מספר הצלחנו להשתלט על המכונית ואנו ממהרים היערה, אל החבריה. החייל, שוכנע עד־כדי־כך, שאנ"ש אנו, עד שמסר לנו את נוסח הסיסמה. וכך, הגענו לפנות בוקר להורודוק.

הופעותי בהורודוק גרמו תמיד לבהלה בין התושבים בעלי המצפון הבלתי טהור. תמיד שאלו את עצמם: את מי אקח עמי הפעם לטיול־חינם לביאליסטוק?

כנראה, „שיורש אבי" התחרט על העיסקה וטען: „להד"ם! איני יודע שום דבר". אולם אני לא הרפיתי ממנו ותבעתי בכל תוקף, שיקיים את התחייבויותיו, כפי שניסחן במכתבו: „לא ולא" — איימתי עליו — „אקפח את חלקך בירושתי". לא נשתכנעתי מבקשותיו הבכייניות, לשחררו, עקב הסכנה הנשקפת לחייו מהרוצחים, הכרחתיו לגלות את כל צפונותיו, וצרפתיו למסע. וכך, תוך הצטלבויות ואנחות שוברות לב, הובילני לכפר נובושיולקה, לשדה תפוחי־אדמה. שם פגשתי בשני איכרים זקנים, שהכירוני, כבנו של מנדל הנפח. הם ניגשו אלי ואמרו:

„אתה רואה את שדה הפוחי־האדמה? מראהו נאה בגלל זיבול טוב ברקב גוויות אדם, שניספו בידי הז'נדרמים מהורודוק. „הנה כאן — הראו לי — נמצא קברו של אחיך". לקחתי את והפרתי בור. כעבור חצי שעה גיליתי גולגולת, ולאחר־מכן את עצמות השלד וזוג מגפים שבלו והעלו צחנה. בידים רועדות אספתי את השרידים העגומים, שנותרו מאחי הצעיר, לתוך תיבה ריקה, העברתיה למכונית וישבתי מדוכדך על־יד ההגה. משקעה השמש בפאתי היער ודמדומי־לילה ירדו, שם חברי את ידו על כתפי והפטיר חרש:

— בוא, אחא, הבה נסיים את שליחותנו העגומה ונתפוש את הרוצח. כשיוודע לו, שאתה חש בעקבותיו, הוא יסתלק מכאן ולא תמצאהו לולם.

דבריו עוררוני לפעולה. כשהגענו לביתו, אמרה אשתו שבעלה נסע לביאליסטוק. אולם בכפר נודע לנו, שהוא עובד ביער. חברי פנה ימינה ואני לצד שמאל. במרחק 2 קילומטר ראיתי את חברי עומד, בחברתם של עוד שני אנשים. אחד מהם היה הרוצח רושקוב. מבלי שהיות יתירות, לקחנוהו אתנו במכונית לשם חקירה.

לכתחילה, הכחיש הכל ושיחק תפקיד של חף מפשע. ואני מודה, בהצלחה רבה. אדם העומד מן הצד, ודאי שהיה מתרשם מנימוקיו החצופים. אולם עלי השפיעו דבריו בכיוון ההפוך. הצצה אחת כלפי התיבה שבמכונית דיה היתה כדי להצית אש־תופת בלבי. וברגע מסויים, כאשר שקריו הגסים הוציאוני משיווי־משקלי, הורדתי את מכסה התיבה ופקדתי עליו להיישיר מבטו אל חורי גולגולת אחי. הוא נדהם עד כדי־כך, שלא יכול להתאושש. בבת־אחת נשבר והודה בו־במקום, על מעשה הפשע שביצע.

אולם הודאתו, לא הירוותה את צמאוני לנקמה. תפסתיו בשערותיו וכל העת, עד לביאליסטוק, כפפתי את ראשו עמוק־עמוק לתוך תיבת־המוות.

על כסא הנאשמים

על כסא הנאשמים, ישב אדם צעיר מהורודוק, קארגל יאן. בכתב־האישום היה כתוב לאמור: כי משנת 1941 עד

לשנת 1944, פעל בשירות הז'נדרמריה ההורודוקאית, שהיתה כפופה לגיסטפו, כי רצח יהודים ונוצרים ולקח חבל פעיל במצוד פרטיזנים.

בין אלה, שהעידו נגד קארגל, היתה אשה רוסיה ושתי האחיות לאה וגוטע גראסביין. האשה האשימה אותו, כי רצח את בעלה, ושתי האחיות אמרו, כי נוכחו בהוצאה להורג של נערה יהודיה, שבוצעה על ידו.

לעומתן העידו עשרות איכרים מכפרי הסביבה, כי הנאשם לא הרע לאיש. סניגורו, עורך־דין מוכשר מביאליסטוק, ניצל את חולשותיה של הקטיגוריה ואת חוות־דעתם החיובית של עדי הסניגוריה ותבע להקל בעונשו של הנאשם.

פניתי בבקשה אל השופטים, שירשוני להופיע כעד. לאחר ויכוח חריף בין הסניגור והקטיגור, קיבלתי את רשות־הדיבור ושאלתי את נינה שיק, אשתו ואם לילדיו, אם היא זוכרת אותי מילדותי, עת שיחקנו בחול יחדיו, למדנו בבית־ספר אחד, ואחרי־כן, עבדנו באותו בית־חרושת, וכי נהגה לברכני לפני שער הכניסה בברכת „גוט מארגן" ביידיש?

הזכרתי לה את שכנותיה היהודיות, שהיו אתה בידידות ושנרצחו על־ידי בעלה, על פעוטותיהן וילדיהן וקראתי לעברה: „איך את יכולה לחיות עם בעל, שאשמת־דמים כה כבדה רובצת על מצפונו?"

נינה קמה וניגשה אל בעלה, שישב בשקט על ספסל הנאשמים וקראה בקול:

„זולל־אדם! האם לא ביקשתיך, שלא תשתתף ברציחות? אולם אתה היית נוהג להעלם בלילות ולחזור רק לפנות בוקר עם בגדים רוויי־דם, שאילצתני לכבסם" — ונינה פנתה בבכיית־תחנונים אל בית־המשפט, שיסלח לה ולפשעי בעלה.

לעדותה של נינה היתה השפעה כה רבה על הנוכחים — עד שאחד מעדי ההגנה קם על רגליו והודיע, שהוא מתחרט על עדות־השקר שהעיד לטובת הנאשם והנו מוכן לספר, כיצד אילצוהו לרתום את סוסו ולהוביל מתוך בית „הגמינע" את גוויותיהם המעונות של היהודים והנוצרים, שנחשדו בפעולה קומוניסטית והפליג בתיאור מראם האיום של הנרצחים — — —

העובדות, שהבאתי להלן, יש בהן כדי להוכיח, כי החלטתו הנחושה של אדם להעניש, יכלה ויכלה לשאת פרי, ואף בכך יש מעין נחמה פורתא.

ודאי! היה בכך מהשאיפה הטבעית של נקמה אישית לשלם לרוצחים כגמולם: „עין תחת עין ושן תחת שן", להוכיח לבני־דורנו, שחיי־אדם אינם הפקר, ולא נכונה האימרה של: „לית דין ולית דיין".

אולם כעת, בהקבילי נסיונות־נקם אישיים, בגמר מלחמת־העולם השניה — להכנות ריבנש דהאידנא, של גרמניה המערבית — אני מגיע למסקנה: שאין להסתפק בכך וצריך להרחיב את חזית ההתנגדות הכללית נגד תקומת הנאציזם, נגד יורשיו של היטלר, ולשלב בתוכה את מאבק העם היהודי נגד מוראות ההשמדה של מלחמת עולם שלישית, אם תפרוץ, למען שלום יציב ובר־קיימא עלי אדמות.

אויף די שפורן פון די מערדער

פון מ. סימיון (שמן) (ישראל)

צוויי צענדליק יאר זענען אדורך, זינט דער שרעקלעכער בלוט־באד פונעם צווייטן וועלט קריג און ביז היינט־צו־טאג געפינט מען ברידער־קברים פון דערמארדעטע מענטשן.

איך בין געווען א דירעקטער גורם פון אויפדעקן קברים, גייענדיק אויף די פרישע שפורן פון די דייטשישע הענקערס, וועלכע האבן באקומען הילף פון די פארעטער און אונטער־וועלטניקעס, וועלכע האבן זיך רעקרוטירט פון דער ארטיקער באפעלקערונג.

אט די אויסוורפן זענען אויך געבוירן אין הארא דאק, זיך דערצויגן און אויסגעוואקסן אויף די „פיאסקעס", צוזאמען מיט זייערע שפעטערדיקע קרבנות: יידן, פאליאקן, ווייסרוסן. מיר האבן אלע געלעבט אין ענגער שכנהשאפט, זיך געחברט אפטמאל, זיך צעקריגט און דערנאך שלום געמאכט צווישן זיך. האבן זיי געקענט יעדן איינעם און דערפאר אזוי גרינגלעך אויסגעפירט זייער בלוטיקע שליחות.

אין 1940 יאר, האט די סאוויעטישע מאכט, וועלכע האט דאן געהערשט אין הארא דאק, דערלויבט עטלעכע דייטשישע משפחות, וואס האבן געוווינט אין שטעטל, זיך צו עוואקוירן קיין דייטשלאנד. אבער ניט אלע דייטשן האבן אויסגענוצט די געלעגנהייט צוריקצוקערן זיך אין דער „היימאט" און זיי זענען געבליבן וווינען אין הארא דאק.

צווישן די אוועקגעפארענע איז געווען האפמאן, דער מאשיניסט פון ראפעלסקיס פאבריק, מיט זיינע צוויי זין: אלפאנס און עדעק.

אין 1941 יאר ווען הארא דאק איז פארנומען געווארן פון די דייטשן, איז עדעק צוריקגעקומען, אנגעטאן אין א מונדיר פון אן ס.ס.־מאן און ער האט זיך באלד גענומען צו מאביליזירן די ארטיקע תושבים אין די רייען פון דער דייטשער זשאנדארמעריע. מיט דער הילף פון דעגענטיש און נאוויציק צוויי פארשוינען פון דייטשישער אפשטאמונג, איז אים געלונגען צו ווערבירן א גרופע יוגנטלעכע פאליאקן און ווייס־רוסן ווי: אפשייצוק יולעק, דעמאראצקי, שערעמאטא, קארגעל, פאנטערא, דזשאנקאוו א"א. אלעמען אנגעטאן אין מונדירן, באוואפנט מיט ביקסן און נאך א קורצער אינסטרוקציע אין דער געסטאפא, האט מען זיי באפוילן זיך א נעם טאן צו דער ארבעט, הרגענען און שלאגן יעדן איינעם, וועמען עס האט זיך זיי פארגלוסט.

זייער ערשטער קרבן איז געווען חיים דער „ממזר", וועלכער האט געפאשעט די קי אין סלוציאנקע. אים האט דערשאסן נאוויציק, צוליב אן אלטער קריגעריי. דערנאך האבן זיי דערמארדעט אלע קריפלען און גייסטיק־קראנקע און צום סוף, זיך א נעם געטאן צו די „פאליטישע", וועלכע זיי האבן צוערשט פארפייניקט און שפעטער אומגעבראכט. אין א קורצער צייט האבן זיי ליקווידירט כמעט אלע יידישע און קריסטלעכע יוגנטלעכע פון שטעטל. נאך דער ליקווידאציע פונעם

געטאָ, האָבן זיי זיך גענומען זוכן און כאַפּן די אַנטלאָפענע און אויסבאַהאַלטענע יידן אין די ארומיקע דערפער.

זיי האָט צוגעהאָלפן דער האראדאקער הינט־שלעגער, דער „היצעל", וועלכער פלעגט ארומפאָרן איבער דער געגנט, כלומרשט כאפּן הינט, אָבער אין דער אמתן נאָכגעשפּירט די פּארטיזאנער און די יידן. איינמאָל האָט ער אלארמירט די זשאַנדארמעריע אין דעם דארף פּאָפּוווקע, פון וועלכן א קריסטלעכע מיידל האָט ארויסגעפירט א יידישן בחור אין וואלד אריין צו די פּארטיזאנער. האָבן די זשאַנדארמען ארומגערינגלט דעם דארף און אונטערגעצונדן די הייזער צוזאמען מיט די מענטשן. דערנאָכדעם האָבן זיי דעם פאַר־ברענטן דארף פּאראקערט, אויסגעגלייכט מיטן פּוסבאָדן, ניט איבערלאזנדיק קיין סימן פון א ישוב און געמאָלדן אין אלע דערפער פונעם גאנצן ראיאָן, אז ווער עס וועט זיך דערוועגן אויסצובאהאלטן יידן, וועט האָבן דעם זעלבן סוף. יארנלאַנג האָבן זיי געווילדעוועט און פארגאסן טייכן מיט בלוט, זייענדיק זיכער, אז עס איז ניט איבערגעבליבן קיין לעבעדיקער עדות פון זייערע מעשים־תעתועים. נאָר זיי האָבן זיך טועה געווען אין חשבון...

אין די ערשטע טעג פון חודש אויגוסט 1944 יאָר, איז האראדאָק באפרייט געוואָרן דורך א גרופּע רוסישע סאלדאטן, און די ארטיקע זשאַנדארמען זענען זיך צעלאָפן ווי די מייז אין די נארעס. די געציילטע תושבים, וועלכע זענען איבער־געבליבן אין האראדאָק, האָבן געהאלטן ס'מויל און ניט אויסגעגעבן די פארברעכער. נאָר ווען די פּארטיזאנער האָבן זיך צוריקגעקערט פון די וועלדער, האָט זיך געשאַפן א קאָנקרעטע מעגלעכקייט עפּעס צו דערגיין.

צו יענער צייט, איז יעדער קאָנטאַקט מיטן שטעטל געווען פארבונדן מיט לעבנס־געפאר, ווייל די וועגן זענען געווען בלאקירט פון דייטשיש־פוילישע פאשיסטישע באנדעס, וועלכע האָבן ניט דערמעגלעכט דעם נאָרמאלן פּארקער. אָבער טראָץ דעם, פלעג איך פון צייט צו צייט, זיך אראָפּכאַפּן אין האראדאָק, מיט דער כוונה צו ארעסטירן די מיטגלידער פון דער האראדאקער זשאַנדארמעריע, און זיי ברענגען פאר דעם פאָלקס־טריבונאל.

נאָך לאַנגע באמיאונגען האָט מיר אָפּגעגליקט. דורך אַ צופאל, האָב איך זיך באקענט מיט א קריסט, וועלכער האָט ביי מיר געוואלט אָפּקויפן מיין טאַטנס חרובע הויז, האָב איך אים צוגעזאָגט אָפּגעבן אומזיסט מיטן תנאי, ער זאָל מיר דער־ציילן, אווו עס באהאלטן זיך אויס די זשאַנדארמען. אין דעם זעלבן אָוונט, איז צו מיר געקומען א געוועזענער פּארטיזאן און מיטגעטיילט, אז אין וואליל געפינט זיך דזשאנקאָוו, דער געוועזענער זשאַנדארמעריע־קאָמענדאנט.

ניט קוקנדיק אויף דער פינצטערער נאַכט, האָבן מיר ביידע, זיך ארויסגעלאָזט אין וועג אריין צוגעקומען צו דער שטוב, אין וועלכער דזשאנקאָוו איז געזעסן מיט זיינע קרובים און געטרונקען טיי, אויפגעפּראלט די טיר און דראָענדיק מיטן מאַשין־געווער באפוילן, אויפצוהייבן די הענט. דער נעכטיקער „העלד" איז געפאלן אויף די קני, געיאָמערט אויפן קול און זיך געבעטן:

„שיס מיך ניט... איך וויל לעבן..." איך האָב אים אונטער־זוכט און געפונען ביי אים אַן אָנגעלאָדענעם רעוואָלווער, מיט וועלכן איך האָב אים מכבד געווען איבערן קאָפּ. שפּעטער, בשעת דער אויספארשונג, וועלכע האָט זיך געצויגן א גאנצע נאַכט, האָט ער דערציילט אָן אַ שיעור פּרטים, וועגן זיינע פארברעכערישע מעשים און אויך אויסגעגעבן די אדרעסן פון אלע אנדערע זשאַנדארמען.

מאיר מלמד דערמאָרדעט געוואָרן דורך דער זשאנדארמעריע אין גמינע־ארעסט

נח קרעמער דערמאָרדעט געוואָרן דורך דער זשאנדארמעריע אין גמינע־אַרעסט

ווען ער האָט דערציילט וועגן דעם מאסן־מאָרד פון די יוגנטלעכע יידן און קריסטן — פארדעכטיקטע אין קאָמוניזם, ביי וועלכע ער האָט אָפּגעשניטן די צונגען און אויסגעשטאָכן די אויגן, האָט מיך באשלאָגן א קאַלטער שווייס און איך האָב פארלוירן דעם גלייכגעוויכט, און טראָץ מיין פארפליכטונג איבערצוגעבן דעם אויסוווּרף א לעבעדיקן צו די געזעצלעכע אינסטאַנצן, האָב איך אים מקיים־פּסק געווען.

אין פארלויף פון געציילטע טעג האָט זיך כמעט די גאנצע האראדאקער זשאַנדארמעריע געפונען אין אונזערע הענט.

איינמאָל באַקום איך א בריוו פון דעם אומזיסטן בעלן אויף מיין טאַטנס הויז, אז ער האָט געפונען דעם מערדער פון מיין ברודער. ניט קלערנדיק לאנג, האָב איך, צוזאמען מיט מיין חבר, אַ פוילישער אָפיצער, זיך אַרויפגעזעצט אויף אַ

מאַשין און מיט דער גרעסטער שנעלקייט אַוועקגעפאָרן קיין הארַאדאק.

פארבייפאָרנדיק טרעבלינקע, בין איך שטיין געבליבן און זיך צוגעהערט צו דער טויטער שטילקייט. „קוק חבר, האָב איך א זאָג געטאָן צו מיין באגלייטער, — אָט אויף דעם אָרט, האָבן די דייטשן פארברענט מיינע עלטערן, ברידער און שוועסטער. די ערד, אויף וועלכער מיר טרעטן, איז דורכגעזאפט מיט זייער בלוט און דער שטויב, וואס טראגט זיך פון אונטער די רעדער פון אונזער אויטאָ, איז דער אַש פון זייערע פארברענטע קערפערס, וועלכע די דייטשן האָבן געלאָזט אויפן ווינט" —

מיין פוילישער חבר האָט מיך ארומגענומען און מיט א פארשטיקטן קול אָפּגעענטפערט:

— „טייערער פריינט, אויך מיין פאמיליע איז אומגעקומען אין טרעבלינקע. דער זעלבער אומגליק האָט אויך זיי געטראָפן" —

א שטיקל וועג הינטער טרעבלינקע, האָט אונז א סאלדאט פארשטעלט דעם וועג. אויף זיין היטל, האָב איך דערזען א קאקארדע: אן אָדלער מיט א קרוין. ‚דער הערב פון די פאשיסטישע באַנדעס, איך האָב זיך באלד אריענטירט און איידער ער האָט אונז באוויזן צו פרעגן דעם פּאַראָל, האָב איך אים פארלאָפן מיט א פראגע, צי ער קען אונז מכבד זיין מיט א פּאַפּיראָס, און דערציילט, אז מיר האָבן נאָר וואס פארכאַפּט דעם אויטאָ און מיר איילן זיך צו די „חברים" אין וואַלד. דער סאלדאט איז געווען אזוי איבערצייגט, אז מיר זענען פון זיינע מענטשן, אז ער האָט אונז געשענקט א פּעקל פּאַפּיראָסן, און געלאָזט גריסן די חברים אין וואלד. גאנץ פרי זענען מיר בשלום אָנגעקומען אין הארַאדאק.

מיין דערשיינען אין שטעטל פלעגט ארויסרופן א פחד ביי אלע תושבים מיט אן אומריינעם געוויסן, ווייל זיי פלעגן באלד שטעלן די פראגע: „וועמען פון זיי וועל איך מיטנעמען אויף אַן אומזיסטן שפּאציר קיין ביאַליסטאָק?

מיין טאַטנס יורש האָט, ווייזט אויס, חרטה געקראגן אויפן גאנצן עסק און געטענה'ט: „להד"ם! איך ווייס פון גארנישט". אָבער איך האָב געפּאָדערט, אויפן סמך פון זיין בריוו, ער זאָל דערפילן זיין התחייבות. אויב ניט — האָב איך געדראָט — וועל איך צוריקנעמען די ירושה. און אָן ווייטערדיקע דיבורים, געהייסן מיטפארן. איך האָב זיך ווייניק־וואס געקימערט פון זיינע וויינענדיקע בקשות, אים פריילאָזן צוליב דער סכנה, וואס דראָט אים, פאר אויסגעבן די רוצחים און אים געצוווּנגען צו דערציילן דעם גאנצן אמת.

און אָט אזוי קרעכצנדיק, און ציילעמענדיק זיך, האָט ער אונז אוועקגעפירט קיין נאוואשיאַלקע אויף א קאַרטאָפּל־פעלד, אויף וועלכן, איך האָב געטראָפן צוויי אלטע פויערים, וואס האָבן אין מיר דערקענט, מענדל דעם שמידס זון. האָט איינער פון זיי אזוי געזאָגט:

— „דו זעסט ווי שיין עס וואַקסן די קאַרטאָפּל? דאָס איז דערפאר, ווייל אויף דעם פעלד פוילן טויטע מענטשן, וועלכע זענען אומגעקומען פון די הארַאדאקער זשאנדארמען. אָט דא, — ווייזט ער מיר, — ליגט דיין ברודער".

מיר האָבן זיך א נעם געטאָן צום אויסגראבן דעם קבר און באלד אַנטדעקט א שארבן, עטלעכעביינער און א פּאָר צעפוילטע שטיוול. מיט ציטערנדיקע הענט האָב איך צונויפגעשאַרט די ערדישע שיריים פון מיין יינגסטן ברודער, איינגעפּאַקט אין א קעסטעלע, ארויפגענומען אויפן אויטאָ און געבליבן אַפּאַטיש זיצן ביים רודער פון דער מאַשין. ווען די זון האָט זיך געזעצט הינטערן וואלד און עס האָט זיך דערנענטערט די נאכט, האָט מיך מיין חבר אָנגענומען ביי דער האַנט און א זאָג געטאָן:

— קום, בראַטאַק, לאָמיר פארענדיקן אונזער שליחות און געפינען דעם מערדער. ווען ער וועט זיך דערוויסן, אז דו זוכסט אים ארום, וועט ער אַנטלויפן און דו וועסט אים שוין מער ניט זען פאר די אויגן.

מיין חברס רייד האָבן אויפגעוועקט פונדאָסניי דעם דורשט נאָך נקמה און אין אַ פּאָר מינוט זענען מיר שוין געווען נעבן זיין שטוב. זיין פרוי, האָט פּרובירט אונז אראָפּפירן פון זיינע שפּורן און געזאָגט, אז איר מאַן געפינט זיך אין ביאַליסטאָק. אָבער מיר האָבן זיך דערוווּסט, אַז ער ארבעט אין וואלד. מיין חבר האָט זיך פארנומען אויף רעכטס און איך אויף לינקס. אָפּגייענדיק צוויי קילאָמעטער האָב איך דערזען מיין חבר שטיין מיט נאָך צוויי מענטשן. איינער פון זיי, איז געווען דער באַנדיט ראשקא, וועלכן מיר האָבן אָן ווייטערדיקע שהיות ארעסטירט און פאָרנדיק זיך באלד גענומען צו דער אויספארשונג.

צוערשט האָט ער געלייקנט שטיין און ביין און געשפּילט די ראָליע פון אן אומשולדיקן קרבן. און מען מוז מודה זיין, אז ער איז געווען אזוי ראפינירט, אז אַ זייטיקער מענטש וואלט מסתמא באאיינפלוסט געווארן פון זיינע ארגומענטן. אויף מיר אָבער, האָט זיין האלטונג געווירקט אין א פארקערטער ריכטונג. גענוג געווען איין בליק אויפן קעסטל, וועלכן איך האָב מיטגעפירט, אז מיין הארץ זאָל זיך אָנצינדן מיט א העלישן פייער. אין א געוויסן מאָמענט, ווען זיין ציניש־ליגנערישע האַלטונג האָט מיך ארויסגעבראכט פון געדולד, האָב איך אויפגעהויבן דעם דעקל פונעם קעסטל און באפוילן, אַז ער זאָל קוקן גלייך אין די לעכער פון מיין ברודערס שארבן. דאס האָט אים אזוי דערשיטערט, אז ער האָט זיך איינגעבראכן, און מודה געווען אין דעם באגאנגענעם פארברעכן.

אָבער זיין מודה זיין האָט מיך ניט בארויִקט, נאָר צערייצט נאָך מער. איך האָב אים אָנגעכאפּט פאר די האָר און די גאנצע צייט, ביז ביאַליסטאָק, זיין קאָפּ געהאַלטן אין דעם מתים־קעסטל. —

אויף דער באשולדיקונג־באַנק איז געזעסן א יונגער קריסט פון הארַאדאק, קארגעל יאַן. פונעם באַשולדיקונג־אַקט איז צו זען, אז פון 1941 ביז 1944 יאר האָט ער זיך פרייוויליק געשטעלט אין דינסט פון דער הארַאדאקער זשאַנדארמעריע, וואָס איז געווען אונטערגעוואָרפן דער געסטאַפּאָ. ער האָט דערמאָרדעט א סך יידן און קריסטן און אויך גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין אָבלאַוועס קעגן די פארטיזאַנער.

צווישן די עדות קעגן קארגעלן, איז געווען א רוסישע פרוי און די צוויי שוועסטער לאה און גוטע גראסביין. די פרוי האָט אים באשולדיקט, אז ער האָט דערשאָסן איר מאַן און די צוויי שוועסטער, אז זיי זענען בייגעווען ביים דערשיסן א יידיש מיידל.

דאקעגן עטלעכע צענדליק פויערים פון די ארומיקע דערפער, האָבן עדות געזאָגט, אז ער האָט קיינעם ניט געטאָן קיין שלעכטס. זיין פארטיידיקער, איינער פון די בעסטע אד־

וואָקאַטן אין ביאַליסטאָק, האָט אויסגענוצט אַלע שוואַכע מאָמענטן פון דער באַשולדיקונג, ווי אויך די גוטע אָפּרופן פון זיינע עדות און געפאָדערט ביים געריכט א מילדן אורטייל פאַר דעם אַנגעקלאָגטן.

דאַן האָב איך זיך געווענדעט צו די שופטים, מיט א ביטע, מען זאָל מיר דערלויבן צו דערשיינען אַלס אַן עדות. נאָך אַ לאַנגן וויכוח צווישן דעם פאַרטיידיקער און דעם באַשולדיקער, האָב איך באַקומען דאָס וואָרט און איך האָב זיך געווענדעט מיט א פראַגע צו נינאַ שיק, דעם אַנגעקלאָגטנס פרוי און מוטער פון זיינע צוויי קינדער: צי זי געדענקט מיר פון די קינדער־יאָרן, ווען מיר האָבן זיך צוזאַמען געשפּילט אין זאַמד, זיך געלערנט אין איין שול און דערנאָך געאַרבעט אין איין פאַבריק? ווי אַזוי זי פלעגט מיך באַגעגענען ביים פאַבריקס־טויער, מיט א „גוטן מאָרגן” אויף יידיש?

איך האָב איר דערמאָנט אָן אירע יידישע שכנות, מיט וועלכע זי האָט גוט געלעבט און וועלכע איר מאַן האָט דערהרגעט, צוזאַמען מיט זייערע פּיצלעך קינדער און אויסגערופן: „ווי אַזוי קענסטו לעבן מיט א מאַן, וועלכער טראָגט אויף זיך אַזאַ שווערע שולד?” —

נינאַ האָט זיך אויפגעשטעלט, צוגעקומען צו איר מאַן, וועלכער איז רואיק געזעסן אויף דער באַשולדיקונג־באַנק און אויסגעשריען:

— „דו, פאַרשאָלטענער מענטשן־פרעסער! וויפל מאָל האָב איך זיך געבעטן ביי דיר, אַז דו זאָלסט זיך ניט באַטייליקן אין די מערדערייען?! אָבער דו האָסט מיר ניט געפאָלגט און פאַרפאַלן געוואָרן אויף גאַנצע נעכט און אינדערפרי צוריקגעקומען מיט פאַרבלוטיקטע זאַכן, וועלכע דו האָסט מיר געצוווּנגען צו וואַשן” — — —

נינאַ האָט זיך צעוויינט און זיך געווענדעט צום געריכט, אַז ער זאָל זי ניט באַשולדיקן אין די פאַרברעכנס פון איר מאַן. נינאַס עדות־זאָגן האָט אַזוי שטאַרק געווירקט אויף די אַנוועזנדע, אַז ווי נאָר זי איז אַנטשוויגן געוואָרן, האָט זיך אויפגעשטעלט איינער פון די פאַרטיידיקונגס־עדות און געמאָלדן, אַז ער ציט צוריק זיינע פריערדיקע דערקלערונגען, און אַז ער איז גרייט צו דערציילן דעם גאַנצן אמת, ווי אַזוי די זשאַנדאַרמען האָבן אים געצוווּנגען צו שפּאַנען זיין פערד און אַרויספירן פון דער גמינע, אין וועלכער זיי זענען איינגעשטאַנען, די טויטע קערפּערס פון די פאַרפּייניקטע יידן און קריסטן, פאַרדעכטיקע אין קאָמוניסטישער טעטיקייט און ער האָט גענוי אָפּגעשילדערט פאַרן געריכט, דעם שרעקלעכן אויסזען פון די מענטשן, וועלכע די זשאַנדאַרמען האָבן פאַרפּייניקט.

דיביידע עפּיזאָדן איבערצייגן, אַז מיט א פעסטן באַשלוס, צו באַשטראָפן די פאַרברעכער, קען מען דערגרייכן דעם געהעריקן רעזולטאַט. מען דאַרף נאָר האָבן א סך עקשנות און אויסדויער.

יאָ, געוויס, עס האָט אין דעם געשטעקט די נאַטירלעכע שטרעבונג צו נקמה. באַצאָלן די רוצחים „עין תחת עין”, „שן תחת שן” פאַר זייערע מערדערישע מעשים און מיט דעם, כאָטש א קליין ביסל איבערצייגן זיך און אַנדערע מיטצייטלער, אַז די וועלט איז ניט הפקר און אַז ניט ווי מען זאָגט: „לית דין ולית דיין”.

אָבער אין איצטיקן מאָמענט, אַדורכפירנדיק א פּאַראַלעל צווישן די היינטצייטיקע הכנות צו אַטאָמיש־נוקלעאַרער מאַסן־פאַרניכטונג מצד אַלע מלחמה־פאַקטאָרן און ספּעציעל, מערב־דייטשלאַנד, וועלכע גרייט זיך פיבערהאַפט צו א רעוואַנש, מוז איך קומען צו דער מסקנה, אַז עס וואָלט געווען נאַאיוו צו באַגרענעצן זיך מיט יחידישע נקמה־אַקטן. אַנטקעגן דער פאַרניכטונגס־געפאַר, וואָס באַדראָט די מענטשהייט און ספּעציעל אונז יידן, איז נויטיק אויסצוברייטערן דעם פראָנט קעגן מלחמה און נאַציזם און אַקטיוויזירן די קאַמפס־גרייטקייט פון די יידישע מאַסן אויף דער גאָרער וועלט, קעגן א דריטער וועלט־מלחמה און פאַר א דויערהאַפטן שלום.

דין ביום דין

מאת ישראל קגנסקי (ישראל)

נדפס ב„דבר”, ערב יום־כיפור תשי״ז

לעיירות הקטנות שבפולין, שתושביהן היהודים נרצחו ע״י הנאַצים בראש־השנה.

✶

אם אצליח לספר אפילו מקצת מן המקצת על הימים ההם, והיה זה הר אימים כזה, שלעולם לא נגיע לפסגתו.

בערב ראש־השנה תקועים היינו ביער, חמישה בחורים יהודים ועשרה לא־יהודים. שכובים היינו בחפירה, כעין בור גדול שרופד קש. מסביב דממת בית־קברות; לא היה מי שיפריע את השקט, כי מהילדים והנערים מהעיירה הסמוכה, משה׳לך ושלמה׳לך, ראזעלעך ופייגעלעך, שהיו משחקים בכיכר השוק, לא נשאר אף אחד, לא נשאר כל זכר. הם הושכבו כהלכה בבור הגדול. „דאגו” להם היטב, שלחו אתם את אמותיהם ואבותיהם וכיסו אותם בציפית לבנה של סיד לכן שרר שקט מסביב.

הסתכלתי לעבר עיירתי... שכני הפראווסלאבים לא נאנחו, הם דיברו על איסוף התבואה מהשדות, על הפרות והחזירים שנשדדו מהם, גלגלו סיגריות שהנייר בהן היה מרובה מהטבק ועישנו, ולפעמים גם צחקו.

דממת הבור הגדול, אליו צעדו ה„אידישיסטים”, ה„הבריי־איסטים” וה„גודיסטים” לא אמרה להם הרבה. הרי לנאטאשקה ומארוסיא לא כרתו את הלשון, הן מביאות לפעמים גם שיירי תפוחי־אדמה להשקיט את הרעב. אם כי היינו יחד באותם התנאים עצמם, בכל זאת הורגש איזה שוני. הן גם הרובה ניתן לנו רק אחרי תחנונים הרבה.

היה זה הלילה השלישי שלא עצמנו עין, אם כי הייתי עיף

מאד מהסיורים בימים האחרונים. הן כל העיירה טמונה מתחת לאדמה, ונדמה לך הנה הם חופרים מחילות ובאים אליך, מופיע אבא בבגדי חג ומזרז: ראש השנה היום, ראש השנה היום.

— יש לך צילומים מהמשפחה? — נסיתי להפיג קצת את המתיחות שאפפה אותנו. —

— חה, חה, חה, — פרץ חברי בצחוק היסטרי — לצילומים אני צריך? כאן, כאן, — הראה באגרופו הקמוץ לעבר לבו — אין לי כל צורך בצילומים.

בחצות לילה שמענו סמוך לבור שלנו הדי צעדה. חרדה עברה בנו. ידענו כי יש מאיכרי הסביבה המלשינים ומוסרים על כל דבר שנראה חשוד בעיניהם. זחלתי לאט־לאט ויצאתי מהבור כשחברי עוקבים אחרי כל תנועה שלי. רובי היה טעון, ולולא הבחנתי ב„נשיפת הנחש" — סימן היכר לידיד — הייתי תוקע ללא היסוס את הכידון בצל המתקרב.

זה היה אחד מאנשי־הקשר שלנו. שבוע לא ראינו אותו ובלבנו הספדנוהו כבר — בחור נועז, רווי משטמה, זעם ונקמה. הוא הודיע לנו, כי במרחק חמשה־עשר קילומטרים מאתנו עומדת רכבת טעונה חומר דלק ואליה קשורים שני קרונות נוסעים ובהם קצינים גרמניים עם נשים ונערות; לפי המשמר המוגבר ניתן לשער, כי בעלי דרגות גבוהות נמצאים שם. בעוד שעות מספר תצא הרכבת ויש להורידה מהפסים ולהצית את הקרונות.

במהירות הבזק תוכננה הפעולה. מוקשים לא היו בידינו. עלינו איפוא לפרק את פסי המסילה, וכשהרכבת תרד מהפסים לפתוח באש. זחלנו על גחוננו לעבר המסילה. על ארבעה מאתנו הוטל לפרק את הפס: כל רגע — נצח. הוצאנו את הברגים והשארנו את הפס במקומו. השחלנו חבל עבה בנקבים והשקענו אותו בבוץ, חבל ארוך מאד ואנו, שכובים בגומות שחפרנו, מחזיקים בקצותיו. משהו בלתי רגיל עומד להתרחש. זו היתה הפעולה הראשונה שלנו, היהודים, שהתנדבנו לכך.

כשעה שכבנו בבוץ. גשם דקיק וסמיך הצליף עלינו. הרגלים התאבנו, הגב כואב והראש — סחרחורת.

כמנגינה נפלאה צלצלו באזנינו הדי שקשוק גלגלי הרכבת. הצלילים הלכו וגברו, הנה עשן הקטר, עוד רגע, רגע אחד, עוד חמשים מטר בערך. אזרנו את כל כוחותינו, משכנו בחבל ועקרנו את הפס ממקומו — —

רבבות רעמים, תבערה עצומה, גניחות ואנקות. והחברים בחולית האבטחה משלחים אש מהירה לעבר השרידים שניסו להמלט, בזעם ובחרון בכל אלה שהיכו, עינו, אנסו ורצחו, שדדו גזלו ומחו את צלם האלהים.

היו להבות האש כנרות־נשמה לזכר כל היקר לנו.

י ז כ ו ר

פייגל ליס

זייער איינדרוקספול איז געווען דער אַקט פון אָפּדעקן די מצבה נאָך דער ח׳טע פייגל ליס, וואָס איז פאַרעגקומען זונטיק דעם 9־טן יוני 1963 אויפן ביה״עולם פון טאַבלאַדא. עס האָט זיך צוזאַמענגעקליבן אַ גרויסער עולם, דער גרעסטער טייל, חברים פון דער פּראָגרעסיווער באַוועגונג, וואָס האָבן נאָענט געקענט און מיטגעאַרבעט צוזאַמען מיט דער ח׳טע פייגל ביי פאַרשיידענע אַקטיוויטעטן, אויך איר פאַמיליע האָט ניט געפעלט צו דעם אַקט. אַלע זענען געשטאַנען מיט געבויגענע קעפּ ביים קבר פון איינער פון די בעסטע אַקטיוויסטן פון דער פּראָגרעסיווער באַוועגונג. באַזונדער, פאָרשטייער פון אַלע אינסטיטוציעס, אין וועלכע פייגל ליס האָט אַקטואירט.

אַלע רעדנער האָבן אויסגעדריקט די העכסטע אָנער־קענונג פאַר דעם בייטראָג וואָס ח׳טע פייגל האָט צוגעטראָגן פאַר דער פּראָגרעסיווער באַוועגונג, און דעם גרויסן פאַרלוסט וואָס האָט פאַרשאַפט איר אַוועקגיין פון אונז.

צום סוף האָבן די רעדנער געמאַכט אַ רוף צו אַלע אָנוועזנדיקע, אַז זיי זאָלן אין אָנדענק פון דער ח׳טע פייגל ליס זיך מער צוזאַמענגיסן אין די רייען פון אונזער באַוועגונג און מיט דעם אויספילן דעם בלויז וואָס איז געבליבן מיט איר אַוועקגיין.

אַלע האָבן אויפמערקזאַם אויסגעהערט די רעדנער און מיט געבויגענע קעפּ פאַרלאָזט דעם קבר פון פייגל ליס.

ערע איר אנדענק!

יזכור נאָך אונזערע ברידער **אשר**, **וועלוול** און **ארצ׳יק** מיט זייערע פאַמיליעס, דערמאָרדעטע פון די נאַציס. **וועלוול** איז געווען אַ טיכטיקער טוער אין די יידיש־וועלטלעכע שולן.

זייער ברודער זלמן לעווין, די שוועסטער פייגל און גיטל אין בוענאָס־איירעס, פאַר־אייביקן זייער אנדענק!

לזכר אבינו היקר **פישל דינרמן** ז״ל, שנפטר בהורודוק בשנת 1940, ואמנו היקרה **חיה** ואחותנו **רוזקה**, ובן־דודי **גרישה**, שנספו ע״י הנאצים.

הבנות: אסתר, דינה, והבן הרשל דינרמן.

לזכר אבינו היקר **מרדכי (זיידל) שפירא** ז״ל, שנפטר בישראל בחודש סיון תשכ״א, יוני 1961.

אשתו מרים, ובנו ישראל שפירא, תל־אביב

צום אנדענק פון אונזערע עלטערן **טעוול** און **טויבע גרוזביין** ז"ל. אומגעקומען אין טרעבלינקע אין 1942.

זייער אנדענק וועט אייביק לעבן אין אונזער הארצן, זייערע טעכטער: לאה און גוטע גרוזביין אין ישראל.

צום אנדענק פון אונזער טייערע און ליבע טאנטע **פרומקע גאז (פישעלעוויץ)**, א טיכטיקע טוערין און פארוואלטונג, מיטגלידערין פון דער יידישער פאלקס־שול אין הארדאק. קוזין **אלי** און קוזינע **באבטשע**. אומגעקומען פון די נאַציס.

משה און רייזל סימיון איז ישראל.

לזכר משפחתי שנספתה ע"י הנאצים: **פייגל, משה יודל, מולי, ניסל, יוסף, נחמה ופריידקה בראטמאכער.**

רבקה זכאי

לזכר יקירינו שהושמדו בידי הנאצים: הורינו **ברל ואטקה ווינפאס**, אחינו **וועלוול**, אחיותינו **רחל ושרה.**

יונה וויינפאס ומשפחתו בדרום אפריקה,
שלמה גפני וויינפאס ומשפחתו בישראל.

אברהם און **רבקה רוטשיק** (דער איינבינדער) אומגעקומען אין האַראַדאָק צוזאַמען מיט דער גאַנצער שטעטל דורך די נאַצישע מערדער.

גאלדע רוטשיק אומגעקומען אין האַראַדאָק מיט די צוויי קינדער.

משפחת סימיון (שמן) ז"ל

חנה די פרוי פון שאול

אלע אומגעקומען פון די דייטשישע מערדערס אין טרעבלינקע.

לאזער און רחלס מאַן שמואל׳קה און קינד מירעלע

יזכור נאָך אונזערע ליבע און טייערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, שוועגערינס און שוואָגערס מיט זייערע קינדער.

אַ משפחה פון אַרבעט און קאַמף.

●

פאַרייביקט דורך משה סי-מיון (שמן) און משפחה, שושנה ציילנגולד און משפחה אין ישראל.

משפחת סימיון (שמן) ז"ל

שלמה ואיטקע קנטורוביץ׳

לזכר הורים, אחים ואחיות עם ילדיהם, שפתיל חייהם נכרת על־ידי הפאשיסטים הגרמנים: מנדל, חנה פייגל שמן. אלי, אשתו ובנותיו. שאול, אשתו וילדיו. איטקה ובעלה שלמה, וילדם. רחל ובעלה שמואל, וילדיהם. ואחינו הצעיר לאזער. דודנו, דוד סימיון ומשפחתו. זכרם חרות בלבנו לעד!

משה סימיון ושושנה צילנגולד ומשפחותיהם.
(ישראל)

הבנות של אלי: עלקע, ליבע, מאשה

יזכור נאָך אונזערע עלטערן יוסף און פרוי אסתר גאשצינסקי, און שוועסטער פרומקע.

פאַראייביקט דורך די קינדער: דוד, ישראל און חייקע אין ארגענטינע.

יזכור נאָך מיינע עלטערן דוד און גאלדע קאגאן, ברודער נאסקע. די שוועסטער:ביילקע, אסתר, חייקע, קיילע און קרעשע.

פאַראייביקט פון זייער זון און ברודער זיידל אין ארגענטינע.

יזכור נאָך אונזערע עלטערן יצחק לינקאווסקי און פרוי נעכע-רייזל און ברידער שייע, יוסף און פאַמיליע און שוועסטער רחל.

פאַראייביקט דורך די קינדער און ברידער מאיר און אשר לינקאווסקי אין ארגענטינע.

יזכור נאָך אונזערע עלטערן, שוועסטער, ברידער פאטער פייוול וויארסט, מוטער ביילע רייזעל, ברודער הערשל. זיידל, חיים, לייבל און זייערע פאַמיליעס.

פאַראייביקט דורך זייערע קינדער ביינע און קיילע רחל (ארגענטינע).

יזכור נאָך אונזערע עלטערן יעקב וואלצ׳ינסקי, פרוי חיה, ברודער פיניע, שוועסטער שרה-לאה, עלקע און פערל.

פאַראייביקט זייער אנדענק דורך זייער זון לייבל אין אַרגענטינע און טאָכטער רחל אין אורוגוואי.

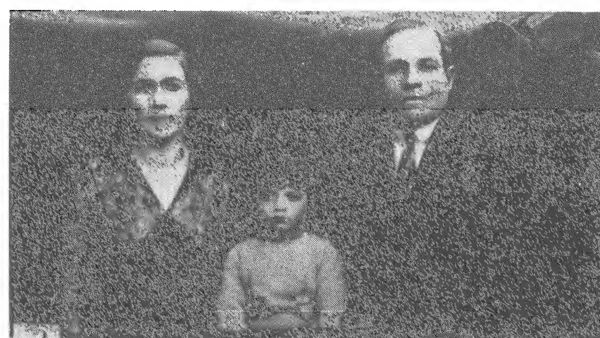
יזכור נאָך מיינע עלטערן יוסף און חייקע פידעל, נאָך מיינע ברידער, משה׳ל און לייזער, די שוועסטער, שפרה, ביילקע מיט זייערע פאַמיליעס.

פאַראייביקט פון זייער זון און ברודער אפרים.

לזכר אבינו היקר ר' אברהם שלמה סקרובילצקי ז"ל שנפטר בהורודוק.

מנציחים:
בנותיו, טייבה וחנה כהן ומשפחותיהם.

לזכר אחותנו רייזל וגיסנו הענאך לנדה ובנם אברהם שלמה, שנרצחו ע"י הגרמנים בטרבלינקה.

אחיותיה: טייבה, וחנה כהן ומשפחותיהם.

לזכר דודי ודותי היקרים אתל ומשפחתה, רחל ומשפחתה. מילי ומשפחתו, חמל ומשפחתו, חונה ומשפחתו (ילדי אלתר ליישקעס), שנרצחו ע"י הגרמנים י"ש.

מרדכי גולדברג.

לזכר אחי היקר אליעזר גולדברג הי"ד, אחיותי רוזה וחנה גולדברג הי"ד, בת דודתי רייזל הי"ד, אברהם שלמה, בן דודי מרדכי סקרובלצקי, יוסף הי"ד. כולם נרצחו ע"י הגרמנים בטרבלינקה.
יהא זכרם ברוך!

אחיהם ובן דודם מרדכי גולדברג.

לזכר הורי היקרים אברהם גולדברג הי"ד (ממל אלתר-ליישקעס), זיסל גולדברג הי"ד (אברהם שלמה'ס), שנרצחו ע"י הגרמנים י"ש בטרבלינקה.
ארץ אל תכסי דמם!

בנם מרדכי גולדברג ומשפחתו.

לזכר אמנו היקרה אסתר לאה סקרובלצקי ז"ל, אחותנו זיסל ומשפחתה, אחינו יעקב ומשפחתו, אחינו פיניע ומשפחתו, בני אברהם שלמה סקרובלצקי, אחינו מרדכי ומשפחתו ז"ל, שנרצחו ע"י הגרמנים י"ש בטרבלינקה.
יהא זכרם ברוך!

חנה וטייבה כהן ומשפחותיהם.

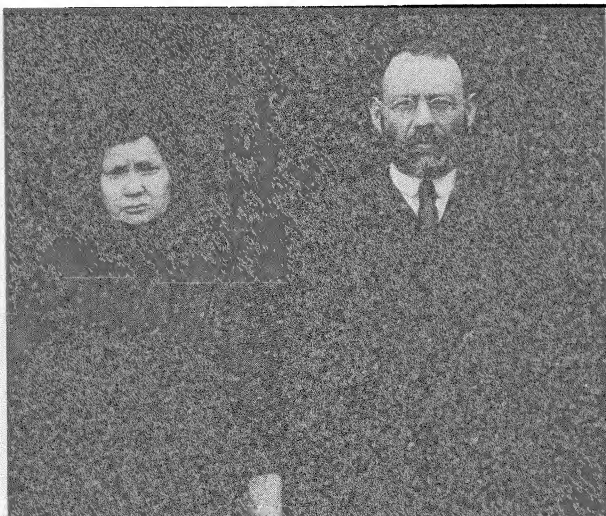
לזכר אבי היקר **משה גולדברג** ז״ל (**משה׳ל אלתר ליישקעס**), נפטר בארגנטינה. יהי זכרו ברוך.

בנו אליעזר גולדברג (תל־אביב).
דוד גולדברג ומשפחתו (ארגנטינה).

לזכר אחי היקר **אליעזר גולדברג** הי״ד, גיסתי **חנה**, (**משה ווייקערס**), שנרצחו בטרבלינקה ע״י הגרמנים יי״ש. לעולם לא אשכח אותם!

אחיו מרדכי גולדברג ומשפחתו.

לזכר אבי **שמואל אהרון בר׳ אליעזר יצחק הלוי** ז״ל (**אלתר ליישקעס**), אמי **גיטל** ז״ל (**גיטל אלתר ליישקעס**), שנפטרו בפולניה.
יהא זכרם ברוך!

בתם חיה קורנגולד וכל המשפחה.

לזכר הורי, אחי ואחותי שנספו בידי הנאצים. אבי **אליעזר**, אמי היקרה, אחי **יוסף** ומשפחתו.
יהא זכרם ברוך!

צביה רוזנצוייג

יזכור, נאָך אונזערע עלטערן, **אברהם** און **חוה פעראַש־קיער**, ברודער **ישראל**, שוועסטער **עטקע** מיט זייערע פאַמיליעס — אומגעקומען פון דייטשישע מערדער.

פאראייביקט פון זייער זון לייזער אין ארגענטינע און טאָכטער גאלע אין אַמעריקע.

לזכר אמי היקרה **שיינה מלכה**, שנפטרה בהורודוק בשנת 1917 ואחותי היקרה **אסתר**, שנפטרה ב־1917. אחי היקר והמסור **הערשל**, שנפטר בשנת 1917. אבי היקר **אשר בישקע**, שנספה בידי הנאצים. אחיותי **חנה**, **דאבע**, **פרומצע**, אחי **יוסף**, גיסתי **מערקע**, גיסי **וועלוול**, גיסי **פיני**, בנותיה של **חנה ויוסף**, **שיינע-מלכה ויוספעלע**, ילדי **דאבע וועלוול**, **חיים ושיינע-מלכה בני פרומצע ופינה**, **אברהם ומשה** בנם של **יוסף מערקע וחיים**.

ה׳ ינקום את דמם הטהור והקדוש.

בנם, אחותם, דודתם ובני משפחת רחל וקסלר (שפירא) ינצרו את זכרם לעד!

לזכר הורי היקרים, **ברוך לייזער שמחה** ואמי **רייזל לוז׳נסקי** ואחי — **מקס**, שניספו בשואה ע״י הגרמנים.

יהא זכרם ברוך לעד!

ליפא אבינדב (לוז׳נסקי) גדרה.

לזכר אבינו היקר, ראש קהילת הורודוק, **ר׳ זאב שיבובסקי** ז״ל. ואמנו **איטקה**, ואחיותינו **שרה ושיינה**, שנרצחו ע״י הגרמנים.

המשפחה.

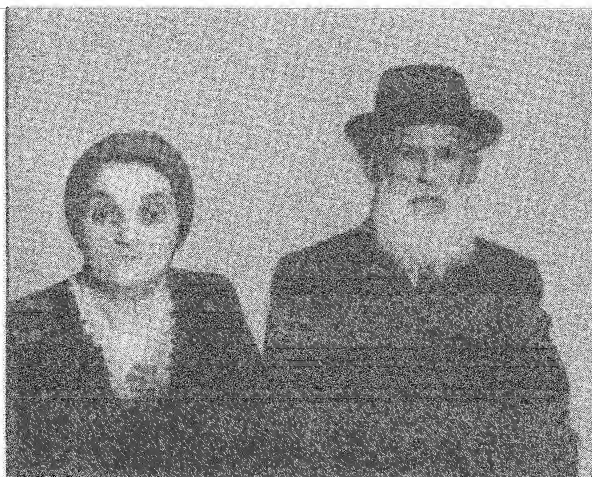
לזכר אבי **אברהם יצחק** שנפטר בהורודוק ב־1930, אמנו **מאשא**, אחינו **שבתאי** עם משפחתו, אחותנו **מרים** עם בעלה והילדים, אחיותינו **עטל וסימה**.

בתם ואחותם רבקה, ואחיהם שמואל,
(זשעלאזא)

לזכר אבי **ישראל יעקב קוסובסקי** ז"ל, שנפטר בשיבה טובה בן צ"ב במותו. הובא למנוחת עולם בי"ב אדר א' שנת תשי"א, בבית העלמין „קרית שאול" ת"א.

א. קוסובסקי בן־ישראל

לזכר הורינו היקרים **יחזקאל וצפורה לובוביץ** ז"ל שנפטרו בישראל. אחינו **לייבל לובוביץ** שנספה ע"י הנאצים.

דבורה, תרצה ואברהם לובוביץ (ישראל).

לזכר משפחתי היקרה והאהובה ומשפחותיהם: אבי — יקותיאל בן שלמה מאיר פיראשקיער, אמי — אלטע שרה רחל, אחותי לאה, אחי: יהושע, ישראל, ניסן, יעקב ומשפחותיהם, שניספו ע״י הנאצים ימח שמם וזכרם. שמע ישראל את קולם הנדם וזכה את עם ישראל בשלום!

זהבה שוף זלטה פיראשקיער.

לזכר הורינו היקרים: יצחק וחוה צימרמן ז״ל, שנפטרו בהורודוק.

בנותיהם חנה ומרים.

לזכר אבי היקר, יעקב בן אלתר בקרוביץ ז״ל, שנרצח עם כל משפחתו ע״י הנאצים ימ״ש.

בנו, אברהם בקרוביץ

לזכר אבי **משה** ואמי **רבקה פרנקל** ז״ל ואחיותי **שרה, שיינע (יפה)**, ואחי **איטשע** שניספו בשואת הדמים.

בתם צירל (ישראל).

לזכרה של **מרים פרנקל-בראטמאכער**, מורה ועסקנית מתקדמת ומסורה.

רבקה זכאי

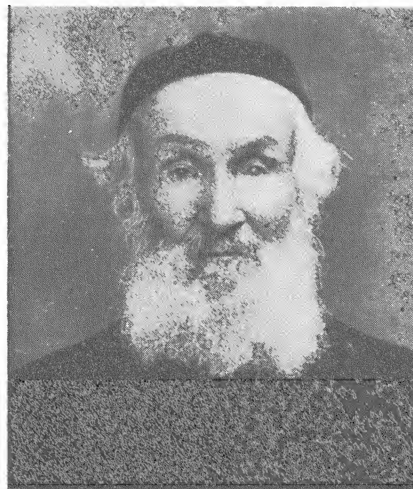
יזכור נאך מיינע עלטערן: פאטער **יודל**, און מוטער **ליבע קאפלאן**. שוועסטער **מינדל, דאבקע** און **חנה**. ברידער: **הערשל** און **יעקב** — אומגעקומענע פון די דייטשישע מערדער.

פאראייביקט פון זון און ברודער מאטל קאפלאן אין ארגענטינע.

יזכור נאך מיינע אומגעקומענע עלטערן, **יעקב לייזער** און מערע **לאה קאלעקא**, די שוועסטער **ליבע** און **רחל**, די ברידער **יוסף** און **אברהם**.

פאראייביקט פון זון און ברודער הערשל, אין ארגענטינע.

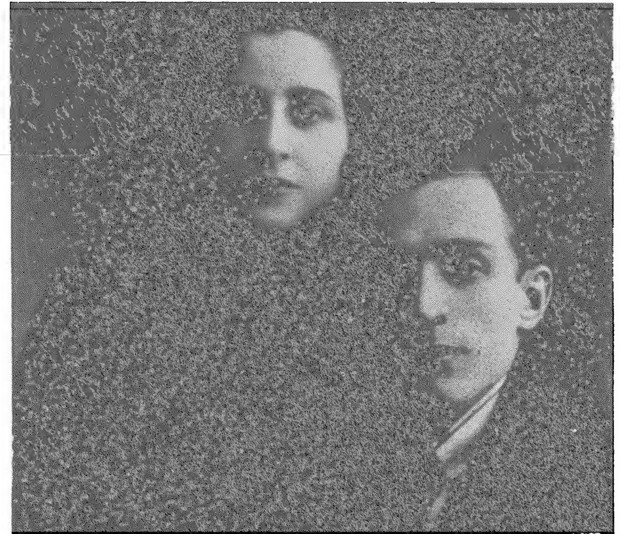

לזכר סבא **ר׳ מנדל פאם** (גורקר) ז״ל, שנפטר בשיבה טובה. בן 116 היה במותו והובא למנוחת עולם בישראל.
סבתא **בשקה** והורינו היקרים **הרשל וחיה**, שנפטרו בארץ־ישראל. אחינו **דוד** ואשתו **באבל** וילדיהם: **יצחק וישעיהו** — שניספו בטרבלינקה.
יהא זכרם ברוך!

האחים והאחות גרינולד ומשפחותיהם בישראל.

לזכר יקירינו **עוזר קפלן, ליזה** וילדיהם: **דבורה ודוד**, שנרצחו בטרבלינקה.

יהא זכרם ברוך!

מיילה, חנה ואריה גירנולד.

יזכור נאָך אונזערע עלטערן **שמואל** און **גאלדע סאפיר־שטיין**, שוועסטער **מינדל, גיטל, פרומע** מיט זייערע פאמיליעס — אומגעקומען פון די דייטשישע מערדער.

פאראייביקט פון זייערע זין און ברידער, יודל און שייע אין ארגענטינע.

יזכור נאָך אונזערע עלטערן, **גדליה** און **אלטע לעוו**, די שוועסטער **טייבל, דינה** און **כייקע**, וועלכע זיינען אומגעקומען פון די דייטשישע מערדער.

פאראייביקט זייער אנדענק דורך זייער טאָכטער און שוועסטער רחל אין ארגענטינע.

יזכור נאָך אונזערע עלטערן **משה יעקב** און **ריווע לאה קריקון** אומגעקומענע פון די דייטשישע מערדער; שוועסטער **שאשע, פערל** און **שרה**.

פאראייביקט פון זון און טאָכטער יהושוע און אסתר.

יזכור נאָך מיינע עלטערן **משה דוד** און **מאשע ליובעלסקי**.

זייער זון, פייוול אין ארגענטינע.

יזכור נאָך מיינע ליבע עלטערן, **משה** און **ברכה קפלן** ז״ל. נאָך דער שוועסטער **לאה** מיט איר משפחה, ברודער **יוסף** מיט זיין משפחה **קפלן**, אַלע אומגעקומען דורך די דייטשישע מערדער.

פאראייביקט פון זייער זון און ברודער דוד מיט זיין פרוי רחל מיט די קינדער קפלן אין טשילי.

לזכר הורינו ואחינו שניספו בידי הנאַצים בטרבלינקה, אבינו **בן-ציון**, אמנו **לאה**, אחינו **אהרון ואייזיק**, וגיסתנו **טייבל** שנפטרה בהורודוק.

אברהם וזלמן לב ומשפחותיהם.

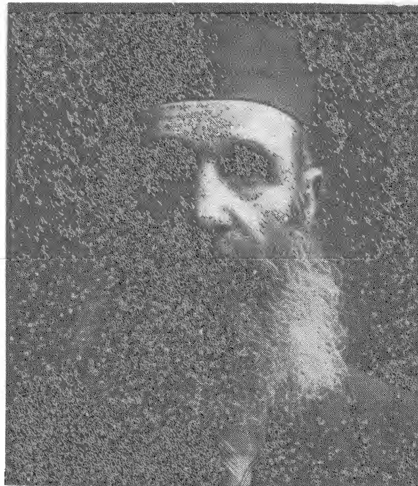
יזכור נאָך אונזער ליבער מוטער און פרוי **סימע רודי קאפלאן** ז״ל, אקטיווע טוערין פון האראדאקער פארבאנד אין ארגענטינע.

פאראייביקט פון איר מאן יעקב, און זון עליע, טעכטער פייגל אוןביילקע אין ארגענטינע.

יזכור נאָך טאַטע־מאַמע, **דוד** און **אסתר נאווינסקי**.

פאראייביקט דורך זייערע קינדער: פריידקע, הערשל און גיטל אין ארגענטינע.

מיין פאָטער, **מאיר זכאריעס**, געשטארבן אין עלטער פון 76 יאָר, און מוטער **צביה**, געשטאָרבן אין עלטער פון 82 יאָר. באערדיקט אויפן בית־עולם אין הארעדאק.

קיילע פילאטאוסקי אומגעקומען מיט איר מאַן **משה**, און 2 קינדער דורך די נאַציש מערדער.

צום אנדענק פון **פריידקע** און **משה שטערן**, מיט זייערע צוויי קינדערלעך, וועלכע זענען אומגעקומען דורך די נאציס.

פאַראייביקט דורך משה זכאריעס, אַרגענטינע

לזכר אבי היקר והאהוב, טוב הלב והרחמן ואוהב האדם, **זאב עדין**, שמת בשנת 1942 בביתו בטרם שכלו את משפחתו. ולזכר אמי היקרה והאהובה, **דבורה עדין**, שניספתה בטרבלינקה בשנת 1942. לזכר אחותי **מירל**, שנפטרה בשנת 1936 ובנה היקר **מיכאל**. אחי **שמואל**, שהצטרף לפרטיזנים ונפל אי־שם בגיל 29. לזכר אחותי **חנה׳לה** ואחי **משה׳לה** שניספו בטרבלינקה.

אני מתאבלת ומבכה את יקירי הקדושים והטהורים. זכרם לא ימוש מלבי עד רגעי חיי האחרונים!

שרה עדין לויצקר

יזכור נאָך אונזער פאָטער און מאַן **דניאל מיכאלעוויטש** געשטארבן אין בוענאס־איירעס.

פאראייביקט פון זיין פרוי רעשע, זין — חיים און יעקב

יזכור נאָך אונזער פאָטער **אלקנה מיכאלעוויטש**, געשטארבן אין ארגענטינע.

פאראייביקט פון זייערע קינדער, שלמה און יעקב, גיטל, שיינע און דינה — אלע אין ארגענטינע.

יזכור נאָך אונזערע עלטערן, **שמואל** און **שרה מיכאלע־וויטש**, נאָך אונזערע ברידער, **ברוך** און **אברהם** — אומגע־קומען אין האראדאק, דורך די דייטשישע מערדער.

פאראייביקט פון זייער זון מאטל אין ארגענ־טינע. אהרון, חיים, הערשל, כאמקע, דינה און גיטל פון קאנאדע.

יזכור למשפחת **צמחוביץ** שהושמדה ע״י הצורר הנאצי:
יוכבד, שמואל, אברהם, יעקב, מרים, ברײנע, זײדל, אברהם, חנה, נחום, משה, חיים, אליהו, חמקה, אברהם, אטל חײצינקה.

מאת רבקה, רחל ויפה ממשפחת צמחוביץ.

לזכר משפחתי ז״ל: האב **חיים קרינסקי** שנפטר. בתו **דינה קרינסקי** שנפטרה. האם **חייה קרינסקי**. בניתיה: **פרומה לוין** ומשפחתה, **רחל** ומשפחתה. בניה: **זאב קרינסקי** ומשפחתו, **נתן קרינסקי** ומשפחתו. כולם ניספו בתקופת השואה.

נזכור לעולמים את משפחתנו, משפחת **קרינסקי** מהורודוק, אשר הוגלו, הושמדו, נשרפו ונחנקו ע״י הצוררים הגרמנים וגרוריהם בשנות השואה.
יהא זכרם צרור בצרור החיים.

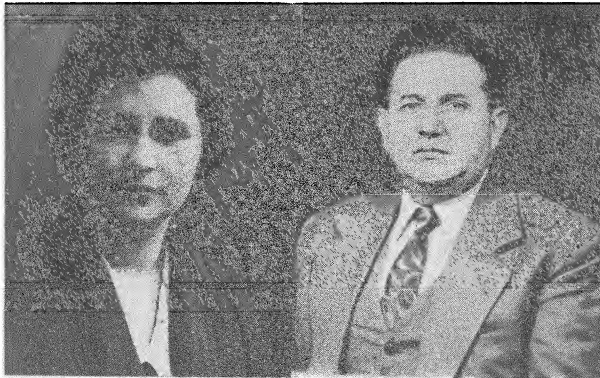
שרה קניגשטיין ומשפחתה.

יזכור נאָך מיינע עלטערן **זלמן פאלייקא** און פרוי **שיינע עלקע**, שוועסטער **שפרינצע**, ברודער **יוסף**.

פאַראייביקט דורך — זון און ברודער שאכנע אין ארגענטינע

(פרעזעס פון אונזער פאראיין)

יזכור נאָך אונזערע עלטערן, **שאכנע** און **סלאווע פאלייקא** געשטארבן אין בוענאס־איירעס.

זון — אינזשעניער איסאַק.

טאָכטער — כאסיע פיי.

לזכר **גרשון וולמן**, נפטר בישראל כ׳ אייר ה׳תשט״ז

אשתו פולה, קרוביו וידידיו בישראל.

יזכור נאָך מיין פאָטער **ישראל מאיר** און מוטער **גיטל ראפאלאוויטש**.

פון זייער זון פישל.

יזכור נאָך מיינע עלטערן **אברהם שאול** און **שיינע גאשצינסקי**.

פאראייביקט פון זייער זון ארצ׳יק אין ארגענטינע.

יזכור נאָך **אהרן** און **רבקה חיט** מיט זייערע טעכטער **אסתר** און **שיינע רחל** מיט זייערע פאַמיליעס — אומגע־קומען צוזאמען מיט אַלע האראדאקער יידן פון די בלוטיקע דייטשישע רוצחים.

פאראייביקט פון זייער טאָכטער און שוועס־טער מנוחקע און פון זייער זון און ברודער משה׳ל אין ארגענטינע.

צום אייביקן אנדענק פון אונזער פאָטער **הלל** און מוטער **מנוחה** — געשטאָרבן אין ארגענטינע.

פאראייביקט פון זייערע קינדער, ברוך און מלכה אין ישראל.
אסתר, פייגל, שיינע, וועלוול, יעקב, מיכאל און לייבל אין ארגענטינע.

יזכור נאָך אונזערע עלטערן — **ידידיה** און **ביילע**, נאָך אונזערע שוועסטער — **יענטע** און **קרינע** מיט פאַמיליעס — אומגעקומענע פון די דייטשישע מערדער.

פאראייביקט פון זייער זון לייבל און טאָכטער איטקע אין ארגענטינע.

יזכור נאָך **פייוול קאלעקא**, מיטגרינדער און געוועזענער קאסירער פון האראדאקער פאראיין אין אַרגענטינע.

פאַראייביקט זיין אַנדענק זיין פרוי עלקע און די קינדער רחל און הערשל.

יזכור נאָך אונזערע עלטערן **משה זלמן קאלעקא** און פרוי **רחל**, ברידער **יעקב לייזער ניאמע**, שוועסטער **מערטשע**.

פאראייביקט פון די קינדער, זרח, שפרה און ביילקע.

יזכור נאָך אונזערע טייערע און ליבע עלטערן: **שמחה** און **חיה מארדעצקי**. נאָך אונזערע ברידער: **שייע**, **יוסף** און **חיים**. אונזערע שוועגערינס: **זעלדע**, **עלקע** און **פייגל** מיט טייערע קינדערלעך — אומגעקומען אין טרעבלינקע.

פאראייביקט פון זייער זון און ברודער: אלטער און זיידל אין אורוגוואי און די טאָכטער יענטע אין צפון־אַמעריקע.

יזכור נאָך אונזערע עלטערן, **שכנא** און **גיטל זאקין**, געשטארבן אין בוענאס־איירעס. נאָך אונזערע ברידער: **יצחק** און **יוסף**, שוועסטער **באבל**, וועלכע די בלוטיקע נאציס האבן אומגעבראכט אין הוראדאק.

פאראייביקט פון זייערע זין און ברידער:
אברהם, ראובן און הערשל אין ארגענטינע.

יזכור נאָך אונזערע טייערע עלטערן, **יצחק** און **העניע ביעלאגארסקי**, נאָך אונזערע שוועסטער, **עלקע** און **אסתר** מיט זייערע פאמיליעס.

פאראייביקט פון זייער זון און ברודער
הערשל, טאָכטער און שוועסטער רבקה.

לזכר הורינו היקרים **מרדכי ויפה לבקובסקי** ז"ל, שנפטרו בישראל.

ילדיהם: רבקה, משה, חיה זלמן ורות.

לזכר הורי, אחי **פיבל וברוך** ז"ל, שנפטרו בהורודוק ולזכרם של **יצחק** ואשתו **ברוניה**, **מולי** ואשתו **אטל**, **שרה**, **משה ורחל** ובנם **יעקב**, **אשר** ואשתו **פרומה** עם ילדיהם, שהושמדו ע"י הנאצים.

יהא זכרם ברוך!

רבקה פורצקי, ת"א

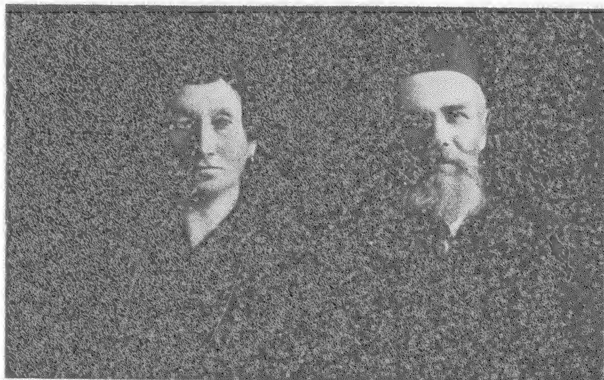
יזכור נאָך אונזערע עלטערע **בנימין** און **שאשע ריווע עפראן** און שוועסטער **חיה יענטע**.

פאַראייביקט פון זייערע זין און טעכטער: ישראל מאטל אין ארגענטינע. מאיר משה'ל, שפרה און טייבל אין אַמעריקע.

לזכרון עולם. הורינו היקרים **שמחה ושרה קוסובסקי** ז"ל, שנפטרו בישראל בשנת תשכ"ג.

הבן שמעון והבנות טובה, מרים ואסתר.

צום אנדענק פון **ניאמקע כאצקעלעוויץ** און פרוי — אומגעקומען פון די נאציס.

זיין זון יוסף אין ארגענטינע.

צום אַנדענק פון **זיידל כאצקעלעוויץ-סערלין**, געלעבט אין ארגענטינע. מיטגרינדער און מיטגליד פון הארעדאקער לאנדסמאנשאפט.

פאראייביקט זיין אנדענק די פרוי מושקע ליבערמאן־סערלין.

לזכר אבי **אליעזר** בר׳ **מרדכי פורמן** ואמי **יהודית** בת **משה**, אחי: **אבא ויוסף**, אחיותי: **שרה בובריק וחנה קרוגליק** ז״ל, שניספו בידי הנאצים.

משה פורמן בישראל

לזכר הורי ואחי היקרים, שניספו בידי הנאצים האכזרים י״ש.
אמי **מינה**, אבי **משה**, אחי **פרץ (גלשטין)**.

הבנות הינדה וחיה ומשפחותיהן
לובזובסקי וקמינסקי (גלשטין).

תם ונשלם ספר הזכרון לקהילת הורודוק

התוכן - אינהאלט

דער חורבן און אומקום
פון יידישן ישוב אין הוראדאק

תקוני טעויות

בעמוד 81, טור 2 — שורה 27 — במקום רחל קירסביץ צ״ל רחל קרסביץ

בעמוד 112 מתחת לתמונה של יאשקע קאלעקא צ״ל יאסקע קאלעקא.

בעמוד 126 מתחת לתמונה לזכר אליעזר גולדברג (טור 2, שורה 3) במקום בן־דודי מרדכי סקרובלצקי צ״ל בן־דודתי.

בעמוד 126 בטור 1 למטה במקום לזכר דודי ודותי צ״ל לזכר דודי ודודתי.

בעמוד 128 מתחת לתמונה לזכר ברוך לייזער שמחה צ״ל לזכר הורי היקרים ברוך בר׳ לייזער שמחה.

בעמוד 133 מתחת לתמונה לזכר עוזר קפלן — החתימה צריכה להיות: מיילה, חנה ואריה גרינולד (ולא גירנולד).